מדרש · אגדה · מדרש רבה · מפרשים · מתנות כהונה

מתנות כהונה על בראשית רבה

רבי יששכר בער

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

מתנות כהונה על בראשית רבה

רבי יששכר בער

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/מתנות-כהונה-על-בראשית-רבה/
הקובץ נוצר ב־21 בנובמבר 2026 מגרסה v39-202611200317 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 5
פרק ב 10
פרק ג 11
פרק ד 14
פרק ה 17
פרק ו 19
פרק ז 23
פרק ח 25
פרק ט 29
פרק י 31
פרק יא 36
פרק יב 39
פרק יג 44
פרק יד 49
פרק טו 53
פרק טז 56
פרק יז 59
פרק יח 63
פרק יט 67
פרק כ 71
פרק כא 77
פרק כב 80
פרק כג 87
פרק כד 90
פרק כה 92
פרק כו 94
פרק כז 98
פרק כח 100
פרק כט 103
פרק ל 104
פרק לא 107
פרק לב 113
פרק לג 117
פרק לד 123
פרק לה 127
פרק לו 130
פרק לז 133
פרק לח 135
פרק לט 141
פרק מ 146
פרק מא 149
פרק מב 152
פרק מג 157
פרק מד 160
פרק מה 166
פרק מו 170
פרק מז 173
פרק מח 176
פרק מט 180
פרק נ 186
פרק נא 191
פרק נב 194
פרק נג 198
פרק נד 203
פרק נה 205
פרק נו 207
פרק נז 212
פרק נח 213
פרק נט 216
פרק ס 219
פרק סא 224
פרק סב 227

פרק סג 229
פרק סד 235
פרק סה 238
פרק סו 247
פרק סז 248
פרק סח 253
פרק סט 259
פרק ע 261
פרק עא 266
פרק עב 270
פרק עג 272
פרק עד 274
פרק עה 279
פרק עו 282
פרק עז 285
פרק עח 287
פרק עט 291
פרק פ 295
פרק פא 299
פרק פב 301
פרק פג 306
פרק פד 307
פרק פה 316
פרק פו 323
פרק פז 326
פרק פח 329
פרק פט 331
פרק צ 336
פרק צא 338
פרק צב 348
פרק צג 352
פרק צד 356
פרק צה 364
פרק צו 366
פרק צז 369
פרק צח 372
פרק צט 384
פרק ק 388

פרק א

פסקה א

פדגוג. [פירש"י והערוך] אומן המגדל תינוקות:

[**אומן** ת"י פדגוג וכ"ה בש"ר פ"ל]:

רבתא. גדול וחשוב לשון שררה:

האמונים. פי' המלובשים והמכוסים בבגדי משי:

אומן את הדסה. פי' מרדכי היה מצניע אותה מפני שלוחי אחשורוש. כדאיתא במסכת מגילה:

מאלכסנדריא רבתא. גדולה וחשובה דמרבי בה מלכי. כמו שפירש"י שם [כד"א רבתי עם רבתי בגוים]:

דיפתראות כו'. פי' [הערוך לשון] יריעה של קלף דלא קמיח ומצויירים עליו צורות שונות של בנינים:

פשפשים. חדרים קטנים:

והתורה אמרה בראשית. עם ראשית:

פסקה ב

[**בזוזים**. לשון בז ושלל שגזלו א"י בחזקה]:

הה"ד לתת כו'. פי' כדי לתת להם הארץ בלי ערעור:

הגיד להם כל הדורות והקורות להם:

פסקה ג

מחילים מחילים. חלולים חלולים:

המקרה במים. וזה היתה מלאכתו ביום ב'. וסיפא דקרא עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט:

שלא נברא ביום ראשון כלום. פירוש מן המלאכים:

ממדד. [ה"ג ג"כ לקמן סוף פ' ג' וה"ג בספר עבודת הקדש] פירוש מיישר ומותח באמצע עד כדי שיעור שמתחו מיכאל וגבריאל בצפון ודרום והוא לשון מדידה:

פסקה ד

כענבים במדבר. סיפיה דקרא בראשיתה ראיתי אבותיכם:

שנא' ה' קנני וכו'. סיפיה דקרא קדם מפעליו מאז:

מילנין. [פי' הערוך] דיו:

וקלמין. קסת הסופר:

אסטרולוגוס. חוזה בכוכבים:
אלולי. אלו לא:
בחכמה. בזכות החכמה:
וירא ראשית. וכתיב בראשית בשביל ראשית:

פסקה ה

[ה"ג בירושלמי בפ' אין דורשין וכ"ה בילקוט תהלים שפתי שקר וגו' יתחרשון יתפרכון ישתתקון:
יתחרשון כד"א וכו' עד אנכי ה':
יתפרכון. כד"א והנה:
יתפרכון. פי' הערוך] ענין קשירה וכן מאלמים. פי' מקשרין האלומות [וכן פירש"י ז"ל. ה"ג בירושלמי ובמדרש תהלים הדוברות על צדיק עתק הדוברות על חי העולמים דברים שהעתיק מבריותיו:
בנאוה בשביל להתגאות וכו' עד ובוז מבזה על כבודי. ובפירוש רש"י ז"ל גרס אתמהה]. שהעתיק הסיר והסתיר מהם:
אמר רבי יוסי. גרס ולא דאמר:
ליראיך. המסתירים מעשה מרכבה מפני מורא הש"י וכבודו:
ה"ג רש"י ז"ל מוראך רבנן אמרי וכו' [ה"ג בירושלמי ובילקוט ופירש"י ז"ל]:
אל יהי לו וכו'. ודרש תאלמנה יתפרכון כדלעיל כלומר יהיו מקושרים ומסולקים ממה רב טובך ורש"י ז"ל פי' דדייק מדסמיך ליה תסתירם וכו':
הביבים. פי' הערוך צינורות המקלחים ששופכין דרך שם כל השופכין:
הסריות. הסרחון [ובפרשת תולדות פס"ג כדי שיצא הוא וסריותו עמו פי' סורחנו. כל מי גרסינן]:
אינו פוגם. בתמיה:
אי אפשר לאמרו. ופירש"י אפילו היה יכול להבינו מדעתו לא היה רשאי לגלותו:
[ה"ג בראשית ברא אלהים מן הן והארץ. פי'] מן הן. מהיכן נבראו ומפרש והולך מן תוהו ובוהו:

פסקה ו

רפאים שם וגו'. גרסינן וסיפיה דקרא ועמקי שאול קרואיה:
העמיק הרחיב וגו' גרסינן. וסיפיה דקרא מדורתה אש ועצים וגו':
ולמסתור. ורישיה דקרא מדבר בגן עדן:
[ה"ג והוא גלי עמיקתא אלו מעשיהם וכו' המעמיקים מה' וגו' גרסי']:

סרונגיא. שם מקום:
[ה"ג קומי אורי וגו' אר"י בר"ס]:
מתחלת ברייתו וכו'. פי' גילה להלן על ידי ישעיה. מה שהיה מתחלת ברייתו של עולם. ומהיכן נברא שמים וארץ:
עוטה אור כשלמה. וכדיליף מיניה לקמן ריש פרשה ג':

פסקה ז

בראשית כו' וה' אלהים אמת וכו'. בראש התורה הודיע שה' אלהים אמת. שהוא יחיד ואין שני. שעל זה נקרא אל אמת שאילו יצוייר ח"ו שיש שם שתי רשויות אין אחד מהם אמת. [כמו שבארו הקודמים ז"ל כאו"א בשער יחוד שלו ובפרט בעל חובות הלבבות ז"ל וע"כ הכל מצדיקים כו' מאחר שהוא ה' אמת וכל דרכיו משפט אמת ואין עול]. ובמה הודיע בראש דבריו שהוא אל אמת מדלא כתב בראשית בראו כו' ולכן נחתם אותיות אמת בג' תיבות הראשונות בראשית ברא אלהים סופי תיבות אמת:

פסקה ח

קדם ומאז כו'. כל אלו לשונות כתובים בפ' ה' קנני הנאמרת על התורה:
מקדמי תרין. הרי ששה:

פסקה ט

[**שסייעו אותו**. דעתו הסרוחה היא שאלו דברים כלם היו מקודם ומהם נברא העולם]:
כתיב בהן בריאה. שהן עצמן נבראו:
באין תהומות. עד שלא היו ולא נבראו עדיין התהומות הרי שנבראו אח"כ:

פסקה י

[ה"ג למן היום וגו' למן היום אתה כו']:
אחד מלמעלה כו'. כזה ב:
ה' שמו. האל"ף תחלת אותיות של אדנ"י ושל אהי"ה ושם של ה' קריאתו אדני וכן אל אלהים. או י"ל ה' שמו האל"ף כותבין ב' יודין וי"ו באמצע כזה א. גימטריא שלו כ"ו שם של ה'. [ואם נפשך לעיין סודות מזה עי' בפ"ג מחלק היחוד בס' עבודת הקודש ובס' יצירה בפי' הרמ"ב:
כ"ו דורות עד מתן תורה. י' דורות מאדם ועד נח וכן י' מנח עד אברהם וששה דורות מאברהם עד משה (אברהם) יצחק יעקב לוי קהת עמרם (משה)]:

ה"ג שהוא מסכים מאלף. פי' הקב"ה הסכים לתת התורה אחר אלף דורות. וכמו שדרשו לקמן תתקע"ד דורות עלו במחשבה להבראות ולא נבראו. וכ"ו דורות עד משה רבינו ע"ה הרי אלף. ובמ"ת התחיל באל"ף. אנכי. ועל כן נקראת אלף:

פסקה יא

[**צופים אמרום**. פירש"י ז"ל הלמ"מ להיות מחוברים כן ולא כמו שהם סדורים בא"ב]. צופים אמרום. פירש"י בפ"ק דמגילה נביאי הדורות לפיכך קורין מנצפ"ך ולא כמנפ"ץ כסדר שכתובים באל"ף בי"ת לדורשו נוטריקון מן צופים הוא:

או מה שהתקינו הצופים. [ואי קשיא אי הוי הלמ"מ א"כ מה התקינו בהם הצופים כבר תירצו בגמרא (שם) שכחום וחזרו הצופים ויסדום]. ומצאתי בשם הריטב"א וז"ל. והאי צופים לאחר יאשיהו המלך. דאילו קודם לכן הרי היה שם הארון והלוחות והיכי אסקינן ששכחום אלא לאחר שנגנז הארון בימי יאשיהו [שכחום וחזרו ויסדום ועי' שוב בס' ע"י בפ' הבונה ובפ"ק דמגילה ותמצא נחת]:

סגריר. יום חושך ומטר:

וסיימו אותן. החכמים שהיו באותו הדור היו מסמנים ומציינים אותם מי ומי הם. [ועי' מאמר זה בפ' הבונה ובירושלמי בפ"ק דמגילה]:

ממאמר למאמר. שמיד שהדיבור נמסר למשה היה אומר לישראל כמו שדרשו חז"ל. והאלהים יעננו בחול. בקולו של משה. שקולו היה הולך וחזק להשמיע הדבור לכל ישראל:

באנכי דר"מ כו'. נראה שהוא ט"ס ובדוחק יש לפרשו [כמו שאמר לקמן ספ"ב בתורתו של ר"מ כתוב כתנות אור אלו בגדיו של אדם הראשון כו' הרי שמלת אור היה כתוב בס"ת שלו או על גליון ס"ת שלו הגיה כך דרך ביאור]. ובירושלמי בפ"ק דתענית גרס. בספרו של ר"מ כתוב היה דורש אור בעד עור בחילוף אחה"ע [וכן כתב רבינו בחיי ז"ל ודרשו חז"ל מלשון אור] כי האל"ף והעי"ן מתחלף וכן גבי י' הדברות היה כתוב תיבה או אות משונה ממה שכתוב בס"ת שלנו שמתוכו היה נלמד בהדיא דרש של ר' יודן דבסמוך:

פסקה יב

[**ר' יודן כו'**]. שאחר שספר בריאת העולם וענין נפלאות דור המבול ודור הפלגה וכו' עד משפט מצרים וירידת המן ובאר נתקלס לבסוף ואמר אנכי ה' אלהיך ומלת וכו' מגומגם קצת:

דימוסאות פריבטאות. [בערוך משמע] מיני מרחצאות ותענוגות בני אדם:

קטיזמא. שבחו:
מתחלה פעל כו'. מוסב על ראשון ראשון לאמר שמדת הקב"ה נשתנה לעילוי ממדת בשר ודם דבתחלה מתקלס ואח"כ עושה צרכי המדינות. ואחר כך מפרש שגם בהזכרת השם הוא הפוך ממדתו ומפיק ליה מקרא דועונותך תרבני:
אגוסטורי. **פראטאטא**. [פי' הערוך] מיני שררות הן:
משברא צרכי עולמו. משהזכיר שברא צורכי עולמו שזהו שבחו וגדולתו וענותנותו יתברך שמו:
[וה"ג במדרש שמואל הקב"ה מזכיר מעשיו ואח"כ מזכיר שמו שנא' בראשית וכו']:
יחיל. פי' כמו יתחיל שלא יתחיל בהזכרת השם שמא יתחרט בתוך כדי דבור הקרבן. או ישתתק ונמצא שהוציא ש"ש לבטלה [ק"ו וכו']:

פסקה יג

ואם לאו. שרואה שאם ירחיב כך ויעלה לא יוכל לעמוד חוזר בו ומרחיב למטה ומיצר למעלה:
שעלו במחשבה. ולא חזר בו מהתחלתו הראשונה:
אלא החדשה. עם ה"א הידיעה משמע הארץ הנבראת כבר וכן השמים:

פסקה יד

כי לא דבר רק. אין דבר רק בתורה:
מכם. מצדכם ובשבילכם:
[ה"ג לדרוש בשביל שאין וכו' וכ"ה בילקוט יהושע]:
אילנות ודשאים וכו'. שכולם נבראו ביום ראשון ואחר כך כל אחד ואחד יצא בזמנו [כמו שפירש"י בסדר זה]:
[ה"ג בפ"ק דמסכת פאה בירושלמי וכן הביאו הילקוט ביהושע ובס' מלאכי ששמע מפי רבו ועולה לא נמצא בשפתיו אלו דברים שלא שמע מרבו ורבנן וכו']:
שאתה כסיל בהם. יהיה הקדוש ברוך הוא בעזרך ויאיר עיניך בהם ולא תכשל:
ההוריה. שלא יורה הוראות עד שהגיע לכלל זה:
מן העבירה. על דרך הבא ליטהר מסייעין אותו:
אם נתת מכיסך וכו'. קרי ביה כי ה' יהיה בכיסך אם תתן צדקה מכיסך לשם ה' וכו' [וכ"ה בירושלמי בהדיא]:
הפיסין וכו'. מיני מסים הם מן הקרקעות ומטלטלין וגלגלות ואגב דמייתי דברי רבי תנחומא כו' להורות שאם ריק הוא מכם הוא מסיים ביה כולה מלתא ככתוב בירושלמי:

ה"ג ואחר כך הארץ שנאמר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ [והכי מוכח לקמן וכן הוא בירושלמי דפ' אין דורשין ועי' לקמן בויקרא רבה פל"ו]:

פסקה טו

אפיפורין. [פי' הערוך] שרפרף כסא שמשימין תחת רגלי המלכים בשעה שיושבין על הכסא:

[**ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר** ת"י אפיפירון דרגלוי. ועי' בפי' הר"ש בפט"ז דמס' כלים]:

מסלקין אותו. דוחין דברי ב"ש:

[**כבר היתה**. כלומר כבר נבראת וה"ג לקמן בויק"ר פ' ל"ו]:

אנא אמרי טעמא. לדברי ר' יוחנן:

ביום עשות וגו'. דייק מדכתיב קודם לזה ויכולו השמים וגו' וסמיך ליה אלה תולדות השמים והארץ ביום עשות ה' וגו'. ופי' ויכולו נשתכלל הוי שהארץ נשתכללה תחלה:

כאלפס וכסוייה. שהאומן עושה אותם בבת אחת [וכ"פ הראב"ד בפ"ב דמס' עדיות]:

ה"ג בירושלמי [ובויק"ר ובמדרש שמואל] אם כדעת שאמר אבא פעמים כו' פירושו הניחא מה שפעמים מקדים זה לזה. להגיד ששניהן שקולין כאחד ושניהם כאחד נבראו:

[אכן בילקוט ישעיה גרס כמו כאן ויש לישבו:

הכי גרסינן בויק"ר פרש' ל"ו כבוד אב לכבוד אם]:

פרק ב

פסקה א

עד דהיא פגה כו'. משל הוא על האטד בעוד שהיא עדיין רכה שלא הגדילה כל צרכה הוציאה קוצים כך בתחלת בריית הארץ גילה הכתוב מה יהא בסופה:

פסקה ב

אוני. שטר מכירה [וכ"ה בילקוט ירמיה]:

ובטימי. באוצר כלומר דמי שוין:

מטמיון. מתוך אוצר המלך:

ישב לו אותו. שנגזר עליו שיגע ויתפרנס מעמלו:

[**מפלטין**. מהיכל המלך]:

טירודין. להיות נע ונד ונטרד:

ליטול את שלה. עונש וגזר דין:

פסקה ג

ללמה. [פי' הערוך] להבל ולתהו. כי תהו המה. ת"י למה. וכן הבל תרגם אונקלוס למה:

[**דור אנוש**. עובדי כוכבים היו]:

זה יעקב. כמו שדרשו והנה השמש והירח וגו' אמר יעקב מי גילה לזה ששמי שמש. שנא' כי בא השמש מלאכי השרת אומרים אתא שמשא:

ערבו. לעתיד לבא:

יוהכ"פ. יום סליחה וכפרה לישראל:

פסקה ד

ויבהילו. בהו ובהלה אחת היא:

[**בגזרותיה**. גרסי']:

אף הרשעים. דרך כינוי כלפי מלכות הרשעה הנעלם שאין חקר לגדולתה שמתגברת והולכת יותר מדאי:

ממשמשת. כלו' מקרבת ורוחשת ובאה הגאולה:

רוחה שייפה. [גרס ופי' הערוך] אפי' כשהחום גדול בעולם הרוח נושבת על גבי המים:

שייפה. מלשון נשפת:

מאין הרגלים. בפ' אין דורשין גרס מאין ולאין ופירש"י מאין תבא. והיכן לבך טרוד [וה"ג בירושלמי פ' חלק גבי גיחזי מאין לאין גיחזי]:

הרגלים. כלומר פעמי מחשבותיך:

הלך לו. מעולם שהעמיק מאד להסתכל במעשה מרכבה [וכדאמר בפ' אין דורשין בן זומא הציץ ונפנע]:

בעולם. בע"ה שכבר מת והכי איתא בירושלמי [ובתוס' גרס בהדיא ונסלק]. ומצאתי בפירוש רש"י בעולם כלומר אינו בעולם אלא שמדבר דרך כינוי לכבוד הצדיק:

פרק ג

פסקה א

ופנסין. לנטערנ"א:

תימליוסים. [פי' הערוך] יסודות ובש"ר פ"נ גרס דימוסים [ופי' הערוך] נדבכין של אבנים:

[**פתחו**. גרס]:

מפתח פומך וכו'. רק במה שפתחת פיך היה לנו אורה:

פסקה ב

ויהי. משמע לשון עבר כמשפט פת"ח תחת וי"ו בראש התיבה. והיה משמע ג"כ להבא כמו והיה אם שמוע והיה עקב אע"פ שמשמש גם כן לשעבר כמו והיה בכל יחם הצאן והיה העטופים ללבן וכהנה רבות:

פסקה ד

[**שנתעטף בה וכו**'. בפרשה ויקהל פ"נ לא גרס בה וכן בתהלים ל"ג ליה הילקוט וכן בעל העקדה בפ' בראשית הביאו למאמר זה ול"ג ליה וגרסי בשמלה אכן בפ' אמור גרס ליה וע"ש בפ' אמור פל"א פירשתיו:

פסקה ה

מאפלה לאורה. רבינו בחיי הביא מאמר זה ומסיים בו ונאמר ולכל בני ישראל היה אור]:
הלכות רבות. מאירות עיניו של אדם. [כמו שדרשו ז"ל מעיו עשת שן זו ס' ויקרא]. ולפיכך נכפלו ב' תוארים אור וכי טוב:
והלא ספר ויקרא כו'. ולפיכך נכפלו בו אור וכי טוב ובספר דברים שיש בו גם כן הלכות רבות למה לא נכפלו בו דברים. ומשני אף הלא אותו פסוק הנאמר נגד ספר דברים נכפלו אור ויום וכי לא היא היא. אלא כפלו להורות היתרון שיש בו הלכות רבות:

פסקה ו

והיכן היא. דרך שאלה והשיב שגנזה כו' [ובילקוט ישעיה גרס אלא נגנזו]:
והלא ברביעי כו'. ואז נגנז האור הראשון:
כן וכן אנא וכו'. כשנזדמן לו מנה יפה אמר הצניע אותה לשבעת ימי משתה ואותו דבר אינו מספיק לו רק יום אחד ושנים מפני שאותו יום או יומים הוא מכלל שבעת הימים אמר לז' הימים אף כאן כיון שימי הבריאה היו ז' קורא גם לאור שלא נשתמש בו אלא שלש ימים אור של ז' הימים:
מתושלח כו'. כמו שפירש"י ז"ל בפסוק כי לימים עוד שבעה אנכי ממטיר וגו' שעכב הקב"ה מי המבול כדי שיהא נספד כהלכה ובשכר זאת השפיע להן הקב"ה אורו כן פירש"י. וזהו וירא אלהים את האור כי טוב הוא הצדיק מתושלח כדכתיב אמרו צדיק כי טוב:
הבדילו לו. [בירושלמי דברכות פ' אלו דברים] פירש רש"י להאיר סביביו ומצאתי כד"א ונהורא עמיה שרא:
רבנן אמרי הבדלה ממש. כלומר הבדילם זה מזה מן המחלוקת שהיה ביניהם כדיין זה המבדיל בין שני בעלי דינין [וברקנטי ל"ג לי' אבל בירושלמי דברכות ישנו]:

איסטרטיגין. [פי' הערוך] פקידים ונציבים:
מדיינים. מריבים כך ויקרא כו' ופירוש הכתוב ויקרא לאור לאמר לו יום כלומר יום יהא תחומך:
ידעת כתיב. פירוש וכי הודעתו לשחר מקומו וזמנו איזהו. משמע שהקב"ה הודיע לו מקומו וזמנו איזהו:
עושה שלום. מכלל שהיו מריבים שכל אחד היה רוצה לשלוט ביום:

פסקה ז

ויהי. משמע לשעבר כמשפט וי"ו פתוחה בראש התיבה:
סדר זמנים כו'. אף קודם שנתלו המאורות היה קצוב לפניו יתברך שיעור מדת יום ומדת לילה:
[וכ"כ באב"א אבל הרא"ם יש לו דרך אחרת ועי' בפ"ב מחלק סתרי התורה בס' עבודת הקדש ובספרו דרך אמונה]:
דין הניין כו'. אלו נאותים לי וטובים הם בעיני:
ויתהון. ואותם הראשונים לא היו נאותים לי ודייק ויהי ערב רמז לאותם שלא היו נאותים לפניו והעבירן ויהי בקר רמז לאותן שנשארו והיו טובים ומבוקרים בעיניו [ועי' זה במדרש קהלת בפ' את הכל עשה יפה בעתו ולקמן רפ"ט]:
אמר רבי פינחס כו'. ומפיק עוד טעם לדברי ר' אבהו מדכתיב מאד משמע שכבר היו נעשים גם כן אבל לא היו טובים כאלו:

פסקה ח

ארבעה דברים ולפיכך כתיב יום אחד שהיה מיוחד בבריאות הללו שהם כלל העולם שאין עוד מלבדו כן פירש רש"י:
הרים. כתב אב"א אע"פ שהן בכלל ארץ אולי כוונתו על ההרים שתחת המים כמה דאת אמר על הרים יעמדו מים:
אלא הוא. ולא נבראו עדיין אפילו המלאכים:
אתיא כרבי יוחנן. דאמר מיד בשני נבראו המלאכים ובראשון נשגב שמו לבדו אבל לרבי חנינא שלא נבראו המלאכים עד יום חמישי היה לו לכתוב יום אחד גם בשני ושלישי ורביעי:
המקרה במים וגו'. וזה היה מלאכת יום שני [וע"ל רפ"א]:
כלום. מן המלאכים:
ממדד. לשון מדידה [ע"ל רפ"א]:

פסקה ט

לענין החשבון. האמור בכתוב שני ושלישי וכו' הוה ליה למימר גם בראשון יום ראשון ומאחר שאמר יום אחד הוה ליה למימר שוב שנים שלשה וארבע וכו':

פרע להם. לאותן הימים שכתב בהן שני ושלישי כו' שלא אמר בראשון יום ראשון:

הראשון. שהיה לו למימר ראשון וכתב הראשון עם ה"א הידיעה רומז ליום ראשון של בריאת העולם:

ראשון למלכים. כתב רש"י ז"ל דל"ג ליה שמה שמונין למלכים מראש חודש ניסן הוא תקנת חכמים ז"ל וכן לשחיטת צפון לא גרס ליה דמאי שנא למנות עבודה זו משאר העבודות עכ"ל וע"פ התלמוד בפרק רבי אליעזר במסכת שבת נראה דבמקום ראשון למלכים גרס ראשון לחדשים ובמקום לשחיטת צפון גרס לאכילת קדשים. [ועי' בפ' נשא פי"ג פרשתיו שוב בשם רש"י ז"ל וכן מצאתי בדרשות ר"י בן שועיב בפ' פקודי]:

פרק ד

פסקה ב

גלדה טיפה. פי' הוקרשה והוגלדה [וקרח בלילה ת"א גלידא נחית עלי בליליא כ"פ רש"י]:

מטלית. מכסה ויריעה:

וליחכה כו'. שהיו עדיין לחים ובזה נעשים קשים:

כקדוח אש המסים. פסוק זה מדבר במ"ת:

חצה כו'. פירש רש"י המסים פי' חצויים כמד"א הרימונים משימסו פי' משיתחלקו [וע"ל פ' שלח לך בפ' אחינו המסו וגו']. ולכן קורין הסם שנותנין בחלב להעמיד ולהפריש מי החלב ממנו מסו. [לקמן סוף הפרשה ע"ש שמחלק ומפריש הפסולת מתוך האוכל]:

פסקה ג

יהי רקיע. ר"ל כד"א יהי רקיע וגו' [ואולי שצ"ל כן]:

ביניים ובנתיים. כלומר מכוון באמצע:

קנדילא. פירש"י נר הקבוע באמצע עששית ואינו נוגע בארבע דפנותיה. [ועוד נראה כנר הזה שהשלהבת קשורה בגחלת דרך נס]:

ופירות הם מי גשמים. פירש"י ז"ל בשם פרקי ר"א המים העליונים מזיעים מחימום הרקיע שהוא של אש והטיפות יורדות [ועי' פ"ק דתענית]:

פסקה ד

אפרכס. פירש"י כלי מלא נקבים סביביו ולמעלה נקב כשיעור אצבע וממלאין אותו מים וסותמין פי הנקב באצבע בכוון והמים נעצרין ואינם מקלחים וכשמסיר האצבע הנקבים כלם מקלחים [ועי' בערוך ערך דיופי]:

טס של כסף. אינו סותמו בכוון כמו בשר האצבע:

עמדו המים. ורמז לו כשם שמים אלו עומדים ואינם מקלחים דרך הנקבים. כך אין לתמוה על המים העליונים:

ואמר לו הכותי אצבעך כו'. ואינו ראייה על המים העליונים:

[ה"ג מראות גדולות הביא לו מראות גדולות א"ל ראה בבואה כו']:

בבואה. כל פרצוף פנים הנראה במראה:

מלא מים. משמע שעדיין הוא מלא כמו שהיה אז בשעת החלוקה והלא הבריות משתמשין מהן מאז עד עתה. כן פירש"י]:

ומאחר שתכנס. אחר שנכנסת ויצאת משם תשקול עצמך:

הלך ושקל את עצמו ונכנס למרחץ:

לא חסר מעיינך. ומיד שיצאת הזיעה ממך חזרת למשקל הראשון:

פסקה ה

המלוחים. המים העליונים מתוקים והתחתונים מלוחים. כדאיתא פ"ק דתענית:

ואינן מתערבין. נכרין הן בתוכן:

כמה שנים. מהלך כמה שנים:

ואין מתערבין. טיפה זו בטיפה זו ובפ' כי תבא שעל כל טיפה וטיפה ממנה הקב"ה מלאך ומפרידם זו מזו. [ה"ג בילקוט וכ"מ בפירש"י ז"ל בשם הירושלמי ואין מתערבין]. כל טיפה וטיפה שהקב"ה מוריד לנו מגרע זו מזו כמה דאת אמר כי יגרע נטפי מים וכתיב ונגרע וגו' ר"י בר"ש [אמר שמודדן במדה שנאמר ומים תכן במדה]:

כטס הזה. כן הוא עוביו של הרקיע ולשון רקיע קדריש כד"א וירקעו פחי זהב וכן פירש"י:

כסוסטאות. פי' הערוך גזוזטראות דהוא שיעור מדה מה שמודד אדם בשתי זרועותיו אחת הנה ואחת הנה שקורין קלפטי"ר:

למ"ד תלתין. פי' רש"י שהל"ל בין מים ומים:

פסקה ו

שהרעיש כו'. מפני שכתוב בהדיא בדבר ה' שמים נעשו וכאן כתיב ויעש. והרמב"ן ז"ל כתב שמקום התימה היה שמיד אחר האמירה דכתיב ויאמר אלהים יהי רקיע כתיב

אחריו ויעש וגו' משא"כ בשאר הימים שמיד אחר האמירה כתיב ויהי כן. ואולי היה לו פירוש נסתר ולא רצה לגלותו וזהו ענין הרעש עכ"ל [ועיין במורה נבוכים ח"ב מאמר כ"ז ובפ"ח ממאמר התחי' להרמב"ם]. ורש"י פי' שהרעיש נפטר מן העולם כדאמרינן לעיל לא היו ימים קלים כו':

ה"ג בילקוט במאמר הן דכתיב בדבר ה':

ערוך מאתמול. מדבר בגיהנם דכתיב בסיפיה מדורתה אש ועצים:

מחלוקת. חלוקה:

אתמהא. וכן כאן האי טוב מאד שב על כל מלאכת שש הימים ולא הגיע ליום שני רק שתות מהאי טוב:

את שלו. גזר דין של עונש:

מתחת ידיהן. ע"י המים המה מי מריבה:

לגיון. פי' הערוך חיל של אנשי מלחמה:

אל יכתב בהן כי טוב. שמו של הקב"ה טוב. כד"א טוב ה' לכל:

דור הפלגה. לקמן בפ' נח פ' ל"ח דרש ויפץ אל תקרי ויפץ אלא ויצף שהציף עליהם מי הים:

פסקה ז

שא מים. אש ומים. נוטריקון של שמים:

ופתכן. פי' הערוך ערבן ובלבלן:

[**ד"א שמים כתיב**. ע"ש ימים והשי"ן ימנית]:

שהם שמים. לשון שומת ב"ד כד"א כל השם אורחותיו. [וע"ל בויק"ר פ"ט]:

ד"א שמים שהבריות וכו'. דרש ביה ל' שממה:

הוא אתא כו'. לפיכך בא הכתוב הזה ועמד על הספק והשתוממות והורה לנו שנברא ממים שנאמר המקרה במים וגו'. [ועי' בילקוט ותמצא כי כן הוא]:

מסו. דבר שמעמידין בו החלב להקפיא אותו נקרא מסו על שם שמחלק ומפריש מי החלב [מן החלב והגבינה כדאיתא בירושלמי דמס' מעשרות הרימונים משימסו כו' וע"ל בפ' שלח]:

מרפף. רופף ומנענע תמיד:

קופא. עומד קפוי כד"א וכגבינה תקפיאני:

עמודי שמים. קרי ביה עמדו שמים מרופפים ונתן בהם הקיום והעמידה במאי דכתיב ויהי כו' שביום שני נקרשו:

פרק ה

פסקה א

[**יעשה מדה למים** גרסינן וכן לקמן פ' כ"ח]

יקוו כו'. דרש מדכתיב יקוו בלשון כבד ולא כתיב יקוו לשון קל פירושו יהיו נקווים לצרכי לעתיד לדור אנוש ודור הפלגה כו':

[**שבנה פלטין** במגילת איכה בפסוק פרשה ציון גרס שבנה פלטין ע"ג ביבורין של מים וזהו דמסיים תחזור הפלטין לכמו שהיתה כלומר תחריבן למים אבל לקמן פכ"ח ובילקוט ובמדרש תהלים ובס' בחיי ל"ג ליה וכן בגי' רש"י אינו וע"כ צ"ל הא דמסיים תחזור הפלטין לישב בהן האלמים שישבו בהן מקודם וכ"ה בנמשל ודו"ק]:

במנולין. פירש"י והערוך בסודרים שעל ראשם שמסירין אותו מראשם מפני כבוד המלך כמנהג ארץ אדום:

אלא מן המים. שלא היה אז בעולם רק מים:

דור הפלגה. שגם הם נידונו במים כדלקמן בפ' כ"ח [וכ"ה לעיל פ"ד אבל לקמן בפ' זו ובמגילת איכה ובילקוט ובמדרש תהלים ל"ג לי']:

ויבאו אותן כו'. והם המים במדרש איכה גרס ויבאו המים:

ויהי הגשם. ודור אנוש גם המה הציפן המים וכן דור הפלגה כדלקמן בפכ"ח]:

הגשם. פירש"י הגשם משמע שהיה ששת ימי בראשית מדלא כתיב גשם:

פסקה ב

מתירם. התיר הקשר שנקשר פיהם לעצור בהם הרוח:

ה"ג ויבשו וגו' וכתיב ודורך על במתי ים וכן הוא בשוחר טוב:

פסקה ג

ונעשה קילוסין כו'. שקבלו עליהם בשמחה גזירת המקום ב"ה ואמרו שירה וקילוס [וכן הגירסא לקמן פכ"ח ובילקוט ובמדרש תהלים] או י"ל שמה שקבלו עליהם גזירת המקום ב"ה הוא בעצמו הקילוס. והערוך ורש"י ז"ל גרס קלווסים פירוש לקיים גזירת המלך:

דרך ים וכו'. דכים דרש נוטריקון דרך הים כלומר נלך דרך הים עד ים אוקיינוס ורש"י ז"ל גרס אומרים אלו לאלו להן ניזל פירושו שאמרו אלו לאלו להיכן נלך שהקב"ה אמר לנו יקוו המים אל מקום אחד היכן הוא המקום אמר להם הקב"ה ישאו נהרות דכים דרך ים אוקיינוס [וגי' הספר היא במדרש תהלים ממש ועי' מזה באורך בש"ר פט"ו]:

לדוכתא כו'. דכים נוטריקון דוכתא פי' למקום ולזוית פלונית תרד גלגל זו של מים וכן לכל גלגל וגלגל שבאה היה מראה לה הקב"ה מקום מיוחד שתרד שמה:

להדך. לזאת. כמו להדא וכולם נוטריקון של דכים קדרשי. לדוכסם ים ה"ג בילקוט תהלים ופירש שביל הים וע"ע דכסמון ורש"י ז"ל גרס דוכוס ים ופי' בו לממשלת הים לצד הים הסמוך למלכות פלן:

נבכי ים. נוטריקון של דכים:

קלוטין דימא. מסגרת הים כמו נבוכים הם בארץ סגורים הם במדבר כן פירש בב"ר ובאיוב:

קבלונו כו'. כך היו המים אומרים לים אוקיינוס קבלו נא אותנו שאנו מדוכים ונשברים מגזירתו של מקום [מדוככים גרס בילקוט תהלים:

וכל העולם כלו כו'. עיין מזה פ"ק דתענית ובילקוט תהלים ל"ג ליה]:

פסקה ד

מטטרון. פירש"י והערוך מנהיג ומקדם לפניו. והאב"א בשם ר"מ ערמ"א פירשו השתרר לפניו להוליכו לאוקיינוס:

מייתי לה. מביא ראיה מכאן שפירשו בבכיה:

ברמה נשמע. סיפיה דקרא רחל מבכה על בניה:

פסקה ה

מידי נטו שמים. משעה שידי נטו שמים כו' [ובספר עבודת הקדש בפי"א מחלק התכלית ל"ג ליה]:

פסקה ו

מתחלת ברייתו כו'. שגזר הקב"ה שיהו נקוים במקום אחד וא"כ למה חזר וגזר וישפכם על פני הארץ. [וע"ל ס"פ כ"ג ובפ' האזינו ומדרש קהלת בפ' והאלהים עשה וגו']:

פסקה ז

כמלא פי כברה קטנה. היה פני הסלע:

קחו לכם. מלא חפניכם פיח וגו':

ההוא רחפן. מי שנוטל בחפניו בפעם אחת אינו דומה לזה שנוטל בשני פעמים בכל פעם מלא יד שנקרא קומץ:

ההוא דחפן כו'. שנוטל בחפניו הוא מחזיק ארבע קומצין כפלים משאם היה נוטל יד על יד קומץ אחר קומץ:

וכתיב וזרקו משה כו'. הרי שחפנו של משה החזיק שני חפנים שלו ושל אהרן דכתיב מלא חפניכם [וכ"ה בויק"ר פ"י ולקמן בש"ר פי"א גרס שהחזיק ידו של משה וכ"פ רש"י בפירוש החומש] ודייק מדכתיב וזרקו שכל דבר הנזרק בכח אינו אלא ביד אחת:

ואף בירושלים. היה אחד מן המקומות שהמועט החזיק את המרובה:
צפופים. דחוקים עד שמקצתם עומדים באויר ורגליהם לא הגיעו לארץ כזה שצף ע"ג המים:
כסא ה' וגו' גרס. וסיפא דקרא ונקוו אליה כל הגוים ועיין זה במדרש חזית בפסוק צוארך (ז' ד'):
ה"ג בילקוט וכי מחזקת היא אותם:

פסקה ח

ארץ. לשון רצון הוא:
מעכו. מן הים בעיר עכו:

פסקה ט

שעברה על הצווי כו'. עי' בפירש"י ז"ל בסדר זה:
ה"ג ותוצא הארץ דשא וגו'. עץ עושה פרי הפרי נאכל:
סמכה כו'. במה שהוסיפה סמכה דעתה שיפה היא עושה כדמפרש ואזיל. [ובירושלמי סוף מ' ע"א הגירסא בא"א ועי' מזה ברמב"ן]:
ניחא. שנתקללה שהרי שינתה:
ה"ג לייטין ביזייא דהדין מינק. פי' הערוך ארורים הדדים שמניקים זה ועל אדם רשע אומרים כן כדאיתא בפרק ד' מיתות כמאן קרינן רשיעא בר רשיעא אפילו לרשיעא בר צדיקא כמאן כהאי תנא וכן כאן האדם חטא וניזנן מן האדמה ובעונו נתקללה:

פסקה י

מרתתים. מפחדים לשון רתת וזיעה:
אמר להם כו'. הברזל אמר לאילנות:
עץ מכם אל כו'. אם לא תכנסו אתם באזן הגרזן לעשות בית יד בגרזן לא יוכלו לחטוב בו ולא תהיו נזוקים:

פרק ו

פסקה א

אלא גלגל חמה. דייק מדכתיב יהי מארת חסר דמשמע מאור אחת כן הוא בפסיקתא:
משתשקע החמה. אע"פ שהלבנה נראית גם ביום מ"מ אין מונין אלא משתשקע החמה:
יוסטי חברא. שם חכם:

מטמועין. [פירש"י והערוך] שיקועין כי בא השמש ת"י מטמע שמשא. כלומר י"ד ימים שהרי אותו מולד היה ביום ד' אחר חצות ור"ח היה ביום ה' כדאיתא בסדר עולם ובמסכת ר"ה. וגמירי דכל מולד הנולד לאחר חצות אינו נראה באותו יום א"כ אותו מולד לא היה נראה עד מוצאי יום ה' בתחלת ליל ו'. ואפילו הכי היו מונין משקיעת חמה של יום ד' מתחלת ליל ה' וכן אע"פ שהיא נולדה ביום ד' אין מונין לה אלא משקיעת החמה וזהו דקאמר אלא משקיעת החמה:

אם משהן שנים מכחישין. פעולת חמה ולבנה מכחישין זה את זה:

והיו למאורות. מלא בוא"ו הרי שניהם למאור:

שבתות. דכתיב בהם אות היא לעולם:

פסקה ב

לך יום וגו'. פסוק הוא (תהלים ע"ד) בשעה שאתה טושה לנו נסים ביום לך יום וכו' וכדמפרש ואזיל שאומרים לך שירה ביום:

מאור ושמש. הלבנה בלילה והחמה ביום וכדמפרש ואזיל אתה עשית וכו'. [אתה עשית גרס' ובילקוט שופטים הביא מאמר זה ול"ג ליה כלל]:

פסקה ג

ופוגם אותם. במה שכתב את המאור הקטן כדמפרש ואזיל:

בתחומו וכו'. שהלבנה נראית קודם שקיעת החמה וכל המוסיף גורע:

הביאו עלי כפרה כו'. בפרק אלו טריפות [ובפ"ק דשבועות וע"ש בתוספות ובהרי"ף ואם בעל נפש שכלית אתה עיין בספר הזוהר פ' ויקרא עמוד קמ"ב ותמצא נחת רוח חן ודעת]:

כי הנה החושך וגו' מאחר שהחושך יכסה ארץ העמים הגיע שעתך שכבוד ה' עליך יזרח:

פסקה ד

בולי ודימוס. פי' הערוך חיילות:

מקטין עסקיו. כלומר עניו ושפל:

ומה אם הקטן [גרסינן וכ"ה לקמן פ' ל"ז]. ופי' שהרי באמת היה הקטן שהרי פלג היה גדול ממנו:

אתמהא. כלומר בא ותמה על עצמך כמה גדול כח הענוה:

פסקה ה

מעצרת עד החג. אין רוח מצויה כ"כ:

במים עזים כו'. פרש"י אלו הנהרות ולא הים. ולפיכך כתוב בהם נתיבה שצריך לבקש מקום עמוק שהספינה יכולה לילך שם אבל בים לכל צד שהוא פונה הרי דרך נכון לפניו:
מן חג כו'. אז א"א לפרוש בים אבל בנהרות אפשר אבל מחנוכה ואילך אפילו בנהרות א"א:
[**ר' נתן**. בירושלמי דבמה מדליקין ובקהלת ובילקוט ישעיה ל"ג נתן]:
לאחוי. לאחיו ר' חייא:
צלי עלי. התפלל עלי שאצליח ולא אסתכן:
מה נצלי עליך. מה אתפלל עליך כלומר שמור עצמך מלפרוש בזמן הסכנה ואל תסמוך על הנס וכדמפרש ואזיל:
מן דאת כו'. היכן שאתה קושר לולבך. כלומר כשיגיע ימי החג שם תקשור רגלך כלומר עמוד ואל תפרוש שוב על הים מפני הסכנה:
אין עיילת כו'. ואם תכנס לב"ה ותשמע הצבור מתפללים על המטר לא תסמוך על תפלתי אפילו אם הוא קודם החג. שתפלת צבור לא תשוב ריקם ותפלתי בטלה כנגדם:
בעי דיפרוש. רוצה לפרוש בים בין החג לחנוכה. [ה"ג במדרש קהלת בעי דיפרוש בין חגא לחנוכה וכן בירושלמי]:
באלין יומיא כו'. בתמיה וכי באלו ימים פורשין בים. [ה"ג במדרש קהלת אתמהה]. ולא שמע למלתא:
ואתחזי כו'. פירוש ולא שמע לדבריה ונראה לו אביו בחלום וא"ל ברי כו' רמז לו שאם יפרוש קבורה לא יהיה לו שיטבע בים ולא שמע לדבריהם של זה ושל זאת וכן היה לו שטבע בים. [ה"ג במדרש קהלת וילקוט ישעיה בלא קבורה וגם כו' ול"ג שנאמר וכן בירושלמי]:

פסקה ו

ברקיע השני. מלמטה למעלה:
שהוא למעלה כו'. וזהו שמי השמים:
ומרקיע עד הרקיע. [עד הרקיע] השני שבו המאורות תלויים:
מתיש כחו. מפני שחומו גדול מאד וכן הוא במדרש קהלת בפסוק וזרח (א' ו'):
מערטלו. מפשיטו ערום מן אותו נרתק. ה"ג אין גיהנם לעתיד לבא. [וכ"ה בילקוט מלאכי ולקמן פנ"ו]:
מתנים. מספרים [ע"ד שם יתנו צדקות ה']:
ברקיע הראשון. מלמטה למעלה:

פסקה ז

שף. הולך לאט ונישוף כד"א שייף ועייל:

ואינם מרגישים. אינם שומעין ופירש"י שהוא הולך דרך שביל ואין נשמע לבריות כאדם שמדבר עם חבירו דרך קנה וחבירו שומע ואין אחרים שומעין כך אותו הקול הקב"ה מכניסו דרך שביל שלא ישמע לבריות:

שהוא שף. גלגל היומי וה"ג בש"ר פ"ה הכוכב הוא שף. ובמדרש שמואל גרס שהיום הזה הוא שף כו':

כמסר. כמו מגירה שמנסרים בו העץ ובילקוט תהלים גרס כנסר פירושו אדם המנסר את העץ קרוי נסר:

תהום אל תהום. פירוש תהום התחתון ר"ל המים התחתונים קורין אל המים העליונים כדאיתא בפ"ק דתענית וזהו מסוף העולם ועד סופו ובש"ר פ"ה מפרש היטב עיין שם:

דמיך. מת ודרך כבוד מדבר כאלו הוא ישן:

יתבין גביה. יושבין אצל ר' פנחס:

אתת מלתא כו'. פירש הערוך בא להם דבר של שחוק:

ושרין גחכין. והתחילו משחקים:

אמר לון. ר' פנחס ה"ג בילקוט תהלים ובמדרש שמואל פ"ט כמה נפשיה דאחוה דההוא גברא פירש"י ר' פנחס הרגיש שרבי שמואל אחיו נשמתו יוצאת. ואף על פי שאחרים אינם מרגישים אחין שאני מפני הקירוב שביניהם ואת בשרו עליו יכאב ואמר להם כמה נשמת אחיו של אותו איש כלומר נשמת אחי מקצצת ארזים כלומר מצטערת הרבה וצועקת ושוברת האילנות לקולה המר. ואתם יושבים ומשחקים ואין אתם מבינים כלום. הרי למדנו מדברי רבי פנחס שקולו הולך ואין אדם מרגיש:

פסקה ט

הלא היא כתובה כו'. כתיב בתורה שהחמה והלבנה צריכים להיות נשמעים ומשועבדים לגזירת הצדיקים שנאמר ולמשול ביום ובלילה. ואמאי קרי לספר אברהם יצחק ויעקב ספר הישר ספרן של הישרים דכתיב מות ישרים. ובאבות מדבר קרא:

מסיפא דספרא. מסוף ספר בראשית:

אפשר כן. פירש"י שזרעו יהיה מלא הגוים והלא לא העמיד בנים כל כך:

סיגנון. פי' הערוך דגל וגרס סגנה ורש"י פירש חותם וכן פירשו בעל עבודת הקודש פכ"ג מחלק היחוד:

נטלו יהושע. נטל ספר משנה התורה:

כשם שלא כו'. שעסקתי בו יומם ולילה שנאמר ומשרתו יהושע וגו' לא ימיש מתוך האהל:

א"ל עבדא בישא. יהושע אמר כן אל החמה עבד רע ומורד וכי אין אתה עבד נמכר לאבי יוסף:

פרק ז

פסקה ב

הורה בצור כו'. [מעשה זה הוא] בירושלמי פרק כיצד אשת אחיו. [ובמ"ר פי"ט ובמדרש קהלת פ' כל זו נסיתי ובילקוט פ' זו ובספר עזרא ועל פיהם גרעתי והוספתי]:

בצור. בעיר צור הורה כן:

שלח ליה תא לקי. פי' בא וקבל מלקות על שהורה שלא כהלכה. [כדאמרינן בפ"ב דגיטין בגמרא בכל כותבין ההוא דעבד עובדא בשאר שטרות ונגדיה רב כהנא]:

א"ל. בן אדם שאומר דבר תורה יהא לוקה בתמיה:

מנין הוא כו'. היכן הוא מוכח בתורה שהדגים טעונין שחיטה:

לא הורת טב. לא פסקת יפה:

רביע. הרבץ לקבל המלקות:

[**ה"ג בירושלמי**] **א"ל חבוט כו'**. פירוש יעקב אמר כן לר' חגי הך מכותך שראוי ונכון לקבלם ובערוך משמע שרבי חגי אמר כן:

רצוף רצפך. פירש רש"י דבר דבורך וכנס הלכותיך שהם טובים ללמוד אותם. ועי"ל מלשון ובידו רצפה שפי' לשון הכאה לפי מדרש חז"ל שדרשו רצוף פה:

ה"ג בנה של עבודת כוכבים. הנולד מישראל בשבת. פי' שהורה להתיר למול בשבת בן וכו'. [מן הוא כמו מן הן דאזיל פי' מהיכן]:

אם אתי כו'. אם בא אצלך עובד כוכבים ויאמר לך אני רוצה לעשות יהודי:

למגזריה. למולו:

ומן הקבלה. פסוק שהוא בדברי קבלה. [בספר עזרא]:

וכתורה. פירושו כמו שכתוב בתורה ש"מ דמדאורייתא הוא:

מאיזה תורה. כלומר והיכן כתוב בתורה שולד עבודת כוכבים הרי הוא כמותה ואימא וכתורה יעשה פירושו כנכון וכהוגן ולא שהוא כן מדאורייתא:

[**ה"ג בירושלמי**] **בנך הבא מישראלית כו'**. ודייק מדלא כתיב תסיר בנך דהוה משמע הכותית תסיר בנך שיהיה לך ממנה אלא יסיר את בנך פי' בתך לא תתן לבנו כי חתנך

וכו' הרי שהכל נמשך אחר האם ובן בתך קרוי בנך שבני בנים הרי הן כבנים. [וכ"פ החזקוני בפ' תזריע]:

טבא בקולטא. טוב לקולטה ולקבלה:

פסקה ג

בחלל. באויר חלל הפלטין:

פסקה ד

בהמות. בהררי אלף:

הצבוע. פירש"י בירמיה עוף צבוע בגוונים הרבה:

כתיב בהם למיניהם. פירושו שלא במינה אסור להרביע. [והכי מפרש בירושלמי בהדיא]:

ה"ג מצודתא על כהנא. ר"ל פרש לו מצודה על כהנא (ותפשו) במה שהשיבו שאסור להרביע. [ול' פרש מצודה לא נופל יפה עליו וגם בירושלמי ל"ג ליה כלל]:

והלא אף הדנים כו'. ואין שייך אצלם הרבעה שהרי אין תולדותם דרך הרבעה שהנקבה משלכת זרעה על פני הארץ ואח"כ מפיל הזכר זרעו על זרעה. [כמ"ש רבינו בחיי פ' תזריע]:

ה"ג [בהא פרס כהנא מצדתא על רשב"ל וצדייה. פירוש פרס לו מצודה ותפסו בקושיתו שאין בידו להשיב:

א"ר יונה יכול אני מקיים לה משום מנהיג. והיך עבידא מביא שני דגים כו'] יכול אני מקיים למינהו. הכתוב בדגים מדבר להנהיג אותם אסור בשאינו מינו ואינו מדבר בהרבעה. ופריך והיאך עבידא פירוש היאך עושין להנהיג שני דגים ומשני מביא שני כו' וכן מצאתי שוב בתוספות בבבא קמא סוף פרק שור שנגח את הפרה (דף נ"ה):

מיירין. [פי' הערוך] בלשון יון (לבן) [שחור]:

אספרון. (שחור) [לבן] וממילא הן שני מינין:

הנוהג בהן. באיזה מין שאמרו שכלאים נוהג בהן אסור לחרוש וכו':

הטווס. פפ"וו:

פסקה ה

רוחו של אדם. פירש"י דכתיב ביה ויהי האדם לנפש חיה:

ארבע דכתיב נפש חיה. בהמה. ורמש. וחיתו ארץ:

אתמהא. בתמיה למה לא כתיב וחיתו ארץ [צ"ל נפש חיה]:

נשמתן. ופסוק תוצא הארץ מדבר בנשימות דכתיב נפש חיה:

פרק ח

פסקה א

שני עולמות. אחור זה עוה"ב הבא לבסוף וקדם זה העוה"ז הקודם לו:

[ה"ג בפ' תזריע ובמדרש תהלים ותשת עלי כפכה וכתיב כפך מעלי הרחק]:

גביים. שני גבות גב לזה לזכר וגב לכאן לנקבה:

מן תרין סטרוהי. אחד משני צדדיו כלומר חלקיו:

אחור. זה מערב מדמזרח קרוי קדם מכלל דמערב הוא אחור. [כ"פ רש"י בפי' החומש]:

ולמקצה השמים וגו'. דרום וצפון נקראו קצוות בפי התוכניים. [ה"ג לקמן פכ"ד וריש תזריע ובמדרש תהלים. ומנין אף בחללו של עולם שנאמר ותשת עלי כפכה. א"ר אלעזר כו']:

אף בחללו של עולם. היה גולמו מוטל בלי חיתוך איברים:

ותשת עלי כפכה. וזהו עד השמים כמד"א וימיני טפחה שמים. או נוכל לומר דכתיב השמים כסאי וכתיב יד על כס יה ויד היינו כף:

אחור למעשה יום ראשון. ה"ג ריש פרשת תזריע וילקוט תהלים וצ"ל ליום היותר מאוחר מיום ראשון וזהו ביום הששי ונפשו נבראת בראשונה ביום [וי"ו] כד"א תוצא הארץ נפש חיה וכו'. [וכ"מ שוב באב"א והוא דחוק בעיני. אבל מצאתי בשוח"ט ובתנחומא ר"פ תזריע ובילקוט פ' בראשית ה"ג] וה"ג רש"י ז"ל אחור למעשה יום אחרון וקדם למעשה יום אחרון. ופירושו קודם למעשה יום אחרון שנפשו נבראת ראשונה כד"א תוצא הארץ וכו' וגופו באחרונה. [וכ"מ שוב בדרשות ר"י ן' שועיב בפ' מצורע]. ובמדרש תהלים [וילקוט בראשית] גרס על פני המים זה רוחו של אדה"ר אם זכה וכו' [וגי' הספר] יש ליישבו ע"פ הקבלה [ועי' במ"ש ריש פ' תזריע]:

אתה קדמת. הנפש שנבראת בראשון והמלאכים או בשני או בחמישי כדלעיל מר כדאית ליה ומר כדאית ליה:

וקדם לכל עונשין. מפני שנתנה בו דעה ובינה וכמו שדרשו חז"ל בסנהדרין דכתיב מאדם ועד בהמה גבי מבול:

מה טעמיה. דר' שמלאי שאמר ברייתו היתה אחרונה:

נעשה אדם וכו'. וס"ל שמה שאמר נעשה אדם ר"ל בגוף ונפש לא נבראת הנפש ביום ראשון או (ביום החמישי) [בתחלת יום ששי] ויאמר אדם על הגוף לבדו שהגוף בלא נשמה אינו אדם וגדר האדם חי מדבר ע"ש רוח ממללא אשר נפח באפיו. ובפסוק ורוח אלהים ס"ל כמ"ד זה רוחו של משיח. ועיין בילקוט ריש פרשת בראשית ותוצא הארץ

נפש חיה פירושו שיש בו חיות כמו שפירש"י בפי' החומש. לפיכך אף הקילוס שבא מצד הנפש [כמ"ש] כל הנשמה תהלל יה ורחמנא לבא בעי הוא בא באחרונה ג"כ. ואלו היתה נבראת הנשמה קודם להם ראוי היה להקדים קילוסה. ולפיכך שאל השואל מה טעמיה כלומר מ"ש בא קילוסה באחרונה מפני שיצירתה היתה אחרונה הרי בין למ"ד ורוח אלהים זהו רוחו של אדם הראשון בין למ"ד תוצא הארץ וגו' זהו רוחו של אדם הראשון היה ראוי להקדים הקילוס שבא מצד הנשמה והשיב דלא ס"ל כאחד מהם וכדפרישית:

פסקה ב

החמרין. מוליכין להם על החמורים תבואה וכל צרכיהם ומוכרין להם:

והיו שואלין כו'. החמרין הנכנסין שמה שואלין לאלו היוצאין ממנה מה שברון כלומר מקח ושער התבואה במדינה כד"א לשבור אוכל שובו שברו לנו וגו'. ורש"י ז"ל גרס מה שכרן פי' שכר החמרין:

של ששי. החמרין הבאין שמה ביום ששי שואלין לאלו אשר היו שמה ביום חמישי:

בדימוסה. פירש"י והערוך בסדר המדינה ומנהגם לקבוע שער התבואה על נכון:

ה"ג [וכו']. עד של ראשון וכו':

ואהיה. פי' הייתי מאז כמשפט וי"ו קמוצה המהפכת העתיד לשעבר:

הזאת ידעת. התורה שנקראת זאת שנאמר וזאת התורה היא יודעת מה היה מאז מקדם. [וכפירש"י ז"ל]:

הזאת ידעת. קרי ביה הזאת יודעת אז יהיה תמיה קיימת:

מני שום. מעת שהושם ונוצר אדם על הארץ ולא מקודם לכן:

בגדול וכו'. פירש"י ד' מדות יש כאן לומר שאל תחקור מה לפנים ומה לאחור מה למעלה ומה למטה:

גדול וחזק. זה הקב"ה:

מופלא ומכוסה. מעלה ומטה:

ואין לך עסק בנסתרות. מעשה מרכבה שהסתיר וכיסה אותן עתיק יומין ב"ה:

פסקה ג

סנקליטין. [פי' הערוך יועצים. אנשי ב"ד]:

סנקתדרין. שר יועץ המלך יושב שני לו על כסא של כבוד:

ארדכל. [פירש"י והערוך] בנאים וחורשי עצים ואבנים. [בוני שלמה ובוני חירום תרגום שלהם ארדיכלי]:

פסקה ד

הפליג. הרחיק מכנגד פניו. [כדמפרש והולך]:

ושתף מ"ר. שנאמר ויצר ה' אלהים וגו' ה' זו מדת הרחמים:

יודע. קרי ביה הודיע ה' וגו':

פסקה ה

אלטיכסייה. [פירש"י] חותם שחותמו של הקב"ה אמת:

מאד הוא אדם. אותיותיהן שוים:

רבה של ציפורין. הרב והאדון של עיר:

כבר נעשה. קרי ביה נעשה השי"ן קמוצה:

פסקה ו

הדא עקתא כו'. הצרה הזאת להיכן ולמה תהא נברא שכל ימיו מכאובים וכעס עניניו ובילקוט גרס למה מברי:

עביד מה וכו'. עשה מה שטוב ונאה בעיניך:

פסקה ז

המה היוצרים. הצדיקים היו עם הקב"ה ביצירה ונטיעת גן עדן ובמאמר התחייה להרמב"ם מצאתי הגירסא שבהם נמלך הקב"ה וברא את העולם. ועליהם נאמר נעשה אדם וגו'. [ובחלק התכלית בס' עה"ק גורס כמו כאן. ע"ש עוד פירושו]:

חול לים. וזהו גדרו שאין לים רשות לצאת אפילו כמלא נימא [כדאיתא פרק הספינה]:

פסקה ח

פתחון פה למינין. לאמר ב' רשויות הן:

לית הכא מלכו. אין כאן משמעות המלכות ושאלה ונטילת רשות אלא כו':

בלורין. [הערוך לא פירשו. ורש"י פירש] אבן גזית נכונה לבנין:

דימוסיאות. מרחצאות ורש"י פירש בניינים:

פריבטאות. מושבות נאות בחצר המלך:

אינדרטין. צורת ותמונת המלך. והערוך גרס אנדריונטיס ופי' בו היכל נאה:

פסקה ט

לימים הראשונים. בירושלמי דפרק הרואה גורס ולי אתם שואלים לכו ושאלו לאדם הראשון שנאמר כי שאל נא וגו' עד אדם על הארץ. [ועי' עוד גי' אחרת בפ' ואתחנן]:

בראו. האל"ף במלאפו"ם:

[**סראו**] **אלהים**. משמעותו לשון רבים אלא ברא אלהים ולשון אלהים בכל מקום לשק רבים כמו אדוני יוסף בעליו אין עמו:

בצלמיהם. סבירא ליה דכנוי הוי"ו של בצלמו מוסב על הקב"ה ולא כמו שפירש רש"י ז"ל בחומש שחוזר על האדם:

דחית בקנה. שמ"מ למה לו לומר ל' רבים נעשה בצלמנו וגו' יאמר אעשה בצלמי ודמותי. [הניחא לשון אלהים מצאו בכ"מ בלשון רבים אפילו גבי הדיוטות. בעליו אין עמו. עד האלהים יבא דבר שניהם. אדוני יוסף. וכיוצא בהם]:

מכאן ואילך בצלמנו וכו' דרך משפיע ומקבל כי כל הנבראים מקבלים. זה מזה עד המשפיע העליון ברוך הוא:

ולא שניהם בלא הקב"ה. שזרק בו הנשמה וזהו נעשה לשון רבים בצירוף האב והאם:

לאלו דחית כו'. שמ"מ למה לו לומר ג' שמות יאמר אחד מהם ולא יתן מכשול בדבר:

בסילוגוס אגוסטוס. שמות בני אדם הן:

אלהים קדושים כו'. מה שלא אמרו התלמידים לאלו דחית בקנה לנו מה אתה אומר. לפי שי"ל אלהים של קדושים הוא המתקדשים ומוסרים עצמם עליו:

פסקה י

איפרכוס. [פי' הערוך] שר חשוב:

בקרוכין. עגלה חשובה:

דומינו. שבח וברכה כגון יחי אדוני המלך וע"ע דומינו ורש"י פי' שירה וכך כאן טעו וסברו כי הוא השכינה מפני שנברא בצלם כן פירש"י. [זכר ונקוביו בראם ה"ג ג"כ בירושלמי פ"ק דמגילה. אכן בתלמודא דידן ל"ג הכי. ועי' בפ"ק דמגילה בתוס']:

פסקה יא

ד' בריות כו'. יש בו ד' מדות כמלאך וד' כבהמה כדמפרש ואזיל. [ה"ג ד' מלמטן אוכל. ופירש"י ז"ל] ד' מלמעלן. לזה כתב בצלמנו כדמותנו כדמות מלאכי מעלה:

זכר ונקבה בראם. אלו ד' דלמטן:

מדבר. לשון הקודש:

מצדד. לא מצדד ממש ראשו לכל צדדיו שאפילו בהמה עושה כן אלא אדם אע"פ שמביט לפניו רואה לצדדין אפילו מה שאינו רוצה לראות משא"כ בבהמה שאינה רואה מצדדיה אא"כ נוטה ומנענע ראשה לצדדין כן פירש"י. [וכ"ז הוא לקמן פי"ד]:

פסקה יב

אם זכו רדו. ימשלו כד"א והוא היה רודה:

את שהוא בצלמנו. חסיד ושלם כאלהים ורדו ימשלו על הכל:
לשאינו דומה. כבהמות וחיות ובני אדם הדומים להם:
ברכה לאדם ולדגים:
[**אור**. ערב כדאיתא בפ"ק דפסחים]:
אור לחמישי. ערב ליום ה' שלמחר יהיה יום ה' לפיכך נשאת בד' ונבעלת מיד בליל ה' שנאמר בו ברכה. והחמישי הוא ערב לששי לפיכך נשאת האלמנה בה' ונבעלת מיד ליל ו'. [ועי' שוב פ"ק דכתובות]:
וכבשה כתיב. חסר וי"ו משמעותיה לשון מיעוט:

פסקה יג

ומקשט כלות ויבן וגו'. ודרשו חז"ל בפרק המצניע מלמד שקשטה ככלה שכן בכרכי הים קורין לקלעיתא בנייתא. [ועיין כ"ז במדרש קהלת בפסוק טוב ללכת]:
וירא אליו. לבקר החולה:
ויקבר אותו. דרשו חז"ל הקב"ה קבר אותו:

פרק ט

פסקה א

טוב מאד וגו'. וסמיך ליה ויכולו השמים:
ועד כאן. עד ויכולו. [וה"ג בילקוט בהדיא ועי' כ"ז בירושלמי פרק אין דורשין ועד כאן] כבוד אלהים הסתר. שהוא עיקר מעשה בראשית וסתרי תורה:
לחקור דבר. לדורשה:

פסקה ב

קודם לכן. וזהו בעתו:
מכאן שהיה כו'. מדכתיב יפה בעתו משמע שקודם עתו לא היה יפה וכן גם כן מדכתיב וירא אלהים את כל וגו' שמשמעותיה כן כדמפרש ר"ע ואזיל:
דין הניין לי וכו'. אלו טובים ונאים בעיני ואלו הקודמים להם אינם טובים בעיני. [וע"ע מזה לעיל פ"ג ובמדרש קהלת]:

פסקה ג

ראויה אחת. כדמפרש ר"ל ואזיל:
והנה. וי"ו יתירה לרבויי אתא לעוה"ב וכתיב וירא ראייה אחת לשניהם:

אהה וגו'. סיפיה דקרא לא יפלא ממך כל דבר משמע הכל בידיעה אחת גלוי וידוע לפניו דבר והפכו וכן לקמן כי כל לבבות הוא דורש בדרישה אחת:

עד שלא נוצרה. דייק מדכתיב יצר מחשבות ודרש יצר לשון יצירה. יצירה של המחשבה הוא מבין:

עד שלא נוצר יצור. דרש יצר כמו יצור וכל יצור מבין מחשבתו בעוד שהוא לא נוצר:

לגרמיה. מחמת עצמו והראשון אמר בשם רבי יצחק:

יארש. לשון דבור כד"א וארשת שפתיו:

פסקה ד

עולמי עולמי כו'. פירש"י דייק מדכתיב וירא אלהים וגו' והנה טוב מאד הרי שהעלתה חן לפניו וכתוב וירא שנתן עיניו בו שיהיה כן לעד:

סיידה כו'. מלבנה בסיד:

כיירה. פירש הערוך מעשה ציור בשמי קורה או בכותל כד"א בית ארזים בכיור דארזא:

וציירה. על פני כולה:

פסקה ה

בתורתו של ר"מ. בספר תורה שלו. כתב כן על הגליון. [וע"ע מ"ש לעיל פ"א]:

זה מות. שמפרידו מזה העולם הכלה ומביאו לעולם העומד וגם שם אינו בא שוב לידי חטא:

אתה הוא שגמרת כו'. והנה הוא היה שם שהרי בשבילו נקנסה עליו מיתה:

לאותו כרוב. אדם הראשון שמעלתו היתה יותר מהמלאכים וכרובים:

דיינו כו'. כן אומרים הצדיקים לאחר מיתה די לנו צער ויגיעה עד כאן מה שנלחמנו עם היצר:

ובשבילן קבלו כו'. בדבר ר' יונתן לעיל:

פסקה ז

זה יצ"ח. וי"ו של והנה דריש:

פסקה ח

מדת הטוב. שהשעה משחקת לו בעוה"ז ומבלה שנותיו בטוב ונעימות:

פסקה ט

מתכשר עושה מלאכתו באמונה וטוב וכשר:

הרי גיהנם. ומפני מוראה בני אדם הולכים דרך טובה:

פסקה יא
היאך להביאה. כדכתיב וישקוד על הרעה ויביאה עלינו כי צדיק ה' ודרשו חז"ל שזהו הצדקה שהגלה אותם שתי שנים קודם למנין ונושנתם כדי שלא יתקיים אבד תאבדון ועוד נראה עיקר שהקב"ה שוקד על הרעה היאך להביאה שתהא מדה כנגד מדה וכדמפרש והולך בשם ר"ש ב"ר אבא. ורש"י פי' [שהגלם בימות החמה] שאם הגלם בימי החורף לא יוכלו עמוד:
כל המדות. פירש"י מ"ט מדות שבהן נברא העולם:
מדה כנגד מדה. מאד דרש לשון מדה כמו שדרשו חז"ל בכל מאדך בכל מדה ומדה שהוא מודד לך:
זו מדה טובה. כלומר המדה שמודדין מדה כנגד מדה טוב הוא:

פסקה יב
הינון. היינו אותיות של זה. [וע' כ"ז במדרש קהלת בפ' את הכל עשה יפה]:

פסקה יג
דקיון. [פי' הערוך] עלבון ודין מי שעובר על דת:

פסקה יד
שעה יתירה. פירש"י ה"א לרבות שעה אחרונה לששי היא ראשונה לשבת:
למניינו של עולם. מתחלת ברייתו. יום א' לתחלת ברייתו [יום ב' לתחלת ברייתו] וכן כולם. מכאן ואילך מונין מנין אחר יום א' בשבת יום ב' בשבת או חדשים ושנים או שמיטות ויובלות. או ירמז שעד אלף הששי ימנו למניינו של עולם מכאן ואילך יתבטל סדר זמנים:

פרק י

פסקה א
סיקוסים. [פירש"י והערוך] מדה וקץ וזמן בל' יון:

פסקה ב
דיוסקוסים. [פירש"י והערוך] שלחנות מצויירים:
שפסקה. קילוח אמת המים שמקלחת לתוך האמבטי:
נעשו כלים. הכ"ף קמוצה ודריש כלי לשון תכלה:

פסקה ג
פקעיות. פי' [כריכות] של שתי וערב נקראו כן:

ופתכן. וערבן:
שחיק עצמות. ישחקו ויטחנו וימחו עצמותיו:

פסקה ד

בהדיוכין. פי' הערוך טובות. ה"ג הערוך הרבה בדיצה והרבה בהדיוכין וכו' כך המזלות קצר להם הדרך כדי שלא יטרחו הרבה ואחר כך הרבה להם הדרך ונתמעט שמחתם. [ורש"י ז"ל פירש בד"א וגי' אחרת]:
ובעית שאלה כו'. הילקוט לא גריס ליה וכתב האב"א שהוא הג"ה על הגליון:
ה"ג אלא לת"פ שנה:
בנות שוח כו'. [עיין בריש מסכת דמאי וע"א ובשביעית ובפרק קמא דמסכת ראש השנה ובכיצד מברכין בגמרא דנובלות ובערוך ויתבאר לך הכל יפה]. לשלש שנים ונשתרש בשנת השמטה:
ואותו יום. בעת הבריאה:

פסקה ה

נשתכללו. ויכלו דרש לשון שכלול:
מכוללים היו כו'. בשעת בריאותן נבראו דרך כלל מקושר ומעובה בלי חיתוך ופירוד. והיו מותחין והולכין כל ו' ימים על שיעורם עד שאמר הקדוש ברוך הוא די. ופירוש הכתוב כך ויכלו כבר היו מכוללים והיו מותחין והולכין עד יום ז' ואז אמר הקב"ה דיו בדיבור זה ויכל אלהים כו'. [וכ"ה בסוף הפרשה]:
ג' צבאים הן. פירש"י ל' חפץ ורצון ותאוה:
כל ימי צבאי. מדבר בתלמידים כדאיתא ביומא [פ"ז ולקמן פס"ח]:
וכימי שכיר. כמו שכיר יום בבא השמש מועד צאתו:
צבא לו. חיל צבאות ורש"י פירש צבאות השמים והארץ נעשו בשבילו:
ואם לאו צבא וחיל יבא עליו וימיתוהו. והספר עצמו מפרש והולך בנה בנין כו':
דקיון. עלבון ופרעון חובו:

פסקה ו

העלה סמים. הצמיח ודרש צבא מלשון חפץ ורצון והנייה:
כימה. כוכב ברקיע:
מעדנת. נותנת בהם טעם טוב לעדן אותן:
בין קשר לקשר. פירש"י כשיניצו הפירות באילן כמין קשרים קטנים ובין קשרי השבולין מושכן ומגדלן:

ממזר. עושה אותם רך מלשון ביצים מוזרות ורש"י פירש מפזר אותם ומפריש אותם כמו הנה זורה הגורן:

פסקה ז

בכלל ברייתו. יש בהם צורך וגם המה עיקר הבריאה. [כל הענינים האלו תמצא בויק"ר פכ"ב ובמד"ר פי"ח ובקהלת פ' ויתרון ארץ]:

הוי משתעי. היה מספר המעשה הזה כ"מ שאינו מדבר רק בסיפור דברים בעלמא הוא אומר משתעי. [ובקהלת רבה גרס כהלין פירוש באלו מעשים ורש"י גרס כדין]:

הוה קאים כו'. היה עומד על שפת הנהר:

חמא כו'. ראה צפרדע אחת שהיה טוען ונושא עליו עקרב א' ומעבירו על הנהר:

מגיזה. מעבירו כד"א וכן נגוזו ועבר:

כיון שעשה העקרב שליחות שנשתלח לו מן השמים הצפרדע החזירתו למקומו ועיין בויקרא רבה ובקהלת שהמיתה שם בן אדם:

דהוה קאים למחצד כו'. שהיה עומד לקצור הקמה בשדה:

בהדא בקעתא. בבקעה זו של בי' טרפא שם מקום:

חמא כו'. ראה עשב א' ולקט אותו ועשה ממנו עטרה לראשו:

אזלא כו'. הלך שם נחש א' והכה הוא את הנחש והמית אותו:

אתא כו'. בא שם איש א' ועמד לראות ולהסתכל ומתמה באותו נחש מפני שהיה חבר ומכיר כחו של אותו נחש ואמר תמה אני על מי שהמית הנחש היה אומר אותו האיש הקוצר אנכי הרגתיו:

תלה כו'. היה תולה עיניו והרים פניו למעלה:

וחמא כו'. ראה לאותו עשב שעשה עטרה לראשו והכיר העשב שהוא מגין ומציל בפני ארס הנחש:

אמר לאותו קוצר מן קושטא [**כו'**. באמת שאתה הרגת אותו ה"ג קטלית יתיה א"ל אין א"ל יכיל כו' והכי מוכח בויק"ר דגרס מן קושטא אנא קטלית יתיה ושם חסר עד קטלית] יתיה ומצאתי בשם רש"י ז"ל מן קושטא וכו' בדין הרגת אותו מאחר שיש עמך אותו עשב וקשה לי א"כ למה שמע אליו שוב להסירו מראשו אטו בשופטנא עסקינן:

יכול את כו'. יכול אתה להרים ולהסיר אותו עשב מעל ראשך א"ל אין וכן עשה. וכיון שהרימו והסירו א"ל יכול אתה לקרב לכאן ולהרים ולנגוע בזה הנחש בזה המטה שהיה בידו:

נשרו. נפלו מפני חוזק ארס הנחש:

מרתיע. לשון ניענוע ונדנוד כד"א נרתע לאחוריו בפ' קרח גרס מרתיח ל' רתחא וכעס עניינו:

ה"ג והיה מרדף ליה מן דין כו'. פירוש רבי ינאי היה רודף הנחש מצד זה והיה חוזר ובא מצד אחר. [ה"ג ועוד הוה רדיף ליה מן הדין סטרא והדר חזר מן הדין סטרא והכי א' במד"ר ובויק"ר]:

הברה. קול הברה:

הוה יתיב מטייל. פירש"י לעשות צרכיו. ול' נקי דבר ובירושלמי פ' במה אשה תמצא מעשה זה בלשון אחרת:

רומאי. עובד כוכבים א' מן רומי:

ותרכיה. וגרשו:

וקדם. והקדימו וישב לו:

לית דין כו'. אין זה בחנם בא לידי שיצערני כ"כ מיד יצא נחש אחד והכה אותו והמיתו:

ומטייל. כמשמעותו:

משוניתא. חוף הים ועי' בערוך:

קולית. עצם של רגל מן המת:

והות מתגלגלא. כל עוד שהיה מצניע אותה היתה חוזרת ומתגלגלת באמצע הדרך:

בלדר. פי' הערוך שר חשוב מחצר המלך:

פשפשוניה כו'. חפשוהו בבגדיו וכלי תשמישו ומצאו אצלו שהיה נושא כתבים רעים על היהודים מעיר קסרין:

טיטוס הרשע. כל זה מבואר בפרק הניזקין:

שתי פרוכת. שהיו באמה טרקסין שהיה ספק אצלם אם היא מן קדש או מן קדשי קדשים וקראו חז"ל אמה טרקסין:

על גבי מזבח. [ובויק"ר ובמד"ר] ובילקוט קהלת גרס על ספר תורה ושמא הא והא איתא:

מדם הקדשים. נתלכלך הפרוכת ונגע בחרבו [כן פירש"י]:

[**ועשאן כמין גרגותני**. בפרק הניזקין ובכל המדרשים הנ"ל ל"ג הכי וע"ש:

גרגותני. סל]:

כלפי מעלה. שאמר שהרג את עצמו:

לא דמי כו'. אינו דומה מי שעושה מלחמה עם המלך במדבר ומנצח אותו כו':

ה"ג מחאיה נחשלא בימא. פי' הכהו נחשול בים:

דומה זה. כלפי מעלה אמר כן נדמה בעיני שאין כו':

לכאן קרמני. [לכאן] קדם אותי:

פיילי פוטירין. [פי' הערוך] כוס של משקין ששותין אחר המרחץ ורש"י פי' כוס קיסר. ונראה שהוא מזרק יין שכן קערה ת"י פייליי:

אנא חמיתיה כו'. אני ראיתי לאותו גוזל ברומי והיו מניחין שתי ליטרות בכף מאזנים מזה והגוזל בכף מאזנים מזה היו שוקלין בשוה זה כזה:

שני. חי ור"ל שונה ומחליף כח. והערוך גרס שיח ופי' בו ממלא ומגדל ושוב גרס הערוך עד שעמד על עיקרו ופרח. [אבל בכל המדרשים הנ"ל לא מצאתיה]:

פסקה ח

ולא צריך מקשי. לא היה צריך להקשות כי אינו קושיא דהא מוליכי חמורים היו עולים מעיר ערב לעיר צפורי. או ר"ל מן ערב כלומר בע"ש קודם הכנסת שבת:

כבר שבת. קבל שבת והתפלל א"כ ש"מ דרבי חנינא ג"כ עשה כן ואין לתמוה על ר"י:

ואי בעית כו'. ואם תרצה להקשות [על דבר זה יש להקשות] וכו':

של אחר שבת. תפלת מ"ש:

אמורא. שהיה עומד עליו להכריז הדרשה לרבים:

אכרוז כו'. הכריז לפני הצבור שיתפללו בעוד שהיום עומד טרם בא השמש ושבת היה שבשבת היו דורשין בב"ה לרבים. [ופירש"י והטעם מפורש בה"ג במסכת שבת]:

פסקה ט

מהו ויכל כו'. וכי בשבת היה עושה מלאכה והכתיב וישבות ביום השביעי:

והורידה כו'. [כדמפרש ר"ש ואזיל והכי מוכח בילקוט] אבל רש"י ז"ל גרס והדרה משתחשך. פי' החזיר ידו מן המלאכה משתחשך:

וציירה. [פי' הערוך] ציורים. בקורה ובכתלים:

מה היה העולם חסר שבת. פירש"י יום הקילוס [וכן מפורש בספר יצירה] כשברא הקב"ה שמים וארץ עשה ממונים לכל מה שברא למזלות ולדשאים ולאילנות ולימים כשבאת יום השבת נתקבצו כל הממונים וקלסו להקב"ה ואמרו מזמור שיר ליום השבת ע"כ אבל בפירש"י בחומש משמע שהעולם היה חסר מנוחה וכאשר בא שבת הרי בא גם כן מנוחה ונגמרה המלאכה בלי חסרון ופירושו ויכל אלהים עם יום השביעי מלאכתו:

בעמל כו'. כלומר שהכתיב על עצמו לשון מלאכה על דרך שאמרו בעשרה מאמרות נברא העולם כו':

ומה נברא בו. בשבת מאחר ששבת מכל מלאכתו:

שאנן כו'. כמ"ש חז"ל מה היה העולם חסר מנוחה באת שבת באה מנוחה:

אסטאטיבא. [פי' הערוך] גוזר מנוחה על עבדיו [וכן פירש"י]:

דונטיבא. [פירש הערוך] מתנה:
ויברך. פירושו לשון מתנה כד"א קח את ברכתי וכן אצל בת כלב:

פרק יא

פסקה א
זה האבל. שאין אבילות של פרסום נוהג בו. [וכ"ז בירושלמי פ' היה קורא וסוף מו"ק ולקמן פ' ק']:

פסקה ב
[**שלא ירד בו כל עיקר** גרסינן]:
בברכה. שצריך לברך עליה ברוך אתה ה' מקדש השבת. ה"ג בילקוט אמר רבי יצחק ברכו בעטיפה וקדשו במקושש. במקושש שנתקדש שם שמים על ידי שנסקל על שחללו:
להחליף. כל בגדיו מבגדי חול לבגדי שבת:
לערב. בגד אחד של שבת עם בגדי חול ודי בזה או ר"ל אם אין לו להחליף כלום אז די לו כשיערב אחד וכן אמר שוב גבי שלשול שאם אין לו להחליף כלל די לו שיתיר חגורו שמשלשלם דרך מטה שלא כדרך החול שחוגר אותם למעלה כדי להקל פעמיו:
מהלכין כחדא. הולכין כאחד כלומר ביחד:
גולתיה. [פי' הערוך] טליתו:
ואסתלקת. היה מקושר ומסולק למעלה בחגורתו והתיר רבי זעירא החגורה כדי שיפלו וישלשלו למטה ובע"ש סמוך לחשיכה היה או בשבת עצמה:
[**קדשו באור פניו של אדם**. בילקוט ל"ג ליה]:
שנתקללו. [עי' לקמן פי"ב] ומצאתי הגירסא שנתקלקלו המאורות אור הראשון הבדילו הקב"ה לעתיד מפני שלא היה כדאי לרשעים וגזירה זו נגזרה בע"ש כשחטא אדם [וכ"מ בפירש"י ספ"ב] ואע"פ שנתלו המאורות ביום ה' לא נגנז אור הראשון עד מוצאי שבת וכדמפרש ואזיל. [התחילה האורה שנבראת ביום הראשון. וכ"ז הוא בירושלמי דברכות פ' אלו דברים:
ה"ג וכ"ה לקמן פי"ב. ישרהו מפני מה כו':
לצדיקים לע"ל. בש"ר פל"ה יש תוספת מעט ע"ש]:
[**כיון שהסתכל** גרסי']:

ל"ו שעות שימשה אותה האורה. לא חשב אלא מיום שנברא בו אדם הראשון ששמשה בו לפנים מן השורה:

ה"ג אך חושך ישופני אותו שכתוב בו כו'. ואתה תשופנו זה הנחש יצר הרע סמא"ל שמחשיך עיניהם של הבריות. [והכי איתא בשוח"ט בהדיא]:

שני רעפים וכו'. בשוחר טוב איתא שני אבנים אחד של אופל ואחד של צלמות שנאמר קץ שם לחושך אבן אופל וצלמות:

פסקה ג

ביציאה. ההוצאה לשבת רבה על האדם לפיכך ברכו וכמו שאחז"ל לוו עלי ואני פורע:

בז' מאי אית לך למימר. לשון שאלה הוא:

פסקה ד

אסטנוסיס. אנשים מפונקים התאבים טעם טוב ברכו בטעם טוב וכדמפרש ואזיל:

אותן ערבו לי. אותם שאכלתים בשבת והיו צוננין ערבים עלי:

תבל. תבלין:

קלרין. [פירש"י והערוך] אוצר:

אית לך שבת. בתמיה:

בזכות מה הם חיים. כלומר חיי העושר שעני חשוב כמת ובפרק כל כתבי גרס מעשרין:

בזכות התורה. שנאמר בה כי היא חייך וכתיב בשמאלה עושר וכבוד:

בזכות מעשר. דכתיב עשר תעשר ודרשו חז"ל עשר בשביל שתתעשר:

שהן מכבדין כו'. וכמו שדרש למעלה ברכת ה' היא תעשיר:

דיוסקוס. פי' הערוך שולחן:

כל כך למה. היה התינוק מכריז כך:

שלא תזוח. תתגאה ויזכור כי מאת ה' היתה זאת:

לא על מגן. לא על חנם באת לך שיש לך זכות גדול לתלות בו:

עובדא הוה כו'. מעשה היה בעיר רומי בערב יוה"כ שנקרא צומא רבא הגדול [וההחמור] והיה שם חייט אחד אומן תופר בגדים במחט והלך לקנות דג אחד ונמצא שלא נשאר אצל הדג מי שחפץ לקנותו אלא הוא ונער אחד עבד לאיפרכוס הוא שר העיר והיה זה מעלה אותו בדמים והאחד העלה יותר עד שהגיעו דמיו לשנים עשר דינרים ולקחו אותו החייט:

[**דמטיא שנים עשר** גרסינן:

הכי גרסינן בענתא דאריסטון אמר איפרכס לטלייה כו'. בעת של סעודת הצהרים אמר השר לנערו למה לא הבאת לי דג כאשר צויתיך א"ל אדוני מה אכפור מפניך הלכתי

לקנות דג ולא היה שם אלא דג אחד. ונמצאתי אני ויהודי אחד העומדים עליו לקנותו. והוה הוא מסיק גרסינן פי' והיה היהודי מעלה אותו בדמים וכן אנכי העליתיו בדמים עד שהגיע לי"ב דינרים מה היית רוצה שאביא לך דג בעד שנים עשר דינרים בתמיה:

מן הוא. מי הוא אותו יהודי. אמר ליה בן אדם פלוני:

שלח בתריה גרסינן. שלח אחריו ובא אצלו אמר לו מה ראית אתה יהודי חייט שאכלת דג בשנים עשר דנרין אמר לו אדוני יש לנו יום אחד שכל עוונות שאנו עושין כל ימות השנה הוא מכפר עלינו. וכשבא אותו יום אין אנו צריכין לכבדו בתמיה:

פסקה ה

מה יום מיומים גרסינן. מה מעלת יום אחד משאר הימים. והשיב מה מעלת איש אחד משאר אנשים שלפעמים נמצא איש אחד נעלה משאר בני אדם:

אמר לו טורנוסרופוס אמור ומפרש לי איך הבנת מה שאמרתי לך ומה עניתני:

מנאן כו'. מהיכן אתה מודיעני במופת שרצה הקב"ה לכבד את השבת:

לנגדא את נגיד לי. למשוך את משכני כלומר ממשיך ודוחה אותי בדחייה בעלמא מי יאמר שהוא כן והרוצה לשקר מרחיק עדותו וכן פירש"י ז"ל:

וההוא גברא. על טורנוסרופוס אמר כן אם תרצה לבחון הדבר בחון באביך:

חד זמן. לזמן אחד היה צריך לשאול באוב. ובדק הדבר באביו להעלותו מקברו ועלה לו כל ימות השבוע ובשבת רצה להעלותו ג"כ ולא עלה לו. אחר שבת העלהו ואמר לו אבי אחר מיתתך נעשית יהודי:

אצלכם. בעולם שאתם החיים שרוים בו:

פסקה ו

למה לא נתנה לאדה"ר. שהוא היה יציר כפיו וחביב לפניו וראוי הוא ושלם בכל יצירותיו. אלא ודאי ה' לא צוה ומלבכם אתם עושים וכל הנברא בששת ימי הבריאה עליו אין להוסיף ולגרוע דאל"כ היה נברא ככה. השיב לו אם הוא כדעתך שכל הנברא עם אדם חביב הוא להיות כן לעולם הלא שער הראש שנברא עמך למה אתה מגלחו ומניח שער הזקן שלא נברא עמך המאוחר. והשיב ששער הראש אחר שנוצר נתרבה ונתגדל עמו בשטות בימי נערותו ושער הזקן אינו בא לו עד ימי החכמה והבינה וא"כ אין ראיה מכאן ואמר לו א"כ שכל הגדל בימי נערותו ראוי להסיר יסמא העינים כו' ובפירש"י ז"ל מצאתי בשם ס"א שפי' למה לא נולד כן אדה"ר כו'. [ונלאיתי שוב לכתבו]:

חלק. בלי טעם ואומר לך למה צווני הש"י לחסר בברייתו ולמה לא בראוהו נולד מהול לפי שכל הנברא משאת ימי בראשית הכל צריך תיקון ורש"י פירש מדכתיב אשר ברא

אלהים לעשות אפילו מה שכבר נברא צריך לעשות עוד בתיקונו ואשר לא נתנה לאדם לפי שקודם שהגיע לשמונה ימים נתקלקל וטעמו לא עמד במצוה קלה שנצטווה ושוב כל הדורות לא הועיל להם התיקון כי לא הכירו את ה' עד שהאיר מאורו של אברהם אבינו והוא היה כמו יצירה ראשונה ואז נתנה לו וכדלקמן ריש פרשה מ"ו זמן היה לו לאברהם אימתי שנתנה לו המילה:

צריכין עשייה. תיקון:

פסקה ז

ויחן. משמע לשון שבת ומנוחה ומדכתיב את פני העיר משמע שהוצרך לחנות ולשבות לפני העיר שלא היה לו פנאי לכנס לתוכה:

פסקה ח

ערובתא. יום ששי נקרא כן על שם שהוא ערב שבת והרי הם ששה ימים והם שלשה זוגות ונשאר השבת לבד בלי זוג לפיכך ברכו:

שאינו נדחה. וזו היא הברכה:

יום כפור נדחה. מפני ירקא ומפני מתיא כדאיתא סוף פ"ק דמסכת ר"ה:

כנסת ישראל וכו'. ששובתין בך:

פסקה ט

ברא ששה. השלשה שהיו ראוים להבראות בשבת נבראו בערב שבת כדמפרש ואזיל:

מריאים. פי' הערוך שדים:

לעשות. משמע מה שהיה ראוי לעשות:

פסקה י

מכל מלאכתו כו'. דייק מדלא כתיב מכל מלאכה:

דוגמא גטורין. הערוך גרס דוגמטירין ופירושו דוגמת שמירתן אבל לא פורענות ממש שהרי אור גיהנם שובת בשבת:

פרק יב

פסקה א

יתבונן. משמע להבא אף אם בא איש חכם להתבונן אינו יכול. ובילקוט איוב מסיים בו הפקחים יודעים רמז של דבר והגיונו כי מתבוננים בו ועל עיקרן אין יכולין לעמוד נתבונן משמע אין כאן מי ששם לב להתבונן. ובערוך ערך רעם גרס מתבונן אין כתיב אלא מי יתבונן והיא היא:

[**אחרי מלך ב"ו כו'**. לקמן בקהלת ובילקוט איוב הגי' באופן אחר. וכן היא גי' רש"י. אכן דחק בפירושה]:

משל לחרישת קנים גרסי'. [וכ"ה במדרש קהלת פסוק ופניתי. ובריש מד' חזית פי'] חורשא יערי של קנים:

כסח. כורת הקנים במגל ומגירה:

חורי. משל אחר:

פקעת. כרך ואגודה מן גמי:

קשרה כו'. וקצה האחרון אחז בידו:

עשוהו. כינוי לפועלים רבים עשו אותו:

משלך. מהאי בריה אשר לך.

ביבה. צינור המקלח לחוץ ובו שופכין כל השופכין המזוהמין:

ביבו על פתחו. זה החוטם נתונה למעלה מפתחי פיו והוא שבחו שעיקר חיותו תולה בחוטמו וכמו שאחז"ל אין מעידין אלא על פרצוף פנים עם החוטם:

בוראן משבחן. מדכתיב אלה תולדות השמים קדייק. [וכן פירש"י וה"ג בילקוט:

ביום עשות וכו' ר' פנחס אמר. אע"ג דכתיב ביום עשות לא היה בו עמל ויגיעה שנברא בה"א אות הקל בכל האותיות ולכן הביא את כל אלה ידי עשתה והלא בלא עמל ויגיעה נברא ורש"י ז"ל גרס דכוותה ואת כל אלה וגו':

פסקה ב

[**ה"ג רש"י וכ"ה בילקוט ישעיה**. לא בעמל ולא ביגיעה ברא הקב"ה עולמו. ואת כל אלה וכו' אלה החוקים כו']. דרש ואת כל אלה יהיה כל אלה:

פסקה ד

וכל צבאם בזמנן. שנברא צבא של שמים וארץ אחר שמים וארץ:

כמלקט תאנים כו'. התאנים נתבשלו כולן כאחד והוא לוקט כל אחד ואחד בזמנו זה אחר זה כך כל צבא השמים וארץ נבראו עם שמים וארץ ואחר כך הופיע כל אחד ואחד בזמנו וכדמפרש ר' ברכיה ואזיל:

ותוצא. משמע שלא היה צריך רק יציאה שכבר היה נברא ונפקד בידה:

פסקה ה

בראשון. נבראת בראשון. [כב"ה לעיל פ"א]:

ותוצא הארץ עיקר ברייתה. כלומר זה עיקר ברייתה [ומאמר זה איתא] בירושלמי פ"ב דחגיגה וגרס בדברי ב"ש ים בשני ושהה ב' ג' ד' ובחמישי ישרצו המים ולפ"ז צ"ל גם בדברי רבי עזריא ג' דברים הן הן עיקרו של עולם. [אכן בילקוט גרס כגי' הספר]:

[**גמר מלאכת אדם** גרסינן]:

פסקה ו

ששה דברים כו'. ועתידין לחזור ע"י משיח בן דוד הבא מפרץ. [ועי' מזה במד"ר פי"ג. ובשם טוב מביא הגירסא יותר ברורה]:

גזעה. נגדע ונתקצר שנאמר ויתחבא והלא קומתו היה מלא כל העולם והיאך נתחבא אלא שנגדע קומתו:

של מאה אמה. דכתיב ותשת עלי כפיך כ"ף גימטריא מאה הוא:

[**שנתקללו המאורות כו'**. עיין לעיל רפי"א]:

כבודו. האור הטוב. לעיל פ' י"א גרס אדם עמד והביט ופירושו כל אדם היה יכול להביט בו מסוף העולם כו' ובכמה מקומות גרס כמו כאן:

ולמה גנזו. היה לו לומר והעבירה. [ה"ג האירה אותו האורה. ועי' כ"ז לעיל פי"א. ובחלק העבודה האריך בביאור מאמר זה בעל עה"ק בפ"ב]:

מפני שהוא. מוצ"ש תחלת בריית האור. ה"ג אע"פ שנבראו הדברים על מלאותן פי' ולפיכך כתיב תולדות מלא שנבראו במלואן ובחלק העבודה גרס שנאמרו:

זיוו מניין. שתחזור למקומה הראשון:

אין עץ אלא תורה. שהיא קיימת לעד כך יהיו קיימים לעד כמ"ש בלע המות לנצח:

באמה גדומה. לפי הענין הוא שיעור אמה ומחצה ובערוך גרס גרומה ופי' רש"י באמה דידיה ולכל היותר הוא שוהא במעי אמו י"ב חדשי שנה וכן לכל שנה הרי ט' מאות אמה ופסוק זה לא נאמר על אורך הימים שהרי כתיב בלע המות לנצח אלא על הגובה נאמר. [וכ"ז בילקוט רות אפס קצהו]:

פסקה ז

מרגליות. טיפין שעל הטל כמרגליות ורש"י פי' ולועזין ציברא:

כלפי מעלה כו'. זה שאמר מי שאין לו תולדות כו' ר"ל הקב"ה וכן פירש"י. ולפ"ז צ"ל כל מה וכו' אכן יש לפרשו דה"ק פסוק של אלה תולדות מוסב אדלעיל לומר שכל מה שנברא וכל אשר אתה רואה תולדות שמים וארץ כמו שדרשו את השמים לרבות כל צבא מעלה ואת הארץ לרבות כל צבא מטה ושוב מבאר והולך היאך כולם צבא מעלה ומטה:

פסקה ח

ה"ג בילקוט תולדות שמים וארץ הן בראשון ברא שמים וארץ בשני כו'. ובא לומר שבראשון נברא מן העליונים ומן התחתונים:

המשל זה גבריאל וכו'. לפי מה שנמצא ברוב הספרים ולפי מה שבא לפי הקבלה המפורסמת צ"ל בהיפוך. [אבל עי' במ"ש בפ' שופטים ואל תבהל ברוחך]:

פסקה ט

באברהם. אותיותיהן שוין:

האונקים. [פי' הערוך] המשא:

ה"ג בהרים הגבוהים היעלים אין כתיב. [וה"ג בערוך ע' הר] שהיה משמע היעלים נמצאים בהרים. [ועי' בילקוט תהלים]:

ה"ג בשביל היעלים. **יעלה זו תשייה**. כלומר תשה כחה [וה"ג בערוך ובילקוט] ולפיכך היא עולה על ההרים הרמים כדי שלא יעלו החיות אחריה וכשהיא צמאה ומוכרחת לירד למים ומתייראת מן החיות:

תזזית. רוח של שעות ושגעון:

והיא. החיה שומעת קול הקרקוש ומתיירא ובורחת:

טפזא. השפן הזה שוכב לישן תחת הסלע שמתיירא מן העופות שלא ישוטו עליו ויאכלנו ועיין ערך שקף:

מיגין. ישן כד"א דגני אפרקדון. [גני בכנפיה דשרה]:

פסקה י

אינו תופס את הלשון. אינו צריך לתפוס הלשון להוצאת הה"א. [ה"ג אלא בדבר ה' וכבר שמים נעשו. מיד בדברו בו נעשו השמים:

ה"ג ר' יודא נשיאה שאליה]:

ה"ג ממונה על בית שלו. [וכ"ה בירושלמי פ' אין דורשין. וכן בילקוט ובמדרש תהלים] ופי' הרמב"ן בפ' מקץ בי אדוני בייה אתה מעביר עלינו ופי' בו הרמב"ן ז"ל שבכל מקום ומקום יש ממונה על צעקת בני מדינה והעוות שנעשה בקרבה והקב"ה ממונה על עוותו של העולם כו' [וכ"מ במדרש תהלים בפי' אין לך מקום ומקום שאין אדם גדול ממונה וכו'] ובפירש"י מצאתי דרך אחרת:

אנדיקוס. בערוך גרס אגריקוס. והוא מין שררה:

אגוסטוס. בערוך גרס אגבסטס והוא ג"כ שם מין שררה:

ה"ג ביה שמו שמו ממונה על ביה של עולמו. ודייק מדכתיב ביה שמו והלא שמו אינו אלא יה וכן הוא בהדיא במדרש תהלים וכן אמר כאן בהבראם בה' בראם כלומר בורא ממונה על ביה שלו:

אוי דמובדין כו'. אוי ואבוי יש לצעוק על שנאבדו ממנו חכמים הראשונים. כגון ר"א כי שאלתיו ולא אמר כן:

שאלתיו לר"א גרסינן.

לבעלי תשובה. כלומר פתח פתוח לפניהם שיכנסו והקב"ה יקבלם ועי' בפ' הקומץ רבה מה טעם לא סגי בפתח של מטה:

מקדירות. משחירות כי כן היו"ד כולו גולם אחד שחור:

תמיהה. מתמיה ומבהיל:

פסקה יא

מטר מן הארץ. שהעבים שואבים מים אוקיינוס:

חרס. ברייתו מן האדמה והוא קורא לשמש חרס הרי שברייתו מן הארץ:

פסקה יב

הוגנים. פי' הערוך מאזנים או שפה ומסגרת:

נווטים. ספנים מוליכי הספינה:

פסקה יג

ה"ג בירושלמי ובערוך בשר ודם מותח בולס אננקי ופי' הערוך בולס מראה של זכוכית [ובילקוט תרי עשר בשם מכילתין) קפה היה משני חלקים ועשה כמין בולוס של זכוכית:

אננקי. [פירש"י והערוך] בעת צרה ושעת הדחק:

ע"י שהות. כששוהה ועומד מעט הוא נעשה רפי מעט:

תרקיא. [פירש הערוך] מראה של זכוכית. [וכ"מ כתוב בירושלמי]:

כי בו שבת וגו'. סיפא דקרא אשר ברא אלהים לעשות:

אלה תולדות שמים וגו'. דמשמע לעשות מכאן ואילך תולדות שמים וארץ וזהו במה שמחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית כדמפרש ואזיל וזהו כר"ל שעומדין בחזקתן ומראיתם ותמונתם כמו בעת החידוש:

פסקה יד

מחשבה בלילה כו'. דייק מדכתיב שני שמות ה' אלהים. ובכל הבריות כתיב ויעש אלהים. ויברא אלהים. בראשית ברא אלהים. ויאמר אלהים יהי כן. הרי ששם אלהים מיוחד אל המעשה וכאן כתב עוד שם של הויה והוא מורה על המחשבה כד"א וינחם

ה' ויאמר ה' אל לבו. וכן כל ויאמר ה' וידבר ה' ומדכתיב ביום עשות הרי שהעשייה היתה ביום. וממילא שהמחשבה היה בלילה. וב"ה סברי שמלת ביום שב אל הוראת שני השמות על המחשבה והמעשה ששניהם היו ביום. ורשב"י סבר שאין ראוי לייחד יום או לילה למעשה כי לא היו פעולותיו צריכין להמשיך בזמן אך בדבר ה' וכבר נעשו והמחשבה היתה בין ביום בין בלילה וזה אין ראוי לפה לאומרו כי כן מחשבתו יתברך בהיה והוה ויהיה ולכן כתיב עשות מקור המורה רק ענין העשייה ולא אמר עשה המורה על פעולה הנמשכת אחר הזמן:

פסקה טו

מתבקעים. [פירש"י] נשברים לשברים:

מקריסין. מתבקעים בלי חסרון:

חטייה. החטא או החוטאים יהיו רבים כי לא יתפחדו מן העונש:

פסקה טז

ללגיון. חיל של מלך:

פרוקופי. [פי' הערוך] כבוד בלשון גרמטיקי ורש"י פי' מתנה והיא היא:

צביוני תחלה. פירש"י דכתיב ותוצא הארץ דשא מיד אחר הצוואה [נ"א הוצאה]:

פרק יג

פסקה א

ויצמח אלהים. הרי שהיו אילנות וכאן אמר וכל שיח וגו' לא היה עדיין. ואע"ג דכתיב ג"כ ותוצא הארץ דשא וגו'. כבר תירץ רש"י בשם חז"ל שעמדו רק על פתח קרקע אבל לא יצאו עד שהמעיר על הארץ לצורך האדם אבל כאן אמר ויצמח ה' וגו' כל עץ וגו':

ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם. ודרשו חכמים ז"ל מקודם שנברא האדם כדי שימצא הכל מתוקן. [וכן איתא הגירסא בילקוט ובפירש"י בחומש]:

פסקה ב

כאלו משיחין אלו עם אלו. כאלו הם מבינין דבר ומדברים זה עם זה. [כדאיתא פ' לך לך בפרשה תניינא שאילן תמרה היתה עומדת בבבל והיתה תשוקתה לתמר שעומד בא"י. ולא טענה פירות עד שהביאו זמורות ממנה והרכיבו עליה]:

עם הבריות. פירש"י ז"ל שהבריות זורעין ונוטעין מעט מעט על מנת להוציא הרבה. וכשהארץ מוציאה פירות הרי היא משלמת הרבה תחת מעט כענין משא ומתן של

הבריות וכן אמר הכתוב בפירוש אענה את השמים והם יענו את הארץ והארץ תענה את הדגן:

להנאתן של בריות. סיפיה דקרא דייק ואדם אין הרי שהכל בשביל האדם ואעפ"כ לפעמים נכשל בהם כההיא מעשה כו'. כן פירש"י ז"ל. ועוד נוכל לומר שזה נקרא להנאתם שמקבלים עונש חטאם מעם ה' יתברך על דרך שדרשו חז"ל והנה טוב אלו יסורין וכדלעיל:

עבדת ארעא כו'. שתמיד שואלין זה לזה עשתה הארץ פירות או לא עשתה ולכן כתיב שיח ודברי בני אדם עדיין לא היה כי לא המטיר וגו':

וכל תפלתן כו'. דרש שיח מלשון תפלה כד"א ויצא יצחק לשוח וגו':

מרי תעביד כו'. כך היא תפלתן להקב"ה רבון העולמים תעשה הארץ ותצליח הארץ:

מרי יתבני. אדון רבון העולם י"ר שיבנה ב"ה ודרש השדה זה ב"ה כד"א ציון שדה תחרש וכן מצאתי שוב בפירש"י:

פסקה ג

מזכיר שם מלא [**על עולם מלא**] **כמו שנאמר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים וכשם שהזכיר שם מלא על עולם מלא כך וכו'**. וכן מוכח בילקוט. ומצאתי שראוי להגיה כך ואם אין שניהם אין אדם ואם אין אדם אין שניהם שנאמר כי לא המטיר וגו' ואדם אין:

פסקה ה

מכפרת על החטאים. מטעם שאמרו חז"ל קשה יומא דמטרא כיומא דדינא:

פסקה ו

תפקידה. רוחה נוחה ומתאוה ליזקק לבת זוגה:

דכרייא. זכרים כרים הם אילי הצאן ואמר שהכרים לובשים צאן נקבות ולשון נקי דבר:

פסקה ז

כאליהו וכו'. שעל פי רצונם ירד המטר ובזה היו משעבדים לב הבריות להקב"ה:

פסקה ח

אלמלא אדם כו'. שאם לא היה נברא האדם לא היתה הברית כרותה שירד המטר בשביל החיות והבהמות וכו' כי אם על צד החסד ורחמים. וכן משמע כי לא המטיר מפני שאדם עדיין איננו וכמו שפירש"י ז"ל בפי' החומש וכן הזכיר הכתוב חסדי השם שהמטיר על הארץ אע"פ שאין אדם דר שם וכן במדבר לתועלת החיות והבהמות וזהו בחסד ורחמים וכן מזכיר בכל פרשה ההיא חסדי המקום על ברואיו וכן מצאתי שוב בפירוש האב"א אבל רש"י ז"ל פי' שאפילו אם לא היה שם אדם היתה ברית כרותה שירד המטר

כמו שנאמר להמטיר על ארץ אע"פ שאין אדם שם ודברי הספר כך תפרש. אלמלא אדם אין. ר"ל אע"פ שלא היה אדם בעולם מ"מ ברית כרותה וכו' ופסוק כי לא המטיר קשה ליישבו:

פסקה ט

שחיק עצמות. ישחקו ויטחנו וימחו עצמותיו וימח זכרו:

מה הינון. מה הם ומה טבעם והטעם מפני שכתוב כל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא והיאך אפשר זה. [וכ"ה במדרש קהלת ועי' מזה באגדה בכורות פ"ק]:

בולעין מים. לפיכך איננו מלא:

הבו לי מנהון. לכו והביאו לי מהם ממימי אוקיינוס כי אינני מאמין לכם. [וכ"ה במדרש קהלת]:

יהבון ליה. נתנו לו מאותן מים שהביאו משם:

לקינייתא. פי' הערוך ספל:

והוו יהבין כו'. היו נותנין בתוכו מים והיו מי אוקיינוס בולעין לאותן מים:

על דעתיה כו'. עיקר מאמר זה ריש מדרש קהלת ושם איתא פלוגתא דר"א ורבי יהושע ר"א סבר הארץ שותה מים אוקיינוס ור' יהושע סבר ממים עליונים. ור"א דרש הם שבים משם הם שואבים על ידי העננים וזהו המטר היורד ור' יהושע דרש כמשמעו מצד זה זוחלין ובצד אחר הם זוחלין לתוכו:

כיצד היתה כו'. קודם שהמטיר מלמעלה:

נילוס. נחל מצרים הוא עולה בכל יום ומשקה הארץ:

כמין תוכייה כו'. הערוך הביאו בערך תווי ולא פירשו ורש"י גרס קבריאל וכן הוא במדרש חזית בפסוק אחת היא יונתי והוא נהר שעולה ומרבה מים ונקבר ונבלע באדמה:

תווי. הספר מפרש והולך נהר בבבל ושמו תווי:

למ' שנה. ולפיכך נקרא תווי לשון תמיה ותוהו שלארבעים שנה אינו עולה רק פעם אחת והוא מספיק:

בעלי זרוע. שלא יגרשו השפלים מן הבורות והבארות:

להדיח. מן הזרעים והאילנות:

כלפי מעלה. ויתפללו על המטר:

פסקה י

ומהיכן הארץ שותה. כל זה נתבאר בפ"ק דתענית וגם הוא במדרש קהלת בפסוק כל הנחלים:

יזלו. מצאתי בפירש"י יזלו ימתקו נוזלים מתוקים:
[**כמפי הנוד** גרסי']:
יזוקו. כזיקים היינו נודות:
וחושרין. פירש"י פ"ק דתענית כלומר משירין המים לארץ:
שוחקים. טוחנים ומחלקים אותם טיפות טיפות:
מסוסא. כמו ההמסס ששוחק וטוחן את המאכל:
כדקין. פירש"י הדקין שוחקין המאכל היטב מפני שמקומן צר ואם אין המאכל הדק היטב אינו יכול לכנס דרך שם:

פסקה יא

וקנקנה. של הנותן:

פסקה יב

מעבב וכו'. פני הרקיע זהירים הם וכשהם מתכסים בעבים הם משחירים ועבים:
ה"ג בערוך ובילקוט שהוא שובר לבעלי שערים שיש להם תבואה ומיקרין השער:
ענוים. שאינם מקפידים זה על זה שהזול מצוי:
נשיאים. פירש"י מפני ששדה אחת מתברכת ושל חבירו אינה מתברכת ובירושלמי פ"ק דתענית גורס שעושה בעלי בתים כנשיאים:
חזיונות. מראות ירוקים ואדומים כד"א בהיר הוא בשחקים:
ארץ. לשון ריצה שמוציאה ומריצה פירותיה:
מתבלת. תקופת תמוז חמה מאד והחמה מבשלת וממתקת הפירות:
בולין בולין. חתיכות של אדמה כי אז עת האסיף ומטר יורד על תלמי השדה ומחבר אותם חמרים חמרים ועיין בערוך ערך בול הג':
מורקת. פניהם מריקות ולא נשתיירו באיביהן מפני חוזק הקור:

פסקה יג

כדי רביעה. לענין דשרי להפסיק התענית אפילו בחצי היום אם ירדו כדי רביעה או לברך עליו ברכת גשמים כדלקמן ושני הטעמים הם בירושלמי פ' הרואה. רביעה שיעור מטר שיש בו די כדי צורך הקרקע ונקרא כן על שם שרובע את הקרקע להוליד ולהוציא זרע. [כד"א פ' קונם יין מטרא בעלה דארעא הוא וכ"ה בהדיא בירושלמי דתענית]:
של ג' טפחים. כן הוא שיעור שנכנס המחרישה בעומק הקרקע. כמו שפירש"י ריש פ' ל"ח]:
בקשה. בקרקע קשה. שיעור שיכנס המטר טפח בעומק. ובירושלמי לא גרס מחרישה:

ובינונית. קרקע בינונית:
טפחיים. גרסי' פי' שני טפחים:
ובשבעה. קרקע שביעה שבעצמה היא רכה ולחה:
ה"ג בפ"ק דתענית אין לך טיפה יורד מלמעלה כו' שאין התהום עולה כו'. [וגם בירושלמי גרס הכי בפ' הרואה ובפ"ק דמסכת תענית]. תהום עליון קורא לתהום התחתון צינוריך לשון רבים משמע שנים והן אומרים כו' העליונים אומרים כן לתחתונים:

פסקה יד

עלה שבר כו'. אד לשון שבר כשהבריות משברין את לבם בתשובה מיד וישמע ה' ומשקה וכו' שברו בריות כו'. בתשובה כד"א וערפכם לא תקשו עוד ודרש יערוף לשון עורף ולבסוף פירש"י בזמן רביעה שנייה:

פסקה טו

הקרמיד. שידיח וישטוף פני הלבנה שקורין קורמוס ועיין בערוך:
ואין פי מגופה כו'. פירש"י שהרי אין משהין החבית אלא באוצר:
נראית כאלו שרויה. כשהגשמים יורדין כלי האדמה וכלי אבנים מתלחלחין מפני שטבען לח:
כיצד הוא וכו'. כשהגשמים יורדין:
מייתי לה מהכא. מביא ראיה מכאן שמברכין הטוב והמטיב:
ר' יהודה בר יחזקאל גרסינן. בירושלמי גרס שאתה מוריד לנו שאתה ממניען זו מזו ועיין מזה בפ' כי תבא שממנה הקדוש ברוך הוא מלאכים להפרידם זו מזו:
במדה. פירש"י שמודד במדה כמה צריך לכל קרקע וקרקע ומוריד לה כפי צרכה ולפיכך צריך לברך על כל טיפה וטיפה בפני עצמה ועי"ל שמודד ומשער שלא ירדו ב' טיפין מנקב אחד כדאמרינן פ"ק דתענית שאלמלא כן לא יוכל העולם לעמוד וכך מצאתי בהדיא בירושלמי דברכות פרק הרואה. [ופ"ק דתענית וע"ל פ"ג ובפ' כי תבא]:
סליק למבקרי. עלה לבקר ולדרוש בשלומו:
ה"ג לחייבים א"ל הדא מנא לך א"ל כך כו':
תמן אמרין. שם בא"י אומרים על כל אלו ברכה אחת בשוה:

פסקה טז

הכל מתברך. בשעת ירידת גשמים:
משא ומתן. פירש רש"י כשנושא ונותן איש עם חבירו ובשעת הסחורות יורדים גשמים מסורת הוא ביד התגרים שיש בו סימן ברכה:

והפרגמטוטין. הסוחרים:
ואיברים. פירש"י אפילו אותן שאין להם חולי אלא באבר אחד:
רפין. נוחין והבשר נתרכך לקבל תרופה:
מבקר בישיא. מבקר חולים:
חבריה. שם מקום כך פירשו התוס' בפ"ק דחולין:
כד הוות כו'. כשהיה יורד הרביעה:
מה אינון עבידין. מה עושין אלו חולין:
נינוחו. מצאו להם מנוח מחליין:
מרגשת. ומקבלת כח ומעלה:
עובדא כו'. מעשה היה בזאת העיר עכו שצדו דג אחד והיו שמין שיהיה לו שלש מאות ליטרין ושקלו אותו ולא מצאו בו רק מאתים ליטרין והיה שם זקן אחד שהיה צייד דגים ואמר להם זה שלא שקל ג' מאות מפני שלא ירדה עדיין הרביעה:
וכיון דנחה כו'. וכיון שירדה הרביעה צדו עוד דג אחר והיו שמין אותו על מאתים ליטרין והיו שוקלין אותו ומצאו בו שלש מאות:

פסקה יז

חיסומה. קשיותה. שבמקום קשה [אינה שותה] כ"כ בעומק כמו במקום הרך:
ה"ג בירושלמי דברכות ופ"ק דתענית תאנה רכים בוקעים בצור הסלע הקשה:
בירושלמי גרס דברי ר' חנינא קודם דברי ר' מאיר בר תנינא וכך נתיישב יותר ודו"ק:
כך הוא כו'. לעולם כדקאמרת מעיקרא דאינו שותה אלא כפי חיסומה ודקא קשיא לך אחרוב ושקמה. אחד וכו':
פנים לאדמה. שנראין צמחים ומיני עשבים וזרעים וקודם זה היתה חריבה [והוא לא פנים קלקל] ודרש מדכתיב והשחה את פני הארץ:

פרק יד

פסקה א

גמר חלתו. כדמפרש ואזיל ומצאתי רמז ה"אדם ל"נפש ח"יה ר"ת למפרע חלה:

פסקה ב

יצירה לשבע. שאם נולד הולד בחודש השביעי מההריון יוכל להיות חי וכן בחודש התשיעי:
בעון קומי. אחד מאנשי יון שאל ליה:
מדידכון כו'. מכתב ולשון שלכם אני מביא אתכם תשובה וראיה:

ה"ג בערוך זיט"א אפט"א איט"א אוכט"א ופירש הערוך זיט"א פירוש בלשון יון יחיה אפטא שבעה. ובאותיות שלהן קורין אל הז' זיטא כלומר בן ז' יחיה:
איטא. הוא בלשון יון ימות ואוכטון הוא ח' ובאותיות שלהן האיטא הוא במקום ח' שלנו כלומר בן ח' ימות ובירושלמי דפרק החולץ גרס חיטא אוכטין איטא אפטא:

פסקה ג

זה מצדד. פירש"י האדם אף כשהוא מביט לפניו ממש רואה מה שנעשה מן הצדדין והבהמה אינה רואה אלא כשהיא מצדדת ראשה לאחד מן הצדדין:
בצלם ודמות. צלם אלהים. אם יחטא ימות גרסינן וכן הוא לעיל פ"ח:

פסקה ד

מפחדת כו'. רש"י ז"ל ובילקוט גרס משחרת פי' מקדמת עצמה כד"א ואוהבו שחרו מוסר ומתוך שאין בה יצר הרע דרכיה תמימות:
והרי אדם יש לו כו'. ואפ"ה אינו מת מפני הפחד:
א"ר חנינא כו'. וייצר כתיב פירוש קושר וצורר שאלמלא כן ודאי היה שומטה ומשליכה מפני הפחד ומ"מ צריך הוא ליצה"ר דאם לא כן מותרו מן הבהמה אין וכמו שדרשו למעלה טוב מאד זה יצה"ר:

פסקה ה

[**יצירה בעוה"ז כו'**. וכדמפרש ואזיל פלוגתא דב"ש וב"ה]:
מתחיל בעור ובשר. כמו שנאמר באיוב עור ובשר תלבישני וגידים ועצמות תסוככני. [ובשר עלה וגו' גרסי']:
אין למדין כו'. פירש"י לפי שעדיין היו בהם עצמות ולא חסרו כ"א גידים ועור ובשר אבל לעתיד שהכל עפר הקב"ה יתחיל כעין יצירת העוה"ז. [בתחלה עור ובשר ואחר כך גידים ועצמות]:
לובש אחרון. וכן העור הנרקבת תחלה מפני שמונחת ע"ג קרקע עלה עליהם באחרונה וגידין תחלה על עצמות שנשארו עדיין ועל הגידים והבשר העור באחרונה אבל לעתיד שהכל נרקב יתחיל בעור שהוא עליון ויגמור בעצמות:
התכתני. הוא לשון עבר ומורה על היצירה הראשונה ולא אמר כן אלא תתיכני שהוא לשון עתיד כמשפט אית"ן:
מסו. סם או עשב שנותנין בחלב להעמיד. ולהפריד מי החלב מן הגבינה:
מסו. לשון חלוקה כד"א הרמונים משימסו. [ועי' בפ' שלח ולעיל פ"ד]. וכן אם של אשה היא מלאה דם וטיפה של לבנות יורד לתוכה ומיד נקפה. [וכ"ה לקמן פ' תזריע]:

רופף. מנענע נע ונד:

פסקה ו

שופעת. ישרה וחלקה ומשופע:

המתוקנת. אשה חכמה צנועה ומעשיה טובים ומי שיש לו רעה מכניס הטובה בביתו כדי שתחפה על האשה הרעה ותלמוד אותה אבל איפכא לא פן תלמוד הטובה ממעשה הרעה וכן הכניס הקב"ה אברהם אבינו בתוך בית הרשעים והיה מחפה עליהם ולימד דעת את העם להכיר אביהם שבשמים. [ועי' זה במדרש קהלת בפסוק ראיתי את הענין]:

פסקה ז

עופר. עפר דרש לשון עופר פי' בחור וחזק עומד על מעמדו ותקפו כד"א עופר האילים:

עולם. נער בחור לשון עלם:

כבני עשרים שנה נבראו. [רבינו בחיי בפ' הן האדם הביא מדרש] שנאמר הן האדם היה הי"ה בגי' עשרים. [ושוב ע"ש]:

עפר לשון זכר אדמה לשון נקבה. [ופי' רבינו בחיי הנבראים כלם בעלי חומר ובע"ח כלם הם זכר ונקבה]. ופירש"י ז"ל מיני עפרות הן חול הגס עפר זכר חול הדק עפר נקבה וזה חזק מאד ושניהם כאחד טובים:

ה"ג רש"י [ובעל העקידה ז"ל]. אית דאמרי מין היה וא"ד מינאי הוה יתיב גביה וכן נכון [ודו"ק]:

למחמי כו'. להראות לו פנים ולנחמו:

חמתיה כו'. אבי הבן או המין אשר ישב שם רואה את ר"י יושב ושוחק:

רחיצין כו'. מובטחים אנו בה' יתברך שאתה תשוב ותראה פניו לעוה"ב:

[**דאתחמי** גרסי']:

א"ל האבל או המין היושב שמה וכי אינו די לו לאותו האיש האבל בצרתו אלא שבאת לצער אותו בדברי הבאי וכי יש חרסין נשברין שישובו ויתדבקו לאחד כו':

[**מתדבקין** גרסינן]:

ברייתו מן המים כו'. ולכן אין תקנה לשבירתו מפני שתחלת הכשרו וסופו שני הפכים אבל הזכוכית תחלתו וסופו שוה לפיכך יש לו תקנה לשבירתו וכן אנחנו נבראים בדרך אחד שוה לפיכך יש לנו תקנה:

בנפיחה. הזכוכית נעשה על ידי נפיחה לפיכך יש לו תקנה בנפיחה ככחו אז לתקנו בנפיחה כן כחו עתה:

א"ר יצחק כו'. בא לתרץ ששאלת המין אינה כלום דלא כחיב נוצר דמשמע שנוצר כבר אלא כלי יוצר שעדיין לא נוצרו:

כלי יוצר שלא הוסקו. גרס שלא נשרפו עדיין בכבשן וכן הוא בילקוט ועדיין הם טיט וחמר ויש תקנה לשבירתן:

פסקה ח

מקום מזבח כו'. דייק מדכתיב האדמה והל"ל מן אדמה משמע ממקום המיוחד שבאדמה וזהו המזבח שבמקום ב"ה ומכפר על ישראל וכתיב גבי מזבח אדמה תעשה:

מלמד שהעמידו כו'. פירש"י דייק מדלא כתיב וזרק דהוה משמע למקום רחוק ואמר ויפח כאדם הנותן לתוך פיו של חבירו העומד אצלו:

לפי שבעולם הזה בנפיחה. הנשמה ניתן בו ע"י נפיחה ומצאתי הגירסא [במאמר התחיה להרמב"ם ז"ל פ"ט] ומי שנפח דעתו לחזור רוחו אליו לכך כתיב והרוח תשוב אל האלהים אבל לעתיד לבא במתנה שנאמר ונתתי רוחי בכם וחייתם מי שנותן איך דעתו לחזור. יתידה חיה גרסי':

פסקה ט

שהיא עולה ויורדת. פירש"י בשעת שינה היא עולה מן הגוף ומשוטטת בעולם ואחר כך שבה לתוך הגוף ועי"ז חולם חלומותיו ממה שהרוח שומע בעולם:

האופיה. פירש"י וערוך עיקרו ודעתו:

דברייתא אמרי. זו שהבריות אומרין:

האופיתא טבא. הדעת הוא טוב. ע"ד שאחז"ל תמן אמרין דעת קנית מה חסרת דעת חסרת מה קנית דדא ביה כולה ביה:

והיא חיה בגוף. פירש"י פעמים שהיא מצומצמת בצד אחד של הגוף וצד אחר של הגוף כולו מת. ואינו יכול לסייע מאותו צד שאין החיים שולט בו:

משנים שנים. שני עינים שני אזנים וכן כולם:

רוחו כבר היא כו'. בעת השינה הרוח כבר יצא ממנו:

ה"ג כבר הוא בידו ונשמתו כו'. פי' ואם יאסוף נשמתו אליו ר"ל על האדם שתהיה קשורה במקום אחד ולא תהא נפזרת בכל הגוף כבר יגוע אלא וכו'. [ועי' עוד מזה בפ' וילך]:

אם ישים אלהים לבו. כלומר שיתן דעתו עליו להמיתו:

למעלן. אם אף הנשמה יאסוף אליו למעלה כבר יגוע:

לקלס. פירש"י שאלמלא שהיא חוזרת אליו מיד הוא מת. ל"א פן תפרח נשמתו ממנו באותן נשימות שמנשם בעת השינה:

פסקה י

עוקץ. זנב ודייק מדכתיב חיה דמשמע כמו חיה ממש וזהו זנב שאילו צורתו וקומתו כבר כתיב בצלמנו כדמותנו:

ה"ג בפירש"י ז"ל [ובמדרש איכה פ' נתנני ה' בידי ובקהלת פ' ושנאתי]:

עשאו עבד מכודן בפני עצמו. ופי' הערוך משועבד לעצמו שיעבוד ויעמול לפרנס את עצמו וכדמפרש ואזיל דאי לא לעי כו' אם לא יעמול ויעשה מלאכה לא יהיה לו מה לאכול:

נגיס. אוכל והנה הוא כבהמה המשועבדת לאדניה לכל מלאכה וזהו לנפש חיה ובהמה בכלל:

פרק טו

פסקה א

שם מלא. ה' אלהים כמו שאמרו ביום עשות ה' אלהים שם מלא על עולם מלא:

עד שלא נוצרה ממעי אמה כו'. דרך הנטיעות הוא שנוטעים מתחלה הגרעין עד שצומחת ואחר כך עוקרין את הזמורה ושותלין אותה במקום אחר [וכ"ה אומר כעץ שתול ודרשו חז"ל ולא כעץ נטוע] ולכן אמר עד שלא תצא הזמורה ממעי אמה שהוא הגרעין כי היא אמו. צריך האדם לכוון רוחותיה שיהיה אותו מקום מוכן לקבל אותו הנטיעה. כמו שאמרו חז"ל על שלמה שהיה מכיר גידי הארץ איזה מהם הולך לכוש ונטע בו פלפלין כו' וכן כתיב כאן ויטע ה' אלהים גן בעדן וגו' וייצר ויברא לא כתיב אלא ויטע. משמע משגדלו כבר אחר כך נטעם וכן ארזי הלבנון אשר נטע משמע מאחר שהם ארזים אחר כך נטעם. כך מצאתי ברקנט"י וכיון שדרך הנטיעות כך הכתיב הקב"ה על עצמו כך. [וכן מצאתי שוב בפירש"י אפס קצהו]:

ישבעו מימיהם. הקב"ה נתן בהם כח וקיום שיעמדו חי ובריא עולם ועד שלא ישלטו בהם רקבון כד"א שבע ימים וגם נתן להם שפע ימים ינקו ולא יכזבו מימיהם כד"א ארץ לא שבעה מים וגם נתן בהם תוספת ברכה שכל הנטיעות שנוטעין מהם יעלו ויצליחו כמוהם וזהו אשר נטע ה' [וכ"מ שוב בפירש"י ובשם רבינו יעב"ץ וכ"כ רבינו בחיי וז"ל] ולא הוצרכו לא השקאה ולא עבודה ולא זמירה דאם לא כן מיום שגורש אדם ממנו מי התעסק בו:

פסקה ב

ה"ג כל עצי עדן אשר בגן אלהים ואומר בעדן גן אלהים הרי שעדן בתוך הגן:

והכתיב ונהר וכו'. לרבי יוסי פריך דאמר עדן גדול הכתיב ונהר וגו' הרי שהעדן משקיתו של גן:

ה"ג על דעתיה דר"י מתמצית כו' וכן הוא בילקוט וכן מצאתי באב"א:

מתמצית בית כור. דבר מועט מה שנותר ונתמצה ממה שמשקין בית כור יכול לשתות תרקב פירוש שדה שזורעין עליו תרי וקב שהן ג' קבין ועיין במדרש חזית בפסוק אחת היא יונתי וכן כאן מתמצית העדן הגדול שותה הגן:

תרקב. פירש"י תרי וקב שהן ג' קבין שהרי בית כור ל' סאין שהן ס' תרקבין שהרי סאה ששה קבין הרי תרקב שהוא ג' קבין חלק ששים מבית כור וכן מתמצית עדן שותה הגן שהוא חלק ששים מן העדן. ועיין בפ"ק דתענית. [וכן פירש"י פ"ק דע"א תרקב תרי וקב]:

ה"ג על דעתיה דר' יודא כפיגי כו'. מעיין ת"י פיגי:

מכריע על גביו. נוטה לצד פירושו ודעתו:

וישם מדברה כו'. הרי שהמדבר הגדול מן הערבה קרא אותו עדן והערבה קורא הגן:

פסקה ג

[ה"ג בקרב הארץ]:

ראו פועלא טבא [שהתקין לו הקב"ה כו' כ"ה בילקוט ובמדרש תהלים]. ואדם הראשון אמר כן בואו וראו פועל הטוב הוא הקב"ה שהתקין לי הקב"ה שכרי כו':

פסקה ד

עילה. העלה והגביה אותו שנא' ומוראכם יהיה כו':

פיתה אותו. סידר לפניו דברי רצוי כד"א אשר תשים לפניהם ודרשו חז"ל תסדר לפניהם כשולחן ערוך ורש"י פי' כד"א שים נא ידך לשון בקשה כו' ודייק מדלא כתיב ויולך שם כו' ועיין לקמן פט"ז. וענין הפיתוי שלא ישער בדעתו מקום יותר טוב מזה ובאב"א כתב שלא היה אלא דרך כבוד כמי שמזמינין אותו לסעודה שמפצירין בו דרך כבוד:

טירופי. שנטרף וגורש מג"ע:

[**לבראני** גרסינן]:

קורא ממזרח כו'. וזה מדבר באברהם כמו שפירש"י שם:

איש עצתו. עצתי קרינן:

פסקה ה

ויהי שם עד היום הזה. והארון שם נגנז במקומו וכן כאן היה ראוי לישאר בג"ע לעולם ויליף שם שם לגז"ש:

ביצירה זו. אם היה נשאר בצלם אלהים הראשונה שלא היה חוטא היה נשאר בג"ע לעולם אבל משחטא ונשתנה צלמו כדלקמן פרשה י"ז אז שלחו הקב"ה חוצה כד"א משנה פניו ותשלחהו:

[**בוראן משבחן כו'**. נתבאר לעיל פ' י"ב]:

פסקה ו

ויצמח וגו'. סיפא דקרא עץ החיים וגו':

פוסה. הולך ומתגדל על כל החיים כד"א פשה יפשה כן פי' הערוך ערך פס השביעי:

ה' מאות שנה. וזהו על כל החיים כי מן הארץ עד הרקיע מהלך ת"ק וכן יש מקצה העולם ועד קצהו:

לא סוף דבר. כמו לאו דווקא:

נופו. נוף וגוף האמצעי:

אלא אפילו הקורות. היוצאין מן הצדדין הם מהלך ת"ק:

פסקה ז

כד לא הוה כו'. כשאין דעה בבן אדם הבריות הם אומרים לא אכל איש הזה פת חיטין מימיו וכמו שאחז"ל אין התינוק מדבר אבא עד שאכל כזית דגן הרי שהדעת תולה בפת חטין וזה היה עץ הדעת:

מתמרות. עולות למעלה כתמר זו:

אתפלגון. חולקין בדבר זה:

רנ"א המוציא [גרס ועי' בסמוך וכ"ה בהדיא בירושלמי פרק כיצד מברכין המוציא]. פירש"י שכבר הוציא לחם מן הארץ ממש בהוויתו ומשחטא ונגזר עליו בזעת אפיך כו' נהפך לתבואה:

[**ורבנן אמרי מוציא** גרסי']:

יהי פסת בר וגו'. ודרשו חז"ל [פ"ב דשבת ופ' בתרא דכתובות] עתיד הקב"ה להוציא גלוסקאות וכו':

לפת. [איידי דמייתי פלוגתא על הלחם הביא גם כן פלוגתא מלפת וכ"ה בירושלמי]:

לפת. מיני זרעונים נקראו לפת כל זמן שלא נעשה ממנו פת וכן החטים:

לא פת היתה. קודם שחטא אדם כדדרש רבי נחמיה:

לא פת היא וכו'. בתמיה וכרבנן:

וקלסיה. ושבח אותו. ופריך כר' נחמיה עשה ושבק רבנן בתמיה. ומשני להכי קלסו בזה שכשאומרים המוציא לא יוכלו להתערב שני הממי"ן העולם מוציא ולפיכך קלסיה ולא בשביל שסבר כדרבי נחמיה ובירושלמי מסיים שלדעתו י"ל ג"כ לחם המן הארץ:

מרורות. מר ממות:

מענינו. כדמפרש ואזיל:

הא גנבא כו'. זהו הגנב שגנב דעת בוראו שסבר שה' יתברך לא ידע ממנו שחטא:

לא תיסב וכו'. לא תקח ממני עלה:

אל תנידני. פי' לא תנוד ותנוע אותי:

מה היתה כו'. שהרבה מיני תאנים הם:

ברת שבע. שם מין תאנה ונקראת בת שבע על שהביאו לעולם ז' ימי אבילות:

ברת אליתא. גם היא מין תאנה:

אליתא. פי' יללה וקינה. [כמו שדרשו פ' בשלשה פרקים על פסוק יצמיתם ה' אלהינו אליתא הוא דנפלה בפומיהון. פירש"י קינה וה"ג בערוך דאמטיית אליתא ובריותא לעלמא]:

פרק טז

פסקה א

לעולם היה. היה ראוי להיות כן לעולם באותו תוקף:

מושלם. שלם וצדיק עם הקב"ה:

פותק. פותח להן פתח שיזובו מימיהן. כד"א פ"ק דשבת פותקין מים לגינה. או י"ל שבמגרפה אחת סתם כל ד' ראשי נהרות כדאמר שקל קלא פתק ביה:

במגרופת. פאל"א בלע"ז ודייק מדכתיב גבורה:

פסקה ב

בשופי. שהולך בלט ובנחת:

מגיד מראשית כו'. כלומר הפסוק מדבר על העתיד:

זהב ודאי. מבורר ומזוקק ודייק מדכתיב הזהב ועיין עוד בש"ר פ' ל"ו:

טובים כו'. פירש"י טובתו הוא בבית שיכול לקנות בו מה שירצה וטובתו בלכתו בדרך הוא לוייתו שלו שבכ"מ יכול למכרו ועיין עוד מזה בש"ר פל"ה:

של פטמין. מפטמי קטרת מיני סמים לרפואה ושוחקין בו דבר הנקרא בדולח ואינו אבן טובה:

וה"ג בילקוט יגיד עליו ריעו מה זה וכו'. ריעו הוא אבן השוהם מה זה אבן טובה כו':

פסקה ג

חדקל. נוטריקון חד בקולו שהוא הולך ורועש בקול וע"ש כך נקרא גיחון שהוא הולך ומנגח כמו כי יגח כן פירש"י בחומש וגרס שהוא חד וקל:

אוותינטין. עיקר ומובחר שבכל הנהרות ודייק מדכתיב הוא פרת:

אובל. הוא יובל ופירש"י בפ' מעשר בהמה ובעץ החיים משתעי קרא ועץ חיים בג"ע הוא ר"ל קרא דועל יובל ישלח שרשיו:

הוא חדקל. פירש"י וקשיא בין למ"ד אובל גדול בין למ"ד פרת גדול ומשני לפי שחדקל גדול מאובל קרא אותו גדול אבל לעולם פרת גדול משניהם ע"כ וקשיא לי מאי משני ביה למ"ד אובל גדול ולפיכך נראה ישרה גירסת הילקוט בפ' זו ובספר דניאל שגרס וחדקל נראה גדול מאובל כו'. ופירושו מראה החזון שהיה על חדקל היתה גדולה מהמראה שהיתה על נהר אובל לפיכך קראוהו גדול אבל לעולם אובל גדול משניהם למ"ד אובל אוותינטיאה של נהרות. ועוד נוכל לומר שר' חנינא סבר שנהר פרת נקרא יובל כמו שסבר ר"מ בפרק מעשר בהמה ואז עולה הכל אחד. ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי אבל מה אעשה ורש"י לא פירש כן:

והלא היה כו'. למ"ד פרת גדול ה"ל לקרותו גדול בברייתו של עולם כשחשב הנהרות כולן והשיב כיון שעלה והקיף כו' ולפיכך כשהגביל הקב"ה א"י לאברהם בברית בין הבתרים קרא אותו גדול:

[**דכתיב ביה כי מי** גרסי']:

הדבק לשיחון כו'. פירש הערוך הדבק עצמך לאיש חם ויחם לך גם אתה. מלשון גשומה אם שחונה ובכ"מ מביא רש"י לשחוור כו' ופירש רש"י הדבק לשר וקצין שקורין שחוור:

וישחון לך. ישתחוו לפניך הבריות כד"א שחי ונעבורה:

אעברת נהרא בנה. מיד כשהעברת הנהר בנה שמה שהיא א"י ובערוך גרס ואני. [וה"ג בס' יוחסין]:

תרבקנה. שם מקום:

נהר כבר. שם נהר ביחזקאל שמימיו פרין ורבין הזרעים כדלקמן:

ה"ג רש"י ז"ל פרת שמפרד והולך כו' פי' שכלה רחבו עד שסותמין אותו במגריפה אחת של עפר ונראה שבראשו כך הוא קצר כמו שאמר למעלה ומשם מרחיב והולך:

שמימיו כלין ואומר אדם כבר היו המים ועכשיו עברו והלכו להם:

שאינם יורדין בכברה. וע"כ נקרא כבר על שנשאר בכברה:

אין קולך הולך. והומה וסוער:

ה"ג בילקוט הלואי אשמיע קולי ואראה. פירוש ואהיה נראה:

שקלין בפירותיהן. אפילו אותן אילני סרק שיש להן פירות מה קלין וקטנים הם:

פסקה ד

ממקום שהדין כו'. מעדן נוטריקון ממקום הדין:

דכתיב בהו גרסינן:

שף עמה. עם אומתו היה שף ומסתיר סודות על ישראל כנחש ומלת גיחון דייק כד"א על גחונך תלך. [ובויק"ר פל"ד הגי' בע"א קצת]:

קדמה מלכות יון. לפני מלכות אדום:

בנימוסין. פירש"י כחוקת הגוים מתרגמינן בנימוסי עממיא. ולי היה נראה על דרך שאמרו בפ"ק דעבודת כוכבים שאין מעמידין מלך בן מלך וזהו בלי חוק ונימוס ישר שהרי התורה צותה שאם בן כהן גדול ראוי להיות כהן גדול הוא קודם לכל אדם וכן בן מלך המלכות נופל לו בירושה ועוד דהתם אמרינן על ידי שאלה מוקמינן מלך בן מלך הרי שאין להם נימוס קבוע:

ובפנקסין. ר"ל שאין להם כתב וכן לשון ופירש"י בעבודת כוכבים כתב ולשון של רומים מן אומה אחרת בא להם אחרים תקנו להם ספריהם וע"ש בתוספות:

על שם אשור. כתב רש"י ז"ל וז"ל הגירסא שלפנינו מוטעת וה"ג [כל] מלכיות שנקראו ע"ש אשור ופירש כל מקום שתמצא מלכות הנקרא בשם אשור הטעם ע"ש שהם מתעשרות מישראל וכן ע"ש נינוה כו':

והצירה לבניו. של הקב"ה:

של זקן. יצחק שבירך לעשו משמני הארץ וגו' והיה כאשר תריד ופרקת עלו:

שאני עתיד. כלומר הקב"ה כתב בתורתו פרת ע"ש שיפרע ממנה ודרש בו לשון פרעות אויב:

פורה. פרת לשון פורה וגו' ומדבר באדום:

פסקה ה

עילה אותו כו'. הגביה אותו במעלה וכבוד על הכל. ולעיל דרש וישם וכאן דרש ויקח: ה"ג ולקחום עמים והביאום ועי' מזה בתנחומא בפ' צו שהרבה בראיות:

פיתה אותו. ריצה אותו כדי שיכנס לתוכו כדלעיל:

הניח לו. לשון הנאה וקורת רוח:

הגין עליו וכו'. סיפיה דקרא קדריש ויניחהו בגן עדן בגן דריש להגנה עדן לשון עידון כמשמעו:

להניחו כו'. ע"מ כן הניחו שם כדי שינוח שם ויקבל הנאה ועידון אבל לא עלתה לו ואדם ביקר בל ילין ובילקוט לא גרס [האי] דרבי ברכיה:

פסקה ו

על שש מצות. כל זה בסנהדרין פרק ד' מיתות ולקמן בפ' ואתחנן ולא חשב ז' דאתיא כמ"ד אדם הראשון לא נצטוה על אבר מן החי כדאיתא בירושלמי דעבודת כוכבים פ' השוכר רבי יוסי בר בון בשם רב אדם הראשון שלא הותר לו בשר תאוה לא נצטוה על אבר מן החי בני נח שהותר להם בשר תאוה נצטוו על אבר מן החי וכן הוא בפ' ד' מיתות אע"פ שרבי לוי גופיה אית ליה התם שבע:

על הגזל. ובסדר עולם מסיים שנאמר או מכל אשר ישבע עליו לשקר וגו':

על הגזל. מכל עץ אכל תאכל לא הורשת לאכול אלא במה שהתרתי לך. [ועיין בירושלמי דע"א פרק השוכר דנפקי ליה דיוקא מהאי קרא מכל עץ הגן אכול תאכל שאסור להנות במה שלא הורשה]:

רבנן פתרין כל עניינא כו'. פירש"י כל עניינים דאמרינן לעיל. [ועוד הוסיפו עליהם דרשות אחרות. בירושלמי גרס חברייא שמעו כלהון מן קריין סגיין כו'. פי' מצות שנצטוו עליהון אדם הראשון ובני נח למדו אותם מהרבה פסוקים לא בלבד מכתוב זה מפ' זו וכדמפרש התם באורך וכן י"ל כאן משום דבר הלמד מענינו שכל סוגיא דהכא איתא התם ולמדין מן השווין אע"ג דלא מייתי הכא כל הני דמייתי התם]:

מתי יתכשר כו'. דרש כפל לשון אכל תאכל משמע משהוא אוכל אז תאכלנו לאפוקי אבר מן החי. [בסדר עולם מסיים שנאמר אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו]:

מיתה לחוה. כלומר שלא יאמר האומר למה מתה חוה או הבנים הבאים אחריהם ומפיק ליה מיתורא:

פרק יז

פסקה א

מאמר ניתן לרוח כו'. כנומר בא וראה שגדול כח הרוח שנכתב עליו מאמר בפני עצמו וסבר כת"ק דמתני':

פסקה ב

כל השרוי כו'. כל זה ביבמות פרק הבא על יבמתו:

אתה וביתך. ודרשו חז"ל אין בית אלא אשתו וכן להניח ברכה אל ביתך כו':

ממעט הדמות. שאינו מוליד בנים שנבראים בדמותו וצלמו שנאמר בצלמנו כדמותנו:

פסקה ג

כנגדו. מנגדתו ומכעסת אותו על פניו תמיד:

כאשתו של רבי חנינא בן חכינאי. כדאיתא בפרק אף על פי שהמתינה על בעלה ר' חנינא י"ב שנה ולא עכבה על ידו:

אנתתא בישא כו'. אשה רעה והיתה בת אחותו והיתה מבזה אותו לפני תלמידיו אמרו לו תלמידיו עזוב אותה בגט כריתות לזאת אשה רעה שאינה לפי כבודך אמר להם הכתובה רבה. [עי' בערוך גרס שבוק הדא אסיתא ופי' מכעסת]:

פורנא. הוא כתובה. [ע"ל פמ"א:

ה"ג בויק"ר פל"ד לית בי משבק לה פי' אין בי כח לפוטרה בגט:

זמן אחד היו יושבין ועוסקין בתורה הוא ור"א כו']:

פשטין. היו חוזרין תלמודן ועיין סוף פרשת כי תשא:

מן דחסלין גרסינן. פירוש משסיימו אמר לו רבי יוסי לרבי אליעזר אשגחנא לדברי ואנחנו נלך לבית לאכול:

כי סליק כו'. כשעלה רבי יוסי לביתו היתה אשתו משפלת פניה למטה בפנים זועפים ויצאה לה לחוץ וכמו שאמרו חכמינו ז"ל מקשטא ליה פומה ומהדרה לאפה:

צפה. רבי יוסי והסתכל בקדירה אמר לה דרך שאלה היש בזאת הקדירה כלום לאכול:

א"ל אית פרפריין. מיני לפתן ועיין בערוך:

פרגיין. פירש הערוך תרנגולים פטומות או עופות קטנים:

ידע ר"א כו'. ידע והבין מה ששמע כלומר הבין שהיו שונאים זה עם זה ושתק והיו יושבים ואוכלין א"ל ר"א לרבי יוסי לא אמרה שיש בקדירה אלא פרפריין והא מצינו שיש בתוכו פרגיין:

מעשה נסים הם. דחה אותו בדברים מפני כבודו:

מן דחסלין. משסיימו לאכול א"ל ר"א לרבי יוסי עזוב אשה זאת פטור אותה שאינה עושה לפי כבודך. [ה"ג בויק"ר פל"ד דלית בי משבק לה וכדלעיל]:

אנן גרסינן. והכי גרסינן בערוך ערך פס כלומר אנחנו תלמידך ניתן לה הכתובה ועזוב אותה ממך בגט ועשוי לו כן:

פסיק לה פורנא גרסינן. היה פוסק לה כתובתה ועזב אותה הימנו והיו משיאין אותו אשה אחרת טובה ממנה:

גרמון חובין גרסינן. גרמו לה עונותיה של אותה אשה והלכה ונשאת לשומר העיר לאחר ימים באו יסורין עליו ונעשה עור:

ה"ג בילקוט והוות צייריה בידיה. ופי' אוחזת בידו ועיין בערוך ערך צר השני [ובערך חבר]:

ומחזרא כו'. והיתה מחזרת אותו על כל השווקים והרחובות שבעיר וכיון שהגיע לרחוב שרבי יוסי היה דר בו היתה עומדת וחזרה לאחוריה:

מי דהוה כו'. מפני שהיה אותו האיש מכיר ובקי ברחובות העיר אמר למה אין אתה מולכת אותי לרחוב של רבי יוסי אני שמעתי עליו שהוא עושה צדקות הרבה. ובירושלמי פרק אלמנה ניזונית איתא שאותו היום היתה חוזרת בכל העיר ולא נתנו לה כלום ולכן שאל אותה אם אין רחוב אחרת ואמרה לו יש רחוב של רבי יוסי וכו':

מצוה. סתמא בלשון ירושלמי צדקה:

משבקתיה. גרושתו אנכי ואין בי כח מפני הבושה לראות הסברת פניו:

ה"ג חד זמן אתון קרון. זמן אחד באו וקראו על הפתחים ברחוב של רבי יוסי:

ארגיש. רגיזו היה מתקוטט עמה יום ראשון ושני וסוף התחיל להכותה והלך הקול בתוך הרחוב והיו מתבזים בכל העיר:

אודיק ר"י גרס. פירוש הביט והשקיף בשביל קולם. [עיין ערך אדק וערך דק:

וחמהון כו'. וראה אותם מתבזים בתוך העיר:

היא מובדה כו'. בכל יום היא מאבדת ממני פרנסת רחוב זה שאינה רוצה להוליכני פה:

נסבהון כו'. לקח אותם והיה נותן אותם בבית אחד שהיה שלו והיה מפרנסם כו':

ומבשרך. זו אשתו כד"א והיו לבשר אחד:

פסקה ד

לכבוש. שיהיו כבושים ומשועבדין תחת ידי בני אדם כמו שפירש"י בחומש:

[**הוא שמי**. בפ' חוקת ובקהלת בפ' כל זו נסיתי יש בו תוספת וע"ש]:

פסקה ה

תחלת מפלה שינה. דייק מדכתיב ויפל אצל השינה ופירש רש"י תחלת מפלתו של אדם לא בא עליו אלא ע"י שינה ועצלות שמתעצל מלהרויח:

דמך ליה כו'. מתוך שהוא ישן אינו עוסק בתורה ואינו עוסק במלאכתו:

מרמיטה. פירש רש"י לשון בהלה ובערוך פירש דומם כמו אבן [נקרא] מרמיטה. [כ"ז לקמן פנ"ג]:

נובלות. דוגמא ודמיון מעין אותו דבר שנדמה לו מלשון עלה נובלת:

נובלת. מיתה שינה. כמו שאחז"ל שינה אחת מס' שבמיתה. [וכן חלום א' מס' בנבואה ושבת א' מס' מעין עולם הבא]:

פסקה ו

סטרוהי. צדדיו וזהו כמ"ד דו פרצופין נבראו פנים לפניו ופנים לאחוריו ואח"כ נסרו לשנים:

עילאה. צלע יחידה לקח מבין שני צלעותיו מצלעותיו פירושו מבין צלעותיו וזהו תחתנה לשון רבים מורה תחת שני הצלעות מעלה ומטה. שלקח מבנתיים הצלע האחת והכי מוכח בילקוט שגרס מבין שני עילעיא אבל למ"ד ב' פרצופין היו ונסר האחד מחבירו הל"ל תחתיה כלומר תחת הצד שלקח:

כיון שנבראת. חוה:

שטן. אע"פ ששטן הוא בשי"ן מ"מ בסמ"ך א"א לטעות ולקרות באופן אחר משא"כ בשי"ן שאם יקרא בשי"ן ימנית אין שטן ופגע רע:

בנהרות הכתוב מדבר. מספר איך הוא מהלך הנהרות אבל בענין הבריאה והעשייה אין ס':

נוי לתחתיתו. בשר תחתנה קדריש וכדמפרש ר' אמי וכו':

שלא יהא מתבזה כו'. שיהא נקב בית הריעי נראה לעין כל וחרפה היא לו:

מנעול. שפה התחתון סגור כאילו אין שם נקב משא"כ הבהמה ועוד כבוש עליו אפיפריון פירש הערוך ורש"י ז"ל כמין כסא ור"ל בשר העגבות גבוה מכל צד שלא יהא מצטער כיושב על עצמות העגבות כך משמע מתוך פירש"י וא"כ חרנא דאמר כסתות צריך לפרש כסתות ממש וכמו שכתוב בס"א בפירש"י והוא קצת דחוק והערוך ותוספות פרק אלו מומין פירשו דהאי כסתות הוא בשר העגבות שהוא תחתיו כמו כר וכסת וא"כ מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי ולכן נראה דהאי אפיפרין ר"ל עצמות העגבות שעולין מזה ומזה ע"ג הנקב כדי שלא יצטער כשישב ע"ג הנקב וק"ל וכך משמע הלשון דקאמר כבוש עליו משמע שהעיקר אפיפרין בשביל לכסות הנקב ולא להיות לכר תחתיו וחרנא מפרשים על בשר העגבות שמונח תחתיו כמו כר וכסת:

קבורה. ופירוש הכתוב ויסגור הבשר בתחתית הארץ או ויסגור בעדו בתכריכין:

פסקה ז

למה בנגיבה. בראה לו שלקח ממנו הצלע:

זו גניבה. בתמיה וכך עשה הקב"ה נטל ממנו צלע אחת והחזיר לו אשה שלימה:

אונקיא. משקל קטן:

במטמוניות. בעת השינה בהחבא ולמה לא בהקיץ:

והפליגה. והרחיקה ממנו מפני שהיתה מאוסה בעיניו ולקמן דריש ליה מזאת הפעם:

אני כו'. מוסף אני להביא ראיה לדבריך שיפה אמרת:

אמורה הייתי. אמרתי אני בלבי להנשא כו':
אין אנו מועילים כו'. שברא אותנו לקיום העולם שנאמר לשבת יצרה:

פסקה ח

יוצא. לאויר העולם כשנולד פניו למטה:
ממקום ברייתו. ברייתו הראשונה מן עפר לוקח:
והאשה כו' מבטת למעלה. כי מאיש לוקחה והוא עליון עליה משעת הרגל דבר. או רצה לומר ע"ד שאמרו חכמינו ז"ל איש מזריע תחלה יולדת נקבה אשה מזרעת תחלה יולדת זכר. אבל הלשון הראשון פירש ר"שי ז"ל במסכת נדה פרק המפלת:
להתבשם. במיני בשמים וסממנים מפני שהזוהמות מצוי בהן יותר מן האיש:
וקולה הולך. הולך והומה ועושה צלצל:
כיון שנתן לתוכה. לתוך הקדירה:
להתפתות. פירש"י ז"ל לדרך ארץ אחר שכנסה ובס"א להתפייס מכעסו:
טפה של מים. רמז לרצוי דברים ודברים נוחים וחלקים כמו מים:
תובע באשה. לדרך ארץ להנשא לו:
אדם נאמן כו'. פירש"י וכן האשה רחבה לקבל הולד משא"כ באיש שגופו צר ואינו יכול לקבל הולד:
עבר עבירה כו'. וכן האשה היא אכלה מן העץ ונתנה לאדם:
גמר חלתו כו'. כמו העיסה כשניטל חלתה ממנה היא נגמרת ומתוקן על הויתו כך היה העולם נגמר ונעשה בבריאת אדם:
נשמתו כו'. והנשמה קרויה נר כמו שנאמר נר ה' נשמת אדם:

פרק יח

פסקה א

בינה. ויבן דרש לשון בינה מדלא כתיב ויבנה. [וכפירש"י לקמן פל"ד]:
אית דמחלפין. יש שמחליפין את האמור בתינוק יהא נאמר בתינוקת והנאמר בתינוקת בתינוק והוא ר"ש דסבר הכי בפרק יוצא דופן ודרש ויבן לכדרבי איבו:
ולמר בינה. ולפיכך לענין נדרים הוא חשוב גדול שנה אחת קודם לאשה:
אית אתרין כו'. יש מקום שקורין לקליעות שער האשה בנייתא לשון ויבן:
חרוב כו'. כלומר בלי קישוט ופירכוס:

בכ"ד כו'. ויביאה גימטריא כ"ד הכי איתא בספר הזוהר בשם ר"ש בספר ישעיה נזכרים כ"ד מיני תכשיטים העכסים והשביסים וגו' בסימן ג' ונראה דהא דכתיב התם בושם לא קחשיב דאינו תכשיט אלא מתבשמות בריח טוב ואין לו עיקר:

הדא הוא דכתיב כו'. סיפיה דקרא ביום הבראך כוננו ומייתי לה לראיה על רוב כבוד שעשה לו הקב"ה:

רבנן אמרי י' חופות עשה לו ור"ש אמר י"א. וכל זה מבואר בב"ב פרק הספינה קצת בענין אחר:

הכל בכלל כו'. והאי כל נוסף על הכלל ולרבות חופה אחת והכי סבר מר זוטרא בפרק הספינה וחכמים סברי כלל ופרט אין בכלל אלא מה שבפרט ובפרטן הם עשרה מיני אבנים טובות:

הדין דהב כו'. הזהב הזה הכתוב כאן אינו חופה מדקחשיב לבסוף והכי סבר רבי יוחנן בפרק הספינה. [ועיין זה במדרש קהלת בפ' מי כהחכם ובויק"ר פ"כ]:

ובתי קריות. לשון תקרה אכסדרא מלא חלונות כדי שיהיה קר מן הרוח:

קורקוסים. הקרסים:

פסקה ב

ויבן כתיב. ולא כתיב ויבנה שיהיה לשון בנין עכ"פ:

מיקרת ראשה. לשון גבהות וגאוה ועילוי ממש ומתוך גירסת הילקוט נראה שצריך להיות שלא תהא מקילה את ראשה ולקמן בפרשת כי תצא לא גרס ליה כלל:

סקרנית. מבטת ומבקשת לראות את הכל:

צייתנית. מבקשת לשמוע כל דבר:

שלא תהא קנאתנית. גרסינן לשון קנאה:

משמשנית. לנגוע ולמשמש כל דבר:

פרסנית. לשון מפרסת פרסה כלומר יצאנית:

ממקום שהוא צנוע כו'. אתיא כמ"ד עילעא חד נטל וכו' והוא מכוסה מן הירך הכרס:

פסקה ג

מגורות. דיורים דרך מדור ובניין. וזהו ויבן לשון בניין:

מקבלת עוברים. הוולדות:

טבוי לקריה כו'. טוב ואשרי לבן עיר שהמלך נעשה שושבינו:

לקריה. לשון קריה וכפר ועיין בערוך ערך קר י"ד:

פסקה ד

והפליגה. והרחיקה:

זאת היא של אותו הפעם. זאת היא של הפעם הראשון:

[ה"ג בילקוט ד"א זאת היא שעתידה] להקיש עלי כזוג. כלומר שתתרעם עלי וכן היה לבסוף [כדלקמן פי"ט] שהיתה מיללת עליו בקולה:

מפעמתני. מקשקשת ומפעמת את רוחי כל הלילה על ידי הרהור וכדמפרש ואזיל:

וזו מייגעת כו'. כשאדם רואה קרי בחלומו נתיגע כאילו שימש מטתו בהקיץ. [וכ"מ פירושו באב"א עיין שם]:

מכאן שנתנה כו'. המדרש הזה גם הוא לקמן בפ' ל"א ודייק שנתנה תורה בלה"ק ממה שנא' עשה לך שרף שעשה משה מנחשת מפני שלשון נופל על הלשון ודברי הקב"ה היו עשה לך שרף דהיינו נחש בלשון קדש ולכן עשאו מנחשת ולכן נראה שהמדר' הועתק הנה ומה שאמר מכאן שנתנה התורה כו' חוזר על עשה לך שרף:

גיני אנתרופי גברא כו'. כולם איש בלשונות מחולפות ואין נופל על הלשון לומר גינייא אנתריפי גברתא אבל איש ואשה שמענו כו' וכן פי' בערוך ע' אנתרופי:

פסקה ה

בשטתן. לפי דבריהם שהם אין חוששין לזרע האב לכך אמר כן כדי שלא יקחוה ממנו ולפי האמת לא היתה אפי' בת אביו אלא בת הרן ובני בנים הרי הן כבנים:

על כן יעזב וכו'. פירש רש"י דמשמע אתותו מן האב או מן האם יעזב ודבק באשתו שאינה קרובתו ומשני הסמוך לו מן האם או מן האב כגון אחות אביו מאמו או אחות אמו מאמו אבל אחות אביו ואמו או אחותו מן האב לית לן בה. [ה"ג בילקוט ובירושלמי ופשטא ליה כו' עד ואת אמו הסמוך לאביו כו' ומאמר זה איתא בירושלמי במס' יבמות בפ' נושאין על האנוסה וצ"ע שם ובגמרא דידן בפ' ד' מיתות ובפ' נושאין כו' ושם בתוס' ובירושלמי מסיים אחות אמו יוציא אחות אביו יקיים דר"מ ורי"א אחות אמו מאמו יוציא ומאביו יקיים]:

ויקח עמרם כו'. פירש"י מאי לאו שהיתה דודתו מאם וקשה לתרווייהו דאסרי אחות האם ומשני אפי' כבני נח כו' בתמיה אלא פשטו ליה על כן יעזוב כו' וזו היתה אחות אביו מן האב ואי קשיא א"כ תקשי לר"מ י"ל דר"מ דרש את אביו ואת אמו אחותו ממש או מן האב או מן האם אבל אחות אב ואם לא נאסר עליהם וכ"מ באב"א וכתב שמצא כן בתוס':

על הנשואות כו'. פירש"י דדייק ודבק באשתו משנהג עמה דרך אישות:

וכי נתכוין כו'. בתמיה אם כן אינה אשת איש עדיין:

שלא כדת. כלומר אפילו לא נתכוין לשם קידושין וזהו שלא כדת תורה ודייק מדכתיב ודבק באשתו ע"י דבוק כבר היא אשתו כן פירש רש"י:

מניין שאין להם כו'. בירושלמי גרס מניין שיהא להם:

בשם ר' יוחנן. פירש"י ודבק באשתו מלמדנו שיהו שוים והיו שניהם בשוה לבשר אחד ואין אחד מהם יכול לגרש חבירו אלא זו את זה וזה את זו:

א"ר יוחנן. משמיה דנפשיה עמד על בירורו של דבר שהוא אינו יכול לגרשה שעליו כתיב ודבק וגו'. אבל היא יכולה לגרשו:

דופורון. פירש"י כתובה כפולה כיון שהוא אינו רוצה. דו. שנים:

פורנא. כתובה והאי לבשר אחד דרש ליה לכדלקמן:

אלא על ישראל מפרשים בירושלמי מסכת עבודת כוכבים פרק השוכר. גירושי ישראל נקראו גירושיו. ולא של עובד כוכבים וא"כ מה שנשאה השני הוי בעילת זנות:

נתפחמו. נעשו שחורות לשון פחמין:

שנייה לשטים. בראשונה דבקו בנכריות בשטים בערבות מואב וזאת היה פעם שנית:

ואנקה וגו'. גרסי' מתוך פירוש רש"י למדתי דהכי גרסינן מאן יקבל מהם מבכי ואנקה כו'. פי' מי יוכל לקבל מהן זבח ומנחה מפני בכי ואנקה שגורמין לנשותיהם. [ובערוך ערך שני גרס כגיר' הספר]:

משגזלת וכו'. סיפיה דקרא קדריש וכסה חמס על לבושו:

והיאך עבידא. מצאתי בפירש"י והיאך יבא עליה מאחר שאסור שלא כדרכו ומשני ודבק וכו'. עי"ל היאך נעשה ומאין נלמד וכן הוא בירושלמי בן נח שבא על אשתו שלא כדרכו נהרג מה טעם ודבק כו' נלמוד שיהא אסור שלא כדרכו:

פסקה ו

ולא יתבוששו. נוטריקון ולא באו שש שעות:

אלא ויעש. עיין בפירש"י ז"ל בחומש:

מאיזה חטייה. וזה נחשב להם עון אשר חטאו שעסקו בתשמיש לעין כל:

שלא להפסיק. כדי להפסיק ולסיים בדבר טוב ולא בפרשתו של נחש שיש בו קללת העולם כולו וסיים בכתנות עור שהוא גמילות חסד ורחמים אף כי לפי תורתו של ר' מאיר שהיה כתוב בו כתנות אור מאורו של מעלה וכ"מ שוב בפירש רש"י לקמן פרשה ה':

פרק יט

פסקה א

מרבה עליו כעס כו'. כמו שמצינו גבי שלמה שסמך על רוב חכמתו ואמר אתי אל ואוכל לעמוד וארבה כסף וסוסים ונשים ולא אסור מדבר ה' ולבסוף נכשל בשלשתן והכעיס להקב"ה. או י"ל כי כל אדם נתפס לפי רוב חכמתו כמש"ה וסביביו נשערה מאוד שהקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה וחבר אין צריך התראה וכדלקמן וע"י שהוא מוסיף דעת ר"ל מאחר שנברא אדם בן דעת ולפיכך הכרח הטבע נותן שיהיה החומר המקבל הצורה יותר זך ונקי כמו שהאריך בזה בעל העקידה בפרשה זו. ולפיכך לפי רוב זכותו הוא מעותד יותר לכל נזק וכל חולי יותר מן הבהמות וחיות השדה. והאב"א פי' אדם בן דעת יוכל לשמור עצמו מכל נזק לפיכך טבעו רך וחלש יכהו צינה כו'. משא"כ בהמה שמתוך שאינה בת דעת טבעה חזק ושומר פתאים ה' ולקמן במדרש קהלת משמע דקאי נמי ע"ז שהקב"ה מדקדק אחריו לפקוד עליו עונותיו וכן משמע במדרש שמואל שגרס הרביתי עלי יסורין:

חככים. מיני שחין שצריך לחכך בשבילם ובערוך גרס אבבים ופי' בו קור ועיין בפ' נ"ד ובקהלת בפסוק כי ברוב חכמה:

אין ת"ח כו'. וכדפירשתי לעיל. והמשל מבואר:

מתפחמין. לשון שחרות ופחמין:

הארבילין. הבאים ממקום הנקרא ארבל וע"ל במדרש קהלת והערוך גרס אדבל:

כמה הם וכו'. כלומר אין דמי שוויין כלום ואף שנתפחמו מה בכך וכן הוא במדרש שמואל:

לפום גמלא שיחנא. לפי גודל וחוזק הגמל כן הוא המשא שמניחין עליו. [ועי' ערוך ערך שחן]:

לקפילין. לחנות שמוכרים בו מיני מאכל והמוכר נקרא קפילא:

קופר כו'. בשר צלוי ופת נקייה ויין טוב:

פתא כו'. פת קיבר ותרדין מין עשב:

דין אכל פת נקייה וכו'. המאכל מזיקו אע"פ שאכל מאכלים דקים וטובים מפני שאין נפשו יפה עליו וטבעו רך ואסטניס וזה שאכל המאכל הגס אינו ניזוק מפני שכחו גדול וטבעו חזק ונפשו יפה עליו והנמשל מבואר:

רבה. גדול ולא יוכל לסובלו ולעכלו:

דקרטים. ראשו זקוף ואדון על כל החיות עיין בערוך ערך קרטים וכן מצאתי בפירש"י:

אפיקורס. מין ודרש ערום כי רשע ערום היה כמ"ש והייתם כאלהים כו'. מן האילן אכל וברא העולם. הרי שהאמין בקדמות העולם ורש"י פירש עז פנים מפקיר עצמו בפני בוראו בפרהסיא:

כגמל היה. אותו הנחש ועיין בפרק ד' מיתות:

שאלמלא כן. שחטא ונתקלל:

פסקה ב

שפתחו באף כו'. ברית כרותה לשפתים ואף הוא לשון חרון וכעס וכן נאבדו בחרון אף. ונאבדו באף גרסי':

פסקה ג

בדרך הארץ. עם אשתו ונתייגע:

בית נטע. ראוי לנטוע אילנות. ה"ג אדם שם לא ישב אדם הראשון שם וכן הוא בילקוט. ה"ג אשר בתוך הגן וכו'. ולא תגעו בו הה"ד אל תוסף כו' וכן הוא בילקוט וכן הביאו הרקנ"ט:

הגדר יותר. גבוה יותר שלא יפול הגדר ויקצץ וישבור הנטיעות. ה"ג לא אמרה כן אלא אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו:

במקריבה. בנגיעתו:

כן לא תמות במכליה. וא"ת מכל מקום היא היתה יודעת שהאכילה אסורה לבדה באמת ולמה עשתה שקר בנפשה כבר כתבו באבות דר' נתן בפ"ק שאדה"ר עשה גדר וסייג והוסיף לו לעצמו הנגיעה וכך אמר לה שאכילה והנגיעה אסורה והיא לא ידעה שהנגיעה היא סייג וכשראתה שאין מיתה בנגיעה סברה ששקר אמר לה אדם וה' לא צוה לא על הנגיעה ולא על האכילה ולפיכך אכלה ומ"מ חטאה לנפשה שהיה לה לשאול את פיו ולא לחשדו בדובר שקרים בשם ה':

פסקה ד

השאלה הזו כו'. פירש"י דכתיב כאלהים לשון רבים והשיב להם ראש המקרא יוכיח דלא כתיב יודעים אלהים אלא יודע לשון יחיד וסיפא דקרא יודע שב על והייתם כאלו אמר והייתם יודעי טוב ורע כאלהים:

התחיל. הנחש לדבר דליטוריא [פי' הערוך] חנף ורכילות:

דכל איניש כו'. כל איש ואיש שונא בן אומנתו:

אינו סובלן. בתמיה וכי הרקיע אינו סובל השמים ותומך אותו והרי הוא תחת כולם:

אינו מספיקו. הרקיע מספיק מים לדשאים:

שליט בחבירו. הקודם לו:
פירותיו. של יום שלישי הרי שהוא שולט עליו שאם אינו מבשל פירותיו לא יצמחו ולא יגדלו פירותיו. [ה"ג במדרש קהלת פ' ברבות הטובה ותרא האשה וגו' מכאן שהוא טוב למאכל:

פסקה ה

סחטה כו'. מפריו משמע דבר היוצא מתוך הפרי]:
בישוב הדעת. בדברים של טעם. וכדמפרש ואזיל. ודרש ותקת מפריו ותקח ראייה והטעם מצד הפרי כמו ויקחו מציידם ביהושע וזהו ותתן לו דברים של טעם נתנה בפיו. דאלו הפרי היה יכול ליקח בעצמו והאב"א פירש דדייק מדכתיב עמה:
אין כל חדש כו'. לפיכך לא אמות וא"ת שאתה לבדך תשאר יחידי בלא אשה לא תוהו בראה ולפיכך אם תאכל גם אתה לא תמות משום הני תרי טעמי:
הטליס. [פי' הערוך] פנוי ובטל:
מיללת. צעקה עליו בדברי נרגן ודייק מדכתיב לקמן לקול אשתך. [כמ"ש לקמן בפ"כ ובפ' ראה אנכי]:
וחוזר ומגדל אברים. פי' האב"א אף על פי שלא אכל מהפרי כיון שאכל אדם שהוא עיקר הבריאה ונקנסה עליו מיתה נקנסה גם על כל הנבראים שלא יהא כח העבד יפה מכח רבו וחי אלף שנה כי יומו של הקב"ה הוא אלף שנים ומ"מ חוזר וחי כיון שלא אכל. ועי"ל שכן היתה כוונת המצוה יתברך שמו שאם לא יאכל יחיה על זה האופן שאחר אלף שנים יאסוף לעפרו ויתחדש כנשר נעוריו:

פסקה ו

לעירוני. אדם הדר בעיר ולא בכרך:
זגג. אומן עושה כלי זכוכית:
דייטרוטין. [פי' הערוך] כלי זכוכית חשוב:
א"ל הזגג יודע אני שאין יכול ליהנות ממך לשלם לי הכלים שאין בידך כלום אלא בא כו':
כך הראה כו'. וזהו פקחות עינים:
נתערטלו כו'. דאל"כ גם הסומא יודע שהוא ערום. [כפי' רש"י בפי' החומש]:
הביאה תאנה. יללה ובכי שמאותו עץ שאכל לקח [עליים] לחגורה:
קלקלת כו'. קלקלת מעשיך קח חוט ותפור שקודם זה לא היו צריכים לזה כי ערומים היו בלא בושה:

אסטכיוין כו'. מיני מלבושים הם [ועי' בערוך] וכולם של זכר ופי' רש"י דדייק מדכתיב חגורות לשון רבים:

כשם וכו'. פירש"י כשם שאתה דורש שעשה אדם חגורות הרבה כך אתה יכול לדרוש על חוה שהרי כתיב להם בשוה:

פסקה ז

מקפץ וכו'. דרש מדכתיב מתהלך לשון מתפעל משמע שאינו הליכה ממש כד"א מתרוששת מתעשר שאינו רש ועשיר באמת אך מדמה עצמו כן:

עמד משה כו'. דכתיב וירד ה' על הר סיני:

פורחים באויר. בתמיה. [ועי' בפ' נשא בפ' י"ג ובמדרש חזית פ' באתי לגני דכתיב אצל הצדיקים וישכנו לעד עליה]:

לא השכינו שכינה כו'. אלא גרשוה מן הארץ משא"כ הצדיקים שהשכינו השכינה בארץ קרי ביה וישכינו:

פסקה ח

אל תקרי כו'. נראה דדרש ביה הכי לפי שעל קול ה' אינו נופל לומר וישמעו כי לא ברעש ה':

דברייה. של בוראו:

מת אותו כו'. קרי ביה מת הלך כלומר אותו שבגן הלך לו למיתה:

מתהלך לו כו'. הלך ובחר לו דרך לעצמו:

הקשה כו'. החמיר בדינו כמו שחום היום הולך ומתגבר ופירש"י בתחלה א"ל איכה ואח"כ המן העץ ואח"כ ארור:

ריתה. [פי' בערוך] הניח ודנו במדת רחמים [וכן פירש"י ז"ל וענין הנחה הוא] שבתחלה אמר כי ביום אכלך ממנו וגו' ואח"כ הרויח לו היום לאלף שנה כמו שרוח מערבית הולך ומצטנן. [וכ"ה לקמן פכ"א]:

גרעה קומתו כו'. דאל"כ היאך התחבא הלא מלא כל העולם היה כדלעיל פי"ב ומאה אמה נפקא ליה מדכתיב ותשת עלי כפך כ"ף גימטריא מאה הוה:

בארונות כו'. מדכתיב בתוך העץ והל"ל בין העצים:

פסקה ט

איך הוות. איך נהיית ונשתנה דעתך. ועכשיו בתוך עץ הגן כלומר שנגרע קומתך ויכולת להתחבא בין עצי הגן:

וקוננתי עליו איכה. איכה קרי ביה איכה. [ועי' בפתיחה דאיכה רבה]:

פסקה י

לשואלת חומץ כו'. שם המשל בחומץ כי היא בחלקלקות לשונה כעשן לעינים וכחומץ לשניים:

של חבר. פירש רש"י חובר חבר נחשים ועקרבים ולפיכך הם בחבית:

קוזמיקין. פי' הערוך מיני תכשיטין:

פסקה יא

שהקיש [גרסי']. ופי' כזה שמכה על הקנקן לנסות אם יעמדו או ישברו כך נסה אותם אם יענו כהוגן ולא ענו:

ויאמר האשה כו'. שהיה לו להתוודות ולומר חטאתי והוא היה כופה בטובה שנתן לו הקב"ה:

[**מי האנשים כו'**. הי"ל למימר אלהים אתה ידעת:

בקי. בר לבב ומכיר] להשיב תשובה שלימה:

אי בעית כו'. אם תרצה היא חיה ואם תרצה הרי היא מתה שבידך להמיתה:

פסקה יב

כאותו. כאדם הראשון:

דינה. בת יעקב:

כאחת הנבלות. וכתיב גבי דינה כי נבלה עשה. [וע"ל פנ"ז ופ' ע"ז]:

נאים בטובה. נקבל נוטריקון נאים לקבל ומלתא באפיה נפשיה הוא. [ובאב"א פי' דמיניה דייק כי היא היתה דינה]:

ואכלתי. הוא לשון עבר ודאי. ואוכל הוי"ו קמוצה מהפך א' האית"ן לשעבר ומדלא כתיב ואכלתי דרש ביה לשון עתיד כמשפט אית"ן שהוי"ו בשוא"א או י"ל שדרש הכתיב:

שחרף וגידף. במה שאמר ואוכל עוד:

פרק כ

פסקה א

אלו ואלו. המלשינים והערלים:

על בוראו. שאמר מן העץ אכל וברא את העולם:

בל יכון כו'. שלא היה לו כן ובסיס ורגלים כמו שהיו לו בראשונה:

למדחפות. דחיפות הרבה משמע וכדמפרש ואזיל:

פסקה ב

[**שהיפך כו'**. מן העץ אכל וברא את העולם]:

שריגן. לשון תלונה כד"א וירגנו באהליהם שאמר לא מות תמותון:
שהפריד אלופו כו'. אדה"ר שהיה אדון על העולם כולו:
ופסק את דינו. מפני שאין מהפכין בזכות של מסית שלא יהא הוא בגן עדן ותלמידו הניסת בגיהנם ועי' בפרק ד' מיתות. [הכל משמשין גרסי' ופי' כל הבהמות וחיות כדאיתא בפ"ק דבכורות]:

פסקה ג

ודג. עיין בסוף פ' אין מעמידין:
[ה"ג את יונה]:

פסקה ד

כי עשית זאת א"ר בשביל זו. פירש"י דהל"ל יען כי עשית ואמר כי עשית זאת כלומר כל מה שעשית מן הפתוי לא עשית אלא בשביל זאת בשביל חוה שימות אדם ואתה תקחנה:
שנידון. הנחש בסנהדרין שלימה:
הלין סלעיא כו'. החברבורות כמו סלעים שעל הנחש צרעת הם:
במקל. כלומר מכה גדולה:
ברצועה. מכה קטנה כך בתחלה איררו מכל הבהמה שצער עיבורה י"ב חדש ואח"כ מן החיה שיולדת לו' חדשים:
ומשני תני בהמה כו'. עד לג' שנים והנה בתחלה איררו מן הבהמה שצער עיבורה רק י"ב חדש ואח"כ מן החיה שצער עיבורה ג' שנים ועיין פ"ק דבכורות:
מתעסקין כו'. בדרך ארץ:
נתכרכמו פניו. ונשתנו לירקון מפני הבושה:
[**חולניות**. גרס ל' חולי]:
שבעה. שבעה פעמים חמשים יום הם ימות השנה:
כמפני רמשא. לפנות הערב עלה ר"ג לאותו פילוסוף ואמר לו שימי עיבורו ז' שנים:
מטיח. הכה ראשו לכותל:

פסקה ה

קולה כנחש כו'. ש"מ שקולו של הנחש הולך ועדיין לא ידענא עד היכן הולך ולא בא לסתום אלא לפרש מסוף העולם ועד סופו וקצוץ ידים ורגלים נמי ילפי מסיפיה דהאי קרא דכתיב בקרדומות באו לה כרתו יערה וגו' ולא מצינו שחסר הנחש רק ידים ורגלים. [ועי' זה במדרש קהלת בפ' אם ישוך הנחש]:
גחונים. כפופים דרך אבילות:

[**הכל מתרפאין**. עי' פכ"ה]:
יעבדהו. ינהגו בו מנהג עבדות:
ועובד העיר. אלו הגבעונים שהיו שואבי מים וחוטבי עצים לבית ה' אשר בעיר ירושלים.
[כך מצאתי הגירסא בילקוט ישעיה ואתה לא בקשת ארור אתה מכל הבהמה כו'. אני עשיתיך שתהא מהלך כו' קוממיות כאדם ואתה לא בקשת על גחונך תלך:
ה"ג ולישא את חוה ואיבה עשית:

פסקה ו

לא נזקק כו'. וזה שדבר עם חוה אין זה קרוי שיחה אלא תוכחת מגולה ושיחה היינו שמדבר עמה סיפור דברים או דבר צורך לה:
[**או מיתה** גרסי']:
[**הצדקת**. שרה כדלקמן פמ"ה ופמ"ח ועי' מזה בירושלמי ר"פ אלו נאמרין]:
ע"י עילה. סיבה ועלילה מפני שאמרה לא צחקתי כי יראה היה צריך להשיב לה לא כי צחקת כך פירש"י:
כרכר כו'. פירש"י כמה גלגולים גלגל. כרכר הוא קנה חלול שכורכין עליו הערב ואורגין אותו עם השתי:
ע"י שם. בן נח:
כל שהוא הרבה. שהוא במעי אמו כמנין הרבה כמו שמפרש והולך דהיינו ז' חדשים שלימים דהיינו ר"י ימים ואע"ג שהרבה הוא ריב"ב פי' רבינו בחיי ביום הג' של התשמיש נקלט הזרע ואז מתחיל ההריון:
[ה"ג ונולד לז' אינו חי לח' אינו חי נוצר לז' ונולד לח' חי ק"ו לט':
[**בעון כו'**. עיין לעיל פי"ד וכ"מ בירושלמי פ' החולץ וכן כתיב באב"א שגי' זו היא מוטעת]:
ה"ג זיט"א אפט"א איט"א אוכט"א ועיין לעיל פי"ד:
הן ועבוריהן. כמנין ימים שיש בט' חדשים ועיבוריהן ימי קליטתן ג' ימים היינו רע"ג ולפעמים נקלט ביום ב' ואז הוא רע"ב ולפעמים ביום ראשון ואז הוא רע"א. [ומצאתי בשם רש"י ועיבוריהן גימטריא של הריון ע"כ ולא עמדתי על דעתו]:
הוה מסבר ליה כו'. להבינו טעם הדבר ולא הבין כו':
בעית למילד כו'. היא רוצה לילד שכבר הגיע זמנה:
תיצון. תצטנן:
מאי איכפת כו'. הרי לא הגיע עדיין זמן לידתה שלא נשלמו לה עדיין י"ב חדש מיום שעלה עליה הזכר וכן הוא בהדיא בירושלמי פרק החולץ ובמסכת נדה פ"ק:

א"ל פעמים כו'. ומאי דביני ביני איכא למיחש כל שעה שמא תלד השתא:
ימות הלבנה שנ"ד ימות החמה שס"ה:
ירחים תמלאנה. משמע דפחות מי"ב חדשים אינה יולדת:
בדקה אינה פוחתת משיעורה. והיינו ה' חדשים כדלעיל ופ"ק דבכורות:
בקרות. פי' הערוך עדרים ומאי לאו דאף בהמה דקה הוו וש"מ דבהמה דקה פוחתת ומוספת והאי קרא דתספור ירחים ע"כ איירי בגסה וא"ל לא ההיא דבית ר' הוי גסות והא דפחתו והותירו יותר משיעור שבין שנות לבנה לשנות החמה התם היו טהורות ואנא אמינא מטמאות כל זה פירשתי לפי גירסת הספר. [וה"ג בילקוט וכ"מ שוב בפי' האב"א וכן בירושלמי דפרק החולץ ופ' קמא דנדה וכ"מ בתוס' פ"ג דמסכת בכורות וכן הביא רש"י הגי' קצת באופן אחר וטוב עין יעיין עליו]:
הערוי. בערוך משמע שהוא ווסת האשה ומייתורא דקרא קדייק ואולי הוא מלשון אחרי בלותי היתה לי עדנה:
ה"ג בילקוט לגיון אחד משל זיתים. ופירש"י טוב לו לאדם לפרנס חיל אחד בגליל ששם גדלים זיתים הרבה:
בא"י דוחק פרנסה וקשה לפרנס אפילו תינוק:

פסקה ז

תשוקתך. נוטריקון תשים וקווים:
שרפרפה בלבה. פירש"י הרהרה הנדר בלבה ולא הוציאתו בפה:
קרבן מרופרף. קל וקטן ב' בני יונה:
ממשלה מכל צר. ומצאתי בשם רש"י אפילו למשכנה:
לא יחבול. [וסמיך ליה] ושמח את אשתו אשר לקח לא יחבול רחים ורכב לומר שאפילו באשתו לא יחבול כו' וקרוב לשמוע פה פי' אבן עזרא שפי' שהוא רמז ואזהרה שלא ימנע ממנה העונה והעד כי נפש הוא חובל ע"ד שדרשו חז"ל בפסוק טוב מראה עינים מהלך נפש. [וכ"מ שוב בדרשות הרי"ן שועב פ' מצורע]:
מנורה כו'. רמז רמזה אע"פ שאני חשוב כמו הזהב והוא כחרס מ"מ הוא עליון עלי ואהבתו עלי:
לקיים וכו'. כאן הוא מקיים:

פסקה ח

בישוב הדעת. בדברים של טעם ולא ברעש כרבנן דלקמן:
אין כל חדש וכו'. שלא יהא שוב בריאה כבריאת ימי בראשית רק ע"י אב ואם:

הטליס. פי' הערוך יחיד ופנוי וק"ו שלא נמות שנינו משום אין כל חדש ולא תוהו בראה. [וכ"ז הוא לעיל פי"ט]:

אתרוג היה. שטעם עצו כטעם פריו וזהו ותאכל מן העץ עצמו:

ותעלה לך גמל. נראה מפני שהגמל מזיק בריר היוצא מפיו כל הנוגע בו ועוד שהורג את כל בריה כשבא לעסוק בדרך ארץ:

פסקה ט

בעצבון. לשון רבים משמע:

גאולה פלאים. שנאמר לעושה נפלאות וגו' וסמיך ליה ויפרקנו וכן בגאולת מצרים כתיב נורא תהלות עושה פלא:

גאולה בכל יום. שהשם יתברך מפר מחשבות ערומים הקמים עלינו כהמן וחבריו ואנטיוכוס והקב"ה הצילנו מידם:

[**פותח כו'**. עי' לקמן פצ"ד]:

לגוזר וגו'. סיפיה דקרא והעביר ישראל בתוכו ואילו פרנסה לכל העולם כולו והכי איתא בהדיא בפרק ערבי פסחים:

פסקה י

עכביות קנרים. [פי' הערוך] מיני צמחים הם וצריך למתקן ע"י האור ברותחין. [וגירסא זו הביא כן הר"ש בסוף פרק ה' דמסכת כלאים והרמב"ם בפ"ג דמסכת עוקצין והערוך גרס עכביות וקונדוס כאותה ששנינו אבל מתקנים את הקונדוס והעכביות בפרק המביא כדי יין]:

דרין דרין. כך הקונדס צומח מדורין מדורין כמו האגוזים וע"ש כך נקרא דרדר לשון דירה:

היתה האדמה מעלת כו'. **משליך**. שולף ותולש:

הזיעו. נרתת ברתת ומורא מהדר גאון עוז ה' ית' עד שהזיעה יצאת מפניו מפני הפחד:

הואיל והזיעו כו'. בזעת אפיך וגו' קדריש:

בקללתו הראשונה. לאכול עשב השדה כבהמה שהיה מתפרנס בלי דאגה ופרנסתו מצוייה בכל מקום:

זיעה מניין כו'. בזעת אפיך וגו' משמע כשהוא מזיע יאכל לחם ולא ימות:

הילוך מעים בדרך הארץ. עשיית צרכיו כי כן דרכן של בני אדם ובפרק הרואה גרס בהדיא שלשול ובשם רש"י מצאתי גרס כדרך הארץ. ופי' בו שלא ישלשל יותר מדאי:

מיהר צועה כו'. סיפיה דקרא לא ימות:

בל יחסר לחמו. סיפיה דקרא של מיהר הוא ור"ל שלא ישלשל יותר מדאי ויצטרך לאכול הרבה ואם יחסר לחמו ימות כן פירש"י בישעיה:

לא גזולה כו'. דכתיב אשר לוקחת:

תשוב. משמע תחזור לעפר חי כמו שאתה עכשיו ובשם רש"י מצאתי תשוב משמע אף על פי שתלך אל עפר תשוב:

פסקה יא

ניתנה לו להיותו. כי לא טוב האדם להיות לבדו ועל זה אמר כי היא היתה וגו' כלומר נתנה לו להחיות נפשו ועכשיו היא נהפכת כחיויא לשון חוה:

כהיויא. כנחש:

חיוה. הגיד כד"א כתר לי זעיר ואחוך:

[**רב אחא אמר** גרסינן]:

חיויא חויך כו'. הנחש הוא היה נחש ומסית שלך ואתה היית נחש ומסית לאדם:

עם כל חי. כלומר קרי ביה עם כל חיים טובים היא וכדמפרש ואזיל:

תני העשיר כו'. לענין הא דאיתא פרק אף על פי בכתובות אם העשיר וקנה שפחות היא פטורה מהמלאכות שהאשה חייבת לעשות לבעלה וכן אם הכניסה לו היא ז' שפחות פטורה מכל המלאכות אף אם העני שוב ומכר כל השפחות הרי אע"פ שהעני חשוב כמת היא נשארת חיה וקיימת כבראשונה וכן לענין המזונות כדאיתא התם:

והיא יולדת וכו'. הרי שהיתה אפילו אמן של השדים וזהו כל חי:

[**מאדם ומולידות** גרסינן]:

ומולידות ממנו. והיא היתה הגורם לו שפירש ממנה וע"כ נקראו על שמה אם כל חי:

נגעי בני אדם. איתא בעדרש הזוהר שכל אלו הנולדים ממנו נקראו נגעי בני אדם וזהו שמפרש והולך בנוי דאדם קדמאה בניו של אדם הראשון:

מאן דאמר רוחין כו'. יש מי שאומר שהרוחות המצויות בבית טובים הם ואינם מזיקים אותו מפני שמתגדלים עמו ונהנין ממנו ויש מי שאומר שהם רעים לו מפני שמכירים רוע לבבו ומחשבתו הרעה ומזיקין אותו:

[ה"ג וכ"ה בילקוט רוחין דחקלא מאן דאמר דאינון טבין דלא חכמין יצריה ומ"ד דאינון בישין דלא רבין עמיה]:

דלא רבין עמיה. ולא נהנין ממנו ולפיכך מזיקין אותו:

פסקה יב

בתורתו של ר"מ כו'. [עי' מזה לעיל בפ"א הר"י בן שועב בפ' כי תשא וז"ל] פירש הרמב"ם ז"ל שר"מ היה חושב בכתנות אור שהיה לאדם תחלה ועתה נהפכו לעור ולחומר ובחשבו ר"מ כזה כתב אור עכ"ל:

לפיגם. בערוך משמע שקורין רוטא ורש"י גרס פנסה ופי' מאורות כמו נר דלוק. [וכ"ה בילקוט]:

רחבות מלמטה. כדרך בני אדם בבגדיהם:

שהם דבוקים לעור. פירש"י בשם תנחומא שמתוך דקותן היו דבוקות לעור ולא היה מרגיש בהן:

איגיאה כו'. [פי' בערוך] מיני בגדים משובחים:

בכורות משתמשים. בעבודתן:

לפום חילך כו'. פירש"י לפי כחך ויכלתך אכול שנאמר מכל עץ הגן אכל תאכל:

פרא. כמו פחות ממה שיש לך לבוש שהרי הקב"ה עשה לו כתנות עור וממעיל היה יכול לעשות ולא עשה:

ויותר ממה דאת שרי. ויותר ממה שיש לך עשה לך בית דירה:

פרא. פחת וצמצם ביצי צפעוני בקעו ת"י מפרתין. תבקע אפעה ת"י מפרתין וכן משמע בערוך ע' פר הראשון וא"כ צ"ל דפליג אתלמודא דידן בפ' הזהב דאמר עשוק לגביך ושוי לכריסך פי' אם תקנה מלבוש [לא תחוש אם] תקנה יותר מכדי שויו ומאכל לא תקנה יותר מכדי שויו ויש לפרש פרא לשון גודל ומפריא ומרבה ועיין בערוך פר השני והרביעי ופירושואכול לפי יכולת ולא תוסיף לפזר עוד והוי מרבה לפזר במלבושיך ויותר עוד בדירתך ולפי זה הוא שוה להההוא דפרק הזהב שהתיר לאכול מן הצומח והלבישו מן החי ודירתו בכל העולם כולו:

פרק כא

פסקה א

מדבר. לשון חזק וקשה כד"א דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות:

על בריותיו כו'. כדרך שגזר על אדם הראשון וכמו שדרשו למעלה בפסוק איכה וכל הענין מפרשו על ישראל שמפרש והולך על אדם הראשון לפי פירוש תרגום אונקלוס:

לפלנייה. לפלוני והרמז על ישראל המדברים לשואלים עד מתי לא נזכה להיגאל ישיב להם אחד קדוש עד ערב בקר כו' ובתנחומא מפרש עד מתי החזון התמיד עד מתי הנבואה מסתלקת מישראל והפשע שומם זה בהמ"ק ששמם בעונותינו תת וקדש אין

קדש. אלא ישראל שנאמר קדש לה' וצבא מרמס עד מתי הן מרמס לא"ה עד שיעשה ערבן של ישראל בקר וכו':

לפנימי. לפלמוני דרש נוטריקון לפנימי:

בקרן של עובדי כוכבים כו'. שמצליחין ועולין בעוה"ז כאור בוקר המאיר ומזהיר והולך והעוה"ז היה לישראל כערב חשך ואפלה:

פסקה ב

מה הנייה יש לו. ולא היה לו לקרותו אדם ואיש. כך פי' האב"א:

זה אדם הראשון. שנתעצל מלעשות תשובה עד שראה קין חוזר בתשובה כדאיתא במדרש תהלים במזמור שיר ליום השבת:

כתפארת אדם כו'. מתרגמינן כתושבחתא איתתא דיתבא בביתא:

הוה. לשון שבר כד"א הוה על הוה:

פסקה ג

רומיה. שיאו פירש רומיה:

עד מטי כו'. עד שהגיע לעננים. או ר"ל עתה הוא כיחד ונמנע וסר ממנו והיה כמו הוה ולקמן (ע"ג) דרש הן כמו הא לשון צעקה וקינה. [מלא כל העולם עי' מאמר זה לעיל פ"ח ור"פ תזריע]:

שגלל. העביר ודחה ממנו כד"א ויגל את האבן:

הן. היכן הוא:

פסקה ד

לעולם היה. ראוי היה להיות כן לעולם כך עלה במחשבה בתחלת בריאותו:

מקונן כו'. כדלעיל במלת הן ומלת היה:

פסקה ה

[**דייך פפוס כו'**. במדרש חזית פ' לסוסתי יש תוספת מעט עיין עליו:

דרך אחרת]. היה כאחד נפרד ממנו או דרש כאחד כאחר:

כיחידו של עולם. יחיד בתחתונים כמו הש"י בעליונים. [ועי' ברבינו בחיי מבאר מאמר זה]:

כהדין קמצא. מין שרץ וע"ל בפרשת שמיני וממה שנאמר ונהי בעינינו כחגבים ות"א לקמצין משמע שהוא מין חגב [וכ"פ רב"ח] ובין כך ובין כך הוא בריה שלבושו גדל עמו וכן אדם הראשון היה מכוסה בלבושו כצפורן הזה:

כיונה. דרש ממנו כאותו אחד שריחק עצמו וברח ממנו ועיין במדרש חזית פסוק לסוסתי ומצאתי כתוב בספר אות אמת וז"ל צ"ל כיונה שנאמר ויהי האחד מפיל הקורה עכ"ל ובקשתי ולא מצאתי בשום מדרש גם בפירושו המפרשים לא מצאתי שאותו האחד היה יונה ואם קבלה נקבל:

בשם ר' חנין. היינו רבי חנינא והכי קאמר הוא דעתיה כו' כלומר הכי מפרש המקרא כשכבר כשהיה אדם שלם היה ראוי להיות נשאר חי כאחד שלא מת כמו אליהו וכשנטלה ממנו צלעותו ונחלק מאחדותו לדעת הטוב והרע נגזר עליו המיתה והכי מוכח בילקוט דכולה חדא מילתא היא ואח"כ מצאתי און לי בפי' האב"א:

פסקה ו

פתח של תשובה. שישוב בתשובה ויקבלנו ולא יגזור עליו מיתה. [כ"ה בפ' נשא פי"ג]:

ואין פן אלא לאו. הוא ידוע שכל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לאו. [וכן לקמן פל"ח דרש כן על ועתה לא יבצר מהם]:

מקונן עליו. כדלעיל:

פסקה ז

לעולם הבא. כלומר שאין לו חלק לעוה"ב ודייק מדכתיב ה' אלהים לומר שהקשה עליו באחרונה מבראשונה ור' נחמיה סבר הניח לו וריחם עליו ופי' ה' אלהים רחום בדין וכן משמע קצת באב"א:

ריתה. פירש הערוך הניח וריחם עליו:

באותה שעה. הן האדם כו' קרי ביה הויה פי' יהיה. [ועיין בחלק העבודה פמ"ב מאריך בבאור מאמר זה]:

כשבראו כו'. שנאמר וייצר ה' אלהים:

הן האדם כו'. דרש הן לשון צעקה וקינה כמו הא:

מי יגלה וכו'. מי יגלה עיניך ותסתכל במעלת יוצאי חלציך הטובים ממך. [וכ"ה במסכת סוטה בפ' כשם:

יכולת לעמוד בצווי שעה אחת כו']. ובפירש"י מצאתי אמר הקב"ה מי הוא זך וישר שיחנן בעדך לעתיד כדי לגלות העפר מעל עיניך קסבר ר' יהודה שאין לו לאדם הראשון חלק לעוה"ב:

פסקה ח

ויגרש. דרש לשון אשה גרושה מאישה:

ה"ג רש"י ז"ל ר' יוחנן אמר כאשת כהן. רשב"ל אומר כאשת ישראל:

ואינה יכולה לחזור. כך אדם הראשון אין לו חלק לעולם הבא וגם גירסת הספר יש לקיים כבת כהן שנישאת לישראל ויש לה בנים ממנו שאינה חוזרת לבית אביה לאכול בתרומה ובת ישראל שנישאת אף לכהן ונתגרשה חוזרת לכל חזקת אביה שהרי אין בו תוספת קדושה ואדרבה אם יש לה בנים מבעלה הכהן היא אוכלת בתרומה בשביל הבנים:

הקשה עליו כו'. טעמא כדלעיל בסמוך ובפ' י"ט:

ויגרס. דרש ויגרש השי"ן בשבולת:

למגרשה. ויגרש דרש לשון מגרשי הערים:

ועל העבים כו'. כל הפרשה מדבר איך שנשחת הכרם ויקו לעשות ענבים ויעש באושים כן אדם הראשון לא עמד טעמו בו ולכן הציב עליו שומרים שלא ישוב לילך שמה:

פסקה ט

המלאכים. הם כרובים וכתיב כי כרובים המה פירושו המה שהיו קודם בריאת עולם:

פרק כב

פסקה א

לא מן דכדון. חסדיך אינם מתחילים מעתה ומעכשיו:

שבם. ברחמים ובחסד נוהגת כו':

פסקה ב

הודיע דרך ארץ כו'. קרי ביהידע בחירק תחת היו"ד:

נשלה. נגרש ונפרד כד"א כי ישל:

חיויא כו'. חוה דרש מלשון חיויא שהוא נחש וכך אמר הנחש היה נחש ומסית שלך ואת היית נחש ומסית שלי. [וכך דרש נמי לעיל]:

ותאומתו. דרש את לרבות. ואצל הבל כתוב שני את. את אחיו את הבל:

חמת לה כו'. כשהאשה רואה שיולדת בנים אומרת הרי קנין בעלי שמעתה אל יעזבני כ"מ בפירש"י:

אלא את ה'. פי' עם ה' וכדמפרש והולך:

א"ל כי לא כו'. גם אלה דברי רבי עקיבא הם:

מכם. קדייק שמצד עצמו אינו רק אלא מצדכם כו':

אדם נברא מאדמה כו'. וזהו נעשה אדם שבבריאת אדם נבראת חוה גם היא שאח"כ לוקחה ממנו ומכאן ואילך בנים יולדו להם דרך משפיע ומקבל בצלם ודמות השפעת כל הנבדלים עד ה' יתברך וכן הוא לעיל פ"ח:

ולא שניהם כו'. שהקב"ה נותן בו הנשמה וזהו את ה' עם ה' ובעזרתו שזרק בו נשמה ואיש נאמר על קין כמו שפירש"י בסדר זה וזהו שנאמר איש הרגתי לפצעי:

פסקה ג

ולא תוספת לעיבור. מדלא כתיב וחהר עוד ש"מ שמהריון הראשון:

(הבל הביא גם הוא):

להוטים. מהירים ורדופים:

ולא נמצא בם כו'. קין הרג את הבל. נח שנשתכר ובא לידי קלון. עוזיהו נצטרע:

פסקה ד

עשה הבל כו'. היה שוהה בעולם חי וקיים:

עד החנוכה. פירש"י מדכתיב ימים משמע ימי מספר ולא בא לסתום אלא לפרש זמן מועד הראשון כגון עצרת או חנוכה:

חמשים יום. ואע"ג דמר"ח תשרי עד חנוכה הוה טפי מחמשים יום פירש רש"י דלאו דוקא נקט נ' יום:

פסקה ה

הבכורות. מתבשלות ראשונה שהם הטובים:

הסייפות. האפילות המתבשלות לבסוף ודייק מדלא קאמר פרי האדמה ואמר מפרי משמע מן המאוחר מהפרי כ"מ בשם רש"י. ור' בחיי פי' דאל"כ הל"ל מראשית פרי ובקטן כלה ת"י סייף:

דבר שחלבו קרב. וזהו שלמים שלא קרב מהן אלא החלבים:

מה עביד ליה. מה עושה ממנו והיאך מקיימו. [ומאמר זה תמצאנו במסכתא זבחים בפ' דם חטאת ובירושלמי פ"ק דמגילה ובמדרש חזית פ' עורי צפון ולקמן פל"ד ובויק"ר פ"ט ומתוך כלם יתבאר כוונתם]:

מן שמניהון. האי מחלביהן מעמידו ומפרשו מן שמניהון פי' השמנים והטובים שבהם כד"א חלב הארץ אבל לעולם עולות היו לא שלמים:

ויעלו עולות וגו'. הרי שהקריבו גם שלמים:

שלמים בלא הפשט כו'. קרי ביה שלמים כד"א ויבא יעקב שלם ולעולם עולות היו. וזבחים היינו שלמים כד"א ולזבח השלמים:

[**לאחר מ"ת כו'**. ורבי יוסי סבר כוותיה ולפיכך הקריבו שלמים ג"כ אבל קודם מ"ת לא הקריבו שלמים]:

ולא פליגי כו'. לא פליגי בביאת יתרו מתי היתה כי אין לאחד מהן הכרע מן הכתובים מתי בא אלא מ"ד קודם מ"ת בא סבר בני נח הקריבו שלמים ויכול להיות שבא קודם מ"ת. ומ"ד עולות דוקא הקריבו ולא שלמים סבר דודאי בא אחר מ"ת דאל"כ היאך הקריב שלמים. [ועי' במדרש חזית שם דדייק הכי בהדיא ושוב מצאתי כן כמעט בפירש"י ז"ל]:

שהיה ישן כו'. שכבר הקריבו בני נח ואח"כ כל ימי היותם במצרים לא הקריבוהו ובהקמת המשכן חזר ?וניעור:

חדוש. שלא הקריבוהו בני נח אך עתה חדשים מקרוב באו:

היא העולה. משמע הנקרבת מימות עולם:

פסקה 1

כאור. כלומר אדומים ובוער כאש כדרך השורה בכעס וחרון ודרש ויחר כד"א כמוקד ניחרו ועצמותיו יחרו וכן בפירש"י ז"ל ובילקוט גרס כיעור והלך אחריו האב"א ופי' בו מה שפי':

ויפלו. י"ל שנפלו ונשתנו מראות פניו שלא שב ותהה על חרון אפו או י"ל ויפלו כד"א על פני כל אחיו נפל יפול מצדך אלף ופי' פניו נחו שקטו מחרון אפו שלא נתחרט עליו ופניו הראשונים לא היה לו עוד:

ברכה. שאת פירוש תשא ברכה מאת ה' כד"א וישא כו':

שאת קללה. מכלל הן אתה שומע לאו וידיעת ההפכים אחד:

מוחל לך. דרש שאת מלשון נושא עון ועובר על פשע:

גדוש ומגודש. גרס וה"ג הערוך ורש"י דרש שאת מלשון סאה כלומר יתמלא סאתך על כל גדותיו כ"מ בפירש"י או יש לומר דדרש שאת מלשון התנשאות שיתנשא עונו למעלה ראש:

גבוה מפשעו. ולכן אמר אם תטיב שאת תהיה נשוא וגבוה למעלה מחטאתך ואם לא יתגבר ויעלה עליך וכדמפרש והולך. שנאמר כלומר יש בידו להתנשא עליו על עונו ואם לא יש ביד העון להתגבר עליו שנאמר וכו':

רובצת. חטאת היא לשון נקבה והל"ל רובצת או חטא רובץ:

כקלע. כחבל מלשון קליעה:

בחבלי השוא. שאינו חזק כחוט עכביש ואח"כ כעבות העגלה:

בתחלה הוא תש כחו. לפתח פירושו בתחלה כאשר פותח בעבירה החטאת הוא רובץ ואח"כ מתגבר והולך:

הוא נעשה אורח. יצר הרע:

איש. פירושו בעל ואדון כד"א איש האדמה איש מלחמה:

כלבים כו'. יש כלבים בעיר רומי שיודעין להשתדל להם פרנסתם בחכמה הולך ויושב לפני הנחתום שיושב על השוק למכור פת האפוי ועושה את עצמו כאילו הוא מנמנם כדי שהפלטר לא ישמור עצמו ממנו ולכן גם הפלטר מנמנם שהוא בטוח מן הכלב והכלב קם לו ושומט הפת כולו על הקרקע ובעוד שהם מקבצים ומאספים אותם נמצא הוא אוכל כבר ככר אחד והולך לו ובילקוט גרס משתכח ספי כו' ועיין מזה בערוך ערך צמת פירוש נמצא שהוא אוכל וכו' ורש"י ז"ל גרס משתכר ופי' אוכל הראשון במהרה ונוסף עוד ותופס אחר בין שיניו והולך לו. ובערוך ערך פרט גרס ויתיב קמיה פרטי"רא ופי' שוער בלע"ז פורטיר"א וכן בלשון אשכנז וכן יש לפרש פלטירא שיושב לפני הפלטרין ופירוש היכל ובית המלך ובעוד שמנמנם מרי פלטירא פירש אדון הבית השומרו כו' ולפי זה נתיישב יותר לשון מרי פלטיר"א וה"ג בילקוט תהלים והנמשל מבואר כי כן צופה יצה"ר הולך בערמימותו אחר בן אדם וירא כי לא יכול לו עד שנתפס במצודתו:

שפוף. שפול וכפוף ותש כחו:

אמר הב מה וכו'. תן לי מה שעליך והירא ורך הלבב מתיירא ממנו פן יהרגנו ונותן לו כל מה שעליו:

תוחלת. תועלת וכח לגזול ממנו כלום כי חלש ותש כח הוא התחיל הוא להכות ולכתת את הלסטים. [ובילקוט תהלים גרס תועלת והיא היא]:

פלטיא. רחוב גדול שרבים מצויים שם:

מתלא כו'. תולה עקבו למעלה דרך גאוה לילך עקב בצד אגודל:

הדין דידי. זה שלי:

תקוה לכסיל. יצר הרע נקרא כסיל ויש לו תקוה ממי שהוא חכם בעיניו ומתגאה בדרכיו:

מנון. [פירש"י ורלב"ג] בס' משלי אדון ומושל כד"א ינון שמו:

להשחיקך. לשחוק ולהתעולל בך:

דחוהו. בילקוט ישעיה גרס סמכהו ופי' יצר הרע סמוך ותמוך אותו לבל יקרב אליך ובמה שתנצור ותשמור התורה הנקראת שלום ואז מעלה אני עליך כאלו יצרת השלום שכבר בעולם. ורש"י פירש יצר סמוך כשהוא סמוך יקדים לקרוב אליך תצור התורה שנקראת שלום וזהו לפי הגירסא שגרס דחהו:

תצור. דרש בו גם כן לשון יצירה:

שלום. משמע אותו שלום שכבר ישנו בעולם מעלה אני עליך כאלו אתה בראת אתו:

שמחהו. דרש סמוך כמו שמח בחילוף סמ"ך בשי"ן [וך' בח'] וכשהוא עוסק בתורה גם יצר הרע נהנה ממנו כד"א ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו דוגמת מה שאמרו שטן ופנינה לשם שמים נתכוונו:

שני עולמות. שלום שלום רמז שלום לעליונים שלום לתחתונים:

פסקה ז

ארעא דאת קאים כו'. האדמה שאתה עומד עליה שלי היא וזה אמר פרח וברח לך כי המקום אשר אתה עומד עליה שלי היא. [ובערוך גרס חלוש והיא היא ועי' מזה בש"ר פל"א]:

שניהם נטלו כו'. שניהם חלקו הכל בשוה:

בהיותם. פירושו בהיותם מדברים ומדיינים על השדה זה בהמ"ק:

חוה הראשונה כו'. המדרש הזה סבור שחוה הראשונה מיום שאכל אדם מן העץ נלקחה ממנו ולא חזרה עוד והקב"ה ברא לו חוה אחרת:

תאומה יתירה. עי' לעיל ריש פרשה זו:

פסקה ח

שנינו בעולם. ואין לאבינו בן אחר מה תאמר לאבא אם תהרגני:

מן תמן כו'. משם ממעשה ההוא אומרים הבריות טוב לא תעשה לאיש רע ולא יגיע רעה לידך:

בקנה. של עץ:

אותו הפר. שהקריב אדם הראשון שנא' ותיטב לה' משור פר שהקריב שור פר לקרבן לה' כדאיתא בפ' קמא דעבודת כוכבים:

ה"ג וחיות טהורות קברוהו ונתן להם הקב"ה שכרן שתי ברכות שמברכין עליהן אחת לשחיטה וכו':

פסקה ט

[ה"ג חרב פתחו ודרכו קשתם זה קין כו']:

ישרי דרך. זה הבל שנהג דרך ישר עם קין שלא הרגו כשהיה נופל תחתיו:

איפרכוס. שר צבא המלך:

פלטיא. רחוב גדולה רשות הרבים כדאמרינן בעירובין סרטיא ופלטיא:

אנא בעיא לי גרסי'. אני מבקשו מעמך ואומר שאתה הרגתו ואתה אומר שאני הרגתיו כי אין עד מוכיח בינינו:

אמר ליה לא אמרת כו'. צ"ל ששני חכמים היו נושאים ונותנים בדבר זה ואמר איש אל אחיו לא אמרת כלום במשל זה שאין הנידון דומה לראיה ה"ג בילקוט אלא משל כו':
תותין. פירש"י טור"ש בלע"ז ובלשוננו מויל בער:
מפעה. צועק כדכתיב כיולדה אפעה:
רבי יודן ור' הונא כו'. מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי. [ה"ג בילקוט צועקים אלי אמר ר"ש כו']:
אתליטין כו'. פי' הערוך שרים ומצאתי פי' שבלשון לטי"ן קורין כן לשנים המתאבקים זה עם זה:
מתגוששין. מתאבקין להפיל איש את רעהו:
והיה מצווה וכו'. האיש המוכה מצעק מי יתן לי מי שיתבע דיני ודמי מיד המלך כי דמי בראשו שאם היה רוצה היה מוחה ביד המכה:
אלי. כמו עלי:
לא היתה יכולה. נשמת הבל:
שעדיין כו'. מפני שלא מת שום אדם עדיין שתעלה נשמתו לשם:
לעמוד. ולרחוף על הגוף:
שלא נקבר. הנשמה אין לה מנוחה עד שנקבר הגוף כדאיתא סוף מדרש קהלת:
שלא נקבר וכו'. ואפילו הבל:
על העצים. נראה דדייק מדכתיב מן האדמה דמשמע למעלה מעל פני האדמה ודם הוא הנפש:

פסקה י

בלשון מועט. שדיבר בלשון קצרה. [ולא פירש כל הצורך]:
ועתה ארור וכו'. פירש"י שלא פירש במה נתקלל:
בריאה יברא. הל"ל פה לארץ וכן ופציתי פי לנדור:
לאחר נותנת. אם יעבדה אחר תוציא זרעה ואף אם יהיה קין נהנה ממנו. ורבי יוסי סבר שלזה לא צריך לך שכבר כתיב כי תעבוד כו' לא תוסיף תת כחה כו' הא אם יעבדה אחר תתן כחה כו' אלא בא לומר שאף לאחר לא תתן פן יהנה הוא ממנה:
ודכוותה כו'. הרי שלר' יהודה לא תוציא תוספת כלל כדעת רבי יוסי אצל קללת קין ור' נחמיה סבר שתוציא מעט שראויה ורגילה וכן דעת ר"א אצל קללת קין שלא תוציא כדרכה אלא לאחר ולא לו:
כחה אינה נותנת כו'. פירש"י כפי הראוי לגדל כפי כח האדמה אבל כפי כחך וטרחך שעמלת תתן לך:

כל כחך כו'. לך קדייק ומלת לא תוסיף מושך את עצמו ואחר עמו ונמשך על מלת לך וטעמו אל תוסף תת לפי כחה גם לא לפי כחך:

פסקה יא

מנשוא. פירושו מלסבול עליך כאילו הוא משא כבד כד"א ונשאו אתך:

משל אבא. בניחותא:

אתמול כו'. גרשת משמע לשעבר כבר גרשת כו':

שמא מפניך. והלא מלא כל הארץ כבודך וא"כ אנה אלך מרוחך:

פסקה יב

ר' נחמיה אמר. כך אמר הקב"ה לא כדינו כו':

ממי ללמוד. שכן לא יעשה:

גלגל חמה. פירש"י בשבילו כדי שידעו הכל שתלה הקב"ה את דינו ולא רצה להרגו:

הצרעת. פי' האב"א בזה ידעו הכל שקבל את דינו שהמצורע חשוב כמת:

כלב כו'. מצאתי בפירש"י לשומרו מן הרצחנים:

קרן. י"ל סימן שהקב"ה ריחם עליו והצמיח לו קרן ישועה ורחמים:

אות לרצחנים. שממנו יראו עונש הרוצח שכבר יהיה להם ממי ללמוד:

אות לבעלי תשובה. שאם ישובו יקבלם הקב"ה שהרי קבל לקין כששב והודה:

ברפיון. פירש רש"י ז"ל מרופרף להלך ביסורים לכת נד כדכתיב ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ נד ולא רצה ליפרע ממנו עד שבא שעתו שבא המבול ושטפו ובערוך פירש באויר אויר בלע"ז ריפ"א. [וכ"מ בש"ר פ' ל"א ובמדרש קהלת בפ' אם יוליד איש מאה וכעין זה הביא הילקוט בשם מדרש אבכיר ס"פ בראשית על שמחזאי שעשה תשובה ותלה עצמו בין שמים וארץ כו']:

פסקה יג

הפשיל. השליך דברי הש"י לאחוריו ולא השגיח בהן:

ויצא כגונב כו'. שאמר לא ידעתי השומר אחי אנכי:

כמפריס. כן הוא ג"כ גי' הערוך וי"ל לשון פרוסה וחלוקה שיצא בלב חלוק שלא היו פיו ולבו שוין ובילקוט גרס יצא כמערים וכמרמה שאמר דרך תשובה גדול עוני מנשוא ובקרבו ישים ארבו ודייק מדכתיב מלפני כאילו יצא מלפניו ולא ידע שוב מה בדעתו: ה"ג במדרש תהלים עשיתי תשובה ונתפשרתי וכך בילקוט ובויקרא רבה פ' יו"ד בגליון גרס עשיתי תשובה ופשרתי. פירוש נתקרר ונח ממני רתיחת מדת הדין:

ליום השבת וגו'. גרסי' וסיפיה טוב להודות לה'. [ועי' מדרש קהלת בפ' הבל הבלים]:

מזמור שיר ליום השבת. נוטריקון משה והטיל למ"ד ביניהם מפני ענוה יתירה ואות למ"ד רמז על מי שלמד תורה לישראל:

פרק כג

פסקה א

שקרבם בתימו. שישארו בקרב בתיהם לעולם. או י"ל שבתיהם יהיו בקרבם ובמעמדם לעולם שיחיו לעולם ועד ויהיו משכנותם לדור דורים:

עלי אדמות. על הערים אשר המה בונים קוראים שמותם וכדמפרש ואזיל:

קבריהם. קרי ביה קברים בתיהם או כמו שמפרש המתרגם בבית קבורותיהן ישרון לעלם:

לא חיים ולא נדונין. פירש"י שאין לדין דור המבול גמר שכל שעה הם קיימים ונידונים בדין גיהנם:

פסקה ב

מרדות. מכות ושממון ע"ש שמרדו בהקב"ה ונתחייבו כלייה:

עורדן. פי' רש"י כערוד הזה שהוא דר במדבר ואין אדם יודע בו כך מאבדן אני מעולם. [וכן הערוך הביאו בערך ערוד]:

מוחן.לשון וימח את היקום:

למך מה לי וכו'. למך נוטריקון מה לי ללמך או מה לי ולך:

שתים. שתי נשים:

עיקרין. שעל ידו נעקר האם שלה כדי שלא תלד:

הברור. הטוב והמובחר ובערוך גרס המרוד:

דעדה מיניה. שהוסרה ממנו עדה לשון הסרה כד"א ויסר ואעדי:

פסקה ג

מקנין. לשון כעס וקנאה להקב"ה וכדמפרש ואזיל ודרש לשון אהל ומקנה שיושבין בסתר האהלים ומקנים בעבודת כוכבים שלהן ואחר כך בפרהסיא בכנור ועוגב:

סמל הקנאה. לשון מקנה והאי קרא אירי בקנאה של עבודת כוכבים. [ועי' בפ' ואתחנן]:

תבל עבירתו כו'. תקן אותה כזה שנותן תבלין בקדרה ומתקנה. [וכ"פ רש"י בפי' החומש]:

אדריכלין ובורבלין. [פירש רש"י] מיני כלי זמר הן. [וכ"פ הערוך ערך הורדלוס]:

נעימים. בכשרות:

פסקה ד

נשמע לך. אם נשמע לך:

למארה. לקללה ולחסרון כד"א את המארה:

כי איש הרגתי כו'. פירש רש"י בחומש וכי אני הרגתי את הבל שהיה איש בקומה וילד בשנים וכדלקמן:

חשך. שאין לו שחר וטעם:

א"כ כו'. שגם בניו יאמרו כן מק"ו שלא חטאו גם המה ומהיכן יגבה הקב"ה את חובו מדור המבול. [וכ"פ רש"י]:

לאיברים. גדול בקומה:

איתא ניזיל גרסי'. פי' בואו:

אסיא אסי כו'. רופא רפא את חיגרתך כלומר מכתך והוא דרך משל שהוא עצמו לא היה עוסק בפריה ורביה:

פסקה ה

[ה"ג וידע אדם עוד את אשתו]:

נתוסף כו'. עוד קדריש לשון רבוי:

אם לא היה רואה. את חוה:

למפרשי ימים כו'. פירש רש"י יפקדו נשותיהם בתשמיש סמוך לפרישתן ויבאו מיד לספינה כי כן עשה אדם אע"פ שהמבול בא מיד לא מנע מלהעמיד תולדות עכ"ל. ועי"ל רמז למפרשי ימים אף על פי שרחוקים מביתם יעוררו תאוותם וימהרו ביאתם לביתם לקיים עונתן אחת לששה חדשים כי כן מצינו גבי אדם שאע"פ שלא היה רואה את אשתו היה מתעורר תאוותו ולשון הספר מוכיח כן ודו"ק:

נסתכלה אותו זרע כו'. דייק מדלא כתיב בן אלא זרע [והכי איתא בהדיא לקמן פנ"א ובמדרש רות פ' ז' ובערוך ערך כזית] ודרש זרע לשון זרות והוא מלך המשיח שבא מזרע מואב האסורים לבא בקהל. [וכ"מ במדרש רות פ"ח ובילקוט ריש דה"י. ובס' עבודת הקדש פי"ד מסתרי תורה פי' דדייק אחר לשון זרות ומשפחה מרוחקת וזה שבקשתי ומצאתי כתבתי]:

תחת הבל כו'. משמע הבל הרג לקין ודריש יתורא דקרא:

מחטייה. מפני החטא שנעשה בהבל:

פכרה. שברה:

פסקה ו

ברדלא. בן דלא. דלא שם איש. [והכא איתא בהדיא במדרש חזית והרבה נמצאים בירושלמי וכן ברמב"ן פ' בראשית ועוד מצאתי בירושלמי תני אר"י בן פזי דבר דלא משמע שהוא שם יחוס משפחה ע"ש אביהם הראשון ומצאתי בפירוש רש"י ברדלא שם לוי]:

אדם שת אנוש. בריש דברי הימים ושתק ולא ספר הדורות מכאן ואילך:

קינטורין. מכעיסין לפני המקום ואיתא בספר הזוהר פירוש שכשהאדם מכעיס להקב"ה במעשיו הרעים שאז נסתלק ממנו צלם אלהים [ודוגמא זו ארז"ל אין חיה שולטת באדם אא"כ נמשל לבהמה שנאמר נמשל כבהמות נדמו] וכדמפרש והולך ונעשו פניהם כקופות. [ובערוך ובילקוט וברמב"ם גרס קינטרן קיטין קנטורין ופי' בו לשון כעס וחרון]:

טרשים. פירש"י חזקים כסלע ולא היו ראוים לחרוש ולזרוע פ"א שמתחלה היו גבוהים ורחבים ביותר והוא ברכה וטובה וכן נשתבחה א"י כמו שנאמר ארץ הרים ובקעות וע"ש בפירש"י ז"ל:

מרחיש. רוחש ברמה ותולעה ובראשונה לא הסריח המת:

חולין. הוחל דרש לשון חולין כלומר נעשו הפקר וחולין למזיקים ששלטו בהם ובראשונה היו נבראים בצלם אלהים והיו המזיקין בדילין ובורחין מפני צלם הקדוש ועכשיו משנבראו כקופות וסר צלם אלהים מעליהם המזיקין יכלו להם:

מה בין כו'. כך היו אומרים מה בין המשתחוה לצלם עשוי כדמות או בין המשתחוה לאדם החשוב ממנו אמר הקב"ה אין צלם אלהים חשוב בעיניכם יסור הצלם מעליכם והמזיקים ימצאו מקום לשלוט בכם:

פסקה ז

וזה החלם. והרי הם ד':

קיפה. הקב"ה הכה על ראשו של נמרוד ואמר לפמליא של מעלה זה החילם והדריכם למרוד במקום ונמרוד כבר חשיב ליה הוא החל והאי קרא לאו להכי כתיב. קיפח לשון הכאה כד"א לקפח את שוקו וערפתו ת"א ותקפיח:

מגרשני. והיא היתה סוברת שיאמר חס לי לעשות כזאת:

בעלילות. בגילוי ובפרהסיא כד"א בעליל לארץ כ"מ:

בחלום. החלם קדרש לשון חלום כלומר הקב"ה כבש מרדן כאילו לא ידע אולי ישובו והם פרסמוה בחזקה שנאמר הוחל לקרוא בקריאה מפורסמת כך אמר הקב"ה וזה החלם והם פרסמוה שנאמר לקרוא וגו':

לשמכם. דכתיב אז הוחל לקרוא בשם ה' שקראו שמות האדם בשם ה' לעשותן אלהות. [וכ"פ רש"י בפי' החומש וה"ג וכ"ה בילקוט עמוס ה' שמו כזה שהוא וכו']:
שתי פעמים. בעמוס סימן ה' וסי' ט':
ה"ג בילקוט והציף את העולם בדור אנוש ובדור הפלגה [והכי גרסינן לעיל פ"ה ועיין בפל"ח ובפר' האזינו ובקהלת פ' מה שהיה הוא שיהיה] ובהקדמה לספר יוחסין מוכיח שאותן שתי פעמים אחד בימי קינן ואחד בימי אנוש:
עד פה. פירושו כמו עד כה נוטריקון עד עכו ופה כמו יפו. [ובירושלמי פ' י"ג שופרות במסכת שקלים גרסא זו קצת בא"א]:
כפי. שפת וגבול כד"א נהרא מכיפיה מיברך [ועי' בערוך סוף ערך כף א']:

פרק כד

פסקה א

ארכיטיקטוס. [בערוך ערך ארך] פירש שר וגדול האומנים העושה קיטונות וחדרים:
ביבים. צינורות ששופכין בה השופכין וזוחלין לחוץ:
גבאי. גובה מס המלך מגלגולת האנשים:
[ה"ג עצמיכם בהם כך כו']:
מדמין כו'. פירש"י עין של מטה לעין של מעלה כיוצר הזה או אומן אחד שעושה צורה בדמות צורת האומן עצמו:
ויצר אמר. גרסינן ופי' הרד"ק הוא שם לכלי הנוצר ע"י היו:
לא הבין. מטמונותיו והלא הוא אשר עשאם:
לבנון. יער גדול מארזים גבוהים:
כרמל. מקום שדה תבואה וכרס ודרשו לבית מלכות על דרך הכתוב מלך לשדה נעבד:
לחורשי דבני נשא. פירש"י בספר ישעיה ימלא העולם מבני אדם רצוף ומלא כיער הזה שהוא מלא עצים. ועי"ל כיער הנטוע ע"י בני אדם שהוא נטוע כסדר ומתוקן וטוב ויפה ולא כיער צומח עצים מעצמו ע"י מקרה בלי סדר והנהגה:
זה ספר תולדות כו'. ספר היה לו לאדה"ר שנתן לו מן השמים כדאיתא במסכת ב"ב פ"ק ובספר הזוהר והבטיחם הנביא שיתגלה להן לעתיד:

פסקה ב

קדם. זה מזרח כד"א קדמה מזרחה וממילא מערב נקרא אחור ומדקדם ואחור מזרח ומערב ש"מ ולמקצה וגו' קאי על צפון ודרום גם בפי התוכניים נקראו צפון ודרום קצוות:
כפיך. וכתיב וימיני טפחה שמים:

ראו עיניך. וכתיב עיני ה' המה משוטטות בכל הארץ:
גולם שראו וכו'. ודוד על עצמו אמר כן ואמר שהיה כתוב על ספר של אדה"ר:

פסקה ג

של מטה. הנכתבים לחיי עוה"ז:
של מעלן. עם הצדיקים לעוה"ב ועליהן אמר צדיקים שכל זמן שהן בעוה"ז יש לחוש שלא יעמדו בצדקתן:
כל מקום שנאמר חי כו'. ולכן זה שכתוב מספר חיים דרש מספר הצדיקים וכדלעיל:
מספר תולדות כו'. שבו נרשמים כל הנבראים כדלעיל:

פסקה ד

משלהי. לשון עייפות וחולשה ואתה עייף ויגע ת"א ואת משלהי ולאי וכן בהתעטף ת"י באישתלהיות:
על אותה הספינה. ומצאתי בפירש"י דכתיב והאניה חשבה להשבר מכלל דעל אותה ספינה לבדה באה מדלא כתיב והאניות כו'. וכן ויגע בד' פנות הבית:
קוזמיקין. [פי' הערוך חזק וכן פירש"י] חזק:
עד שיבראו כו'. [כדאיתא בפרק הבא על יבמתו] שנאמר כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי וסיפיה דקרא דכי לא לעולם אריב הוא. [ועי' כ"ז בויק"ר פט"ו ובמדרש קהלת בפ' הולך אל דרום]:

פסקה ה

ה"ג ויספרה חד הכינה כו':
ר' אחא אמר ד'. ד' פעמים היה אומרו בלבו. [וכ"ז הוא בש"ר פ"מ]:
ראוי היה כו' ספר הזה דריש [על] ס"ת:
יציר כפי. הוא אדה"ר:
ואיני נותנה. בתמיה ועל זה אמר אז ראה וגו' מאז מבריאת עולם ראה ליתנה לאדם ויאמר לאדם נוטריקון לא לאדם אני נותנה:
[**שש מצות כו'**. ע"ל ס"פ ט"ז]. [ה"ג לא תעשה ויאמר לאדם לא לאדם אני נותנה וה"ג בילקוט איוב ובמדרש קהלת בפסוק את הכל עשה יפה]:
זה תולדות אדם. משמע לתולדותיו ולא לו ודייק מדכתיב אדם דהל"ל זה ספר תולדות ואנא ידענא דתולדות אדם הוא למידק אתא זה ספר תולדותיו ולא לו מכלל דברישא בעי ליתן לו:

מאי טעמא זה גמטריא י"ב. [עי' מדרש קהלת בפסוק את הכל עשה יפה וכדמפרש לקמן]:
ודרש זה ספר זה סיפור תולדות של אדם ולא לו וכדלעיל:

פסקה ו

אלהות. בניחותא ולא בלשון תימא שנשארו בצלם אלהים משא"כ מאנוש ואילך וכדמפרש אבא כהן וכדלעיל פ' כ"ג ויגד עליו ריעו דבסמוך שדרשו ג"כ בלשון ניחותא. [וכ"מ בילקוט פ' בראשית וריש דה"י וכ"ה בהדיא ברמב"ן. ובשם רש"י מצאתי שהוא לשון תימא. [ואת אשר מצאתי כתבתי]:
ק"ל שנה. ע"ל פ"כ:
[**בנו דאדם** גרסינן]:
ה"ג דרוחין דחקלא בישין דלא רבין כו' עד מד"א]:
דאינון טבין דלא חכמין כו'. ע"ל פ"כ ויתבאר לך:
שהן כלין במים. פירש"י אותן שמכאן והלאה נשאר מהן (לוט) [נח] ובניו ומהראשונים לא נשארו פרסה:
[**לשון מרדות**. ע"ל פכ"ג]:
[ה"ג וכו' עד מה לי]:

פסקה ז

סירגולו. [פי' הערוך] שירטוטו בלשון יון:
זה ספר. משמע הספר כולו בכל סדר תיקוניו והליכותיו:
הוציאו תולדות. דכתיב ביום ברוא וסמיך ליה תולדות אדם. [וכ"ה בירושלמי פ"ט דנדרים ובסמ"ק סימן ח' וברקנטי:
רע"א ואהבת וגו' זה כלל גדול בתורה:
בן עזאי אומר זה ספר תולדות וגו' זה כלל גדול בתורה שלא תאמר כו'. ובירושלמי דנדרים גרס זה כלל גדול יותר מזה. [וכן בטעמי מצות שחבר הרקנט"י]. ומצאתי בביאורי הרקנט"י כמוך בגימטריא אלהים וזהו ואהבת לרעך כמוך:
כלל גדול וכו'. דייק סיפיה דקרא בצלם אלהים וגו' ודו"ק [והכי איתא ברקנט"י בהדיא]:

פרק כה

פסקה א

טימוסין פי' הערוך מין קלף שעושין מקליפת עץ:

של רשעים. דייק מדכתיב ואיננו כי הרשעים היו כלא היו. בחייהם קרוים מתים וכד"א והתבוננת על מקומו ואיננו גם אמר התעיף עיניך בו ואיננו. כי הרשעים הומים ומרדפים אחרי המדומים ומצאתי שוב בפירש"י ז"ל שגרס מהו ואיננו א"ר חמא כו':

אסלקנו. דייק מדכתיב כי לקח משמע פתאום בלא זמנו כמו שדרשו בפסוק כי בא השמש:

בראש השנה. דייק אלהים לשון דין וכן מצאתי בפירש"י גם אמר הכתוב ויהי היום ויבואו בני האלהים ויתיצבו וגו' ודרשו חז"ל ראש השנה היה:

אין אנו מוצאין מיתה כו'. ואע"ג שהיה חנף או בטימוסן של רשעים כדלעיל:

נאמר כאן לקיחה כו'. הרי למדנו שלא מת:

ה"ג מחמד עיניך במגפה. הרי שמת במגפה:

פסקה ב

המדרש. הנדרש שדרש זה ינחמנו אינו יכול להוציאו מתוך שם נח:

נחו ממרדן. וינחמנו פי' ינח ממנו כמו שפירש"י בפי' החומש או כיון שנחו ממרדן נתנחמו מעצבון ההוא:

ומציפים אותם גרסינן:

נחיית קבר. ובמנוחה זאת הניח מהם עצבון רוח על מתיהם או קבלו תנחומין על מתיהם:

לשם קרבנו. על שנתקבל ברצון ובזה הניח מהם עצבונם או נתנחמו על דאגת לבם פן ישוב ה' למבול עוד והובטחו בברית מלח עולם אשר נשבע על מי נח לבל ישוב עוד וגם כן שלא ישבותו ששה עתים קור וחום וגו' ואז חזר מנהג העולם על סדרו ומשפטו וזהו ינחמנו כן פירש"י שנחו מיגונם וקבלו תנחומין:

לא שמשו וכו'. שנאמר יום ולילה לא ישבותו מכלל שכל ימי המבול שבתו וא"כ מהו בחודש השביעי וא"ר יונתן ששמשו אלא שלא היה רישומן ניכר פירש"י לא שמשו כהלכתן ומשפטן [וכ"ז ג"כ לקמן פל"ג ול"ד] וי"ל דפליגי בטעמא דהני תנאי ר"א ור"י דלקמן:

שלא שבתו. דרש עוד עדיין לא ישבותו כמו שלא שבתו עד עתה:

פסקה ג

ה"ג ובא לעולם לעתיר:

אוותנטיאה. פירש"י והערוך ממשלה וחוזק:

בימי שאול. פירש"י שנאמר אל שאול ואל בית הדמים:

גרופית. פי' [הערוך] נטיעה:

שקמה. אילן סרק והוא דרך משל וק"ל:
מתלא אמר כו'. משל הדיוט בפי הבריות שילו הוא שחטא ויוחני נשתלם ונגבה עונשו ממנו ע"ד טוביה חטא וזיגוד מנגיד:
שילו יוחנא. שמות של בני אדם ואירע להם מעשה שזה חטא וחבירו לקה כד"א שכם נשא ומבגאי גזר. טוביה כו':
זגג. אומן עושה כלי זכוכית:
דייטרוטין. פי' הערוך כלי זכוכית חשובים ונאים:
שפופים. שפלים וחלשים בכח צדקתם:
שנים באו וכו'. פירש"י דכתיב ויהי רעב בארץ מלבד הרעב הראשון מכלל דקמאי הכי נמי הוו רעב וה"ג ג"כ בפרשת לך לך ופ' תולדות והאי דכתיב אשר אררה פירושו אשר אררה כבר בימי אדם ולא נחה עד שנולד נח:
עבדה. עשתה פירות:
והתניא. בניחותא:
אפילו סאה בסלע כו'. ולכך נענש אלימלך שלא היה השער חסר כל כך וכן הוא לקמן פר' תולדות ובילקוט ובסוף פר' המוכר את הספינה והכי מסיים רש"י ז"ל ואילו אלימלך יצא ולפיכך נענש וה"ג לא יצא לח"ל ואילו אלימלך יצא ולפיכך נענש:

פרק כו

פסקה א

זה נח. שנקרא איש שנאמר איש צדיק תמים:
בג' דורות. וכן הזכיר ג' פעמים בכתוב אנשי רשע רשעים וחטאים וליצנים וכדמפרש ואזיל ורבי נחמיה סבר שלשה אלה תוארים כולם מדברים בדור המבול וכן דרשו על אדה"ר וכן ג' תוארים איירי בנחש ועיין בילקוט תהלים:
שהגה. הבין ודקדק כד"א והגיון לבי:
ריבה הקב"ה וכו'. שאמר ומן הבהמה הטהורה תקח שבעה שבעה:
לא שהוא רוצה. בתמיה:
להקריב. להיות מקריב:

פסקה ב

אין רצוני כו'. לא יצטער נח באבדם. [וכבש הקב"ה גרסינן]:
מעיינו. של ההולדה:
אינו בן מאה שנה. וקודם מתן תורה לא היה מעניש עד ק' שנה:

דא מסייע לרבי חנינא. וקרא איירי בעובדי כוכבים:
פרעה. פרע הקב"ה ממנו ומסרו ליד מלאך המות:
בשעתן וכו'. ולא כולם יחד בילקוט ישעיה גרס בשעתו. ה"ג רש"י סטטיונר"י פירש"י וערוך שליט ומנהיג ודרש מות ירעם מלאך המות יהיה רועה ומנהיג שלהם ופירש"י שידונו כולם בשוה לעולם ומלאך המות יהיה ממונה על אותם שמתו כבר אבל החיים לא ימותו שאין מיתה לעתיד כלל:
ה"ג הה"ד מות ירעם וירדו וכו'. וכ"מ באב"א ובילקוט ישעיה גרס כמו הכא:
בלה. לשון בלייה והפסד ובילקוט גרס כלה והיא היא:

פסקה ג

יפת הגדול. עיין בפי' רש"י בחומש:
ושייחדו וכו'. שנאמר אלהי שם:
ושמש בכהונה גדולה. שנאמר והוא כהן לאל עליון:
ושנבנה וכו'. שנאמר וישכון באהלי שם:
ושנולד מהול. פירש"י שלכן נקרא שלם והוא ע"ד שאחז"ל כל מי שנאמר בו תמים נולד כשהוא מהול:
אתה דורש. כלומר דורש ומקדים עליו להזכירו ראשונה ורש"י פי' בתחלה תדרוש ותאמר הטעם שלכך הקדימו לפי שהיה צדיק וחשוב על כלם ואח"כ אתה דורש טעמים אחרים. [אותבן ע"ל פכ"ג]:

פסקה ד

על העצים וכו'. פירש"י דדייק מדכתיב על האדמה:
[ה"ג רש"י ילדה אשתו]:
חמתיה. ראה אותו:
מנא לך הא. שנקבה היא ברכה:
הבבלי. רבי חייא רבה מבבל היה:
שמחך. כלומר כלום בירך אותך לסימן טוב בלידת הולד ע"ד שאחז"ל בית תינוק ואשה אע"פ שאין ניחוש יש סימן:
צורך ליין כו'. כלומר מ"מ טוב ממנה היה בן זכר:
לא יהיה וכו'. יהי רצון שלא תצטרך לחזור אלי ונותן הודאה להש"י על שפטרה מביתו משא"כ לבן זכר:
אסיב ברתיה. השיא את בתו לאיש:
צלי עלי. התפלל עלי וברכני נא אבי. [ה"ג ילדה בן זכר כו' עד צלי עלי]:

לא ישלה כו'. לא יפסוק ויסור אוי אוי מפיך. [ועי' ערוך ערך של החמישית]:
תרתיהון צלוונן. שניהם תפלות הן עליך:
מן גו וכו'. מתוך שאת תהיה שלום וטובה בביתך לא יהיה לך חזרה לכאן. ומתוך שיהיה בנך קיים בשלום וטובה לא תסור מלת אוי מפיך שבכל עת תאמר אוי שעדיין לא אכל בני אוי שעדיין לא שתה אוי שעדיין לא הלך לבית הכנסת:

פסקה ה

בני דייניא. בני האלהים פירושו בני הדיינים כד"א עד האלהים יבוא דבר שניהם:
אינה פרצה. פירושו שמתוך שהגדולים פורצים הגדר כולם עושים אחריהם ככה ומביא משל בהכומרים שהם כהני עבודת כוכבים גונבים עבודת כוכבים ומראים שאין בה ממש מי ישבע שוב בה או מי יקריב אליה קרבן:
ה"ג בילקוט ובלא יסורים. כל כך למה א"ר חנא כו' לעמוד על התקופות כו'. פירש רש"י מתוך שהאריכו ימים עמדו על גמר מהלך המזלות שאין מהלכן שוה יגידו לבניהם אחריהם:
כדי שיטלו כו'. שמתוך אריכות ימיהם נתמלאו סאתם ויקבלו פורענותיהן ויקחו מוסר הדורות הבאים אחריהם:
גמומסיות. [פירש הערוך] כתובה בלשון יון וכדי שיהיה פנים של היתר לדבר עשו זאת:
אנדרלמוסיא. [פי' הערוך] דבר כבד מאד. [ומהומה רבה וע"ל פל"ב:
כל אותו הלילה. שנתארחו אצלו המלאכים]:
ה"ג מי לך פה ללמוד כו'. וקרי ביה פה הפ"א פתוח בפתח קטן. [ועי' בפירש"י בפ' וירא ובילקוט פרשה זו הגירסא יותר נכונה]:

פסקה ו

איני נותן רוחי וכו'. כלומר שלא יחיו לעתיד לבא:
נידונית לפני. שלא יחיו לעתיד לבא:
ולא ידונו. ודרש לא ידון רוחי לא דין ולא רוח שאין עומדין בדין ואין להם רוח להחיות עם הצדיקים. [ועי' בפרק חלק בבלי ובירושלמי]:
נדנה. הגוף הוא נרתק ותיק אל הנשמה כמו לברק השנון:
נבזקת. [פירש"י והערוך] נפזרת שתהא קשורה בכל איברי הגוף משא"כ עתה שהיא קשורה באבר אחד ודייק בקרבכם בקרב כל הגוף ואולי דרש לא ידון לא יותן בחילוף ד' בתי"ו או לשון נדן וכדלעיל שלא ימלא נדן שהוא הגוף מן הרוח:
הדין הזה. המבול על כל העולם כולו:

לא אוסיף. כתיב ב' פעמים:
ליסגי כו'. לא סגי ולא יסגי. כלומר כן לא היה מלפני זה וכן לא יוסיף אח"כ:
ליסגי. קצור לשון כמו לא סגי או לא יסגה. ומצאתי בפירש"י לא אוסיף עוד לעשות כן להרבה בני אדם לאבד עולמי בכך אלא א"כ ליחיד או לשנים:
שתהא רוחי דנה בהם. כלומר אני אמרתי רוחי יהא דן אותם ונוהג בו שיהיו קיימים כראי מוצק בלי יסורים וצרה. [כך משמע בתנחומא וכן לקמן סברת ר' איבו וע"ש]:
משגמן. [פירש"י וערוך] לשון קישור וחיבור ולשון בשגם בשר קדריש לשון נוטריקון:
משגמן ביסורין. ויש גורסין משגשן והוא לשון מהומה ויהומם ת"א וישגשון:
[**והם לא בקשו גרסינן**]. **משגמן אלו באלו**. מקשרם זה בזה ויתקוטטו זה עם זה באופן שיתחייבו זה עם זה ויאבדו כולם וכדלקמן:
אין לך כו'. פירש"י אין תובעין דין שמים עליו אלא אם פגע באדם כיוצא בו שלא כדין ויתחייב עליו ולכן אמר שישגמן ויסכסכם זה עם זה באופן שיתחייבו זה מזה וזה מזה:
אפילו זאב וכלב. אם פגעו באדם שלא כדין שמים סופן ליתן חשבון:
[**ביום הדין** גרסינן וה"ג בילקוט ובמדרש קהלת בפסוק את כל זה ראיתי]:
ה"ג איני דן רוחן. וכן משמע בילקוט ומצאתי בפירש"י איני דן הרוח לבד שבשר ודם הן וגם הבשר חטא לפיכך הריני משגמן ביסורין ולא ידון רוחי פירושו רוחי שנתתי בהם איני דן אותו לבד ועי"ל איני דן אותם לפי הרוח שנתתי בם כי הם בשר ודם ולכן אלך עמהם במדת הרחמים ואמלא להם מדת ימיהם אולי ישובו ואף אח"כ אשגמן ביסורין ואם ישובו הריני מקבל אותם:
א"ר איבו כו'. דרש לא ידון כדדרש לעיל אני אמרתי שתהא רוחי דנה בהם כדלעיל:
שגמיו. [פירש רש"י והערוך] צירי הדלת וצירי הדלת המה משוברים ומחותכים וסובבים על צירם תמיד ואף על פי כן הם מעמידין הדלת כך שברון היסורים מעמידין האדם:
בכל מקום שאין דין. ופירושו אם אין דין במשפט נעשה למטה נעשה דין שמים למעלה. [וכ"ה בפ' שופטים]:
בשיטת ר"א. קם ליה בשיטתו ודרש כמוהו בשם ר"מ וכדמפרש והולך ולא ידון פירושו כמו לא ידין כלומר בשביל שלא עשו דין אתן רוחי בהם לדון אותם כמ"ש בפירש"י:
אף אני איני עושה עמהם כו'. כלומר הם עשו שלא כשורה אף אני אעשה עמהם שלא כשורה וה"ג בילקוט איוב בהדיא וי"ל שלא כשורת הדין ומנהג של הקב"ה שנוהג חסדו ומדת טובו עם הכל לאלו איני עושה כן ולא ידון פי' לא אנהיג בדין ושורה ורש"י ז"ל גרס לא עשו מדת דין למטה אני עושה דין למעלה וכן הוא בילקוט פרשה זו ופירושו אני עושה דין גמור בלי רחמים והיא היא רק שלא ידון פירושו לפי זה בשביל שלא עשו דין:

בלא חכמת התורה. בשביל שלא עסקו בחכמת התורה:
הכי גרסינן עוד איני דן. כלומר שלא ידון ויכבוש מדת הדין לפני מדת הרחמים אלא יקוב הדין את ההר:
ר' אומר. פי' הכתוב כך הוא ויאמר דור המבול כלפי מעלה לא ידון וכדמפרש ואזיל לית דין וכו':
אבל אית דין וכו'. סיפיה דקרא כי אתה עמל וכעס תביט וכו'. [וכ"פ שם המפרשים התרגום ורש"י וראב"ע]:

פסקה ז

מוח קוליתא. המוח שבעצם הירך החלול:
מגיסטי. [פירש"י וערוך]. מלומדי מלחמה ולסטים מזויינים. [ופירוש מנטרומי בקשתי ולא מצאתי]:
עונקים. [פירש"י בפי' החומש]. מעמידין זוהר חמה ואמרו אין אנו חפצים בזוהרך אלא תן לנו מטר ואז נתקדרו השמים בעבים וחשך ולא אור:
ומצאתי בפירש"י שהיו עושים תכשיטין דמות חמה והיו משתחוים להם ואומרים לשמים ראו מה עשינו לכבודכם לפיכך הורידו לנו גשמים:
שצדו. החריבו העולם בזמנם וגרמו שיחריב לעתיד במבול:
עוה. שממה:
בקיאים וכו'. בקיאים היו בגידי הארץ איזה ארץ מגדלת פרי זו ואיזו פרי זו:
צווחין כו'. קורין לנחש איווי:
אחראי כו'. האחרונים לא לקחו מוסר מן הקדמונים ודור הפלגה לא לקחו מוסר מדור המבול:
כיוצא בו. פירש"י בשם תנחומא דדייק מדכתיב וילדו להן ולא כתיב מהן:
בני נבל כו'. היו דור המבול:
שהשימו. לשון שממה וכן שם לשון שממה:
מה לי ללמך כו'. עי' לעיל פרשה כ"ג:
אליהוא. בן ברכאל הבוזי:
בירידת גשמים. כד"א יפיץ ענן אורי:

פרק כז

פסקה א

[**שמדמין צורה** גרסינן]:

דמחוור יתר כו'. שהוא מחוור ומבורר בו שהש"י נקרא אדם. ועי' זה במדרש קהלת בפסוק וסבותי ובפסוק מי כהחכם:

וכבר שמים נעשו. פי' רש"י שהמעשים היו מתכשרין מעצמן בלי טורח:

פסקה ב

וימח כו'. וכתיב ויהי הגשם על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה:

וה' המטיר. וזה היה ביום ובלילה דכתיב וכמו השחר עלה וגו' וכתיב השמש יצא על הארץ וגו'. [וכמו שפירש רש"י שם וע"ל ספ"נ]:

עדור. חפור תחת הגפן:

בקע. עציים:

ויהי בחצי וגו' וכתיב בעצם היום הזה יצאו צבאות ה':

פסקה ג

רבה והולכת. שלא חזרו בהם וכמו שפירש"י בפ' וירא בפסוק זעקת סדום ועמורה כי רבה:

רבה רבה. וכתיב זעקת סדום ועמורה כי רבה:

והא כתיב וכו'. ואת אומרת יהי כגנב ולא גנב ממש ומשני שפיל לסיפיה דקרא יומם חתמו וגו' שזהו עיקר הגניבה ובלילה הוא כגנב וכ"מ שוב בפירש"י ועיין בפ' חלק שהוא שם קצת בענין אחר:

אפיפוליסמון. שמן ערב פלסם. [ועי' בערוך ערך פופוליסמן]:

כך דרשה גרסינן ואולי שצ"ל כד דרשה שדרשה ברבים שדור המבול היו עושים כך נעשו באותו לילה ג' מאות חתירות שחתרו הגנבים הבתים בהמצאה זו:

[ה"ג בילקוט ג' מאות חותרין. פירש חתירות]:

וה"ג ג' מאות חתרין תוה להון כו' פירש רבי חנינא היה מתמה עליהם בא וראה כמה אפלסמון היה' גדל ועושה בציפורין שעל ידו נחתרו ג' מאות בתים. [ובילקוט איוב הגירסא קצת בא"א]:

פסקה ד

תווהות. חרטה כד"א כדו תהית ודרש וינחם לשון היפוך מחשבה כביכול לשבר את האוזן:

מתנחם. דרשו לשון הנחה וקורת רוח:

אדרכל גרסינן. פי' יועץ בנאי:

חדותא. בעת שמחה יש לשמוח ובעת האבל יתאבל:

קודם שלא יבא. עד שלא בא:
אלא אבילות. וסתם אבל ז' ימים. ובשעת הבריאה היתה לפניו שמחה שנאמר וירא אלהים כי טוב וכתיב וראך ושמח בלבו וכתיב נמי שמחה לאיש במענה פיו וגו' ודרשו חז"ל שמחה היה לפני הקב"ה שנקרא איש מלחמה במענה פיו ויאמר אלהים יהי אור וגו':

פרק כח

פסקה א

אגליגין. [פירש הערוך] שטר חוב ודין. רש"י ז"ל גרס והקשיטן לשון קישוט והכנה ובילקוט גרסינן והתקין והיא היא:
וירא ה' וגו'. זהו רמז לקריאת האגליגן שרואה מעשיהם הבלתי הגונים:
וינחם ה'. זהו קישוט לפורענות:
אמחה. זהו הדין:

פסקה ב

יעשה מדה. כד"א וכן לא יעשה:
[**יקוו כו'** ע"ל פ"ה]. אותן שהיו פה מקודם ואלו הן המים ולכן אמר אמחה במים:
גסטריות. [פירש"י] שלטנות:
הלא בדבר כו'. פירש"י דדייק מלת בראתי דמשמע בלא עמל ויגיעה כד"א בדבר ה' שמים נעשו:

פסקה ג

איסטרובולין. [פירש"י והערוך] ריחים התחתונה ודייק את האדם שהוא קיומו של אדם וזה הריחים כד"א לא יחבול ריחים ורכב כי נפש הוא חובל:
עפר של אדם הראשון. דייק ה"א הידיעה של האדם:
לוז. פירש"י עצם קטן הוא קשר גודלו כמו לוז ועומד בסוף השדרה. [והוא קשה מאוד אפילו אש ומים אין מכלין אותו והוא נשאר בקבר ואינו נרקב וממנו הקב"ה עתיד לבראות את האדם]:
מציץ. לשון ויצץ ציץ:
איתיתיה. הביאו לידי ואני מודיע לך כי כן הוא וכן עשה אנדריאנוס הביא לו אחד:
טחנו. ר' יהושע את הלוז:

פסקה ד

ממחה. משתרר עליהם ומוחה בידם את אשר אינו ישר בעיניו:
בלוסים [פי' התוספות בב"מ ר"פ המקבל מעורבים וכ"פ בערוך ועוד] כתבו התוספות במסכת גיטין סוף פרק האומר וז"ל בלוסים וחתומים ומעורבים:
מזגו. יש לו מזג רע שאינו רוצה לפתוח אוצרותיו ובערוך גרס עינו של מלך רעה והיא היא:
המאושרים. הטובים והמשובחים שבאוצרותיו:
סריות. סרחון. [ה"ג כך אלו החשובים שבהם כך עשו הגרועין כו']:
אלפא ליין. [פי'] הערוך ורש"י אלפא פירושו הראש והמובחר כמו האלף שהיא בראש לכל האותיות ובמסכת מנחות אמרו תקוע * אלפא ליין פי' שם מקום שהיה שם יין טוב וכן פי' הכתוב אדם אחד מובחר מצאתי וזהו נח שנאמר כי אותך ראיתי וגו':
[ה"ג רש"י לא יין אמחה וכו']:
ט' מאות כו'. דכתיב דבר צוה וגו' שצוה התורה שתהיה נתונה אחר אלף דור והיא נתנה לעשרים וששה דורות י' דורות מאדם עד נח וכן מנח עד אברהם ומאברהם עד משה ששה דורות הרי חסרים תתקע"ד דורות:
המילה. נתנה לעשרים דורות הרי שחסר תתק"ף דור:

פסקה ה

[**נעשה בעשרת** גרסינן]. [ה"ג במדרש חזית בפ' משכני המוצאים בנים ובנות המוציאים כו' אין כתיב] אלא המוצאים. ודייק המוצאים לשון מצא טוב מצא חן [וצדיקים הם מציאה משל למרגליות שנפלה לחול כמו שפירש"י ר"פ וישב] וכה"א מצאתי דוד עבדי ומצאת את לבבו:
במאד מאד. תרי זמני. ובאיכה רבה ובמדרש חזית מסיים א"ר תנחומא אית ליה חורי ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום. בכל המדרשים גרס [נאמר בשבט יהודה וכו' וכן גבי כולם ובילקוט יחזקאל גרס] נעשה וי"ל נעשה בקרבם עבירות חמורות עד שנאמר עליהם כך וכך:
אלא אותה ההפוכה כו'. עיקר מדרש זה מקומו במדרש איכה ולכן מסיים ונקט לישנא דקרא ומפרשו והולך שהכתוב עצמו מספר והולך דרך שאלה ותשובה ואמר סדום ההפוכה כמו רגע ולא נשאר בה פליטה והוא משום שלא חנו בה ידים למצות אבל אלו יושבי יהודה וירושלים ידי נשים רחמניות וכדמפרש והולך:
לא חלתה. מצאתי בפירש"י לשון שיכון כד"א על ראש רשעים יחול כלומר לא שכנה יד העשיר ביד העני לעוזרו ולתומכו במתנותיו:

ידי נשים וכו'. במדרש איכה ראיתי שהאשה לקחה גלוסקא מפי בעלה ומפי בניה והלכה ומברה בו את שכינותיה ומנחמת אותם ומעלה הכתוב עליהם כאלו בשלו ילדיהן למצות וכן פירש"י כאן [ועי' מדרש איכה פ' ידי נשים ובפ' חלק פירש רש"י שהיתה מזמנת חברתה ואוכלת בנה אלמא רחמניות היו וכן פירושו כאן ועי' בספר תניא]:

לברות. לקיים מצות הבראה:

[**ה"ג אמר ר' חנין נאמר בכרכי הים** ודו"ק וכ"ה במדרש חזית ובערוך ערך כרת גורס כגירסת הספר]:

שחייב כרת. בלי פליטה ובדור המבול היה פליטה נח וביתו ויבא הפליט גם הוא:

ה"ג רש"י בזכות גר אחד וירא שמים כו'. ובדור המבול לא כן היה ולפיכך נאבדו:

פסקה ו

[**פדגוג**. אומן המגדל בני המלך ומלמדן ומדריכן בד"א וע"ל רפ"א]:

וזה קיים. בתמיה:

ועד בהמה כו'. שמפני רוב טובה מבהמות ועופות וחייתו ארץ בעטו במקום לפיכך יאבדו גם המה:

סיידה. בסיד:

כיירה כו'. ציורים בכותלים ובקירות:

מפקיע. לשון שבירה כמו דאמרינן במסכת ביצה מתיר מפקיע וחותך:

בחיצאות. במחיצאות יריעות מרוקמים:

כליות. כילת חתנים:

זיל ואשתמן כו'. הצייד חזר והניח אותו ואמר ליה לך והשמן עצמך ואחר כך חזור ובא אלי והעוף הזה הלך ועשה כן ומפני זה שמנו עבו ובעטו בהקדוש ברוך הוא:

פסקה ז

בלוריות. פירש הערוך חתיכות:

הכל קראו תגר. הקדוש ברוך הוא והנביאים כמו שמפרש והולך:

אלא למען יכרת. הכסף והזהב:

כאינש כו'. כאדם האומר ימח שמו של פלוני שהוציא בני לתרבות רעה כך יכרת הכסף שהוציא את בני לתרבות רעה:

פסקה ח

הטווס. פאפ"ו בלע"ז:

זונין. פירש הערוך גרעינין שחורות הנמצאים בין החטים ובפירוש רש"י משמע שהוא הרגי"ן שעושין ממנו פת בארץ אשכנז והוא מין חטין ולכך נקרא זוני"ן על שם ותזנה הארץ:

אלין זונייא כו'. אלו זונין הגדלין בין התבואה מן דור המבול ואילך נתגדלו ונשארו כך:

פסקה ט

[**זריבתן לחלטנית** גרסינן]:

זריבתם. כמו צריבתם כלומר שריפתם וכן פי' רש"י בספר איוב:

לחלטנית. לחלוטין כמה דאת אמר לצמיתות ותרגם אונקלוס לחלוטין ורצה לומר ששריפתם היתה שריפה גמורה מן אש של גיהנם שאש שלנו אינו אלא חלק ממנו ובו קבלו עונשן ויש להם חלק לעולם הבא גם יש לומר מלשון חלוט ורותחין ועיין זה בירושלמי בפרק חלק:

גם אהבתם. מלתא באפי נפשה היא וע"ל במדרש קהלת סוף סדר תניינא:

וחלק אין להם. גרסינן וסיומא דהאי קרא דגם אהבתם הוא על דברת כו'. אין זה לשון הכתוב אלא כעין פירוש הוא ובכתוב כתיב בכל אשר נעשה:

וחלק אין להם וכו'. צ"ל בעוה"ז אבל בעוה"ב יש להם כמו ר' יוחנן דעליה קאי [והכי משמע במדרש קהלת וע"ש]:

אתמהא. אם נח מצא חן לפניו בצדקתו אשר עשה איך אמר נחמתי כי עשיתים על כלם ובפירש"י מצאתי דדרש סמיכות וי"ו של ונח כלומר נחמתי גם על נח [וכ"מ קצת לקמן ר"פ כ"ט ור"פ ל"א אבל ל' אתמהא לא משמע הכי]:

אלא שמצא חן. משמע לפנים משורת הדין דוגמת שאחז"ל חן אשה על בעלה חן מקום על יושביו אף על פי שאינו כדאי:

פרק כט

פסקה א

אינוניתא. מצאתי בפירש"י מיעוט אוזן זכות. ור"ל מדה קטנה של זכות כד"א משח אודנא וחוטרא אבתרא ובערוך ערך תתיא גרס אין תתיא אונקיא וכו' ופירושו פחות מאונקיא אחת של זכיות היו בידו תתיא תחת הח' מובלעת ורבי משה כלפו ז"ל היה אומר און תניא אונקיא פי' שתי אונקיות של און היה ביד נח עכ"ל. תניא שנים מלשון תניין און כד"א עמל ואון ובילקוט לא גרס ליה כלל:

אונקיא אינקי דרש נוטריקון אונקיא והוא משקל קטן שבמשתלות:

למה נמלט. ממי המבול:
אלא בבור כפיך. נקיון כפים של הקב"ה שנטה אליו חן וחסד וכדמפרש ואזיל:
אתיא. האי זה שאמר שנח ניצול רק בחסדי השי"ת:
[**כי נחמתי כו'**. ע"ל ס"פ כ"ח]:

פסקה ב

כה אמר ה' וכו'. ופסוק זה מדבר בנח כמו שתרגם המתרגם כמה דאשתכח נח זכאה בדרא דטופנא ואמרית דלא לחבלותיה בדיל לקיימא עלמא מיניה וכו' ופי' שם רש"י התירוש זה נח שהיה מתוק כאשכול בדור המשוכל. ומצאתי בפירש"י ברכה הוא לא כתיב אלא בו בזכות הצדיקים שיעמדו ממנו וכך הם דברי רבי סימון בסוף הפרשה:

פסקה ד

לא מפרשין. אין חולקין על דברי ר' סימון האומר שנח לא ניצול בזכות עצמו ור' יוחנן כו' פליגי וכדמפרש ואזיל וכן תמצא לקמן פ' ל"א ונראה דה"ג ר' יוחנן ורשב"ל ורבנן מפרשין. דלקמן מביא גם כן דברי רבנן:
ודבקו. מדבקו אליו ומתחבר עמו:
וימצא יוסף כו'. וזה היה חן ואהבה התלוי בחכמתו וכשרון מעשיו וכן היה חנו של נח:
עד היכן. הגיע נטיית חנו של נח:

פסקה ה

עם האחרונים כו'. שנאמר וזכרתי להם ברית ראשונים וגו':
בזכות תולדותיו. סמיכות פרשיות קדריש ונח מצא חן בזכות אלה תולדות:

פרק ל

פסקה א

[**יסוד עולם** גרסינן]:
[ה"ג יעמוד זה נח הה"ד אלה תולדות]:

פסקה ב

מי שפרע כו'. כך מקללין למי שאינו עומד בדיבורו הרי שנתנם השם לקללה בארץ:
אלא למטעת כו'. ונח לא כן עשה לפיכך קל הוא וגו' שניצל בתיבתו ושוב מפרש אלא מה היתה כוונתו להעמיד תולדות כמצות ה' ית':

פסקה ג

פסל את הראשונים. שלא היו אלו כיוצא בהם:

פסקה ד

לא תברא. פי' הערוך אינו שבר וקושיא לדברי:

פסקה ה

ה"ג אלה תולדות נח נח אתמהא. דמשמע נח הוא עצמו תולדות נח ומשני נח האחרון פירושו לשון מנוחה וכדמפרש ואזיל:

נייחא לאבות. כדלעיל פ' כ"ה שהמים היו עולים פעמים בכל יום ומציפין אותם בתוך הקבר וכשנולד נח מצאו מנוח וכן פירש רש"י ז"ל:

נייחא לבנים. שנחו מטורח המחרישה כדלעיל פ' כ"ה:

לעליונים. שקטרגו מה אנוש כי תזכרנו ובצדקת נח נתנחמו או ע"ש שעשה נחת רוח ליוצרו:

פסקה ו

מצות ומעשים טובים. וכן אמר כאן אלה תולדותיו של נח שהיה איש צדיק:

ה"ג בילקוט ומפרנס כל הבריות כל י"ב חדש:

ונשתלם. נפרע ממנו הקב"ה כדמפרש ואזיל:

ק"ו. שהיה לו להקב"ה ליפרע מדור המבול שאין בהם רוח טוב לגמרי:

פסקה ז

מומחה. בקי וזריז לקיים מצות בוראו:

ק"ך **שנה**. שתלה להם הקב"ה שמא יחזרו בתשובה כמו שנאמר והיו ימיו ק"ך שנה:

ה"ג אמרי ליה למה כו'. דור המבול אמרו לו לנוח למה לך כל זאת:

אין אתי כו'. דרך קללה תחשב להם אם יבא מבול לא יבא אלא על ביתו של אותו איש:

הא לא אתי כו'. כלומר צרה ויגון בא על ביתו של נח לפי שמתושלח היה זקנו ועיין זה במדרש קהלת בפסוק עיר קטנה כו':

ה"ג בילקוט איוב כרוז אחד עמד לי בדור המבול וה"ג האב"א:

תמן אמרין כו'. פירש הערוך שם אומרים מקום אחד יש שאומרים לפיד ליה כשרוצים לומר כרוז לו כלומר קרא אותו ונח ג"כ היה מקדש שם שמים ואמר בפרהסיא כך אמר מארי דעלמא כו':

ביזיא סבא. זקן מבוזה:

קשים כעשתות לשון עשת שן:

קשים. לקבל תוכחה או ר"ל קשה וחזק בטבע ובבריאות והכי מוכח בילקוט שגרס שקשים כעשתות:

לשני שברים. דרש למועדי לשון רבים:

מלמעלן וכו'. שהמים יורדים עליהם מלמעלה והתהום עולה להם מלמטה:

פסקה ח

למדת שבוע. מצאתי כתוב בפירש"י שנותיו היו אחר המבול ש' שנה וכולם יוצאין בז' וכן אברהם חי אחר המילה ע"ז שנה וכולם יוצאים בז' ז' והם רמז לז' רקיעים לז' ארצות ולכל השביעיות כולם שהם יסוד עולם [וצדיק יסוד עולם] ע"כ ונ"ל שהשלים שנותיו מיום ליום עד גמירא כמו תשלום השבוע משבת לשבת ובשום מקום ל"מ שמקצת שבוע ככולו כמו שמצינו מקצת יום ככולו ומקצת שנה ככולו גבי מתי מדבר שמקצת שנת הארבעים נחשב להם ככולו ולשון ילקוט תהלים מוכיח הכי קצת שגרס השלים שניו אפילו למדת שבוע וע"ש שוב במזמור אל תתחר במרעים אכן בפירש"י מצאתי שוב בקבוץ ישן נושן וז"ל מעת שנאמר לו תמים נח מן המבול ואברהם מן המילה והביא הגירסא שנאמר היה תמים כולו לדורות שביעיות ואח"כ גרס וכל מי שנאמר בו תמים השלים את שנותיו ול"ג אפילו:

הוא תחלתו כו'. פירש"י בתמיה הרי בתחלתו היה מוכר צלמים לעבודת כוכבים בבית אביו:

לא תברה. אינו קושיא ושבירה:

בן ג' שנים כו'. והיינו מתחילתו משהתינוק מתחיל לדבר:

איוב נאמר בו איש היה בארץ. ומרדכי נאמר בו איש יהודי היה ועיין מאמר זה במדרש אסתר בפסוק איש יהודי:

אבנים שחקו מים. פירושו המים שחקו והמחו את האבנים:

אצטרובלין. פי' הערוך מושב ריחים הקבוע בקרקע:

ה"ג יוסף אתמול ענו כו':

צולביו. המבקשים לצולבו:

ופירנס. פרנסה הוא כל מיני צרכים לבד ממזונות כדאמרינן במסכת כתובות נותנין לבתולה י"ב חדש לפרנס את עצמה:

י"ב חדש. כך היה המבול על הארץ כדלעיל סוף פ' כ"ח:

פעם אחת. הביא ראיה על שזן במזון:

גחוך צבורא כו'. צחקו כי היה כמצחק בעיניהם שיהיה לזכר חלב להניק:

לקליה. בשביל קול דברו. ויהי כמצחק ת"י כמגחך כן פירש הערוך:

פסקה ט
ה"ג בילקוט בשוק סמיא צווחין לעוירא סגי נהור. פי' בשוק שכולם סומין לגמרי קורין לעור שאינו סומא לגמרי ורואה ומעמעם סגי נהור כלומר רואה היטב וזה לפי שהם סומים לגמרי ואין רואה טוב ממנו כך לפי דורו שהיו כלם רשעים הולכי חושך נקרא הוא צדיק תמים ופירש"י הגירסא קרובה לזו:
קוסס. קיוהא וקרובה להחמיץ ועיין בערוך:
ומה אם כו'. שלא היה לו ממי ללמוד היה צדיק אלו היה כו':
אפרסמון גרסינן פירוש שמן אפרסמון:
ה"ג על אחת כמה וכמה כך ומה אם:

פסקה י
כחו רע וכו'. והיה צריך סעד וסייעתא דשמיא כמו שפירש"י בפ' זו:
ה"ג בטיט הלך עמי הה"ד וה"ג בילקוט:
ולמה. לדבר מה הוא דומה:
וה"ג בילקוט ורש"י מאספוטמיא ומחברותיה ומצאתי פירושו שם עיר בארם נהרים:
ומביט בצאנו. להשגיח עליהם בהשגחה גמורה כך היה השגחת הש"י על האבות בשביל מעשיהם הטובים:
לכבודנו. שאין נשיא בלא זקנים והוא ק"ל [ועיין עוד לקמן ריש פר' נ"ז]:

פרק לא

פסקה א
לחיובו. [פי' הערוך] להיות לו שבט מכה:
תמהתהון. פי' הערוך מן השממה שיגיע להם שמה ת"י תמה ע' ערוך ערך תמה השני:
כי עשיתם ונח. וי"ו העטוף קדריש [וע"ל ס"פ כ"ח ור"פ כ"ט]:
אינו כדי. להנצל:

פסקה ב
בדריות. בילקוט גרס בריכות ובערוך ערך בדד גרס בדידות ופי' בו ג"כ בריכות שתחת הגפנים חופרין כעין בריכות כדי שיתקבצו שם המים:
קטנות. מצאתי דדייך יצהירו כמו יצעירו בחילוף אותיות אחה"ע:
אפילו יקבים דרכו. פי' הפועלים שדרכו להם הענבים לא הניחום לאכול ממנו שגוזלים מהם כן פרשו התרגום ורש"י ורלב"ג ור' איבו סבר שלא מפני זה יצמאו אלא שהיתה מארה מצויה במלאכתם:

פסקה ג
אמר להון. נח אמר כן לבני דורו קץ כל בשר בא וגו' גרסינן:

פסקה ד
בחימוס ממון. שהרי העושקים היו חומסין ממונם ובזה רשעתם רבה מהנעשקים:
בחימוס דברים. הנעשקים רעתם רבה בזה שהיו מדברים תועה כלפי מעלה לאמר כי יעשה אדם כדגי הים בהביטו בוגדים גוזלים צדיקים מהם:

פסקה ה
ה"ג קץ כל בשר בא לפני. ה"ג בילקוט להקצץ הגיע זמנן לעשות בוסר הגיע זמנן ליעשות בתה:
להקצץ. לשון קץ קדריש בוסר בשר קדריש וכן תמצא לקמן פ' ל"ה:
בתה. לשון בא קדריש:
בתה. חורבה ושממה כד"א ואשיתהו בתה. ושוב דריש לפני שהגיע קטיגוריא שלהן לפני:
[ה"ג א"ר חנינא חמס שאינה שוה פרוטה וגזל ששוה פרוטה]:
שלא כשורה. לא כשורת דין של מעלה שמחלק מחסדו לכל אלא דין גמור אני נוהג בהם ועיין לעיל פ' כ"ו:
בלא חכמה. שלא הלכו בדרך חכמת התורה:

פסקה ו
זו עבודת כוכבים. דייק מלת חמס חימוס דברים כדלעיל. או י"ל שדרשוהו כמה שדרשו במגילת איכה בפתיחה הוי מגיעי בית בבית שהעמידו צורה של עבודת כוכבים על כל תלם ותלם וה"נ כתיב כי מלאה הארץ:
ושארי. לשון זנות כד"א אל כל שאר בשרו לא תקרבו לגלות ערוה וכה"ג דרשו בפרק נערה שנתפתתה שארה כסותה ועונתה שאר זו עונה האמורה בתורה וכן הוא אומר איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו וגו':

פסקה ז
ג' טפחים כו'. את הארץ. פירושו עם הארץ:
פדגוג אומן המגדל בני השר:
נרדה. לשון רדוי ויסורין:
פדגוג ומניקה. המשל על האדמה שלקתה על עון הדרים בה:
מחבל. משחית:

פסקה ח

תיבת גרסינן. דאעין דקדרינין. פי' הערוך מין עץ הנקרא קדרינין:

גלבין דטינרי. התרגום של חרבות צורים ופירש"י גלבין אזמל וכן הוא אומר תער הגלבים:

טינרי. סלע קשה:

לא נתפרש. מאיזה יעשה הנחש:

שנתנה תורה וכו'. ודבר השי"ת היה שרף דהיינו נחש ונופל עליו לשון נחשת דאם לא כן למה עשאו משה מנחשת:

גינא גיניא כו'. עיין לעיל פ' י"ח:

פסקה ט

קילין ומדורין. חדרים ועי' לקמן:

הקן הזה. קנים דרש מלשון קן צפור:

ה"ג בחמר מפני הריח ובזפת מפני המים:

בחמר מפני הריח. משמע כדי להגן מפני הריח הבא מן החוץ:

פסקה י

זה וזה. היה יכול לכתוב זה וכתב וזה וי"ו לרבוי אתא לעתיד כו':

קורא אותה אמה גרסינן. תביקין מתביאות. הערוך הביאו ולא פירשו ובשם הר"ן מצאתי בספר אות אמת פירוש שאמה בית המקדש קורא תביקין על שם שהיו מתביאות פירוש שוות לאמה של נח והאריך בראיות. ורבנן דרשו תביקין לשון תיבת נח נוטריקון:

בלמין. בחוף הים:

פסקה יא

לא מפרשין. לא היו מחולקין מה היה זה הצוהר:

מרגלית. המאירה לו:

לא היה צריך גרסינן:

בשעה שהיא כהה. כמו שאמרו חז"ל שרגא בטיהרא מאי אהני כל זה הוא בירושלמי ריש פ"ק דפסחים ומסיים שם למה שיש חיה אוכלת ביום חיה אוכלת בלילה והכתיב צהר תעשה וגו' כמ"ד לא שמשו מזלות בשנת המבול:

עריקין כו'. רצים ובורחים היינו מפני חיל במערה זו של טבריא:

גונדא. חיל:

בוטיטא. פירש הערוך מערה:

ש"ס קילין. ה"ג ברש"י ובערוך גרס ש"ל קילין ובמדור העליון היה מקצר עד שלא היה בה רק ג' שורות וראיתי כי טוב הוא לציירו פה לפי פירוש הערוך ולגירסת רש"י. והרי לפניך הציור לדעת ר' יהודה במדור התחתון. וכציור הזה היה גם כן במדור האמצעי ובמדור העליון הרי סך כל הקילין ג' מאות וששים ולפי גירסת הערוך המדור העליון היה מקצר ועולה עד שלא היו בה כי אם שלש שורות של קילין סך הכל שלש מאות ושלשים קילין אורך:

לא ניחא. דכתיב ואל אמה תכלנה מלמעלה דמשמע שהיתה התיבה מתקצרת למעלה עד רוחב אמה וז"ל הערוך והקשינו לר' יהודה שהיה פוחת שורה מן השלישיים מהא דכתיב ואל אמה וגו' עכ"ל:

ר' יהודה ור' נחמיה כל חד וחד מתרץ לטעמיה כדמפרש ואזיל:

כאמתה מלמטה כו'. ואל אמה תכלנה פירושו שבאותה אמה שהיה מודד ומשער מלמטה בה עצמה היה מודד ומשער גם למעלה:

קמרוטין. פי' רש"י והערוך שפוע ועגול ופירושו שמדור העליון היה משופע ועולה כמין כיפה עד שלמעלה היה רחבו אמה. בילקוט גרס על דעתיה דר' יהודה ניחא ועל דעתיה דרבי נחמיה לא ניחא רבי יהודה אומר כאמתא כו' ולפי גירסא זו אינו חוזר למעלה וקאי אדלמטה שלדברי ר"י יתיישב היטב ואל אמה וגו' שלמעלה תקרת התיבה של מדור העליון היתה רחבה כמו תחתיתו של המדור [וכ"ה בילקוט בהדיא בשם הערוך] ולדברי רבי נחמיה דמפרש שהיתה קמרוטין צריך לפרש שהגג היה משופע ומתקצר עד שהיה רחב אמה ורש"י ז"ל גרס להיפך ע"ד דר"י לא ניחא וע"ד דר' נחמיה ניחא ופי' דמשמעות ואל אמה תכלנה נוטה יותר לפי דר' נחמיה מדר' יהודה:

משקיף. לשון שיפוע כדאמר שקופים אטומים אצל חלונות בית המקדש וכן פירש"י:

מן הצד. פירש"י בקרן זוית שאם יעשה הפתח באמצע יחזיק יותר מאויר הבית שבפנים עכ"ל אבל אם למטה משיעור זה אין התועלת בקרן זוית יותר משאם היא באמצע:

קטרקטין. [הערוך לא פירשו ולפי הענין] הוא מגריפה או מרה שבו היה גורף הזבל לצדדין:

פוססן. פי' רש"י צמצמן ומאספן מן הצד ובילקוט גירסא אחרת:

אף היא כו'. תעשיה מיותר שהרי בתחלת הענין כתיב עשה לך לפיכך דרש התי"ו כינוי לנקבה נסתרת:

מסייעת כו'. כלומר נעשה מאיליה ועולה ומצלחת בידו דבר דבר על אופניו וכמו שדרשו אצל מלאכת המשכן ומקדש ומנורה:

פסקה יב

הנני מסכים. מלת הנני משמעותה בכל מקום הריני מוכן ומזומן למלאות דבריך וכן פירש"י בכל מקום אכן כאן פירש"י דדייק וי"ו של ואני:

היו נעשים מבול. משחיתים ומחבלים ומכלים העולם:

יצמוק. לשון מצטמק ויפה לו בפ' כירה וללמדנו בא שמלת יגוע אין פירושו כמו ויגוע ויאסף אל עמיו שהיא מיתת נשיקה ולא נאמרה אלא אצל הצדיקים:

ושלא ישתנו. צורות הפירות:

הגבורים. הענקים:

על החלון. ארובות השמים שנפתחו להוריד גשמים וסותמו. ולא היה מזיק אותם וכשבאו ליכנס לתיבה היו רגליהם נכוות וזה היתה אות הברית שחום המים לא היה מזיק אותם וכדלקמן:

מתערכלות. [לפי הענין פירושו] נכיות וכפירש"י:

יחוללו. נפלו חללים ורש"י פירשו לשון חיל ורעדה:

שיניו קיהות. כלומר שנפל לבו וגבורתו ולא היה יכול ליכנס לתיבה ובאריות בעלמא משתעי ולא משתעי באותו ארי שהכניסו נח לתיבה וכן פירש"י:

נגר היית גרסינן. פי' כך אמר הקב"ה לנח אתה בעצמך היית הנגר והאומן בבנין התיבה ואלולי בריתי לא היה מועיל לך כלום מפני חום המים ואימת הבריות:

אימתי כו'. סיפיה דקרא קדייק ובאת אל התיבה כלומר בשעה שתבא אל תוך התיבה תצטרך לקיום בריתי שלא יזיק אתכם חום המים ואימת הבריות:

חסרון בא לעולם. דבר:

וכפן. רעב בלשון ארמית ומצאתי ברקנט הטעם כיון שהקב"ה מתעסק בחורבן העולם לא יתעסק האדם ביישובו:

גלמודה. פי' הערוך נוטריקון גמולה דא מבעלה פירוש מועתקת ונדחת מבעלה [ועי' זה בירושלמי פ"ק דתענית]:

בטרם תבא כו'. לומר שאלו בשנות הרעב לא היו ראויין להוליד מפני שנאסר בתשמיש המטה [ובירושלמי סוף מס' תענית מתיר לחשוכי בנים ובלבד ביום שטבלה]:

פסקה יג

נפשות. נפש רוח חיות:

ולא נברא להם כו'. כדלעיל בפ' בראשית שבע"ש בין השמשות נבראו ולא הספיקו ליבראות בגופן:

ראם לא נכנס. מפני גובה קומתו וגודלו כדאיתא בב"ב ובפ' דם חטאת:

גוריו. בני ראם הקטנים:
אלא קשרו כו'. אע"פ שמי המבול היו רותחין הא אמרינן בפרק פרת חטאת שסביבות התיבה נתקררו המים:
מתלם תלמיות. לשון תלמי מחרישה [ה"ג בילקוט סדר זה ובאיוב]:
כמן טבריא לסוסתא. פי' כל כך היו התלמים גדולים כמו ממקום טבריא למקום סוסתא [וע"ל פל"ב]:
וגעת אמו. אמו של אותו ראם צעקה במדבר וירד הראם אל המדבר אחר הכרת קולה:
אל תקבל. שהוא עזות והשחתת דרך ודריש זכר ונקבה זכר אחר נקבה:

פסקה יד

רוב מכנסו. רוב מה שהכניס היה דבילה והטעם כדלקמן שהיה ראוי לו ולהם ונראה דר' נחמיה שבא לפרש דברי רבי אבא ולא פליג עליה:
זמורות. של גפן להאכילם לפילים וכן חצובות להאכיל לצבאים וכן כולם. חצובות מן עשב כדאמרינן בפרק אין צדין חצובה מקטע רגליהון דרשיעיא והוא מאכל צבאים כדאיתא בפרק מפנין:
זמורות לנטיעות. לכשיצא מן התיבה ויטע מהם כרמים וכן יחורים לנטיעות תאנים וכו' [וע"ל פל"ו]. יחורים הענפים מן התאנים נקראו יחורים ומן הזיתים גרופים ומן הגפנים זמורות:
שהוא לך ולהם כו'. וכל אלו שחשב ר"א בר כהנא ראוים לו ולהם:
אתה עיקר. שלא הכניסם רק בשביל עצמו שיטע מהם אחר כך נטיעות רק הפסולת היה נותן לבהמות וחיות אבל לא הכניסם בשבילם [וכה"ג לקמן פל"ב]:
אין אדם כונס כו'. כלומר למדתך התורה דרך ארץ שלא יכנוס אדם דבר אא"כ צריך לו לר' אבא כי טעמיה ולר' נחמיה כי טעמיה:
זה שיכון לעשיית התיבה. פירש"י ז"ל פסוק זה שכוונו כאן לעשיית התיבה כלומר מוסב ושייך על עשיית התיבה כמו שפירש"י בפירוש החומש ולקמן בס' נשא פי"ד איתא כה"ג ממש וכן לקמן פל"ב גרס זה שיכון לכנוס בהמה וכו' [וכן בשי"ר פ' ז' ג'] ולקמן פ' ל"ד זה שיכון בזכות הקרבנות כלומר פסוק זה נכתב כאן ומוסב על הקרבת הקרבנות:

פרק לב

פסקה א

הן ודיבורן. כלומר הן בעצמם מקולקלים לעצמם כד"א אשר לא יכזבו מימיו הרי מוצא מים שמימיו נפסקים הוא כוזב וגם דיבורן כזב ושקר ודייק מדכתיב דברי חסר וי"ו הרי שהדברים גם הם כזב והקרי דוברי הרי גם המדברים כזב:

ומדברותיהם. פירש"י מנהיגם ודבר שלהן שמסייען לעשות רעה:

זה התיר. דייק מדכתיב איש ששניהם שוין במעשיהם כאיש אחד:

אמר לשאול. דואג אמר לשאול כו':

קונעתו. פי' הערוך אשתו:

זיטויטוס. פירש"י חי כמו זיט"א איפט"א דלעיל פ"כ ור"ל משולל ומוסר מן החיים כד"א לדשנו שפירושו הסרת הדשן וכן רבים הביאם רש"י ז"ל סוף פ' תרומה או י"ל עשה אותו כחיה בעלמא הפקר כחיות השדה וה"ג בהדיא בשוחר טוב סימן צ"ב דמו מותר ואשתו מותרת לינשא לאחר:

ולא נידונים. אינו דן אותם שיזכו אח"כ לעוה"ב:

ואני ברוב חסדך. כתוב מיד אחר יתעב ה' ודריש וי"ו העטוף של ואני על של מעלה ממנו כלומר גם אני כל אלה עשיתי רק ברוב חסדך גמלת עלי שאמרת גם ה' וגו' על שחזרתי בתשובה ובאתי אל תוך ביתך להתפלל ולהתודות על עונותי וכ"מ שוב בפירש"י:

כאשר עשה גרסינן. גם ה' גרסינן. בדור המבול גרסינן. איש דמים גרסינן]:

כי מלאה הארץ חמס. חמס הוא פחות משוה פרוטה כדלעיל פ' ל"א ולא ניתן להישבון וזהו מרמה:

ואני כאשר כו'. מדבר בנח:

[**אל התיבה** גרסינן]:

פסקה ב

ה"ג וכן הוא בילקוט תהלים כגון ר' חייא דר' הושעיא ור' הושעיא דר' חייא פי' שנים אלו היו בדור אחד ושניהם סדרו ברייתות של כל התלמוד ואין אלו היו מקנאין באלו:

פסקה ג

היוצר. אומן כלי חרס:

לקוש. להקיש ולהכות:

אחת. פעם אחת:

יפים. הטובים והחזקים מקיש עליהם להראות אל הקונים כי טובים המה:

הפשתני. אומן עושה ומתקן הפשתן:
משתמנת. לשון שמן וטוב כלומר משתבחת מאד:
פוקעת. כמו בוקעת בחלוף אותיות בומ"ף כד"א במסכת מעשרות הבקר לעניים כמו הפקר ובמסכת ביצה מתיר ומפקיע וחותך:
כחה יפה. בריאה וחזקה:
לא על זאת. בתמיה:
ה"ג לנח וגו'. כי אותך. ומצאתי רמז יבחן גמטריא זה נח:

פסקה ד

[**מצינו שעיקם כו'**. עי' כ"ז בפ"ק דפסחים]:

פסקה ה

על התורה. על דברים שאפי' לא היו כתובים ראויים הם להכתב כגון כל מצות המושכלות או י"ל שהיו בהם אנשים מביני דעת לדעת את כל הכתוב בספר התורה הזה ועושים אינם אותם:
קלקלו הצורה. פירש"י בפי' החומש כביכול הטריחו להקב"ה לצור צורות ממזרים ואין לך קלקול צורה גדול מזה או ר"ל שצורת הולד נתקלקל באמה כגון שהיא מזנה סוף מ' יום ועי' סוף פרשת אחרי מות:
קיומיה. הם כל חי אשר על פני האדמה המקיים ומעמיד העולם:
יקומיניה. אלו בני אדם המקימים ומעמידים אותו [והכי מוכח גי' מדרש קהלת]:
זה קין. ונקרא יקומיניה ע"ש שקם על הבל אחיו [כדלעיל ס"פ כ"ב ועי' זה במדרש קהלת פ' אם יוליד איש מאה]:
ברפיון. פי' הערוך באויר ועיין כזה בילקוט סוף בראשית בענין שמחזאי ורש"י פירש ביסורין ומלקות וגרס דפיון כד"א וקדשתו לא רצה דפנו:
זה שיכון גרסינן. ועיין פירושו לעיל סוף פ' ל"א:

פסקה ו

אינו עולה מן המנין. צא וחשוב שקודם מי המבול חי ו' מאות שנה ואחר המבול שלש מאות וחמשים שנה ועם שנת המבול תתקנ"א שנה וכתיב כל ימי נח אשר חי תתק"ן שנה הרי ששנת המבול אינו נמנה לו בימיו והטעם לפי שהיתה שנת צרה וכאילו מת ועבר מן העולם בשנה ההיא:
לתקופות וכו'. לענין תקופות ועיבורים שמחשבין מבריאות עולם:

ויבא נח ובניו ואשתו וגו' גרסינן. ודייק מסיפיה דקרא מפני מי המבול כמו שפירש רש"י בפירוש החומש:

פסקה ז

כדי שיעשו תשובה. באבות דר' נתן פר' ל"א גרס דבר אחר קבע להם זמן זה בשביל תשובה:

[**שבעה ימים נתאבל.** ע"ל ס"פ בראשית]:

בגלגל העין. שעינם חמדה שאינו שלהם כמ"ש כי מלאה הארץ חמס גם השחיתו דרכם בנשי חבריהם:

סילונות. צינורות ונתיבות דרך העולם:

תהום וגו'. תהום התחתון קורא לתהום העליון לקול צנוריך שירדו מלמעלה [גם אנכי אענה להעלות את מימי. ועי' מזה פי"ג]:

פסקה ח

דרגיש ליה כו'. מי שמרגיש בו וכואב לו ידבר וימחה ודוגמתו לקמן בפסוק בעצם היום הזה נימול אברהם כו' וכ"מ בערוך. ובפסיקתא דפרשת בשלח גרס ודגיישא ליה ימלל ובערוך בערך גש תמצא סמך גם לגירסא זו:

המה עיקר. נח ובניו שבשבילם ניצולו כולם [שאלמלא הם לא היו נגאלים]:

[**לחבריא** גרסינן]:

למורטיא כו'. שנמרטו נוצותיהם או נקטעו אחד מאבריהם דכתיב כנ צפור משמע הצפור כולו בלא חסרון וגם הכנף כולו והטעם כדי שיהו ראויים לקרבן:

לסרוחין. נראה פי' שנסרסו בזכרות או בנקבות [ועי' בערוך ערך סרח] ורש"י פי' מיותרי אבר כד"א וסרח העודף:

א"ל נח. להקב"ה:

קניגי. צייד עופות ומכיר את כולם אם זכר אם נקבה:

מובאים. משמע על ידי אדם:

דרולומוסיא. ענין הרג ומהומה ואבדון [ועי' בערוך ערך דרלמוס]:

[**מה אם להסגר** גרסינן]:

ספרגוס. פי' הערוך חותם:

בקשו. אנשי דור המבול להפוך התיבה והקיפה גרס:

פסקה ט

משוקעת במים כו'. נתבאר היטב בפירש"י ז"ל בפי' החומש:

בלמין. פי' הערוך נמל ומחוז:
כמן טבריא לסוסתא. שמות של ב' מקומות הן [ועי' בויק"ר פכ"ג ובמדרש חזית פ' כשושנה בין החוחים ובאיכה רבתי פ' פרשה ציון] ופי' כמו שיש ממקום טבריא למקום סוסיתא וכן פירש"י:

פסקה י

סלק למצלי כו'. עלה להתפלל בירושלים:
עבר בהדין פלטאנוס. פי' הערוך הר וכן הוא בפרשת עקב שהוא הר גריזים ורש"י פירש פלטון פאלו"ש בלע"ז:
וחמתיה כו'. וראהו אדם אחד מאומה שנקראת שמרי [ובפ' עקב ובמדרש חזית פ' כמגדל דויד גרס כותי]:
א"ל לר' יונתן להיכן את הולך א"ל לעלות לירושלים להתפלל א"ל וכי אין יותר טוב לך להתפלל בהר הזה המבורך ולא באותו בית של אשפה ועל בהמ"ק אמר כן אותו רשע א"ל ר"י למה הר הזה מבורך א"ל שלא הוצף בימי המבול. נתעלמה התשובה מעיני ר"י לאחר שעה א"ל חמריה הוא אדם שמנהיג חמורו רבי תן לי רשות ואני אשיב לו תשובה א"ל הין א"ל החמר לאותו רשע אם הר הזה אחד מן ההרים הרמים והגבוהים שבעולם הא כתיב כו' הרי שהוצף במי המבול ואם מן ההרים הנמוכים הכתוב לא השגיח עליו ולא החשיבו לכתוב בפירוש שהוצף גם הוא והוא בקל וחומר מהרים הגבוהים [ועיין שוב בפי' רמב"ן בפ' זו וייטב לך]:
אפילו בבהמות. מנהיגי הבהמות אינם עקרות מדברי תורה:
רצוף. מחובר ומהודק מלא תשובה להשיב אל המהבילים:
ה"ג כרימון. [והדין] כל כלי יוצר וגו':

פסקה יא

ט"ו אמה וכו'. וזהו דרך נס ודייק מדכתיב ברישא ט"ו אמה גברו המים מלמעלה ואחר כך ויכסו ההרים דמשמע מלמעלה לארץ גברו ט"ו אמה וגם ט"ו על ההרים וק"ל:
כל שהן. מה שהיה הוא שהיה לפי עומק הבקעה הן רב הן מעט:
נשמה רוח. דכתיב נשמת רוח:
נשמה נפש. כד"א ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה ועי' לעיל סוף פרשה י"ד:
מאוספין. פירש"י דכתיב אסף עוף השמים ודגי הים:
אך מעוט. שאף נח לא נשאר בשלימתו:

פרק לג

פסקה א

בדירתן. איך ידורו לעתיד:

הובלתי. הבאתיו לרשע כדי לכסות עליו את התהום כדמפרש ואזיל מפני שראי זה כראי זה [ומאמר זה ג"כ בב"ר פי"ד ובר"פ במדבר ובפ' אמור פ' שור או כשב ול"ג שם הובלתי]:

לאות. לסימן. [שהוא ממין חרס כמו הכיסוי. כ"מ במדרש יחזקאל:

ה"ג וה"מ בפ' אמור צדקתך על משפטיך כהררי אל על תהום רבה מה ההרים הללו נכבשים על תהום שלא יעלה ויציף את העולם כך הם הצדיקים נכבשים על הפורענות שלא יצאו וישרפו את העולם צדקתך כהררי אל מה ההרים הללו אין להם סוף כו' ומה הרים הללו נזרעים כו' עד כי טוב וכו' ומשפטיך תהום רבה מה התהום הזה אין לו חקר כו' ובילקוט תהלים גורס ככתוב פה והוא דחוק וק"ל]:

עמודים מכוסים גרסינן:

חמא תמן כו'. ראה שם עמודים שהיו מכוסים בטפיסין פירש הערוך כסוי של קרמים המצויירים:

יקרשו. היו נקרשים מחוזק הקור:

מסכן. עני:

מכריך. היה כורך את עצמו במחצלת של קנים וי"א בחצי מרדעת שמכסין על החמור בו היה מכסה את עצמו:

הן דיהבת כו'. היכן שאתה נותן טובה אתה נותן בשפע ובמילוי:

הן דמחיית כו'. היכן שאתה מכה אתה מכה בכח ובגאות:

גיית. [הערוך לא פירשו בערך גיית אבל עיין בערך גס האחרון ותמצא שפירושו] לשון גודל וגיאות ובפירש"י מצאתי גורס גזית ופירש בו מכלה [ובפ' אמור גרס אן דאת מחי את מדקדק כו' זו נוטה לפי' הערוך]:

ושלח ליה. אלכסנדרוס שלח למלך קציא שיבא אליו:

נפק ליה כו'. יצא והיה טוען ונושא לו מנחה חתיכות זהב עשוי בדמות לחם על שולחן של זהב:

גידומי. [פי' הערוך] לחם:

דסקוס. שלחן:

א"ל אלכסנדרוס וכי לממונך אני צריך בתמיה:

א"ל וכי לא היה לך מה לאכול בארצך שבאת לך למקום הזה א"ל לא באתי רק שאני רוצה לידע היאך אתם דנין דין:

היה יושב אצלו יום אחד וכו'. קבל. היה קובל על חבירו לפני המלך ואמר זה האיש מכר לי אשפה כלומר חורבה [וה"ג בהדיא פ' אמור פכ"ז]:

ואשכחית כו'. ומצאתי בתוכה אוצר טמון:

ההוא דזבין. זה שקנה החורבה אמר החורבה והאשפה קניתי והאוצר לא קניתי ואיני חפץ בו מפני עונש גזל. וזה שמכר האשפה אמר האשפה ומה שבתוכה מכרתי לו ואינני חפץ האוצר מפני עונש גזל ובירושלמי דפרק אלו מציאות משמע שכל אחד היה חפץ ליקח האוצר אמר מלכא קציא לאחד מבעלי הדין יש לך בן זכר א"ל אין וחזר ואמר לבע"ד האחר יש לך בת א"ל אין:

[**א"ל זילו אסיבן** גרסינן ועי' בפ' אמור זילו כו']. לכו ויקחו זה את זו הבן והבת ויהיה הממון הנמצא לשניהם:

חמתיה כו'. מלך קציא ראה את אלכסנדרוס יושב ומתמה והכי איתא בפרשת אמור בהדיא:

א"ל מה כו'. כלומר מה אתה יושב ומתמה וכי לא דנתי יפה [ועי' בפ' אמור הגי' יותר נכונה]:

אילו הוה כו'. אילו היה דין זה בא לפני הדיין אצלכם בארצכם היאך הייתם דנין אותו:

א"ל קטלין כו'. היו הורגין זה וזה כלומר שני בעלי הדין וממון של שניהם היה נוטל המלך גם כן לקנס כי כל האוצר טמון הוא למלך והיה להם להביאו [ולגי' ירושלמי א"ש טפי שכאו"א היה רוצה לעכבו לעצמו ולגזול ממון המלך ועוד היום כן הנמוס בכל ארץ אדום שכל אוצר טמון הוא למלך. ובירושלמי איתא שהמלך לא היה נוטל רק האוצר]:

אית גבכון מטר נחית גרסינן. פירוש יש אצלכם מטר היורד מן השמים:

שמשא דנח גרסינן. פירוש השמש זורח:

בעיר דקיק. גרס בירושלמי ופירש בהמות קטנות:

פתר קרייה. פסוק צדקתך כהררי אל היה פותרו ודורשו על נח:

עם הדרי אל. על ידי הררי אל:

אלא לו ולכל וכו'. וזהו אדם ובהמה תושיע ה' שתשועת השי"ת היה בשביל כולם:

פסקה ב

עקמון וכמנן. [פי' הערוך] ארב שאורבין שם האויבים ובניינים עקומים לבא עליהם בעקיפין [ועי' מדרש קהלת פ"א]:

ויעל עולות. וע"י זה נשבע הקב"ה שלא יוסיף עוד להביא מי המבול להציף העולם:

מנהרין. מזכירין כד"א בכמה מקומות בתלמוד נהירנא בפ"ב דשבת נהיר וחכים פי' זכרן וחכם:

פסקה ג

על הכל. הוא מרחם למי שהוא עושה כמעשיו:
ה"ג והכי מוכח בילקוט תהלים א"ר שמואל טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו על הכל שהן מדותיו הוא מרחם ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי וכן ר' יהושע דסכנין כו' ור' תנחומא ור' אבא מפרשים הענין על מכונו:
ומרחמיו. מי שיש בו מדת הרחמים שהוא מדותיו של הקב"ה וכדמפרש רבי תנחומא ואזיל ופירוש הכתוב ממדת הרחמנות הוא ונותן רחמים על מעשי ידיו:
ביומו כו'. בימיו של רבי תנחומא היו צריכין ישראל למטר בשביל עצירת הגשמים [וכ"ז תמצא בויק"ר פל"ד]:
אתון כו'. אצל ר' תנחומא וא"ל ר' גזור תענית. גזר תענית ביום ראשון ויום ב' ויום ג' ולא ירד מטר:
עאל כו'. נכנס לבית המדרש ודרש להם כו':
עד שהן כו'. בעוד שהיו מחלקין צדקה לעניים:
אתון לגביה כו'. באו אצל ר' תנחומא וא"ל רבי מה אנו יושבין פה ועבירה כאן כמו שאחז"ל שאם יש משא ומתן ביניהן מרדין אותן:
שלח בתריהון. אחרי האיש וגרושתו והביאום לתוך הצבור:
מה היא לך זו. כלומר איזו קורבה יש לך בזו:
שאין לה עליו כו'. כלומר ושנואה היה לו שהרי גרשה:
ונתרוה. לשון שובע כד"א למען ספות הרוה:
רבינו. הוא רבי יהודה הנשיא:
היה יתיב כו'. היה יושב ועוסק בתורה לפני בית המדרש של הבבליים בעיר ציפורי:
לעי. יגע כלומר עמל:
עבר כו'. היה עובר לפניו עגל אחד שהיו מוליכין אותו להישחט והתחיל לצעוק לפניו כמו שאמר הצילני נא [ועי' כ"ז לקמן פצ"ג ופ"ק ועוד יותר מבואר בפ' השוכר את הפועלים בב"מ]:
וחשש. היה חושש וכואב בשיניו:
לא הפילה כו'. שיסורי הצדיקים מכפרים על הדור:
בתר ימים כו'. לאחר ימים אלו כלומר י"ג שנים אירע מעשה ששרץ אחד היה עובר לפני בתו של רבי והיתה רוצה להמיתו אמר לה רבי בתי הנח אותו:

ענותן סגי. עניו גדול והיה אומר כל מה שיאמר לו אדם לעשות דבר הכנעה ושפלות רוח אני עושה כו' [ועי' כ"ז בירושלמי דכלאים פ"ט:
לזקני. הלל הזקן כדאיתא בפסחים פרק א"ד]:
שירדו. הורידו את עצמן מגדולתן:
ואין סליק כו'. ואם היה עולה לכאן רב הונא הייתי עומד מפניו לכבדו מפני שהוא בא משבט יהודה [ואני מבנימין והוא בא מן הזכרים של שבט יהודה וכ"ה בספר יוחסין וע"ע שם]:
נתכרכמו. נהפכו לירקון שחרד והלכו דמיו. ה"ג שנתכרכמו פניו א"ל ארונו הוא א"ל רבי לר"ח צא וראה מי חפץ בך חוצה:
וידע. ר' חייא שהוא נזוף ורבי אמר כן שיצא מלפליו ולא יראה פניו.
אלוף כו'. למד רבי עם רב בן אחותו כל כללות של כל התורה כולה:
ויהב ידיה כו'. היה נותן ידו על אותו שן שהיה חש בו ונתרפא כיון שבא רבי חייא לאחר ל' יום אצל רבי א"ל מה אתה עושה בשיניך הנתרפא:
מן עונתה כו'. מן העת שנתת ידך עליה נתרפאת:
א"ל רבי חייא אין אני יודע מה הוא זה שאתה אומר כי לא הנחתי ידי עליה כיון ששמע רבי כן והרגיש שאליהו עשה כן לכבוד ר' חייא התחיל לנהוג כבוד בר' חייא:
וקרב תלמידים. הרחיק התלמידים לאחוריהם והכניס והקריב ר' חייא לישב לפניו. וקרב כלומר הרחיק כד"א גשה לי ואשבה א"ר ישמעאל כו'. דרך שאלה אמר לרבי אם יכנס רבי חייא גם לפנים ממנו:
מתני שבחיה. ספר שבחו:
אדם גדול. הוא ר' חייא וה"ג רש"י ז"ל גדול הוא אדם קדוש הוא:
חד זמן כו'. פעם אחת ראה רבי ישמעאל לרבי חייא בבית המרחץ:
ולא איתכנע כו'. רבי חייא לא היה נכנע מלפני רבי ישמעאל כלומר לא עמד בפניו:
א"ל ההוא כו'. ר' ישמעאל אמר לרבי אותו תלמיד שהיית משבח אותו ראיתיו בבית המרחץ ולא קם מלפניו:
א"ל רבי לר' חייא למה לא עמדת מלפניו:
מסתכל כו'. הרהרתי באגדות תהלים ומפני העיון הייתי טרוד ולא ראיתיו והא דאמר בפ"ק דקדושין שבבית המרחץ פטורין לקום לפני זקן בפ"ק דקדושין מתרץ ליה שמעשה זה היתה בבתי בראי שהוא מקום הידור תדע דאל"כ הא בבתי גואי אסור להרהר בדברי תורה:

כיון דשמע רבינו כן היה מוסר לו ב' תלמידים שיכנסו עמו לאשונה פירש הערוך לכל מקום חשך וסתר של בית המרחץ כדי שלא יבא לידי סכנה. ובפירש"י מצאתי אשונה עת. בעת לדתה ת"י באשונא דמולדא [וכן לא עת האסף ת"י לא אישון]:

דלא ישהי. שלא ישתומם [ועי' בערוך ערך שו]:

ותזער נפשיה. תהא נעדר [כי חשך יואב את העם תרגום ארי הזער יואב ית עמא]:

[ה"ג מה זכירה נזכר לו]. ה"ג ופרנס אותם כל י"ב:

והדין נותן כו'. סיפיה דקרא קדייק ואת כל וגו' אשר אתו בתיבה לומר שזכרו בזכות בהמות הטהורים שהכניס ז' ז' כדי להקריב מהן קרבן ואותו זכות זכר לו.

נקרא שמו נח. על שם ניחוח:

ה"ג בחודש השביעי וגו'. ר"א אומר לא ישבתו מכלל שלא שבתו:

ר' יהושע אומר כו'. ועיין פירושו לעיל פכ"ה]:

פסקה ד

טבריא כו'. שמות מקומות הן שיש שמה מים חמין:

טורא דקרדינותא. תרגום של הרי אררט:

פסקה ה

מסייע להההוא גרסינן. פירוש פסוק זה סיוע להההוא דא"ר אבהו מה שכתוב צהר תעשה לתיבה היינו חלון:

שלח חשך ויחשיך. מי ששולח חושך עושה מעשה חשוכים כמו כאן שנח שלח עורב שחור משחור תארו והוא עוף טמא ומעל בשליחותו ותשובתו נשארה מעל ומצאתי בפירש"י דדייק מסיפיה דקרא ולא מרו את דברו וזה המיר את דברו:

משיבו תשובות. ושוב דרשו לשון תשובה:

קבלו בתוך התיבה:

וליבש את העולם. וסוף שהחביא עצמו מפני אזבל אשת אחאב והעורבים מביאים לו כו':

ושמה ערבי. ובני אותה העיר הביאו לו לחם וגו' וזהו העורבים כלומר בני מקום ערבי: (של יהושפט) [ועיין כ"ז בפ"ק דחולין:

בגנזק. שם מקום]:

הן שכחו רחמים גרסינן]:

שמיתק. המתיק הרימה ותולעת מהם שאכלו אותם:

תעקר כו'. אלו כתוב תעקר היה משמע שנשתל במקום אחר:

ואינו מעלה חליפין. אין לו תקנה להחליף גזעו:

פסקה ו

אלו מצאה כו'. דאל"כ למה לי ולא מצאה אלא לדיוקא אתא הא אם מצאה כו' לא היו חוזרים לירושלים:

[ג' **שבועות ימים**. עיין לקמן בסמוך]:

קטיל. המית והרג אח הזית קודם זמנו שלא היה עומד ליקצץ עדיין:

אלו שבקתיה. אלו הניח אותו אילן גדול היה נעשה ממנו וכו' [עי' פ' אמור בפל"א ומדרש חזית בפ' הנך יפה רעיתי]:

משבשושין. זמורות ג' שריגים ת"א תלתא שבשין [והערוך גרס שבטוטין והכל עולה בקנה אחד]:

מהר המשחה. ששם היו גדלים זיתים הרבה וע"ש כך נקרא הר המשחה:

דלא טפת כו'. שלא הציף ארץ ישראל בימי המבול ולא נעקרו האילנות אע"פ שירדו שם המים שנאמר ויכסו כל ההרים הגבוהים אשר תחת כל השמים כן פירש הרמב"ן בסדר זה:

אלא רמז כו'. רב ביבי השיב כן שלעולם שערי ג"ע נפתחו לה והא דלא הביאה דבר מעולה ממנה לרמז עשתה כן דאי תימא דר' אבהו מסיים כן אם כן מנא ליה דלרמז הביאתו דלמא לא היה שם אילן אחר [ועי' ברבינו בחיי]:

ה"ג מר מזה. מתחת ידי הקב"ה:

ולא מתוק כו'. דייק טרף לשון מזון כפירש"י בסדר זה בפי' החומש ורמזה לו מוטב ונוח לו להתפרנס מתחת ידי הקב"ה אפילו במזון יותר מר מזית ממה שאתפרנס מתחת ידך במזון מתוק מדבש:

הדא מסייע כו'. שבעת ימים חד עוד מרבה עוד ז' ימים אחרים עוד ז' ימים ומקיש שליחות הראשון לשליחות השני:

פסקה ז

בחדש השני זה מרחשון ובסוף כתיב בשבעה ועשרים לחדש השני יבשה הארץ כדמפרש לקמן ואזיל [ועי' כ"ז בפירש"י בחומש בסדר זה:

אמה לד' ימים. עי' פירש"י בחומש בס' זה:

ה"ג לירידת גשמים ויהי באחת וכו' וכ"ה בילקוט]:

טפיח. לח ובדברי חז"ל טופח ע"מ להטפיח ובילקוט גרס כמין מקפה:

כגריד. יבש מאד:

סימן קללה. מי המבול היו באים לקללה ואין קללה הוה לברכה שתצמח הארץ על ידו:

אלא בי"ו יום כו'. שכן הוא י"ב חדש מעת לעת:

פרק לד

פסקה א
יתכללון בי צדיקיא גרסינן. וכ"מ גירסת רש"י ז"ל ופירושו בנסים שעשית עמדי מכתירים ומגדלים אותך הצדיקים שקבעו בסדר תפלה וגם את נח באהבה זכרת כן פירש"י ז"ל:

פסקה ב
היוצר הזה. עיין ביאורו לעיל פ' ל"ב:

פסקה ד
כך אין אני יוצא כו'. ופי' הכתוב אם תעלה מעמך רוח ממשלה של מדת הדין אפילו כן מקומך אל תנח מעצמך אלא בצווי של מקום:
תעלה. לשון הסרה כד"א ויעל אלהים מעל אברהם כעלות גדיש בעתו ונעלה הענן:

פסקה ו
צא ממקומך כו'. וכן נח היה מנהיג ודבר על כל החי אשר תחת השמים עד כלות שנים עשר חדש ואח"כ אמר לו הקב"ה צא:
משל לסופר. המשיל השגחת השי"ת לסופר כי הכל גלוי וידוע לפניו ועל ספרו כלם יכתבו אחד לא נעדר:
למארה. לקללה אבל בתיבה נאסר בתשמיש המטה שהרי א"ל בא אל התיבה אתה ובניך ואשתך ונשי בניך וכדדייק לעיל וכן הוא בסמוך ויש בו טעם בספר הזוהר בפרשה זו [ונרמז לקמן ספל"ו:

פסקה ז
ר' יוחנן גרסינן וע"ל פרשה ל"א]:

פסקה ח
הוצא כתיב כו'. [עי' הטעם בפירש"י בחומש וכאן בב"ר] פירש עשה להם שיהיו פרים ורבים פירושו היה כופה אותם מלשון גט מעושה שכל זמן ששהו בתיבה נאסרו בתשמיש המטה:
פרט לכלאים. כלומר שתהיה הרמישה שלימה ברצון ה' ולא כלאים:
פרט לסירוס. שאינו מעמיד משפחות:
בפ'. בפרשת לא ימצא וגו' וכדמפרש ואזיל:

כל עושה אלה וגו'. ודייק מסיפיה דקרא ובגלל התועבות ה' מורישם מפניך ואי לאו דהוזהרו לא היו נענשים עליהם. שאין עונשין אלא אם כן מזהירים כך פירש"י [כאן ובפ' ד' מיתות]:

פסקה ט

ויבן כו'. מדלא כתיב ויבנה פירושו לשון התבוננות [וכן ויבן ה' אלהים את הצלע וכ"מ בפירש"י]:

וריבה בטהורים. להכניס לתיבה ז' זוגות מכל מין ומין:

על מזבח הגדול. דייק מדכתיב במזבח ב' השימוש פתוח מורה על מזבח הידוע כבר:

משור פר. ודרשו חז"ל בפ"ק דע"א ובפ"ב דשבת שמדבר באדה"ר שהקריב קרבן]:

הקריבו בני נח שלמים כו'. [כ"ז הוא גם בויק"ר פ"ט ומדרש חזית בפ' עורי צפון ולעיל] פרשה כ"ב ושם פירשתיו:

בעורן. שהעור נשארה שלימה על הבשר בלי הפשט וניתוח:

[**ולא פליגי כו'**. נתבאר לעיל פכ"ב ועי' במדרש חזית כי כ"ה]:

[ה"ג היא העולה שהיה כו']:

וירח ה' את ריח הניחוח. הרי ג' ריחות לרמז על ג' ריחות טובות דלקמן שבזכותם ריחם על הארץ וכדמפרש ואזיל:

דסקוס. [פי' הערוך] שלחן:

מה דמי כו'. מה מאד דומה דורון שלך לדורון ששלח לי זקנך וכן מאברהם עד חנניה לא מצינו מי שמסר נפשו בכבשן האש על כבוד ה' יתברך וכן מצאתי בפירש"י:

פלטין על הים כו'. כי העולם הזה עומד על המים ואחר המבול היה תחלת בניינו:

פפולסמין. שמן פלסמון:

והריחה. היה מריח אותה:

ובנה אותה עליה. על אותו מקום שהיה מונח הצלוחית:

דור דורשיו. זה דורו של שמד שהיו דורשין ה' ית' בכל נפשם:

פסקה י

לבן. כלומר יצר הרע כי הלב חומד לכל המעשים אשר לא תעשינה ואשמה בה:

ליסגי כו'. [קוצר לשון] כמו לא סגי כלומר אי אפשר לאבד עולמי עוד ולעיל פ' כ"ז גרסינן לסגי ליסגי פירוש כלומר לא היה כך לעולמים וכן לא יוסיף שוב לא סגי ולא יסגי ומצאתי בפירש"י לסגי ליסגי להוסיף עון על עון ולפרוע ביחד:

עלובה. לשון חצוף וחרפה ובזיון:

אבא יוסי התורתי. כך שמו:

חוטט. חופר וחותר כדאמר במסכת סוכה החוטט בגדיש:
שהשוה דעתו לדעת. המקרא ועיין כ"ז בפ' חלק:
מנעוריו. כדמפרש ואזיל ר' יודן:
א"ל לאו. רחוק הוא שיאמר פה קדוש שאינו חי בעוד שהוא במעי אמו והכתוב אומר ויתרוצצו הבנים וגו' וגם בסמוך אמר רבי בעוד שהוא במעי אמו נתן בו יצר הרע ואם איננו חי עדיין יצר הרע מאי עבידתיה וצ"ל שעל הנשמה חשובה שעליה נקרא חי מדבר הם מדברים וכמו שפירש רש"י ז"ל בפ' בראשית לנפש חיה שניתוסף בו דעה ודיבור ודקדוק לשונם יורה על זה שאמר מאימת נשמה נתנה כו' ולא אמר רוח חיים וענין הסרחון הוא שיהא מונח בבטן חי מדבר ועובר ירך אמו גם הוא ונמשל כבהמות נדמה והכתוב מקיים זה במה שאמר חיים וחסד וזהו תוספת כח מותר על הבהמה דרך חסד ויתרון הכשר חכמה:
משהפקדתני. כלומר שפקדתני לברא אותי וה"ג גם כן בערוך:

פסקה יא

זורעין ולא קוצרין. כלומר כל מעשיהם היו מוצלחים ועולה בידם היטב היטב וכדמפרש ר' יצחק לקמן וכן פירש"י:
נראה דה"ג מכאן ואילך זרע וקציר זורעים וקוצרין יולדין וקוברין וגירסת הילקוט מוכח כן שגורס מכאן ואילך זרע וקציר ותו לא:
חמה. חום פירושו חמה והוא חולי של חום כדמפרש והולך:
הכאבית. והוא מין שחין ועיין בערוך ערך חך ולעיל ריש פ"ט:
מקייץ. מקיץ ומעורר:
חמי מה כו'. ראה מה עשו לנו דור המבול שקודם לכן היו חיים חיי טובים בלי צער ובלי חולי:
היו זורעים. והיה מספיק להם עד מ' שנה וע"ל פי"ג שכל מ' שנה היה אד עולה מן הארץ והיה משקה את הארץ והיה מספיק להם עד ארבעים שנה:
כנימה. כמו כנים ותולעים ובילקוט גרס ככלמתא והוא תרגום של כנים:
ממרחשון. התחיל למנות מנין העתים:
לא שבתו. ויו"ד האית"ן עתיד במקום עבר כמו אז ישיר וכן רבים ועיין לעיל פרשה כ"ה ופרשה ל"ג הגירסא קצת בענין אחר ושם נתבאר:

פסקה יב

זה שיכן כו'. כלומר שכן ושייך בשביל הקרבנות וע"ל פרשה ל"א:

מורא וחתית חזרו כו'. אחר המבול חזרו להיות פחד ומורא האדם על החיות כמו שהיה בימי אדם הראשון אבל רדייה לא חזרה שלא נאמר ורדו אצל נח:

ארי רואה אותו כו'. שכל זמן שאדם עושה רצון בוראו אינו מתיירא מן החיה והחיה בורחת מצלם אלהים אשר על פני האדם כמו שביאר בספר הזוהר בפ' וחתכם קרי ביה וחייתכם לשון חיות:

פסקה יג

שלא הותר כו'. עי' בפירש"י ז"ל בחומש:

לא הוזהר. לא היה צריך להזהירו על כך:

ה"ג ואך את דמכם וגו' להביא וגו':

כשאול. שהפיל עצמו בחרב בעבור שלא יתעוללו בוהפלשתים ויהיה חלול כבוד שמים בדבר:

ד' מלכיות. שנקראו חיות בספר דניאל וע"ל פרשת שמיני.

פסקה יד

ע"י שליח. השולח שליח להרוג חבירו השולח חייב משא"כ בדין ישראל שהשליח חייב שאין שליח לדבר עבירה:

על ידי עוברים. פירש"י ז"ל על עוברים שבמעי אמן נתחייבים מיתה [והכי איתא בפ' ד' מיתות בהדיא] והיינו דם האדם באדם בעודו במעי אמו:

החונקו. אע"פ שלא שפך דמו ודייק באדם משמע שנשאר דמו בקרבו:

לכשיבא אדם. כלומר לתחיית המתים ויבא אדם הראשון ובפרשת ואתחנן גרס לכשיבואו כל בני אדם:

[ה"ג באדם דמו ישפך דרש ר"ע]:

מפי עושיהן. האומר דבר תורה ומקיים מה שאומר:

ולא נאה מקיים. שלא היה נשוי אשה:

שחשקה כו'. ואם ישא אשה יהא טרוד בפרנסת אשתו ובניו ויתבטל מתלמודו [ועי' מזה בפ"ק דסוטה ובתוס' בפ' הבא על יבמתו:

פסקה טו

פרו ורבו וגו' גרסינן]:

ברית נחלקה גרסינן. שכל איקלים ואיקלים אע"פ שאוירו לא טוב הוא חן יושביה עליו ובוחרים בישיבתו וכדמפרש ואזיל ודייק מדכתיב שרצו בארץ ורבו בה שבאותה ארץ ששורצין ופרין ורבין בו בו ירבו וידגו וכן פירש"י:

בחדא אילטיס. פירש רש"י רחוב:
הוה יתיב כו'. היה יושב ועוסק בתורה ברחוב של טבריה יצאו שני נשים משם כו':
ברוך הוא כו'. ברוך הוא שהוציאנו מן אויר הרע הזה היה קורא רשב"ל להן ואמר להן מהיכן אתם אמרו ממקום שנקראת מזגא אמר רשב"ל אנכי מכיר מהות המקום ההוא ואין בו מקום ראוי לישוב אלא בין העמודים כן פירש"י ואולי ר"ל כמו שיעור בין העמודים ששם היה יושב ושונה כדאמרינן ביני עמודי היכא דהוו גרסי ואפ"ה דרים שם בני אדם וגם נשים אלו קשה עליהם אוירה של טבריה ובחרו באויר מזגא:
יתיב קדמוי כו'. היה יושב לפניו ושונה והיה ר' יוסי מסבר ליה משנתו כו':
סבר ליה גרסינן:
דאנא גלי כו'. אנכי גולה ממקומי ואין דעתי מיושבת עלי שאין האויר שבכאן נוח לי:
גובת שמאי. שם מקום:
ומה אינון כו'. מה הם וטיבם של האויר של שם:
כד ינוקא מתיילד גרסינן. פי' כשהתינוק נולד אנו גובלים עיסה מענבים שלא נתבשלו כל צרכן ומושחין בו מוחו של תינוק כפירש"י:
דלא יכלוניה כו'. שלא יאכלוהו היתושים וינקרו את מוחו ואעפ"כ היה בוחר באותו מקום ולא היה דעתו מיושבת עליו חוץ למקומו:
ה"ג [בילקוט יחזקאל] לב בשר לב בוסר בחלקו [כו' לב בשר דרש לב בוסר כלומר מהסס ומואס בחלקו] של חבירו לאמר אין לי חפץ בו ואוהב חלקו:

פרק לה

פסקה א

לפי שעבר כו'. פירש רש"י שהקב"ה א"ל צא מן התיבה אתה ואשתך כו' להורות שהותר בתשמיש המטה והוא לא עשה כן אלא ויצא נח ובניו וגו' ולכן נתבזה שצירף בניו עמו בדבור:
הוסיף כו'. שלא נתאוה לתשמיש מיד והוסיף קדושה לעצמו לפיכך זכה שגם בניו עמו זכו לנבואה ובכל אדם מתקנא חוץ מבנו:

פסקה ב

לדרת. חסר שני ואוי"ן:
לב' דורות כו'. שלא נראה הקשת בימיהם שלא הוצרכו לאות:

הוו יתבין תנין כו'. היו יושבין ושונין ביחד והגיעו לשמועה אחת משמועת רשב"י ונתקשו בה ואמר אליהו הרי אדון של אותה הלכה פירש"י קברו אשר הוא קבור שם איננו רחוק מכאן נלך שמה ונשאל את פיהו:

אמר הא מרה כו'. במדרש תהלים איתא בהדיא שאליהו אמר כן לריב"ל:

על אליהו. נכנס אליהו אל המערה של רשב"י:

לית הוא כדי כו'. אינו ראוי שיראה ויקבל פני. הקבלת פנים נקרא סבר אפין [ורבים המה בספר הזה] ובמסכת כתובות בפרק המדיר איתא שריב"ל אמר כן בעצמו לרשב"י שלא להחזיק טובה לעצמו והאמת שלא היה נראה הקשת בימיו:

ר' חזקיה כו'. מספר שוב והולך מגדולתו של רשב"י [שפ"א היה גוזר אומר לאמר לבקעה שתתמלא דנרין וכן היה וגופא דעובדא בש"ר פנ"ב]:

אי בעי כו'. אם ירצה אברהם למיקרב לסבול בזכותו הדורות כולם שעברו ממנו עד הדור שאנכי בקרבו אני אקרבנו שוב ואסבלם עד מלך המשיח ואם אברהם לא ירצה אצרף עמדי אחיה השלוני ונסבלם כולם מימות אברהם עד מלך המשיח ועיין דוגמת זה בפרק לולב וערבה:

משלשים צדיקים כו'. דכתיב ואברהם היו יהיה בגימטריא שלשים:

וברי. בני אליעזר בר' שמעון:

ואם עשרים כו'. פירוש אותם הרואים פני השכינה באספקלריא המאירה ונכנסים בלא רשות הכי מתרץ בפרק לולב וערבה:

פסקה ג

קישותי. לשון דוגמא והיקש כדמפרש ואזיל דבר שהוא מוקש לי כלומר דומה לי ופריך אפשר לומר כן שהוא דוגמא לכבודו ית' ומתרץ הדמיון הוא כמו דמיון הקש שעל הפרי אל הפרי שהוא טפל לפירי כך דמות מראה הקשת טפל למראה כבודו ית' כן פירש"י [וכ"מ פירושו בביאור רבינו בחיי וז"ל לא בהקש שוה אלא כמו הקש לפרי ואם בעל נפש אתה עי' בס' הזהר בסוד גווני הקשת ובפי' הרמב"ן בסדר זה ויאירו עיניך]:

קלוב. פירש"י קרדום:

ה"ג ברמב"ן ליתנו על בנו ונתנו על עבדו ופירש"י כשיעלה ענן של רוגז לפני לשחת העולם במים אתננו במקום שאין בה יישוב של בני אדם:

ובין כל נפש חיה וגו'. סיומא דמלתא למטה בעמוד זה ובפירוש הרמב"ן גרס כאן סיום דמילתא כו':

חד מנהון דרש כו'. אחד מהם דרש שהדין ליטול רשות מרשב"י מפסוק [ומאמר זה תמצא ג"כ בפ"ק דמ"ק אפס קצהו ושם] איתא שרשב"י שאל למה חזרו ליטול רשות שנית והם השיבו לו כל חד וחד טעמיה וכן משמע לקמן ודו"ק:

[**וגם כי שלחם** גרסינן]:

פמליא. חילו:

וליוה. אותן יהושע:

שנתמעט כו'. שלא נשאר עמו לפי כבודו חזרו עמו ולכן ברכם שנית ופירש"י משמע שנשאר יחידי לגמרי:

טהורות. דכתיב לאהליהם ואין אהל אלא אשתו:

אלא ויעמוד השמן. ואח"כ כתיב ותבא ותגד כו' שהוקר השמן והשער היה עומד וגדול:

עד שיחיו כו'. דאל"כ למה ליה למימר ואת ובניך תחיי פשיטא שכן יהיה:

וכיון שראה כו'. אדלעיל קאי רשב"י ראה ר' יצחק ור' יוחנן כו' שהם אנשים מיושבים בדעת ודרך ארץ:

מדת הדין כו'. וזהו עמוד הענן שמדת הדיך מכונה בלשון ענן וחשך:

כנגד ישראל. כל זמן היותם במצרים:

[ובין כל נפש חיה וגו' גרסינן ועי' ברמב"ן]:

אבנים טובות כו'. זה וזה לא ישוו לדבר אחד של תורה והכי איתא בהדיא בירושלמי דמסכת פיאה וסבר האי תנא תלמוד עיקר ור' אחא פליג וסבר מעשה עיקר ולכן אמר חפצי אלו דברי תורה וחפציך אבנים טובות לא ישוו למעשים של תורה וע"ז הביא פסוק כי אם בזאת יתהלל וגו' שאין לו להתהלל החכם בחכמתו כי אם בזאת וגו' חסד ומשפט שהם מעשים טובים וכל זה הוא כן בפי' פרק קמא דמסכת פיאה בירושלמי ולא כר' יעקב בן חביב שכתב בפירושו הגדול שט"ס הוא:

אטימטין. ששוה אוצר גדול:

אטימי. אוצר:

ה"**ג מילא טבא דכוותא**. פי' דבר שהוא טובה כמותה:

מילא דלית ליה טימא גרסינן. פי' דבר שאין לו שומא וערך:

פולר. שם מטבע:

חפצי וחפצך. כל ממון שיש לשנינו:

דאנא צריך כו'. שאני צריך לשמרו מן הגנבים ואנכי שלחתי לך דבר שאתה יושב בלי דאגה והיא מנטרא לך:

פרק לו

פסקה א

ישקיט מעולמו. כלומר כמלך שנכנס לפנים חדר מחדר למקום מנוחה והשקט כדמפרש ואזיל:

כילה. יריעה מפסקת בינו ובין העם:

דייך מאיר. די לך בדברים הללו כלומר דבריך בכוונת הכתוב לא כן הוא:

ומי בא כו'. בתמיהה מי יבוא ליטול מהן אותה שלוה ובילקוט גרס לא נתן שלוה כו' אלא לחייבין:

בערביא צווחין כו'. עיין כ"ז באר היטב בויקרא רבה פרשה ה':

שמדון. שם השד ובילקוט איוב גרס שומרון ובויקרא רבה גרס שרייהון דשידון פירוש שר שעל השדים:

שממנו הושתת העולם. עיין בויקרא פ' ה':

פסקה ב

מאומות העולם אפעל. לשלם להם תגמולם:

אבוי דפחתא. אביו של הפחות והגרוע והמקולל:

לדגה. דג נקבה:

דנפצת כו'. מריקה כל הביצים שהיא מעוברת מהן ומכל גרגיר וגרגיר נעשה דג וכהרף עין מלא ממנה כל המים ולשון נפצה דייק כדאמר בפרק המדיר שתמלאה ונופצת פי' מריקה ותער כדה ת"א ונפצת ית קולתה:

פסקה ג

יחור. הוא התאנים גרופים מן הזיתים:

אא"כ צריך לו. ע"ל סוף פרשה ל"א:

[**ולא נמצא בהן** גרסינן וכ"ה בפרשת בראשית]:

שעשה פנים לאדמה. שאילו קודם הנטיעה פנים לא היה לה כי אם חורבן ושממון:

ושבשבילו כו'. אחר שהקריב קרבן ובילקוט גרס שבשבילו ולפי זה ראוי לגרוס ומילא כל פני האדמה ויהיה הכל ענין אחד:

נתלחלח האדמה שירדו גשמים שאחר מי המבול לא צמח כדלעיל סוף פרשה ל"ג:

ה"ג בערוך ובילקוט איש האדמה:

בורגר לשם בורגרות. פי' הערוך נקרא איש האדמה על שם שעבד את האדמה:

משנקרא איש צדיק כו'. אחר שנקרא איש צדיק לשבח חזר אח"כ וקראו איש האדמה אבל משה להיפך ע"ד מעלין בקדש ואין מורידין:

שמדון ע"ל בסמוך פירשתיו:

אפגע ביה. פגע בו:

שותפי עמך. אהיה שותף עמך רק היה נזהר שלא תכנס לחלקי ואם תכנס בחלקי אני משחית אותך ונראה שהוא רמז למה שאחז"ל היין מיעוטו יפה ורובו קשה והמועט הוא קודש הלולים לה' ורובו חולין הוא דרך איש וזר סמאל וסייעתו ולכן אמר שלא יכנס לחלקו המותריים:

פסקה ד

[ה"ג בילקוט וישת מן היין]. שתה שלא במדה. ודייק מדכתיב מן היין משמע מן היין כולו ולא חש ליקח ממנו במדה משוערת:

ויגל אין כתיב. ויגל יסבול פירושו ויגל בגדיו מעליו במקרה ובבלי דעת ויתגל פירושו ויתפעל בחסרון למ"ד הפעל כמו ויתגלה הוא מבנין התפעל כמו ויתהלך ששימושו שהוא עצמו מסבב לקבל הפעולה המוכרחת שתבא על ידי סבותיו והוא הגלות הבא בהכרח על ידי שתיית היין המרובה מה שאין כן גילוי הבגדים שאינו בהכרח שיהיה ע"י שתיית היין שכבר אפשר שישתה הרבה יותר מדאי וישכב ויישן ובגדיו ישארו עליו כסדרן כהלכתן. או רצה לומר ויתגל הוא אותיות גליות רמז לעשרת שבטים שגלו על ידי היין וכן כתב בעל הטורים וז"ל ויתגל אותיות גליות רמז אל השבטים שגלו על ידי היין:

[ה"ג גרם גלות לו כו']:

אהלה כתיב גרסינן]:

בתוך אהלה של אשתו. לומר שע"י היין ניסת לזנות [וכ"פ רבינו בחיי]:

ווין. וי"ו נקודה בפתח משתמע ווי לשון אוי:

פסקה ה

אמר להון וכו'. משך לבם בדברי טעם וכדמפרש ואזיל ודייק ויגד לשון הגדה וכן פירש רש"י:

והרג את חבירו. בשביל ירושת העולם:

לעשותן ארבע. כלומר ג' בנים יש לו ומבקש עוד רביעי:

וירא ויגד. ראיה ע"י העין והדיבור נחתך ע"י השינים:

[ה"ג מהכא וירא ויגד ויקח שם כו']:

פסקה ו

שם התחיל כו'. דכתיב ויקח שם ויפת ולא אמר ויקחו:

לטלית. של מצות ציצית:

לפיוולא. פירש"י טלית נאה [וכן מצאתי בירושלמי פ"ד דמסכת דמאי ובפ"ק דע"א]. ובחומש פירש"י שזכו בני גוג לקבורה ונראה דהוא הוא שיזכו לקבורה ויתכסו בתכריכין [וכ"פ רבינו בחיי]:

בגוליהן. פירש"י והערוך מין בגד [וכ"ה בפ' יש נוחלין הוא יאי וגולתיה יאי פי' טליתו]:

במוקמיהן. [גם פירושו] מין בגד:

[אמר הקב"ה לחם גרסינן]:

פסקה ז

נתפרק כו'. דרש ויקץ לשון קציצה כד"א קוצו אילנא דאל"כ ויקץ משנתו מבעי ליה:

ואת בניו. הרי שחם נתברך גם הוא:

[ה"ג כנען ראה והגיד לחם]:

[**במקולל**. כלומר במקולקל וה"ג הילקוט]:

שהוא באפילה. תשמיש המטה שאסור אפילו לאור הנר כמ"ד סרסו:

כעור. מכוער:

ומפוחם. לשון פחם כלומר שחור והכושיים יצאו מחם:

לפיכך יצא חם מפוחם. להודיע שנהג היתר בדבר שנוהג באפילה:

מפורסם בתשמישו. נקשר. וקלונו גלוי לעין כל:

מוניטין. מטבע:

אהלו של מלך. ובנמשל התיבה גם היא אהלו של הקב"ה ועיין מזה בספר הזוהר והם קבעו שמה מטבע שלהן ששמשו להוליד בדמותם וצלמם ונפסל ג"כ מטבע שלהן חם ובניו יצאו מפוחמים ובעיר צלמם נתבזה וכן הכלב מטבעתו נפסל ונתבזה וכדי בזיון:

פסקה ח

ה"ג אף מיפת עמדו כו'. ודייק דכתיב ברוך ה' כו' יפת אלהים כו' שגם יפת בכלל ברכה להיות באהלי שם [ובילקוט ל"ג ליה ועי' ר"פ דברים]:

אלא באהלי שם בבית עולמים. שבנה שלמה הבא מן שם כן פירש"י:

מיכן לתרגום. כל זה תמצא בפ"ק דמגילה:

הכרעות כו'. היאך ולהיכן יכריע לפניו או לאחריו:

קורא מפיו כו'. בעל פה אלא מתוך הכתב:

באסיא. שם מקום:

גנז את הראשונה. על שנכתבה שלא מתוך הכתב וקיים את השנייה לצאת בה ידי חובתו:

פרק לז

פסקה א

בני יפת וגו'. מאמר זה מצאתיו בירושלמי פ"ק דמגילה קצת בע"א [ועל המעיין לעיין וקצתו תמצא בבבלי בפ"ק דיומא]:

ורודנים. כך כתוב ריש דברי הימים:

בני דודכן אנן. כלומר לא היו מקרבין לישראל אלא להנאת עצמן:

ובאין ורודין אותן. כשמטה ידם בעונש שמים כן פירש"י ריש דברי הימים:

פסקה ב

הערב וכוב גרסינן. ופסוק הוא ביחזקאל סימן ל':

כנגד בימה. כלומר משפטיו ודיניו וכדלקמן מקום המשפט ששם דנין נקרא בימה כדאמרינן בתנחומא ויבקש להרוג את משה העלה משה לבימה [וכ"פ הערוך ערך נס]:

רשע. ר"ל עשו הרשע וסוף המזמור יגמר נא רע רשעים כו' עד גמירא מוכיח שעל עשו אמרו אע"ג דרש"י ז"ל בפ"ק דמ"ק מיישבו לא ס"ל להאי תנא והאי בן ימיני יש ליישבו שעל יצחק אבינו נאמר שהיה מיומן ומזומן לקרבן לה':

נמרוד. נקרא כוש ככתוב וכוש ילד את נמרוד וכדלקמן:

כנמרוד. כ"ף הדמי"ן מורה שמדמה אדם לנמרוד וזהו עשו וכדמפרש ואזיל:

מה זה צד. שכן כתוב גבור ציד:

אף זה עשו לא גנבת כו'. הדיין החליט לאמת ויציב שעכ"פ גנב ולא השגיח במה שאמר לא גנבתי רק שיאמר לו מי גנב עמו והכל כדי שיודה הנתבע או שיסתתמו טענותיו ועיין בפרשת דברים ובפתיחתא דמדרש רות ויתבאר לך:

פסקה ג

חמשה הוא כו'. מלת הוא לשון הפלגה הן לטוב הן למוטב מתחלתו ועד סופו כמו שדרשו הוא אהרן ומשה הוא אחשורוש ולקמן הוא ה' וגו':

וחמשה הם לטובה אברם הוא אברהם הוא משה ואהרן. אברם הוא אברהם פסוק הוא ריש דברי הימים:

הוא עזרא כו'. ודוד הוא הקטן לא קחשיב ליה מדלא כתיב הוא דוד:

אית לן כו'. יש לנו עוד הוא הטוב מכל אלה הוא ה' כו':

פסקה ד

ששם ננערו. בבל היא הארץ השפלה מכל הארצות לפיכך ננערו שם:

מנוערת. נתרוקנה מן המצות:

מן התרומה כו'. שכל מצות התלויות בקרקע אינן נוהגת אלא בא"י לבד:

בתשניק. לשון זוהמא כמו שפירש"י ריש פרשת מקץ ולשון צרה וצוקה [ועי' בערוך ערך שנק]:

בלא נר. פירש"י שאין שמן מצוי בבבל והביא ראיה ממסכת שבת:

בלא מרחץ. פירש רש"י לחוסר עצים ומביא ראיה מאגדה:

שריה מתים כו'. פירש"י ת"ח כדאמרינן בקדושין אמר לו לרבי יוחנן איכא סבי בבבל תמה אמר כתיב למען ירבו ימיכם וגו' על האדמה. שנער נוטריקון שריה נערים:

[**מביטין כו'**. בירושלמי ל"ג ליה]:

[**שונא וער**. וה"ג ג"כ בירושלמי פרק תפלת השחר ובפ' תמיד נשחט]:

מעצה ההיא כו'. מעצת דור הפלגה:

מארבע. מארבע ארצות בבל וארך ואכד וכלנה:

תלתסר. פי' של רסן:

ולא עשה. לא עכב הקב"ה באהבתו אותו כן הוא בילקוט תהלים:

אלא כיון כו'. שנאמר גם אשור נלוה עמם (תהלים פ"ג):

מפריח כו'. שברח מארצו לאהבת ה' יתברך:

מכונן כביצה. מסובב ומקושר [ועי' בערוך ערך כן הששי]:

היו זרוע וגו'. סופיה דקרא גם אשור נלוה כו':

ללווט. לקללה לוט דרש לשון לווט:

פסקה ה

מוניטא. מטבע שלהן ועיקרם:

ה"ג בילקוט אינה אלא פסולת:

ענמים ענמי ים כשמן נפתוחים נפתוחי ים. כלומר כל אלו כשמן של עכשיו כן נקראו בעת ההיא אבל פתרוסים נקראו עכשיו פרוויטות וכסלוחים פקוסים וכן לקמן חשיב שנשתנו שמם וקצתם שלא נשתנו ובפירש"י מצאתי הגירסא בדרך אחרת ופי' פרוויטות פקוסים מיני ממין ידועות ביניהם ובילקוט לא גרס מן לודים כו' עד פקוסים וזו היא הגירסא היותר מיושבת:

הוטליסון. כמו אוטלסון ופי' חנויות:

מה יצא מהם כו'. ולכן כתיב יצאו מהן פלשתים ולא כתיב יולדו שיצאו דרך זימה כ"מ בפירש"י:

פלשתים. גבורים מפולשים ומפורסמים בגבורתם וגדלם:

כפתורים ננסים. קצור ועגול ככפתור ובילקוט גרס פתרוסים גנבים כפתורים ננסים:

פסקה ו

חלדין. כל אלו שמות אומות הן:

קלדא. שם מדינה והערוך גרס קלדהי:

פסקה ז

הוי יפת הגדול. עיין בפירש"י בחומש:

נקרא שמו יקטן. דהא כתיב ושם אחיו יקטן וכל היכא דכתיב ושם פלוני כך וכך דייק בשמיה ודרשו אם לא כתיב טעמו ונימוקו עמו כמו ויקרא שמו נח לאמר זה ינחמנו שם האחד גרשום ושם האחד אליעזר ודומה לאלו והיכא דלא כתיב בהדיא דרשו חז"ל כל אחד ואחד לפי ענינו וזיל גמור ומצאתו כי תדרשנו:

ואת עסקיו. כלומר עניו בעצמו ושפל בכל ענייריו שלא היה מגביה עצמו בשום דבר:

ומה אם הקטן כו'. עיין לעיל פ"ו:

ומה אם הקטן. שהיה קטון בשנים:

פסקה ח

פפייר. פי' הערוך שם עשב ועושין ממנה קליפין והיו לובשין אותו. והרמב"ם והרא"ש פירשו ג"כ פרק ט"ז דמסכת כלים שהן לבוש של מין זמורות:

ומצפים למיתה. כלומר אינן מכירין בשום טובה שיהא אימת המות קשה עליהם:

מישה מיתה. כלומר בני מיתה שכולם ממזרים כדאיתא בפרק עשרה יוחסין:

חולה. כלומר רובם מיוחסים כמו רוב החולים לחיים:

ה"ג בירושלמי דפרק עשרה יוחסין. עילם וגבבי גוססות וגבבי שם מדינה גוססות כלומר רובן ממזרים כמו רוב גוססים למיתה:

חבל ימא. שם מדינה:

תכלת כו'. כלומר הפאר והנוי של בבל ליוחסין והערוך פי' התכלית והסוף:

פרק לח

פסקה א

זה התיר כו'. עיין כ"ז לעיל פרשה ל"ב:

מחטייה. מפני החטא:
וזה שכאן. וסמיכה שנבנה כאן יהא סומכו מן המזרח:

פסקה ב
במלבן. כלי כלי שבו כותשין ומלבנין השעורים:
ועד הוא סליק כו'. ובעוד שהמקל עולה טרם שיורד אינו חוזר למוטב אפילו בעת וברגע ההיא:

פסקה ג
אם קידמך. שקידם לכבד אותך ובילקוט משלי גרס קיבלך:
לא סוף דבר כו'. שראוי לקללה אלא אפילו המשיב רעה תחת רעה והאי דכתיב משיב רעה תחת טובה פי' במקום הטובה שיש בידו לגמול אותו ומשלם אותו רעה מפני שרעה גמלהו מקודם לכן וכדמפרש רבי אלכסנדרי וכו' וחדלת מעזוב לו מפני שרעה גמלך מקודם כמו שאמר חמור שונאך ובפירש"י ז"ל גרס בדברי ר' אלכסנדרי רעה תחת רעה וגירסת הילקוט אלא אפילו רעה תחת רעה שאמרה תורה כו' עליו הוא אומר כו'. וגירסא זו נוטה לפירושי אבל רש"י כתב דט"ס הוא וכן בילקוט ל"ג ליה ושוב מצאתי באב"א שפי' כמו שפירשתי:
בדורות הללו. כלומר בדורות הכתובים לפנינו בפרשה:
שפה אחת כו'. זו היא טובה גדולה להן ובאו הם לשלם רעה:

פסקה ד
טח עיניהם כו'. שלא זכרו מה שנעשה בהראשונים וכדמפרש ואזיל:
לא הוה כו'. וכי לא היה להם ללמוד ממה שנעשה [בהראשונים] בתמיה:

פסקה ה
בדור אנוש. שהציף הקב"ה שלישו של עולם ולא לקחו מוסר:
רפינו את בבל. כלומר דור הפלגה שהיו בבבל שנאמר וימצאו בקעה בארץ שנער זו בבל כדמפרש לעיל פרשה ל"ז והיה להם ללמוד ולקבל רפואה מהם ולא נרפאתה:
ה"ג בילקוט דברים אחוזים וסגורים שלא נתפרש חטאתם כהאי דכתיב הדלת סגרו ות"א אחדו וכן פירש"י:

פסקה ו
נתפרש. שנאמר כי מלאה הארץ חמס וכן כי השחית כל בשר דרכו:
דברים חדים כו'. דברים אחדים דרש נוטריקון דברים חדים דברים על אחדים על שנים שנקראו אחד כדמפרש ואזיל:

חדים. לשון הרע כחרב חדה:
לבור. לברר:
אלא באו גרסינן:
אחודים. אחוזים יחד בשותפות אחת וכיס אחד לכלהם:
שפה אחת כו'. קרי ביה שפה השי"ן נקודה בימין מלשון השופה יין בפרק הזהב:
הא משפו כו'. מוכח והדעת שפוי ושוקט כי כן הוא אורח צדיקים סלולה. תרגום ואורחא דתריצין שפיא והכי מוכח גירסת הילקוט דגרס הא מסתייא דכולא בישא והכי גרסינן בערוך מסתו לשון מסתיים:
מה שדי כו'. לא בקשו רק הם למטה והוא למעלה:
לא נתפרש. פי' כדלעיל:
דברים אחדים. אחוזים ומסוגרים:

פסקה ז

מן מדינחא כו'. נסעו ממזרח דכתיב קודם לזה ויהי מושבם וגו' הר הקדם וארץ שנער גם היא במזרח בתמיה ומשני אמר רבי אלעזר כו' [ובילקוט גירסא אחרת וגירסא שלפנינו היא ג"כ גירסת רש"י והאב"א]:
ובסוף מצאו. דייק מדכתיב וימצאו משמע שכלם חפשו ומצאו כד"א ויבוקש הדבר וימצא. ור' נחמיה סבר שהקב"ה המציא להם הבקעה ע"ד שאחז"ל ג' דברים באין בהיסח הדעת ואחד מהן מציאה וכו' ומן הראוי לא היה להן למצוא בקעה גדולה כ"כ אלא שהקב"ה המציאה להן דרך מציאה כדי שלא יאמרו אלו מצאנו בקעה מחזקת כולנו היה מתקיים מחשבותינו:
[**שאתה מוצא כו'**. עי' בש"ר פמ"א] [ה"ג ששטן קופץ א"ר חלבו]:

פסקה ח

מצרים אמר לכוש. כלומר לא שדבר איש לרעהו דמשמע יחיד ליחיד אלא אומה לאומה [וכ"פ רש"י בחומש]:
משתרפה כו'. מקונח ועבר מן העולם כד"א פ' סדר תעניות אי שריף מר פינכא וכן פירש"י ודרש ונשרפה כמו ונשרפה השי"ן בקמץ גדול פי' נהיה נשרפים ועוברים מן העולם:
[ה"ג אלין עממיא מצרפא וכ"ה בילקוט]:
הוות מצלח כו'. המלאכה היתה מצלחת ועולה בידם כשבא לבנות ולקבוע אבן אחת היו נקבעים שנים ודייק מדכתיב ותהי דמשמע שהיה כן מעצמו ומאליו וכן והחמר היה כו':

אתי למישויע כו'. כשבא לטוח ולחבר שנים היו נטוחים ארבע:
קרון דבתריה כו'. קראו המקרא שלאחריו:
ויחדלו לבנות ודייק דהל"ל ויחדלו לבנות ותו לא או הל"ל העיר והמגדל אלא בא להשמיענו שחדלו מבנין העיר ולא בנו בה כלום והאי דכתיב וירד כו' על מחשבתם הוא דקאמר:
שהוא קטן. אותו שליש שהוא קיים עדיין:
כאלו חגבים. מפני רום המגדל:
אין שם. האמור כאן:
פי כסיל וגו'. שפיהם הכשילם שכן היה להם בסוף שנאמר ויפץ ה' אותם וגו':

פסקה ט

מה נאמר. מה היה לנו לומר אילו לא כתב בני האדם וכי בני חמריא וכו' חמורים וגמלים:
אלא בנוי כו'. בניו של אדם הראשון שאחזו דרכו כדמפרש ואזיל:
האשה אשר נתתה וגו'. שכפה בטובתו שנתן לו הקב"ה שכל השורה בלא אשה שורה בלא טובה:
ה"ג בילקוט כך ש"ס שנים מדור המבול כו'. כלומר עדיין לא היה זמן ארוך שהציל אותם הקב"ה מן המבול כ"א ש"ס שנה כדאיתא בסדר עולם והם כפו בטובה זו ואמרו אחד לאלף ותרנ"ו שנה העולם מתמוטט כו' כדלעיל ריש ע"א או ר"ל שהטובה היא שהיו כולם לשפה אחת כו' ומפני זה החילו את זאת והאב"א מקיים גירסת הספר שכתיב שנתים מדור המבול עד נמרוד שהמרידן על הקב"ה:
[**הואיל והן עם אחד** גרסינן]:
הואיל והן כו'. שיש שלום ואהבה ביניהם אקבלם אע"פ שלפי מעשיהן אינן ראויין לקבל בתשובה:
שנאמר ועתה. וכאילו אמר הרי תשובה:
והם ענו לא. כלומר לא נשוב והקב"ה השיב יבצר מהן וגו' וכן דרשו לעיל פרשה כ"א על ועתה פן ישלח ידו וגו':
מגממין. כורתין הענפים וזהו יבצר לשון בצירה שייך גבי כרם וכן יבצר מהם ל' משפחות כדלקמן:

פסקה י

הבה ארדה כו'. כך כתבוהו לתלמי המלך:
אעשה נבלה. אעשה אותם נבלה:

הוה חד מנהון כו'. כשהיה אחד מהם אמר לחבירו הבא לי קולב פירש"י קרדום ובערוך גרס כולב ופירש בו צבת:

והוא היה נותן לו מגרופה. פי' רחת פאל"א בלע"ז:

הוה מחי כו'. וחבירו היה מכה אותו [הכה ופוצע את מוחו]:

ה"ג בילקוט בני צור לצידון ר' נחמיה אומר:

בראשי ההרים. כלומר במקום גבוה ומשם קבל וכנס אליו כל ארץ וארץ את אנשיו [ובילקוט ורש"י גריס בראשי תורין כלומר במקום גבוה כתורן בראש ההר] ודייק מדכתיב ויפץ ה' אותם משם על פני כל הארץ:

אין ויפץ כו'. דרש ויפץ כמו ויצף כמו כשב כבש:

[ה"ג והציף שלשים משפחות]:

תרתין חורנייתא. ב' משפחות החסרים משלשים:

שני גוים. הרי שהגיע מההפכה הזאת טובה לאברהם ולישמעאל וליצחק:

פסקה יא

הוה יתיב כו'. היה יושב לפניו ללמוד ממנו תורה:

לית סבר. אין אתה מבין:

דאנא גלי כו'. אני גולה מארצי:

מהיכא כו'. מאיזה צד ואיקלים היא ארץ מולדתך [ובילקוט גריס דאנא גלי מן אתראי א"ל מהיכן את]:

בורסיף. מקום אחד יש בבבל שמו בורסיף ואויר שלו משכח התלמוד כדאיתא בפרק חלק בבל ובורסיף סימן רע לתורה מאי בורסיף בור שפת ובערוך ערך חצצרות וברסיף נוטריקון בור מן הספר ע"ש שמשכח התלמוד:

בולסיף. נוטריקון בלל שפת:

פסקה יב

אף היא לא תברא. אף זה אין סתירה ושבירה לדברינו:

בשרו שיש לאביו כו'. דאל"כ היאך בשרו שיבא אל אבותיו לעוה"ב אם לא עשה תשובה ועיין זה לעיל ריש הסדר:

פסקה יג

דיפו. ממקום יפו:

עובד. עושה ובילקוט גרס מוכר:

חד זמן כו'. פעם אחד בא איש אחד ורצה לקנות צלמים וא"ל אמור בן כמה שנים אתה והיה אומר לו בן נ' או ס' וא"ל אברהם אוי לו לזה האיש שכבר הוא בן ס' ורוצה להשתחות לצלם שאינה אלא בן יום אחד:

חד זמן כו'. פעם אחת באת אשה אחת והיתה טוענת בידה קערה אחת גדולה מלא סולת ואמרה לו הרי לך זה קחהו והקריב אוחה למנחה לפני הצלמים:

קם נסיב. קם אברהם ולקח בקלוסא פי' הערוך כורמיזה שמכין בו ורש"י גרס בולקסא ופי' מקל:

ותבריהון כו'. והיה משבר את כל הצלמים:

ויהב כו'. היה נותן את המקל ביד גדול הפסילים שהיה ביניהם ואותו לא שיבר:

כיון כו'. כיון שבא אביו תרח:

אמר מאן עבד גרס. פי' א"ל לאברהם מי עשה להן כזאת א"ל מה נכפור ממך:

קריבת לקדמיהון כו'. הקרבתי אותו סלת לפניהן והיה פסל זה אומר אני אוכל ראשונה כו':

קם הדין כו'. עמד זה הגדול שביניהן ולקח המקל ושבר את כולם:

[מה אתה מפלא בי גרסינן]:

מפלה. פי' מתעולל בי [והונה אותי ומלעיג עלי וכ"פ הערוך]:

וידעין אינון. בתמיה וכי יודעין הן מאומה להבין ולדבר ולהתנענע:

ולא ישמעו כו'. בתמיה:

נסביה כו'. תרח לקח לאברהם ומסרו לנמרוד:

א"ל נסגוד כו'. נמרוד אמר לאברהם אם לא תשתחוה לאלה בא ונשתחוה לאש:

דמטפין. שמכבין. כפשתה כבו תרגום כבוצנייא עמו וטפו:

לעננא כו'. לעננים שטוענין ונושאין את המים:

ה"ג לעננא א"ל א"כ כו':

דמבדר. שמפזר:

ונסגוד לבר אינשא. נשתחוה לבני אדם שהוא מלא נקבים והרוח נשאר בקרבו [וה"ה לכל חי אשר ע"פ האדמה]:

מיליך כו'. דברים ריקים אתה מדבר:

הוה תמן כו'. היה שם הרן בן תרח והיה עומד מחולק בדעתו עם מי יסכים דעתו ואמר ממ"נ כו':

מן דאברהם. מן אמונת אברהם אנכי:

אמרין ליה כו'. אמרו לו להרן של מי אתה:

ונחמרו כו'. שמעצמו היה לו לידע שאין באש ממשות אלהות גם למדו חז"ל המוסר עצמו ע"מ שיעשו לו נס אין עושין לו נס דכתיב הן לא ידיע ליהוי לך מלכא מציל אי לא מציל ידיע כו' והרן סמך על הנס:

ויצא ומת כו'. בשוחר טוב איתא שנטלו המלאך והשליכו לפני אביו:

פסקה יד

היה גדול מנחור כו'. פירש"י דכתיב ויולד את אברם ואת נחור ואת הרן:

ה"ג נמצא אברהם גדול מהרן ב' שנים:

לו' שנים. שהרי אברהם היה גדול משרה י' שנים שהרי כשנולד יצחק היה הוא בן מאה שנה והיא היתה בת צ' שנה ונמצא כשהיה הוא בן י' נולדה שרה ואז היה הרן בן ח' צא מהן שנה לעיבורה של מלכה ושנה לעיבורה של יסכה היא שרה נמצא כשבא הרן על אשתו ונתעברה היה בן ו' שנים:

ואברם אינו מוליד בתמיה. ומשני שלכך כתיב ותהי שרה כו' להודיע שהעקרות לא הי' מצדו רק מצדה [וע"ל רפמ"ה ובפ' בן סורר]:

הוה לה. היתה לה אח"כ ולכך כתיב אין שפירושו כמו הן כלומר הן יהיה לה אח"כ ולא עתה כמו שדרשו ביבמות בפרק החולץ ובן אין לו עיין לו [ועיין עוד באיכה רבתי בפ' בכה תבכה]:

פצחי רנה וצהלי. מדבר בציון:

פרק לט

פסקה א

ליפותך יפיך. פי' שתהא אתה יפה:

פסקה ב

אפופלסמון. שמן מור:

פסקה ג

שאיחה. שחיברה ותפרה:

ה"ג במדרש חזית כל באי עולם לפני הקב"ה [ובערוך ערך אח גרס כגירסת הספר]:

ה"ג כחומה נבנה עליה וגו'. נצילנו ונבנה אותו בעולם:

מעמיד דברים כו'. לחזק ולעמוד באמונת ה' יתברך:

[**מה הצורה** גרסינן]:

מתקיים עליו. לעמוד ולהשגיח ולהציל מיד הקמים עליו:

זה חנניה כו'. שהושלכו גם הם בכבשן ונצולו:

פסקה ה

רפינו. כן הוא הקרי וע"ל פל"ח:

פסקה ו

אין דין. אין מקום לדין גמור בלא רחמים:

אין עולם. א"א לעולם להתקיים:

אתה תופס כו'. אתה אוחז החבל בשני ראשיו והוא דרך משל:

את בעי כו'. אתה רוצה העולם ותרצה גם הדין:

סב לך כו'. קח לך אחת מהן שאם אין אתה מותר מעט לפנים מן השורה אין העולם יכול להתקיים:

פסקה ז

מתבקש לו כו'. עי' בפירש"י סוף פר' ל"ח:

אצא. מארצי ומבית אבי כדבר ה':

ואומרים הניח גרס. פי' כן יאמרו הבריות ויש חלול שם שמים בדבר:

לעת זקנתו. של תרח הניח אברהם:

לך אני פוטרך. לך בתרא קדייק:

מקדים מיתתו כו'. בשביל דורות העתידים שלכאורה יסברו שמת קודם צאתו:

פסקה ח

שתי פעמים. דריש לך בתרא ככתיבתו לשון הליכה:

מארם נהרים כו'. פירש"י ובא לא"י ושם דבר עמו בין הבתרים ומבין הבתרים חזר לחרן ונתעכב שם חמש שנים [ועי' בילקוט גופא דעובדא בשם ס"ע]:

עמך הייתי. עמך דרש עמך העי"ן בחיר"ק:

[**שנדבת לשמי** גרסינן וכ"ה בילקוט תהלים:

שכנסת אתה לי גרסינן]:

החיילות כו'. חילך הוא לשון חיל והם אותם שגייר והכניסם תחת כנפי השכינה שנאמר ואת הנפש אשר עשו:

ה"ג מהדרי קודש מהדרו של עולם]:

מהדרו של עולם. פירש"י ממזרח שהוא הדרו של עולם כד"א קורא ממזרח עיט ונאמר על אברהם מי העיר ממזרח צדק וגו':

מרחמו של עולם. מעת שנברא העולם דכתיב בהבראם ודרשו חז"ל באברהם כלומר בזכותו ורש"י פירש ממקום שהאורה יוצאה כתינוק היוצא מרחם אמו:
ה"ג בילקוט תהלים ואשכונה מדבר באברהם:
למה כיונה: **קופצת**. כלומר מנענע מעט מעט לפי שא"א לפרוח באחד אם לא שיתנענע גם האחר קצת או מלשון לא תקפוץ כלומר כובשת את האחד על הגוף למען ינוח:
ה"ג נדנוד אחר נרנוד טלטול:
ה"ג וא"ת גהץ. [וכ"ג הערוך] והוא לשון גיהוץ כלומר מאחר שהיה מלובן ומזורז לצאת למה נתעכב בחרן ה' שנים כמו שכתבתי למעלה בשם סדר עולם:
אבל משהורשה כו'. דייק מדכתיב כאשר דבר ה' ללמד שמיד שבא עליו דבר ה' היה הולך הוא:
ופוחזים. פי' הערוך קופצים כלומר עוסקים בליצנות ושחצנות:
לסולמה של צור. פירש"י פ"ק דביצה צור היתה יושבת על הר גבוה והיו עולין לה במעלות לפיכך קורין אותה סולם:
הארץ הזאת. ה' דהארץ קדייק הארץ המיוחד שחמדת אותה:
ב' פעמים. אחת כאן ואחת גבי עקידת יצחק:

פסקה ט

[ה"ג פנ"ה ובילקוט] אם הראשונה מן מה דכתיב אל ארן המוריה הוי שנייה חביבה מן הראשונה. פירוש מדלא אמר ג"כ אל ארץ כנען ופירש אותה בהדיא ארץ המוריה הרי גלה שההליכה ההיא היתה חביבה עליו וכן פירש"י לקמן פרשה נ"ה:
מאפרכי שלך. בערוך משמע כל העיר בכללה:
על כל פסיעה כו'. שאם גלה אותה מיד היה מקצר הדרך למהר ביאתו שמה ועכשיו היה הולך ומהלך למצוא אותה ארץ שדבר לו המקום וכן פירש הרמב"ן:
ואית תחומין כו'. וכי יש תחומים במעים לידע מי הוא החביב יותר ששניהם אהובים עלי:
משהה כו'. משהה וממשיך לבם ועיניהם תלויות ומצפות מתי יגלה להם ובפרשה נ"ה פירש"י מתלא לשון עייפות כד"א ותלה הארן ולקמן בפרשה נ"ה גורס מתהא והוא לשון תוהו ובוהו:

פסקה י

ר' ברכיה כו'. חוזר למעלה שקיצר ביחוס בני נח ואח"כ ויאמר ה' אל אברם ועם אחד מהם לא נתייחד הדיבור:

פמליא שלו. חיילותיו:
ועשה צבורים. מאותו עפר שנפלה המרגלית שמה:
את הראשונה. צבור הראשון:
השני גרסינן:
אמרו מצא המלך כו'. דרך שמחה ובשורה טובה:
ומצאת וגו'. לשון מציאה נופל על דבר המתבקש כד"א ויבוקש הדבר וימצא:

פסקה יא

ומנח לא העמדת כו'. ושוב כל יוצאי חלצי לא יהיו אלא אומה אחת יחידה עמהם אלא שיהא יתירה על ע' אומות אומה קדושה כמו לשון הקודש שהוא יתר על ע' לשונות ביחוד בקדושה פרטית:
ואעשך. לשון בריאה כד"א ויעש ה' אלהים וכן הוא בתנחומא:
בריאה חדשה. שהוציאו ממזלו הראשון גם בברית המילה נשתנה לעילוי:
שלש גדולות. ואעשך לגוי גדול ואגדלה הרי שנים ואעשך גם הוא לשון גדולה כד"א אשר עשה את משה ואת אהרן פירוש אשר הגדיל את משה הכי איתא בפרשת נשא פרשה י"א וכ"מ באב"א:
וארבע ברכות. ואברכך. והיה ברכה. ואברכה. ונברכו:
ממעט פריה ורביה. פירש"י שאין דרך ארץ לשמש מטתו בדרך:
היציאה. הממון שעיקרו עומד להוצאה:
ממעט את השם. פירש"י אינו יכול לקיים מצות הש"י כמו שהוא במנוחה בביתו:
ולפום דאמרי כו'. ולפי מה שאומרים הבריות המושלים משל הנוסע ועוקר דירתו אפילו רק מבית לבית מאבד חלוק או כה"ג ממקום למקום אחר מאבד נפש אחת כלומר מטורח הדרך נחלש הגוף ונאבד הדרו:
ברם את. אבל באמת את כו':
ר' ברכיה חוזר על ואגדלה שמך:
מוניטין. מטבע:
ה"ג אברהם ואגדלה שמך יצא לו מוניטין וכ"מ באב"א בשם התוספות פרק הגוזל עצים:
ואגדלה שמך. משמע ששמו יוצא בכל העולם:
בחור ובתולה. פירש"י בפרק הגוזל רמז ליצחק ולרבקה ואולי אחר שנולדו יצא המטבע או קודם והיה דרך נבואה ועי"ל שרמז על שהיו שניהם זקנים ועשו פרי כמו בחור ובתולה ובתוספות פרק הגוזל קמא איתא שמצד אחד היה כתוב זקן וזקנה וכו' דאילו הצורות הא אסור לעשות צורת אדם:

מקל ותרמיל. רמז שהיה בראשונה רועה צאן:
ותרמיל. שק קטן שבו מצניעין הרועים מאכלם כד"א בכלי הרועים ובילקוט:
קובע אני לך ברכה כו'. והיה ברכה דייק כפירש"י בחומש ועיין בפרשה נשא פ' י"א:
ה"ג שלך קודמת לשלי משהן אומרים כו' ועיין כל זה בפר' נשא פרשה י"א:
ה"ג שמים אין כתיב כאן אלא השמימה אמר הקב"ה בה"א בראתי כו'. וכן היא גירסת הילקוט ורש"י:
ה"ג בילקוט ורש"י מנין ואברככה מה אברככה רמ"ח אף אותיותיך רמ"ח. ולא קחשיב וי"ו השימוש וכן פירש"י:
שם. לשון שומת ב"ד ור"ל קנה בשומא ושוייה:
כיצד. כלומר כיצד היה כחו גדול:
חלא מזיל חמרא גרסינן פירוש כל מקום שיש חומץ הרבה היין הוא בזול כן היה ניצול יין נסך כדי שיהיה יין כשר בזול ומצאתי דגרסינן חלא ומזיל כו' ופי' החומץ היה ניצול כדי שהיין יהיה בזול והרואה יראה כי איננו נכון:
ונצטרך ליטול. מפני שהיה מתברך באותה פרוטה:
[כבר כתיב ואברככה גרסינן]:
ולמאן דחזי כו'. ולמי שראוי והגון בעיניך להתברך ברכהו:

פסקה יב

יקלו. הקו"ף פתוחה פי' יהיו נקלים ע"י אחרים ולא כתיב אקללם:
אנא. אני בעצמי:
תניא כו'. על והיה ברכה קאי:
בר סיסי. הוא לוי בר סיסי:
ונפסח. לשון פסח וצולע ועיין סוף מסכת סוכה:
וחס עליו. מרדכי היה חס על אחשורוש הרי נתקיים ונברכו בך כל משפחות האדמה. וכדמפרש ואזיל אמר מרדכי יעקב בירך כו':
גלה לו. פתרון חלומות אמר [הקב"ה]. כן אמר מרדכי:
אין תימר כו'. א"ת שיתברכו שיהיו עשירים הרי כבר הם עשירים בלא ברכותינו יותר ממנו:

פסקה יג

בשם רבנן דתמן אמר גרסינן. פירוש רבי ברכיה אמר כן בשם רבנן של א"י:

בן שבעים וחמשה כו'. בברית בין הבתרים היה בן שבעים כדאיתא בסדר עולם ובפרשת נשא והלך אל חרן ונתעכב שם ה' שנים ואח"כ הלך לארץ כנען כדאיתא בסדר עולם וכמו שכתבתי למעלה בשם רש"י:

פסקה יד

כאלו בראו. כד"א ויעש אלהים:

ויאמר אשר כו'. הכתוב יאמר אשר עשה כלומר אברהם למה כתב עשו:

פסקה טו

נתבקש להם. לאומות היושבים בה שלא נתמלא סאתם עדיין:

ה"ג לא בנה כו' וכדלקמן ג' מזבחות בנה הראשון על בשורת הארץ וכו' ובילקוט ורש"י גרס זה שיכון לבשורת הארץ ועיין פירושו לעיל בפרשת נח סוף פרשה ל"א:

לשעבר כו'. מקדם דייק מקודם היתה נקראת כן ולא אח"כ:

ועכשיו. פירש"י מימות ירבעם ואילך:

תמן קריין כו'. שם קורין לפועל טוב עמידה:

להרהון. עביט של מי רגלים עמילה והערוך מהפך עמידה לעמילה ועמילה לעמידה ורש"י פי' עמידה לשון חוזק וקיום כד"א יקח מכם עמדתו (מיכה א':י"א) ובירושלמי פרק רבי עקיבא גרס תמן צווחין לפעלא טבא עמדה וצווחין להרהון של מי רגלים עמידה ובסמוך גרסינן ג"כ לא רצה להקרות עמדה קורין אותו עמידה והרמב"ן בפרשת כי תצא בפסוק לא תתעמר בה הביא גירסת הירושלמי לפעלא טבא עמידה:

אהל שרה תחלה. משום כבודה בת מלך פנימה:

פסקה טז

ואחד לקניינה. שזכה בה שנאמר קום התהלך וגו' וכמו שאמרו חז"ל מכי דייש אמצרא קנה ועיין עוד לקמן סוף פ"מ תניינא:

ה"ג אלא שלא יפלו בניו בעי:

שהקריא כו'. הרגיל אותו בפי הכל עד שכולם קראו בשם ה' וקרי ביה והקרא או ויקריא:

ולהכניסם ויקרא דרש שקרא אותם להביאם בשם ה' יתברך:

מחקה. לשון חיקוי ודמיון:

פרק מ

פסקה ב

להקפיד. להרהר אחר מדותיו יתברך:

ומתורתך תלמדנו. למדנו מתורתך שאין להרהר אחריו:
טירוף. טלטול ונדנוד בלי שלוה כדלעיל פרשה כ"ה:

פסקה ג

אוותנטיאה כו'. חוזק וממשלה של אותו רעב שהיה בימי דוד לא היה ראוי לבא אלא בומי שאול וע"ל פרשה כ"ה הטעם ושם נתבאר כל מאמר זה:
[**כולם לא באו** גרסינן]:
בימי למך. האי דכתיב הראשון היה בימי למך:
של בצורת. פירש' לעיל פרשה כ"ה שנה עבדה שנה לא עבדה:
של מהומה. ראש חמור (בחמשים) שקל [צ"ל בפ']:
מ"ב סאין היו. בסלע או בשקל. והא תני בניחותא:
הולכת בסלע. בתחלת מגילת רות גרס בשקל:
ה"ג לא יצא לח"ל ואלימלך יצא ולפיכך נענש ויהי כו' ועיין ריש רות [ולעיל פכ"ה ולקמן בפרשת תולדות ובס"פ המוכר את הספינה והכי מסיים ג"כ רש"י ז"ל ובילקוט]:

פסקה ד

ה"ג הנה נא ידעתי:
ביפיה. ולכן החליט לאמת ויציב שיפיה יופי אמתי ומצריים גם המה יתמהו על זה:
הלכנו. כך אמר אברהם:
בארם נהרים כו'. ושם אינם שחורים כל כך ואפ"ה אין נאה כמותך ואף כי אם נבא למקום כעורים כו':
ה"ג טפילה ונעשו טפילה אברהם וברק:
ומשכת וגו'. הרי שהוא היה העיקר ויאמר אליה וגו' עשה עצמו טפל לה וכדמפרש ואזיל:
ה"ג אם תלכי עמי לקדש. לקדש שם היה דר ברק:
אלך עמך לחצור. מקום האויב יבין מלך חצור וכתיב סיסרא שר צבא מלך חצור. הרי שאמר אלך עמך לחצור היא עיקר והוא טפל לה וכן למ"ד אלך עמך למלחמה:
אפס וגו'. סיפיה דקרא כי ביד אשה ימכור ה' את סיסרא הרי שהיא נשארה עיקר אצל המלחמה וגם לענין השירה שעשה עצמו בה עיקר נעשה טפל לה וכדמפרש ואזיל:
לשון יווני הוא אפס. בילקוט לא גרס ליה ונראה שהוא לשון מיעוט כמו כי אפס כסף וממעט את ברק מן השירה וכן הוא באיכה רבה בפסוק בכה תבכה וע"ש:
[**לך לבדך** גרסינן]:

פסקה ה

שרה היכן כו'. שאמר כבוא אברם והל"ל כבואם שיפול אחריו שוב ויראו אותה וגו' ועוד שכבר עשה אותה עיקר:

נתנה. אברהם נתנה בתיבה:

כיון דמטא כו'. כיון שהגיע לתת המכס אמרו לו תן מכס:

אנא יהיב כו'. אני נותן מכס מה שתתבעו:

א"ל מאנין כו'. כלים אתה נושא בתיבה אמר אתן מכס הבא מן הכלים:

דהב כו'. זהב אתה נושא כו':

מטכסין. משי מובחר:

מרגלין. מרגליות:

אנא יהיב כו'. הכל כדי שלא יפתחו התיבה ויראוה בתוכה:

לא אפשר כו'. אי אפשר שתפטר אלא תפתח התיבה ותראה לנו מה שבתוכה:

איקונין. תואר:

נמסרו כו'. בה היו משערין היופי:

מתעלה כו'. דריש ויהללו כמו ויעללו בחילוף אותיות אחה"ע ורש"י פירש דייק ותוקח כד"א ולקחום עמים רבים כדלקמן וכן דרשו לעיל פרשה י"ו ויקח את האדם העלה אותו כד"א ולקחום עמים:

אנא יהיב כו'. אני אתן מאה דינרין:

ואיעלל כו'. ואכנס או י"ל אתעולל בה:

בעלייתן כו'. בעלייתן של הצדיקים הם מתעלין והולכין כשהם בירידה ובשפלות מניין שהם מתעלין והולכין:

מעלין כו'. ויעלו דרש לשון עלייה:

בעולם הבא. לימות המשיח וכן תמצא בהדיא סוף מסכת כתובות ועיין לקמן פרשה מ"ג:

ולקחום כו'. פסוק הוא בישעיה סימן י"ד ומדבר בעלייתן של ישראל:

פסקה ו

[**וירד אברם מצרימה ובישראל וגו'** ה"ג לגור בארץ באנו באברהם כתיב כי כבד]:

[**תשליכוהו וגו'** גרסינן]:

על העם וגו' גרסינן:

פרק מא

פסקה א

סיקוסים. קשרים [ועי' בערוך]:

מהן שכרן כו'. דשכר מצוה בהאי עלמא ליכא אלא לעולם הבא [וכ"ה בהדיא בשו"ט ובמד"ר פ"ג ושם כל המאמר הזה והותר]:

מכוון למעלה. מפני שאין בו עקמומית כדלעיל:

יש להן תאוה. כדלקמן:

בתמתן. שם מקום:

דקלי. אומן בקי בנטיעות דקלים כדאמרינן חמר גמל גנן:

צופה מריחו. זכר אחד עומד ביריחו והיא מתאוה לקבל הרכבה ממנו:

ה"ג כיון שהרכיבוה אותה ממנו [ועי' במד"ר פ"ג ובס' בחיי פ' תזריע]:

תמן כו'. בבבל עושין כלים אף מן התמרה [וכ"ה בהדיא בשו"ט ובמד"ר]:

להלל. לשבח להקב"ה בחג הסוכות:

חריות. הענפים של דקל קורין חריות:

סיבים. סיב הגדל סביבו עושין ממנו חבלים ובשוחר טוב גרס בהדיא הסיב שלה:

סנסגים. כמין חוטין תולין ממנו כמו בגפן:

שפעת קורות. פירש הערוך קורות גדולות:

להקרות. לעשות ממנה תקרה על הבית ובשוחר טוב גרס וקירות לסוכה:

נופל כו'. מפני שכל הענפים הם למעלה בראשו:

להזדווג כו'. להרע להם:

פסקה ב

בראתן. מכת ראתן:

שהאשה רעה לו. תשמיש אשה ובפירוש רש"י מצא הטעם שהחולי ההוא מחליש האדם מאד עד שכמעט נופל ותשמיש מחליש ג"כ לפיכך חולי זה קשה לו מאד:

קורות ביתו. דייק מדכתיב ואת ביתו ביתו ממש:

עלו דטולמוסן כו'. הערוך פירש טולמוס איש בליעל ורשע ולפי זה יכול להיות שפירושו ההדיוטים בקשו לנעול מנעל של המטרונא שודאי אינו יוצא נקי וכן כאן ע"ד כלי שנשתמש בו קדש כו' וכה"ג אמרינן מסאנא דרב מכרעי לא בעינא וכל זה בפנ"ב ועיין שם פירושו בשם רש"י ולפי פירוש דהתם לא גרס ליה כאן ובירושלמי סוף פרק המדיר גרס עד דטולמסון דנגע בפונסא דמטרונא:

אברהם יצא בהבטחה. שאתה הבטחתו שלא ינזק שנאמר ואברכה וגו':
ואני יצאתי. ע"פ דברו שהאמנתי ושמתי בטחוני בך אע"ג שלא הבטחתני:
סירה. בית הסוהר שנלקחה בע"כ:
ואני בתוך הסירה. בתמיה וכי תצא זאת מלפניו:
מגלב. רצועה ומקל:
אין אמרת כו'. אם תאמר שאלקה פרעה ובני ביתו אלקה אותם ואם תאמר שאניחם אניחם:
וכל כך למה. הרי היה סבור פרעה שבהיתר לקחה:
בעיצור. עצירת נקבים שנאמר כי עצור עצר ה' בעד כל רחם וכמו שפירש"י שם:

פסקה ג

הה"ד ויוציאם כדלעיל שאברהם היה סימן לבניו:
הקפותיו. מה שנטל באמנה:
[**ארבעה דברים כו'**. ג"ז באיכה רבתי פ' ידו פרש צר אפס קצהו]:
וילך אתו לוט. סיפיה דקרא ואת כל רכושם משמע שגם רכושו היה לו בעבור אברהם או י"ל מה שהלך עמו בטוח בדבר ה' ונחשב לו לדבר טוב:
ועתה לכה נא וכו'. כל אלו מקראות מדברים בעמון ומואב ובני לוט:
ויהי אחרי כן. פסוק הוא בד"ה ב' סימן כ':
ידו פרש צר. מדבר בעמון ומואב [וע"ש במדרש איכה ובפירש"י]:
חטא שלהם. ששכרו את בלעם לקלל ישראל:
ובמים וגו' גרסינן. וסיפיה דקרא ואשר שכר עליך את בלעם נראה דה"ג ומה ענה וגו'. כי לא קדמו ישראל בלחם וישכור עליו את בלעם לקלל (נחמיה י' ג') וישלח ויקרא לבלעם בן בעור לקלל אתכם (יהושע כ"ד:ט') והמדקדק ימצא כי נכון הוא [ואח"כ לתקופת השנה מצאתי בספר א"א שכתב כן בשם נ"א באיכה רבה פר' הנ"ל וברוך האל שכוונתי דעת הגדולים]:
עמדו כו'. והרי הם ד' לא יבא עמוני כו' עד אשר לא קדמו כו' הרי אחד. זכור נא מה יעץ וגו' הרי שנים. כי לא קדמו ישראל בלחם הרי שלש. וישכור עליו את בלעם לקלל הרי ד':

פסקה ד

ה"ג בנותיך וגו' ר' טוביה בר יצחק אמר ב' מציאות והכי מוכח בילקוט ולקמן פר' וארא:

פסקה ה

זמומה. זמם היה נותן בפיהם כדי שלא ירעו בשדות אחרים:

הותר הגזל. בתמיה:

פרדה כו'. פרד אינו מוליד לכן קורין לכל עקר פרד:

ואין אוכלין כו'. לכן אף אם אוכלין בשדות אחרים משלהן הם אוכלין ואין בו גזל:

עד עכשיו כו'. כלומר עדיין יש להם זכות בארץ שלא נתמלא סאתם עדיין:

פסקה ו

קלסתר. תואר ומראה פנים:

הפרד. לשון כסוס כפרד:

ואם אנא לדרומא כו'. בין כך ובין כך אנכי לדרום ואתה לצפון וכדמפרש לקמן ועיין זה במדרש בפסוק לב חכם לימינו:

מן כל אתר. מכל מקום יהיו החטין שלי:

ואשמאלה. בסגו"ל תחת אל"ף ראשונה פירושו ואני אלך אל השמאל:

ואשמאילה. לשון מפעיל לאחרים:

מן כל אתר כו'. מ"מ תרצה או לא תרצה אשמאיל אני אותך וכן הוא במדרש קהלת בפסוק לב חכם לימינו:

פסקה ז

בולמוס. רעב ותאוה של עריות ועיין בערוך ערך בולמוס:

שמאכיליין כו'. פירש רש"י סוף שנכשל בקרוביו:

ה"ג בילקוט לשון ערוה הוא וישא היאך מה דאת אמר ותשא אשת אדוניו וגו' את עיניה. כי היא ישרה בעיני:

וירא. וירא אותה שכם:

את כל ככר הירדן. היאך מה דאת אמר כי בעד כו':

והשקה את האשה. בילקוט גרס עוד ד"א אלכה אחרי מאהבי נותני לחמי ומימי שמני ושיקויי:

כאינש דבחר פורנא כו'. כזה שבוחר בחבה לירש כתובת אמו בשמחה כן היה בוחר בערים הללו לאהבת הזנות וכן מצאתי שוב בפירוש רש"י:

אברם ישב וגו' גרסינן:

אין לך בכרכים רע כסדום. ובא הכתוב ומספר בגנותו שבחר בהיותר רעים שבכולם ורבי יוסי סבר שבשבחו ספר הכתוב שלא מצא בכולם מקום יפה באנשים כשרים והגונים

ומעתה בא וראה אלו שהיו החשובים והמובחרים שבכלם שעליהם נאמר ואנשי סדום כו':

חטאים בגילוי עריות. כד"א וחטאתי לאלהים:

לה' בעבודת כוכבים. כד"א בלתי לה' לבדו:

בשפיכות דמים. מצאתי שנאמר וגם דם נקי שפך הרבה מאד:

פסקה ח

כעס היה כו'. הקב"ה היה כועס עליו:

[**ולוט בן אחיו** גרסינן]:

כדי לירשו. להוריש את אשר לו כאילו ח"ו אינו מאמין בהבטחתו ית':

פרסתקין. פירש רש"י אסופי מן השוק:

ויהי ריב. אותו מדון הלך לו:

מלך. הקב"ה נעשה לו חבר:

פסקה ט

דייש. הכל דשין עליה:

דממיגין. [הערוך לא פירשו וענינו] לשו מיסמוס ומירוק כד"א נמוגו כל יושבי כנען:

דמלחלחין כו'. [לקמן פס"ט ל"ג ליה ובפירש"י כתוב] ס"א דמלחלין מכתיך:

משקשקין. ממרחין וממרקין וע"ל פרשה ד':

מן חובתיך. מעונותיך:

רדיה. כלי מחרישה לא תחרוש תרגום אונקלוס לא תרדי:

ה"ג ר' אחא הא סימן טוב. בירושלמי דקדושין ובתוספתא פרק שני דב"ב וחכמים אומרים לא קנה עד שיחזיק א"ר יעקב וה"ג בילקוט ועי' במדרש רות בפסוק וזאת לפנים [התהלך בארץ וגו' גרסינן]:

פרק מב

פסקה א

ה"ג אמר לטובתו ולעצמו אמר בלבו כן:

קוזזות. פירש רש"י כמו קציצות חתיכות ובערוך פי' מין אדמה אדומה ומפני שלא היה לו מה לאכול וע' כל המעשה משלם באבות דר' נתן פ"ו:

לנדותו. פירש רש"י אחיו קטרגו עליו ואמרו לאביו הרי הניחך לעת זקנתך ולאחר מותך יטול בנכסך עמנו שוה בשוה ועלה לפני ר' יוחנן בן זכאי לנדותו בהסכמתו:

בן ציצית הכסת כו'. כולם שמות גדולי ירושלים כדאמרינן בפרק הניזקין:

הרי הם עלי חרם. כדי שלא יהנה מד"ת ואיני רוצה ליטול אלא שוה כו'. ובילקוט גרס הרי הם עלי חרם אלא שוה כו':

זה אמרפל וחבריו כו' גרסינן. ועיין בתנחומא פרשה זו מסיים עד שלא בא אמרפל וחביריו לא היה חרב בעולם באו ופתחו בחרב אמר הקב"ה אתם פותחים בחרב להפיל כו' חרבם תבא בלבם ויחלק עליהם לילה וגו':

פסקה ב

בחליטין. הערוך הביאו ערך חלט ומשמע פירושו כשם שהאדם בא לעולם רך וחלש וצריך למאכלות דקים כן לעת זקנתו נעשה רך וחלש וצריך למיני חלוטין ומאכלים דקים:

כשם שפתח כו'. כשם שפתח צערו של אברהם אבינו בד' מלכים שבאו עליו להרגו כדלעיל לטבוח ישרי דרך וכדמפרש שוב לקמן ואח"כ ניצול מהם והיתה לו לפליטה גדולה כך אינו חותם לעתיד אלא בד' מלכים שכל מה שאירע לאברהם הוא סימן לבניו כדלעיל פ"מ [ועי' בהרמב"ן פ' זו]:

למה כל אלה כו'. למה נתן ה' בלבם ככה כדי כו':

פסקה ג

הברברים גרסינן פי' אומה בזויה מלומדת מלחמה:

(ובלשון יוני הוא שם תואר לאנשים אכזרים ובעלי מדות רעות):

ליזקק לו. להרגו:

גלגל עיניו כו'. עיין לקמן פ' זו:

אמרו. כל יושבי הארץ [ועי' מאמר זה ריש פ' שמיני ור"פ רות ור"פ אסתר ובמד"ר פי"ג]:

אם נהרוג את אוהבו גרסינן. ששוב לא יהיה לו שייכות וקירוב דעת לארץ הזאת:

עין שעשתה. שכבתה כד"א גט מעושה גדול שכר המעשה מן העושה ואברהם כבש מהם מדת דין שכל טובה וברכה באת בשבילו שנאמר ונברכו בך וגו' וכדלעיל שאפילו ספינות שבים נתברכו בשבילו:

פדגוג. אומן המגדלו:

אין זקנים. [עי' ריש שמיני הגירסא נשתנה קצת וכן ריש מגילת רות ואסתר]. ובירושלמי דפ' חלק גרס אם אין קטנים אין גדולים ואם אין גדולים אין תלמידים כו'. וכן הוא במגילת רות:

פרסטגמא. פי' הערוך איגרת }*) ובעל מוסף הערוך פירש גזירת דת:{:

לפסוק היו צריה. שהוא פסוק החמישי:

ליפס. פירש הערוך מס:

גבאי טמיון גרסי'. פי' גובה מס לאוצר המלך:
החרש והמסגר. ואמרו חז"ל אלו סנהדרין:
ה"ג והמסגר אלף ר' ברכיה אמר החרש אלף והמסגר אלף ורבנן אמרו ועיין במקומות הנ"ל:
ה"ג וכיון שראו כן התחילו הכל צווחין כו':
אם צרה. אם מדבר בצרה:
ועבד פלגא. ועשה מחלוקת ופלוגתא וחלק עליו:
עוד הוא. עדיין אינה שמחה שלימה. דאמר ר' יהודה גרסינן:
תורמסין. מין קטנית מרה ונתבשלת ז' פעמים ואח"כ היא מתוקה ע"י תיקון כדאיתא במסכת ביצה פר' אין צדין:
הדוב. אשת פוטיפר:
שנגנזה בבנין הבית גרסינן. ופי' המשכן שנאמר ולא יכול משה לבא אל אהל מועד וגו' ועיין פרשת שמיני וריש רות דאיתא הכי בהדיא:
אמרן דידן. כבר אמרנו את שלנו מה שיש להשיב על דבריך מעתה אמור אתה מה שיש בידך לומר:
אופכי כו'. פירש הערוך הנחה וקורת רוח:

פסקה ד

אמירתו אפלה. אמרפל נוטריקון אמירה אפל:
הכעיס. והיה מתעולל ושחק בכל העולם:
דאמרי. הכעיס כדאמרינן פרק קמא דסוטה מאן אמרייך דאמרת פירוש מי הכריחך:
ואפלי. לשון שחוק וצחוק כדאמרינן דהוה מפלי בבני ירושלים והוא ידוע ובערוך ערך אספרין גרס אמר אפלה ופי' כמו חושך ואופל אמרה לשון חושך וכולן לשון נוטריקון של אמרפל:
מלחייא. שם מקום:
איסרון. מטבע שקורין אותה איסרן על שם אלסר שהואתיקן אותו מטבע:
ה"ג מצטווח גוים: אתר הוא כו'. מקום יש ברומי שקורין אותו גוים:
זה אנטיוכס. מלך אלסר נוטריקון מלך אל אסר שאסר אל עליון על ישראל שכל אחד מישראל יכתוב על קרן שורו שאין לו חלק באלהי ישראל:
מצאתי ברמב"ן ז"ל דגרס אלסר זו מלכות מדי עילם זו אנטיוכס ופי' רבינו בחיי אלסר הוא עיר בארץ מדי או בפרס עילם זו אנטיוכס כמו שדרשו חז"ל שש שנים מלך אנטיוכס בעילם עכ"ל:

עילם היא במדי. שנאמר ואני הייתי בשושן הבירה אשר בעילם המדינה וכדאיתא בפרק האיש מקדש:
טירוניא. הערוך פי' ענין מס ולי נראה לשון שררה ואדנות בכח ובעלילה ועיין ערך טרן הראשון ושלישי:
מכל עובדי כוכבים. ולפיכך נקראת גוים:
ה"ג בילקוט באה גדולה לאברהם וכדלקמן:

פסקה ה

דורש שמות. לשון נוטריקון:
ברע. בן רע:
ברשע. בן רשע:
שנאב. שואב ממון:
שמאבר. שם אבר לפרוח לקבץ הון רב:
אבר. כנפים כד"א מי יתן לי אבר כיונה וגו':
שנתבלעו כו'. נטבעו ונבלעו בהפכת סדום ועמורה ובלע דרש לשון בלוע (ומביא ממון בגזל ועולה) וכן משמע בפירש"י בחומש. שנאב שונא אביו שבשמים שמאבר שם אבר לעוף ולמרוד בהקב"ה:
ה"ג בילקוט ובפירוש רש"י מגדל סדינים פי' שהיו מגדלים אילנות גדולות שעושין מהן סדן לקצב עליו בשר ודרש השדים לשון סדנים:
שהוא עשוי שדים שדות גרסינן. ואולי תפס לשון המקרא ויאכל תנובות שדי כמו שדה:
כשדים. דרש השדים לשון שדים כד"א יונק שדי אמו וי"ל שהיה ארץ טובה ושמנה:
ועשו לו בימה. לאברהם כשחזר מן המלחמה ונצח אותם [וע"ל פמ"ג]:
אל יחסר כו'. שלא רצה לקבל עליו אפילו שם המלוכה ואף כי שם האלהות שכשם שנפרעין מן העובדין כך נפרעין מן הנעבדין:
[**והיאורים נתבקעו** גרסינן]:

פסקה ו

ה"ג מה מקיים רשב"ג ובארבע עשרה כו'. וה"ג רש"י וילקוט פי' כיון שבין הכל היו י"ג שנים שנות העבודה ושנות המרד מה אני מקיים ובארבע עשרה כו'. דמשמע שבשנת י"ד למרדן בא כדרלעומר ומשני י"ד למרדן:
ה"ג למרדן. והוא לשון רדוי ומלכות כד"א והוא היה רודה שכדרלעומר היה כובש אותם בחזקה עד שעבדו אותו בעל כרחם וכן משמע לשון הכתוב י"ב שנה עבדו משמע

שלא בטובתם ומצאתי בפירש"י חשיב שנות המרד עם שנות העבודה ועם שנה שבא כדרלעומר ויהיו י"ד:

בא כדרלעומר וגו'. גרסינן וסיפיה דקרא קדייק והמלכים אשר אתו הרי שהיה הוא עיקר והם טפלים לו:

בעל הקורה כו'. מי שהקורה שלו אף על פי שאחרים טוענים עמו הוא נכנס בעוביה וסובל עיקר משאו כן היה הוא העיקר שכבשם ראשונה ובו היה עיקר המרד:

נראה דה"ג בעשתרות קרנים גיבריא דבעשתרות כו'. כי כן תרגומו בחרגום ירושלמי וכן ת"י זיוותנא דבהון. ודרש זוזים לשון זיו. בהם בקמ"ץ כמו בסגו"ל:

תרתין קריין כו'. ב' מקומות היו שבהם יושבים האימים ודרש קריתים לשון קריה:

מטרפולין. פירש הערוך העיר והאם בלשון יון מטרא אם פולין עיירות כלומר האם ועיקר של העיירות וכאן גרס אליותרו פוליס ופירש אליותרו חירות פוליס עיר בלשון יון:

לחירות כו'. פירש"י לפי שכתוב ויפץ ה' אותם משם אבל אלו ביררו להם העיר הזאת ונתקיימה בידם ולא נפוצו משם:

משדיא דפארן. איל פירושו מישור ועי' בפירוש רש"י ורמב"ן:

פסקה ז

גלגל עין כו'. זה אברהם שהאיר עיני כל העולם בענין האמונה ועין משפט קדריש עין שכבשה המשפט והדין ועיין לעיל בראש הפרשה:

שעשתה. שכבשה כד"א גט מעושה:

מגיד מראשית כו'. הכתוב קראו ע"ש סופו ועי' ברמב"ן:

בעין גדי בחצצון תמר. תרגום אונקלוס בעין גדי ופירש"י מקרא מלא הוא בדברי הימים ביהושפט:

דתמרייא. ששם גדלים תמרים הרבה כמה שנאמר בכרמי עין גדי:

ויכלו להם. לכן חזר ואמר שארבעה עשו מלחמה עם החמשה לומר שיכלו המועטים למרובים דאם לא כן כבר ידענו שהם ד' וה':

בירין בירין כו'. כן תרגום אונקלוס ופירש בורות שממנו היו מעלים חמר לחומר:

ניחא. שהרי מצינו אח"כ שמלך סדום יצא לקראתו:

בשעה שירד כו'. ולעולם המלכים נפלו שמה ומלך סדום ניצל דרך נס למען יאמינו נסו של אברהם:

עבודה. בקשתי ולא מצאתי פירושו ואולי הוא מין פרי שהיה עיקר מאכלם והאב"א כתב דנ"ל לגרוס עבורה פירוש את כל דגנם:

הכותבות. תמרים:

בסירא. בבית הסוהר:
וכל כך למה. למה אנה הקב"ה לידו כך ומשני והוא יושב בסדום לפי שנתיישב במקום רשעים דאם לא כן והוא יושב בסדום למה לי. וכבר ידענו אותו:

פסקה ח

הוא לא נתכוון כו'. עוג לא נתכוון לשם שמים במה שבשר לאברהם שנשבה לוט:
אמר עוג בלבו אברהם קוניון קנאי כלומר נוקם כמה דאת אמר בקנאו את קנאתי:
[**להרוג את הצדיק** גרסינן]:
והוא מעבר אחד לצד אחד. כלומר שקול כנגד כולם:
משיח. מדבר:
[**במשריא דמימרא**. עי' בפירש"י וברמב"ן בפ' זו]:
באילפארן אתרא בו'. מקום יש ששמו ממרא ולכן אמר אילוני ממרא כלומר מישור של ממרא כמו איל פארן ודומיהם שכל המישור נקרא על שם העיר שהמגרש צורך העיר:
גברא הוא. ולכן אמר אילוני ממרא היכל ופלטין של מלך:
שהמרה. לשון מרי ורוגז שהעיז פניו נגדו ואמר לו שימול כדמפרש ואזיל כן מצאתי בפירש"י:
ומסיים וכו'. לשון סוף וקץ כלומר שתשאר ביד אויביך שישמעו כי חולה אתה ויבאו עליך ויהרגוך ובילקוט גרס וסרס עצמך. והיה סבור שיסתרס מזה ויהיה לו לקלון בין אויביו והרב ר' אליה מזרחי גרס הולך וממאיס עצמך בין שונאים:
אין אתה שומע כו'. בתמיה:

פרק מג

פסקה ב

הוריקו פניהם. היו משנים פניהם מלילך עמו ולשון וירק קדרישׁ:
הוריקן. זיין כדמפרש ואזיל:
אבנים טובות. כדי שלא יפנו אל השלל כי אם אל הצלת נפשות כ"כ התוספות פרק לולב הגזול ובפרק אלו טריפות ודריש וירק לשון ירקרק חרוץ:
בפרשת שופטים. בדין פרשת שופטים עשה אותם ריק. כלומר שהיה ממעט אותם ותוספות פרק לולב הגזול פירשו שעשה אותם ריקן מעבירות שבידן במה שנתביישו שהוזקקו לחזור מחמת עבירות שבידם:
חניכתו. כינויו כד"א וכל שום וחניכא דאית ליה וכולם היו גרים ונקראו אברם על שמו:

פסקה ג

יוצרו חלקו. ופירושו ויחלק על פי בוראו או קרי ביה ויחלק היו"ד בסגו"ל:
אית דמפקין כו'. יש שמוציאין אותו בלשון אחר:
ה"ג הרוגים היו שנאמר כו' ופי' הרוגים היו על ידי הקב"ה על דרך שאמר הכתוב סר צלם מעליהם וזהו ויכם וירדפם שקודם הרדיפה היו מוכים על ידי הקב"ה [ועי' בויק"ר פ"א]:
ה"ג בילקוט ישעיה צדיק חי העולמים כו' צדקה היתה צווחת וזהו צדק יקראהו. ומלכים ירד וגו' גרסינן וסיפיה דקרא יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו. אלא כקש כעפר גרסינן וכן הוא בשוחר טוב משמע החרבות ממש היה נותנם הקב"ה כמו עפר וכן החצים:
יעבור שלום וגו' גרסינן וסיפיה דקרא אורח ברגליו לא יבא:
שלשה מילין. פירש אב"א שלום נוטריקון שלש מיל:
מיל. שאין אורח פחות ממיל ועוד כתב האב"א "לא "יבא "מי ר"ת למפרע מיל והביא ראיה מן הילקוט אבל בשוחר טוב גרס שנים:
לבית הכנסת. שנאמר שמור רגליך כאשר תלך אל בית האלהים שלא יהיו מטונפות בעפר ואבק:

פסקה ד

לא החזיר. אלא הניחם שם כיון שהרג כל האוכלוסין והטעם כדי שלא יצטרך להחזירם אל אבותם ויחזרו לסורם ודייק מדכתיב הנשים ואת העם ואילו הטף לא קאמר:
וגדרו ערות אבותיהם גרסינן ופי' חרפת אבותיהם ופרצותם שהיו רעים וחטאים [מאד] גדרו המה ונתגיירו:
[**רועי גוים מי הם**] **רעי גוים** גרסינן והבאתי רעי גוים. הבאתי תחת כנפי השכינה:
ה"ג ואנשי סדום וגו' וסיפיה דקרא רעים וחטאים:

פסקה ה

לקשקש לו כו'. כלומר החניף והחליף לו דברים ככלב הזה שמחניף ומתחטא עצמו להתרצות אל אדונו:
ונצלת גרסינן:
ונצלתי גרסינן והראה פנים שראוי לו שישא את פניו שכחו יפה ככחו ודייק מדכתיב לקראתו ולא כתיב אליו משמעותיה שהלך לנגדו להיות שוה לו [וק"ל וכן מצאתי באב"א:
אל יחסר כו'. ע"ל פמ"א]:

פסקה ו

ה"ג בילקוט בפרשה זו ובספר תהלים עשירי עם בת צר זה אברהם בן שהציר למלכים והצירו לו מלכים במנחה כו' ומלכי צדק גו' המקום כו'. ודרש צר חסר וי"ו לשון צרה. המקום הזה שנקראת צדק על שם שמצדיק את יושביו וצדק זה היא ירושלים דכתיב צדק ילין בה ודרשו חז"ל מעולם לא לן אדם בירושלים ובידו עון כיצד תמיד של שחר היה מכפר על עבירות שבלילה ושבין הערביים על עבירות שביום ולכן מפרש ואזיל מלכי צדק פירוש אדני צדק האדון של מקום צדק ולא ששמו היה צדק דא"כ הל"ל וצדק מלך שלם:

שנולד מהול. ושלם פי' לשון שלימות. כי הערלה מום באדם ובהסרתו נשאר האדם שלם: רושם שיצא ממנו דבר תקלה נח ובני אהרן וכן כלם:

לא יצאנו ריק מתחת ידו. שמשם כלומר מיד אחר זה נאמר לו ועבדום וענו אותם:

פסקה ז

ה"ג רבינו בחיי כאינש דאמר פלן עינוהי יאי שעריה לא יאי אתמהא וע"ש פירושו ולפי גירסת הספר יש לפרש כזה שאומר פלוני עיניו יפים ושערו יפה כלומר מתוקנים היטב על מלאותם כן פי' קונה כמו תקן ועשה כמו שפירש"י ורמב"ן ז"ל בסדר זה:

מעלה אני עליך כו'. ומלת קונה חוזר על אברהם אבינו:

פסקה ח

מנגנין. בערוך משמע ענין מכה ומיתה:

שהופך כו'. שהרי לא באו המלכים אלא להרוג לאברהם כדלעיל פרשה מ"א ונהפך עליהם שהוא הרג אותם:

מנגנאות. [הערוך פירשו לשון] תחבולות וערמות:

יתידות. האבות קרא כן כיתד הזה התקוע במקום נאמן:

[**כה תברכו**. כלומר לפיכך כתיב כה תברכו וכדלקמן]:

ה"ג ר' אליעזר ורבי יוסי ב"ר חנינא ר' אליעזר אמר אימתי אני מגדל את בניך ככוכבים כשאגלה עליהם בכה כו' וזה היה במ"ת שעלו למעלה עליונה:

פסקה ט

עשאן כו'. אברהם עשה רכוש מלך סדום עליו כתרומה שאסורה בהנאה לזרים:

שבועה. אסרן עליו באיסור שבועה:

עשאן שירה. כלומר קודש קדשים:

[**בשם ר"א אמרו** גרסינן]:

אבא. אבי כלומר אברהם אב לכולנו:
זה המשכן. מכאן זכו לעשיית המשכן:
כההוא דתנן. במסכת מדות פ"ג:
פעמי רגלים. זכות הולכי לרגל ולישנא דקרא נקיט כדמפרש ואזיל:
ומעלה: משמע משנים קדמוניות וכן פירש רש"י בסדר זה:

פרק מד

פסקה א

לצרף כו'. לזקקם ולזכותם שהש"י אמר ונעשה רצונו [ועיין בעקדה פרשת מילה ובמו"נ ח"ג פכ"ו ובספר עבודת הקודש ח"ב פ"ג]:
הכי גרסינן זה אברהם שנאמר התהלך לפני והיה תמים וכן הוא בילקוט סדר זה ובילקוט תהלים:
אל תירא. מכלל שהיה מתיירא:

פסקה ב

תאמר שאני כו'. שדעתך תלויה ומסופקת:

פסקה ג

ממספוטמיא. ארץ מארצות הרחוקים מן האיים ובערוך הביאו ולא פירשו:
ממפולשין. מהמפורסמים הארצות הידועים בשם ותהלה מהם קראתיך לי לשמי:
זמנתיך. קראתיך פירושו זמנתיך ובלשון חז"ל המזומנים לסעודה נקראים קרואים:
בחרתיך באברם גרסינן. פי' בעוד שהיה שמך אברם כמו שנאמר אשר בחרת באברם:
ה"ג אל תירא כי עמך אני:
אל תשתע כשעוה. דרש תשתע לשון שעוה וכן פירשו שם רש"י ז"ל:
מרפקו. אצילי ידיו [בערוך]:
לא תשוע. לא תהיה כשעוה [כ"פ בערוך]:
ה"ג בילקוט ישעיה אמצתיך במיכאל עזרתיך בגבריאל הן יבושו כו':
מצות. לשון מצה ומריבה:
ולא תמצאם וגו' גרסינן:
ה"ג האומר לך אל תירא וכן לאברהם שנאמר אל תירא וגו':

פסקה ד

וירא שמים אחד. ויהיה נענש עליו:
שיקושו. פירש הערוך לעדרו קישקוש זהו עידור אלא שעידור בגפנים וקישקוש בזיתים:

שהרגתי. ברשעתם:
כך אמר הקב"ה כו'. וזהו שנאמר אל תירא וגו':
חנם עשיתי כו'. מגן בלשון ארמי חנם והוא ידוע בלשון חז"ל:

פסקה ה
ודחתה בריתי כו'. שהרי הרגתי הרבה אוכלסין מבניו:
ה"ג בילקוט צדיק אחד שבהם שהוא יכול כו'. אני נוטלו מן העולם ומיתתו מכפרת עליהם [ועי' במדרש חזית בפסוק דודי ירד לגנו]:

פסקה ז
[ה"ג וזה נתיירא מזה וזה נתיירא מזה]:
ה"ג ויחזק חרש זה שם שעשה את התיבה וכן הוא בילקוט פרשה זו ובילקוט ישעיה:
פטישו. רמז לתוכחות והוכחות שהיה לו עם בני דורו:
ה"ג כל באי עולם פעם אחת:
ולא להדבק בעבודת כוכבים גרסינן:

פסקה ט
מוטב לי ואני כו'. כלומר מוטב לי לישאר כמו עכשיו ובוחר אני להיות הולך ערירי:
הפורשים ממני. כלומר בנים שיצאו ממני:
שוקקת. חפץ ומשתוקק ומשק דרש לשון תשוקה:
עזרני אל. אליעזר קדריש:
בר ביתי. כן תרגומו בתרגום ירושלמי כלומר בן הממונה על ביתי מצפה לירש אותי:
על ידו. שהוא הלך עמו למלחמה לבדו כדמפרש לעיל פרשה מ"ב:
ואליעזר היה שמו. ולא כדדרש אליעזר בלשון נוטריקון:

פסקה י
המזל דוחקני כו'. מדחזר ואמר ויאמר אברם ומניה קסליק והוה ליה לכוללו במאמר אחד דייק יתורא דקרא הכי ויאמר לו עוד מצד ששמי אברם הן לי לא נתת זרע כי כן אני רואה באצטגנינות שלי:
ה"ג אמר לו הקב"ה יהי כדבריך:

פסקה יא
ה' אליו. שהל"ל ה' אליו לאמר שהיה משמע אמירת ה' היתה אליו וכתב והנה הנה והנה דבר הרי ג' ואח"כ ה' בעצמו ובכבודו:

לוט לוטא. מלת זה קדרש המורה על הנוכח כמו שדרשו לעיל פרשה ל"ח וזה החילם קיפח על ראשו של נמרוד כו':

לוט לוטא. אליבא דר"א קאי דדריש לעיל בסמוך בן משק ביתי וגו' מדברבלוט וגם בר קפרא דאמר שמדבר באליעזר גם הוא היה לוטא כמו שדרשו בפ' חיי שרה אולי אלי כתיב אמר אברהם אני ברוך ואתה ארור שהיה מזרע כנען המקולל:

אחוי ליה כו'. הראה לו שוקים ורחובות השמים:

אסטרולוגוס. חוזה בכוכבים כלומר כחך למעלה מהאסטרולוגין ואין אתה תולה בכוכבים ומזלות:

לידי מדה זו. שסמכו ותלו עצמם בהוראות המזלות:

כובא. קוצים וה"ג בילקוט וספר אות אמת ודרש הכוכבים לשון כובא כלומר דרוך על במתי הוראות הכוכבים שאין הוראתן וממשלתן רק על העובדי כוכבים הנמשלים כקוצים כדלעיל ודרש הבט כמו חבט לשון חבטה ודריסה. ובאב"א משמע דגרס דרוס בככביא כלומר הכוכבים:

פסקה יב

דיישם. לשון דישה כלומר דרוס עליהם:

[**תשובה תפלה כו'**. בירושלמי דפ' תעניות אלו ובמדרש קהלת בפסוק ביום טובה וגו']:

פסקה יד

לא כקורא תגר. ואינו מאמין ח"ו בהבטחת הש"י:

בכפרות. הקרבנות שמכפרים עונותיהם [ועי' בבאורי הרא"מ בס' זה]:

על כל המצות. אשר לא תעשינה והוא פר העלם דבר:

ואין מבדילין כו'. ולא יבדיל בפרשת ויקרא סימן ה':

פסקה טו

היא דעתיה דר"א. עיקר ראייתו מזה הכתוב דכתיב ימה צפונה ונגבה ואלו מזרח לא אמר:

תור הוא. כלומר סימן כשרות יש לו שהוא בנו של יצחק אבינו או י"ל שמראה עצמו עניו וכשר כיונה ולכן המשילהו ג"כ לחזיר הפושט טלפיו להראות כשרותו ובקרבו ישים ארבו כמו שדרשו על ויהי עשו בן ארבעים שנה וגו':

ה"ג שגזלן הוא ויקח כו'. וכן הוא בילקוט:

קתדרון כו'. כסאות ששם ישבו כסאות למשפט זה לקראת זה כך פירש הערוך וזהו איש בתרו לקראת רעהו והצפור ירמוז לישראל שלא יאבדו בדיניהם או כמו שפירש"י בסדר זה [וע"ש]:

ששם היו סנהדרי כו'. בתוך דרש על לשכת הגזית שנקראת כך כדכתיב (בירמיהו ל"ט:ג') וישבו בשער התוך דדרשוהו חז"ל על לשכת הגזית בקה"ר וביק"ר פ"ד:

מחתכת דיניהם גרסינן. ודרש ויבתר לשון חתיכת דין:

ואת הצפור כו'. ע"ד דר"נ צריך לפרש מאי היא הרי הכל איירי בישראל ומפרש רבי אבא וכו':

כל שהוא מעמיד כו'. כלומר שאינו נדחה מפני השעה השעה דוחקתו וכל הנדחה מפני השעה השעה נדחקת מפניו וכההוא עובדא דר"ע סוף מס' יבמות דאמר כל גל וגל שבא עלי נענעתי לו ראשי מכאן אמרו חז"ל אם יבואו רשעים על אדם ינענע להם ראשו וכדמפרש רש"י שם ולכן אמר מי שנדחה מפני השעה כצפור זה שפורח ונמלט כשמרגיש דחייה מועטת לא בא לכלל חילוק וביתור וכריתה:

פסקה טז

מכישה. פירש הערוך מקל והעיט רמז אל הצרות והגליות כד"א העיט צבוע היתה לי נחלתי (ירמיהו י"ב:ח') והפגרים רמז לישראל שהן ביניהן כפגרים מתים ואעפ"כ וישב לשון תשובה שבזכות התשובה נגאלו כמו שנאמר בשובה ונחת תושעון ודייק מדנקט ההפרחה וההכאה בלשון וישב:

ור' עזריה סבר שהקב"ה רמז לו אע"פ שהיו ערומים בלא מצות וזכיות זכות אברהם ישב ויפריח אותם מבניו ככתוב בפרשת בחוקותי וזכרתי את בריתי וגו':

פסקה יז

תחלת מפלה. היא השינה:

דמיך כו'. שכשישן אינו עוסק בתורה ואינו עושה מלאכתו ועיין כל זה לעיל פרשה י"ז ושם נתבאר:

והנה אימה כו'. דרש אימה כמו חימה בחילוף אותיות אחה"ע ועיין בשמות רבה פר' כ"ח גירסא אחרת.

גדולה זו יון. כדמפרש ואזיל גדולתו מאי היא:

דוכסין וכו'. מיני ממשלות הם כ"פ הערוך:

משששים ששים. כל אחד מאלו ממשלות היו ששים:

פסקה יח
משיראה לך זרע. וזהו משנולד יצחק כמו שנאמר כי ביצחק יקרא לך זרע ואז התחילו ד' מאות שנה של השיעבוד ועיין בביאורי מהר"ר אליהו מזרחי בסדר זה:
ה"ג בערוך ובילקוט א"ר יודן גירות עבדות. עינוי בארן לא להם ארבע מאות שנה לאספטיא שלהם:
לאספטיא שלהם. פי' הערוך בעיר המוכן להם וזהו במצרים והכל יחד יהיו ארבע מאות שנה. ויותר נראה פירוש המבאר בגליון הילקוט שפירש לאספטיא להשלמת חשבונם מעת שנדבר עמו בין הבתרים ויהיה אספטיא כמו אפטיא דריש פר' במדבר רבה שפירש בו הערוך מעת שמתחילין חשבון לדבר המאורע כגון מיציאת מצרים או ממלכות המלך יקרא אפטיא:

פסקה יט
וגם לרבות כו'. הרמוזים באימה חשכה גדולה כדלעיל וכולהו אתרבאי שידין אותם הקב"ה כך פירש מהר"ר אליהו מזרחי ז"ל:
בשתי אותיות כו'. דן רמז לדן שמות מרובעים היוצאים מחילוף צירוף שם של ארבע:
בשבעים ושתים אותיות. ע"ב שמות היוצאים מויסע ויבא ויט וגם שם של ד' מתגלגל בצירופו שבעים ושתים ועיין באורח חיים בהלכות ראש השנה:
הכי גרס אתה מוצא שבעים ושתים אותיות ואם יאמר כו'. וכן הוא גירסת הילקוט וכן הביאו בתניא בהלכות פסח:

פסקה כ
אחרי. היו"ד רמז לעשר מכות:
אף אני בשיעבוד. לשון שאלה ואמר לו הקב"ה לא אלא ואתה תבא כו':
שווה לו. ראוי והגון:

פסקה כא
אמיטתא. תרגום של ועלטה:
בית המקדש. כלומר זכות הקרבנות וכן בשמות רבה פרשה נ"א:
מוניטא. צער וחרדה ואין מחריד תרגום ולית דמניט ועי' ערך מניט ובשוחר טוב גרס קטע הדא מיליא וכדומה לו גורס בילקוט דגרס מלכיא ופי' המבאר בגליון בלשון לועז הוא צער [וכן בילקוט תהלים מ' רמז תשל"ז]:
הכי גרסינן אברהם בירר. את המלכיות הדא הוא דכתיב אם לא וגו':
זה אברהם כדאמרינן הביטו אל צור חוצבתם [וכ"ה בהדיא בשמ"ר פנ"א]:

[**בשם ר' אחא אמר כך היה** גרסינן]:
מן כדו. פירוש מכאן ובילקוט גרס מלכך ור"ל שיברור לו המלכיות [וכ"ה בהדיא בשמ"ר ובילקוט]:
מהו לאמר. באנו למחלוקת דלמאן דאמר אברהם בירר לו המלכיות והקב"ה הסכים על ידו אמר לאמר על ההסכמה על ידו ולמאן דאמר הקב"ה בירר המלכיות אמר לאמר על העצה:
ה"ג והקב"ה בירר לו את המלכיות הה"ד הרכבת אנוש וגו' [ועיין בשמ"ר ובילקוט תהלים]:
באנו באש ובמים. עי' בשמ"ר:

פסקה כב

העולם הזה גלה לו דרש ביום ההוא כרת וגו' ביום ההוא שנעשה המאורע וזהו עולם הזה וכתוב אמר ביום ההוא שנעשה לו כל אלה כרת ה' עמו וגו'. ואידך דרש מדלא קאמר ביום הזה אלא ביום ההוא רמז לימות המשיח כד"א ועלו מושיעים וגו' ביום ההוא יהיה ה' אחד:
העולם הבא וכו'. פירש ימות המשיח דאי שכר עולם הנשמות הא אמרו חז"ל כל הנביאים לא נתנבאו אלא לימות המשיח אבל עוה"ב עין לא ראתה אלהים זולתך וימות המשיח נקראו עולם הבא כדאיתא בהדיא סוף פרק בתרא דכתובות וכן כתבו בתוספות ועי' במדבר רבה דף קל"ה סוף ע"ג ובמדרש קהלת בפסוק אמרתי אני בלבי (ב' א'):
עד היום הזה גלה לו. עד היום הנזכר בפסוק ואחר כך יצאו ברכוש גדול עד כאן גילה לו מה שיעבור על בניו ותו לא ואידך סבר מדכתיב ביום ההוא שרמז לביום ההוא וגו' שהכל גלה לו עד ימות המשיח ותרווייהו אמוראי פליגא אליבא דמאן דאמר לעיל עולם הבא לא גלה לו:
מעשה. כלומר כאלו כבר עשוי וכדמפרש רש"י בסדר זה:
גואלם. משמע להבא. גאלם משמע כבר:
כבר היא ברואה גרסינן:

פסקה כג

רפאים תחתיהם. פירש"י בסדר זה והוא ארץ עוג שנאמר ההוא יקרא ארץ רפאים והחוי הוא בכלל הכנעני כי בן כנען היה וזה מבואר בפירוש אבן עזרא בפרשה זו ופירש מהר"ר אליהו מזרחי שרפאים האמור כאן הוא החוי ומיושב ג"כ פירש"י שפירש שהוא ארץ עוג ועיין שם:

ולמה נתן להם שבעה. כלומר למה לא נתן רק אלו שבעה ושלשה הנשארים לא נתן והכי מוכח גירסת הילקוט וטרם הוא כלה לדבר הביא מחלוקת בשמות ואחר כך מפיק הטעם שאלו ג' נשארו לימות המשיח:

הכי גרסינן ולמה נתן להם שבעה ואיזה הם כו' אכן מהר"ר אליהו מזרחי גורס הרי שבעה ואיזה הם השלשה שלא נתן להם:

ערביה שלמייה כו'. כולם שמות ארצות הם וקצתם פירשם הערוך ע"ש:

ה"ג ואל תתגר בם מלחמה וכן בעמון קנזי הוא משעיר קיני וקדמוני הוא מעמון ומואב אבל לימות כו':

מאמרו של הקב"ה. שהבטיח במעשה עממין:

חזירתא כו'. משל הוא בפי הבריות החזירה הטמאה היא רועה על פני השדה בי' חזירים בניה והכבשה רועה יחידה ואפי' בן א' אין עמה וכן כל האומות האלה אמר הקב"ה לאברהם שיתנם לו וכבר היו בעולם ואברהם הטהור והקדוש כתיב ביה ושרי אשת וגו':

פרק מה

פסקה א

ומכורותיך. מדכתיב קודם מולדותיך פירושו לשון הריון או י"ל מכורותיך כמו מגוריך וכ"פ רש"י ורד"ק ור"ל ממקום שהיה גר בו קודם הלידה:

אברם גדול מנחור וכו'. נתבאר לעיל סוף פרשה ל"ט:

ואברם אינו מוליד בתמיה אלא ושרי כו' מצדה ולא מצדו כדמפרש ואזיל אליבא דרבי נחמיה:

לו ולה. סמיכות קדריש דסמיך ליה ולה שפחה כלומר לא לו היתה מולדת ולה כלומר מצדה (ג"כ) אינה מולדת אפילו מאיש אחר:

שפחת מלוג. ודייק מדכתיב ולה דמשמע ולא לו [וכ"פ רבינו בחיי] ולכן אמר ולא היה רשאי למוכרה דאל"כ היה גם לו חלק בה:

מלוג מלוג. פירש הערוך כעין מליגת הראש שתולשין השער ומניחין הראש כך הבעל אוכל פירות ומניחין הקרן ואין לו רשות בהם:

בתו של פרעה כו'. דייק מדכתיב שפחה מצרית שלא בא הכתוב לסתום אלא לפרש וגם שם הגר נוטריקון הא אגריך מורה שבת פרעה היתה ועיין בביאורים מהר"ר אליהו מזרחי:

מעשים. מעשה נסים:

הא אגרך. הרי שכרך ודרש הגר בלשון נוטריקון הא אגריך:

אף אבימלך כו'. דייק מדכתיב בנות מלכים לשון רבים כדלקמן:

פסקה ב

הימום. ענין רפואה ובעקידה משמע פירושו לחש ואולי הוא לשון מומו כלומר השבעה ולחש ובערוך גרס הימוס לשון מסו ורפואה:

רוח הקודש דאל"כ לקול למה לי:

פסקה ג

לקחתה בדברים. פירש המזרחי שאין לשון לקיחה נופל כי אם על קנין והיא היתה קנויה כבר ועי"ל שאין לשון לקיחה נופל על בן אדם לפי שאין לוקחין אותו בידים ולכן בכל מקום פירש"י ז"ל לקיחה והמשכה ע"י דבור:

ה"ג מנין הא דתנינן והוא משנה בפרק הבא על יבמתו:

אין ישיבת חוץ לארץ כו'. שעון חוצה לארץ גורם ואולי אינה עקרה ודייק מדכתיב לשבת אברם וגו' וכפי' מזרחי ועיין שם:

ולא לאחר. אע"פ שתועלת הבנין שאמרה אולי אבנה היה נשלם מאחר ג"כ לא היתה נותנת לו:

ולא לפילגש. כדי שיצא הזרע הנולד מאישות גמור גם כדי שתהא גבירה כמוה ותהיה לצרה באמת וזכותה יעמוד לה:

פסקה ד

מביאה ראשונה. פירש המזרחי דאל"כ ויבא אל הגר למה לי הל"ל ותתן אותה לאברם אישה לאשה ותהר כדכתיב בזלפה ותתן אותה ליעקב לאשה ותהר וגו':

מתנכשין. גרסינן לשון ניכוש ועידור [ומאיליהן] גרסינן:

החטים כו'. בנות לוט שעשו מעשה קוץ ומעשים רעים עלתה בידם והגר הכשרה ודומיה הוצרכו לטרוח ולמשול בעצמם ולהוציא ערותן החוצה:

[**צער וכמה יגיע** גרסינן]:

ה"ג יונתי למה כו'. ופי' אמר להם הקב"ה אני אומר לכם למה העקרתי כו'. וכן הוא בהדיא במדרש חזית ובערוך:

מתדפקות. כלומר נוייהון חביב ודופק על לב בעליהן ובמדרש חזית גורס שלא יהא מתרפקות ובערוך ערך פרקד גרס מתפרקדות ולא פירשו:

ומתעזבת. כלומר הבעל מרחיקה ממנו כד"א לא יאמר לך עוד עזובה פירושו מרוחקת ושוממה:

ככלה בתוך חופתה. כלומר יושבת בביתה מקושטת ככלה והכי איתא במדרש חזית:

עלובה. על הגר אומרת כן והוא לשון כבוד העלובה והענוה בדעתה עם עני ודל תרגום עם ענוותן ומקבל עולבן ובאת להודיע שהיא גבירה כמותה וטובה הימנה:
אין סתרה כו'. דייק מותקל גברתה שהיתה קלה וחשודה בעיניה שהיפוך כבד הוא קל:
והיתה אומרת שרה. וה"ג בילקוט בהדיא:
עם דא כו'. וכי עם זאת השפלה אני נושא ונותן להתקוטט עמה בתמיה והכי מוכח גירסת הילקוט טוב לי לישא וליתן להתקוטט עם אדוניה אברהם מיד ותאמר אל אברם כו':

פסקה ה

חמסני אתה בדברים. כלומר מונע וגוזל ממני הדבור הראוי לך לדבר בעדי:
יבעי דיני גבן גרסינן וה"ג בילקוט ובערוך ופי' דיני וחמס הנעשה לי הוא נתבע אצלך ועליך:
תבע דקיון כו'. היה אתה תובע עלבוני להוציאני מכאן:
דקיון. פי' הערוך עלבון:
אמר. המלך:
אפקוהו. הוציאוהו לזה מבית האסורין:
א"ל חבריה. חבר של זה היושב בבית האסורין:
בעי דיני כו'. דיני ועלבוני עליך הוא אילו אמרת אל המלך היה תובע עלבון שנינו כשם שהוציאוך כך הוציאוני ועתה שאמרת תבעו עלבוני הוציאוך לבד ולא הוציאוני:
תבע. גרסינן:
כמה דיהב לך כו'. כשם שנתן לך זרע כך היה נותן לי ולא הייתי צריך למסור לך שפחתי:
ה"ג א"ל חד תשאיל לי זרע אמר יהבון ליה פי' אחד מאלו שנים אמר למלך השאילני זרע אמר המלך למשרתיו תנו לו:
חימסה בפניו. בערוך פי' משרטת וחוטטת פניו והביא גירסת הילמדנו מהו חמסי שחטטה אותו וחימסה פניו כנמייה והוא מלשון דאמרינן בפרק האשה שנתארמלה לא תסמכו לנא לא מן סרמוסין ולא מן סרמוטין ואמרי לה לא מן חמוסין ולא מן מטרמוסין שפירושו מאלה שתלמודם קרוע ובלוע ואינו מיושב ומיושר כהלכתו:
[**ד' מדות וכו'**. נתבאר לעיל פי"ח ובפ' כי תצא]:
שהרתיק. לשון הכאה כלומר שממרים אחר מדת הדין או באגרוף תרגום ירושלמי במרתיקא ורבינו בחיי גרס שמרתיע לשון נענוע וחזרה ותשב אחור תרגום נרתעת לאחורא ובעירובין בפרק הדר רב ששת נרתע מפלפולא דרב חסדא:
ועל שאמרה ישפוט כו'. שמסרה דינה לשמים וכדאמרינן בפרק החובל:

ובנך כתיב. חסר היודי"ן קרי ביה בנך פי' בן שלך שהיא הרה ממך ולפי פירש"י בסדר זה ובביאור מהר"א מזרחי ז"ל גרס ובניך כתיב כלומר קרי ביה ובניך הנוי"ן נקודה בציר"י והכ"ף בשו"א כמשפט הנוכח לנקבה והפכה פניה כלפי הגר ואמרה ובניך ובבמדבר רבה פרשה ג' איתא הכי בהדיא וכן באבות דר' נתן פרשה ל"ג וז"ל על יו"ד שביניך נקוד מלמד שלא אמרה לו [אלא להגר ועי' בבאורי מהר"ר אליהו מזרחי ורבינו בחיי כתב שתי הדעות וע"ש]:

אלא שזכתה לדבר עמה המלאך. בילקוט ובספר רבינו בחיי לא גרס ליה וי"ל שאעפ"כ מתוך הרעה הזאת יצאה לה טובה שזכתה לדבר המלאך עמה ולבשרה שתהר עוד:

פסקה ו

אמר לה לא איכפת גרסי':

לא איכפת כו'. כלומר אין בידך להרע לה וכדמפרש ואזיל:

מנעתה מתשמיש. מניעות תשמיש נקרא עינוי כמו שנאמר אם תענה את בנותי וכדאיתא במסכת יומא לענין ענוי יוה"כ:

בקורדקייסון. פי' מנעל וכן הוא במדרש אסתר בפסוק ויאמר ממוכן. והערוך גורס בקורדקיא ולא פירשו:

דליים. לשון דלי ששואבים בו מים בבית המרחץ ופנדיות גם הוא מין כלי שמשתמשין בו בבית המרחץ ובערוך גרס כנריות ולא פירשו ור' ברכיה לא סבירא ליה ההוא דאמר לעיל שאמרה שרה מה איכפת ליה כו':

פסקה ז

ה"ג באורחא דחלוצה כן תרגום ירושלמי [על בדרך שור]:

חד אוניך וכו'. אם יאמר לך אדם אזנך האחד הוא של חמור לא תשגיח ואם יאמרו לך כן שני בני אדם שים רסן בפיך כחמור ובספר תולדות יצחק לא גרס אודניך אלא חמור והוא ממש כמו שאחז"ל חברך קרייך חמור אוכף לגבך מוש בפרק החובל:

ה"ג הילקוט תרין עבד לך פרומו פי' עשי לך רסן כדאמרינן בפרק במה בהמה חמור שעסקיו רעים מהו שיצא בפרומביא אכן בערוך ערך עתר גרס ככתוב כאן הנה שפחתך וגו'. והגר שמעה ולא השגיחה ולא דברה מאומה אע"פ שהיתה גבירה ואחר שהמלאך אמר גם הוא הגר שפחת שרי ענתה ואמרה מפני שרי גברתי וגו':

ציפורנן כו'. טוב היה הציפורן של אבות שהוא הטפל והמותר שבהם מכרס של בנים אע"פ שהוא העיקר ורוב שבו:

צופים נביאים כד"א צופה נתתיך וכמו אנכי הרואה:

פסקה ט

פרא. הוא מדבר כד"א והוא בין אחים יפריא [ועי' בספר השרשים להרד"ק ז"ל]:
בוזז נפשות. פרא אדם פירושו ירדוף בני אדם פרא בלשון ירושלמי לשון רדיפה וריצה:
אצרן. כמו ועצרן וכו'. גירסת הילקוט עכב אותם או הוא כמו עצרן לשון בי מעצרתא כלומר דרכן כמו בגת:
והתם כתיב נפל סוף פרשת חיי שרה:

פסקה י

[**לא נזקק הקב"ה כו'** נתבאר לעיל פ' ך':
בילקוט ובבאורי מהר"א מזרחי מוכיח דה"ג] אלא שאפילו גברתי לא היתה עמי ראיתי לא דיי כו'. ופי' מהר"ר אליהו מזרחי הייתי סבורה שלא ראיתיו אלא באמצעות גברתי וזכותה עכשיו ראיתי שהוא נראה אף אלי לבדי כי הוא רואה בעלבון הנעלבים:
[**עברי לפני** גרסינן]:
וצמצמה. כלומר הסתירה פניה שלא לזון עיניה בפני המלך מפני מורא מלכות והערוך פי' כסתה פניה וראשון עיקר דא"כ למה אמר לה שתעבור בפניו:
והשפחה ראתה. וזה מפני שגבירתה נסמכה עליה דאם לא כן מי הביאה לראות פני המלך כך ע"י זכות שרה נזקקה הגר לראות פני המלאך והמשל הוא על הראיות הראשונות שבבית אברהם [ועי' בעקדה סוף שער י"ז ויתבאר לך יותר]:

פרק מו

פסקה א

אורים. מלקטים כד"א בבא בתרא כמלא אורה וסלו [זמן היה לו ע"ל פי"א]:

פסקה ב

[**היוצאים וגו'** גרסינן]:
ה"ג בן מ"ח שנה כשהכיר כו' וכן מצאתי בא"א ומקשה אליביה דמ"ד לקמן בן מ"ח שנה הכיר אברהם את בוראו]:
שלא לנעול דלת כו'. ולכן נימול בן צ"ט שנה שיראו הזקנים שאין מצות המילה מחלשת כח האדם שהרי זה שהיה כמעט כעבר ובטל מן העולם והיה נימול והבחורים ישאו קל וחומר בעצמם:
בן שמונים וכו'. שכבר הגיע לימי הגבורות והלמוד במקומו עומד:
כדי שיצא יצחק וכו'. ולפיכך המתין עד זמן ההוא ויבא הלימוד לגרים ותועלת יצחק כאחד:

אמר אברהם אם חביבה כו': **דייך כו'** די לך גדולה וכבוד שדמיתיך לי וו"ל שמעתה יהיו רמ"ח איבריך שלמים כמניין שמך אברהם כדאיתא בפרק ד' נדרים שזה מורה שבשבילך נברא העולם וכמו שאתה שותף עמי בבריאותו וכמו שדרשו בהבראם באברהם וזה היה אחר מצות המילה שאז נקרא אברהם ודורש שדי לשון דיי:

פסקה ג

דיו לעולמי וכו'. לשון שדי דרש:

דיו לעולמי כו' ששוב לא יהיה לו קיום ודיי לערלה ששלטה בעולם ע"כ ודיי למצות מילה שהיתה עגומה עד עתה ולא תהיה עגומה מעתה או יחרב העולם:

עגומה. כמו עגונה מלשון עגמת נפש:

ומזדווגים לי. כל בני העולם חברו אלי ומבקרים אותי תאמר משמלתי הן באין ג"כ בתמיה וא"ל הקב"ה אף אם ימנעו ממך כל באי עולם דיי לך בצוותא דידי או י"ל מזדווגים לי לבא עלי למלחמה וכן מצאתי שוב באב"א:

[**נמתחין והולכין**. עי' לעיל בפ' בראשית:

אכסיוס. הערוך גרס אקיוס ואקנוס ופי' שכן לועזין בל"י:

פסקה ה

אתה כהן לעולם. עי' בויק"ר פכ"ה:

ה"ג ערלת הגוף נגדא אמר וכ"ה פ' קדושים ובעקדה גרס בן נגדא:

ה"ג ויהיה יכול לחשוב ולדבר ולשמוע:

ה"ג בפ' קדושים אר"ת מסתברא דנגדא וערל זכר כו':

פסקה ו

נטלה מילה גרסינן ועי' בעקדה טעם לזה:

פסקה ז

יתבין ומקשין. יושבין ושואלין:

לאבהם כו'. כלומר הרי שדרשינן אבהם אברהם חסר רי"ש וזהו נוטריקון ועי' בפ' הבונה:

[**דהא חסר רי"ש** גרס'. ה"ג בירושלמי ספ"ק דברכות ולא יקרא וגו' הרי בל"ת והיה שמך אברהם הרי בעשה]:

פסקה ח

ה"ג ושמת שמו אברהם:

שניה היא. שניה כמו שאני בלשון תלמוד בבלי:

שעד שהוא כו'. בעוד שהוא שמו אברם קודם שנקרא אברהם:
דכוותה הקורא לשרה כו'. לשון קושיא הוא [ועי' ספ"ק דברכות בתלמוד בבלי וירושלמי]:
תני כו'. תירוצא הוא:
ה"ג אלא הוא נצטוה עליה והכי איתא בהדיא סוף פ"ק דברכות ופירושו אברהם לבדו נצטוה לקרותה שרה דכתיב אל תקרא ואילו גבי אברהם כתיב לא יקרא וכן גבי יעקב לא יאמר ולקמן פרשה ע"ח גרסינן ג"כ שנצטוה ויש ליישבו וק"ל:
דכוותה הקורא לישראל כו'. גם הוא לשון קושיא והכי איתא בהדיא בירושלמי ובבבלי. מ"מ שמך יעקב דאל"כ שמך יעקב למה ליה והא דאמר אח"כ כי אם ישראל ע"כ יעקב עיקר כו':

פסקה ט

פטרון. לאב לפרעה תרגומו לפטרון ודרש לאלהים לשון אלוה ולשון אדנות ומנהיג:
אם מקבלין את השבת כו'. דרש הא דכתיב ואתה את בריתי תשמור על ברית שבת דאילו ברית מילה כתיב אח"כ זאת בריתי וגו' אבל בילקוט לא גרס ליה וגרס במקומו שאם מקבלין בניך את המילה הם מקבלין אלהותי ואם לאו אין מקבלין אלהותי:
מכאן למוהל כו'.מואתה קדייק [כדאיתא בפ"ב דע"א ובירושלמי פ' ר"א דמילה וביבמות פ' הערל]:
המול ימול קרי ביה המל ימול יהא נמול:
ישראל ערל. לא שמתו אחיו מחמת מילה אלא המתכוין להפר ברית ועיין בפרק אין מעמידין:

פסקה י

כנומי. כמו יבלת שהוא מותר ועומד ליקצץ ודייק מדכתיב בשר כלומר בשר בעלמא ללא צורך רק לחותכו [שהיא תלויה גרסינן וכ"ג הילקוט]:
אי לך. שאתה אינך נימול ודוגמת מעשה כזה עי' בשמות רבה פרשה ל':
נומי בבשרן. בבשר ערלתן. ואם יגזרו אותו יהיו נימולים כיהודים:
עשו לו כו'. האויבים עשו לו מארב:
פסטון. פירש הערוך וזה לשונו לפי הענין הוא מארב:

פסקה יא

[**לבן או לבת הוא** ר"פ תזריע] הכי גרסינן בילקוט לבן מ"מ לבת מ"מ ונראה דדריש לבן כל דיני הבן הכתובים באותה פרשה הם נוהגין מכל מקום ובאותה פ' כתיב וביום השמיני וגו' וכן לבת מ"מ שאמה טמאה עליה שבועיים מ"מ:

פסקה יב

[**המול ימול וכו'**. כ"ז הוא בירושלמי פ' הערל ופר"א דמילה ובתו"כ פ' תזריע ובתלמודא דידן פר"א דמילה:

ה"ג בילקוט ר"א בנו שר"א הקפר אומר ב"ש כו']:

וכשחל כו'. כלומר ושחל וה"ג בילקוט:

[וראיתי בירושלמי בפ' הערל ובפ' ר"א דמילה הגירסא בסגנון אחר וצ"ע שם]:

פסקה יג

ה"ג תני המשוך צריך למול וכן הוא בפרק ר"א דמילה בירושלמי ובבבלי המשוך פירש"י פרק ר"א דמילה מהול שנמשכה ערלתו וכסתה את העטרה:

ה"ג ר' יורא אומר לא ימול כו'. מפני שהיא ערלה כבושה ואם ימול יעשנה כרות שפכה ובפרק ר"א דמילה בירושלמי ובבבלי גרס לא ימול מפני שסכנה היא לו וכן עיקר:

והא הרבה וכו'. הרבה מולים היו שמשכום עובדי כוכבים באונס בכרך ביתר וגברה יד בן כוזיבא ונלחם בהם ונצחם ומלך על ישראל ב' שנים ומחצה וחזרו ומלו בימיו כן פירש"י בפרק ר"א דמילה:

[ה"ג בירושלמי הרבה משוכין היו בימי בן כוזיבא חוזרין ומולין והוה לכולהון בנין ההי"ד כו']:

זה המשוך. שנימול כבר והוא הפר הברית:

פרק מז

פסקה א

בעלה נתעטר בה. דריש האי קרא על שרה מדכתיב אצלה והיא בעולת בעל כדלקמן פרשה נ"ב לשון עילוי מעלתו ועטרתו של בעלה ונתעטר בה אברהם שנאמר ייטב לי בעבורך וגו' ונתעטר ממנה בכבוד וגדולה ורש"י פי' פרשה נ"ב שיו"ד של שרי חלק החציה לאברהם וחציה לשרה הרי שנתעטר בה וכדמפרש ואזיל:

[**וברכתיה לחלב**. עי' כ"ז לקמן פנ"ג]:

מרתא. גבירתה:

פסקה ב

נותן אני כו'. סיפיה דקרא קדריש והיתה לגוים וגו':

דלא יהוון כו'. שלא יהיו מקנטרים אותה ויקראו אותה עקרה:

עיקר מטרן. פי' הערוך בלשון רומי הרחם נקרא מוטרא:

וגלף. פתוחי חותם תרגום אונקלוס כגלף עזקא:

מיכן דרש כו'. ממה שאמר הקב"ה מלכי עמים משמע מלכים של עמים ולכן החזיר קטורה והזרע ההוא נקרא ע"ש שרה ולקמן פרשה נ"ג כתבתי בשם רש"י מניין להא וע"ש שהיא היתה הגורם וכן אמרה אולי אבנה ממנה:

פסקה ג

ב' פעמים נפל כו'. עיין לעיל פרשה מ"ו:

ששרה כו'. דייק הכי מדלא כתיב השרה בת תשעים וגו' ועוד כתיב יולד ולא כתיב יוליד:

אינו מזקין. זקנותו אינו מזיק לו מלהוליד:

אף לזאת לא נצרך כו'. דריש ה"א של הבת תשעים שנה תמיהה קיימת וכן רבים:

כל שקורין כו'. מפני זקנותה ואינה מקפדת:

פסקה ד

אנונא. פי' הערוך מנות פרנסה מבית המלך:

לא תמלא רוחי כו'. קריר. לשון קורת רוח לא תקרר רוחי כ"כ מלא וגדוש הלוואי שלא תמנע ממני קצבה הקודמת:

פסקה ה

[ה"ג בילקוט וכן עיקר ר"י בן חנינא אמר בן האמה למד מבן הגבירה הנה ברכתי כו' עד בשם ר' בירי בן הגבירה למד מבן האמה הנה ברכתי כו']:

בני גבירה. בני שרה אמנו. וישמעאל אינו מעמיד בתמיה וא"כ מאי רבותא דבני הגבירה שהכתוב משבח ואומר כל אלה שבטי ישראל י"ב:

נשיאים. עננים. כענן כלה וילך:

מטות. כלומר חזקים כמטה הזה:

מעוברת היתה. בפ"ק דמסכת ר"ה דריש דהא דכתיב שוב אשוב אליך כעת חיה שהמלאך היה עומד בתשרי ומבשר על ניסן ומקשה ואכתי בשש חדשים מי ילדה ומשני אותה שנה מעוברת היתה ושרה אמנו ילדה לשבעה חדשים ע"כ והכי נמי דייק מדכתיב בשנה האחרת שלא מצינו שתלד למועד הסמוך ליום הבשורה שנאמר למועד אשוב אליך וגו' ויהיה בשנה האחרת אלא מתשרי לניסן והשנה תהיה מעוברת:

פסקה ו

ה"ג נפטר אני מן וכו':

ה"ג צריך אני לדבר למלאכים א"ל הפטר בשלום הה"ד ויעל אלהים כו'. ופירוש הכתוב כאשר כלה אברהם לדבר עם ה' ית' ויעל וגו' ומדכתיב אתו דייק אתו כלה לדבר אבל עם המלאכים לא דבר עדיין ומדכתיב מעל אברהם דייק שנפטר ממנו ברשותו:

פסקה ז

העמידן כו'. ר"ל הערלות [ובמדרש חזית בפ' עד שיפוח הגיר' יותר ברורה]:

פסקה ח

ולהלן. בסמוך אצל ישמעאל:

את בשר ערלתו. את לרבות את עור הפריעה ואברהם שכבר נתמעך מפני דרך ארץ לא הוצרך לזה כך פירש"י סוף סדר זה:

פסקה ט

דרגש ליה. מי שכואב לו ומרגיש צער בעצמו ידבר ויעכב וע"ל בפרשה ל"ב:

הרגיש ונצטער מדכתיב נימול בלשון נפעל משמע שנצטער מחמת המילה ור' לוי דרש נימול מעצמו:

בההוא עיתא כו'. באותו עת וזמן קלל וזלזל ר' אבא לר' לוי וא"ל שקרן וכזבן כו':

[**א"ל שקרנא** גרסינן]:

פסקה י

ותני הולכים גרסינן. ה"ג בילקוט לא סוף דבר עבדים מהולים הוא לוקח אלא:

הרי למחר. למחר כו' אתן לך כך וכך בירושלמי איתא שמראה לו כיסין של דינרין כדי שיהא לו על מה לסמוך:

עד רדתה. בפרשת שופטים ובנית מצור על העיר אשר היא עושה עמך מלחמה עד רדתה: אפילו בשבת יכול לעשות עמה מלחמה כדי לכבשם משום ישוב ארץ ישראל:

שלא נכבשה יריחו כו'. בירושלמי יליף ליה מדכתיב וביום השביעי תסובו את העיר ז' פעמים ודייק ה"א של השביעי השביעי הידוע וזהו שבת:

שלשה ירידין כו'. בירושלמי דפ"ק דמסכת עבודת כוכבים לענין שאסור לישראל לילך ליריד של עובדי כוכבים ביום עבודת כוכבים שלהם גרס התם וז"ל ר' יוסי ב"ר בון ב"ר חנה בשם ר' יוחנן לא אסרו אלא כגון ירידה של בוטנה ותני ג' ירידים הם יריד עזה יריד עכו יריד של בוטנה והמחוור שבכולם יריד בוטנה עכ"ל:

פרק מח

פסקה ג

הוות מכתשא כו'. מריבה ומתקוטטת:

אכחשה. היה מוכיח אותה ומכחישה לאמר שהדין עם האמה:

מפני מה כו'. מפני כבודה לא היה לו להוכיח ולהכחישה בפניה:

זה אברהם. שלא מאס לימול ישמעאל בן האמה וילידי ביתו בני השפחות ומקנת כספו העבדים כדי להוציא לאור משפטיהם להכניסם תחת כנפי השכינה:

פסקה ד

מזבח אדמה וגו'. אבא אליך וברכתיך:

פסקה ה

ושור ואיל וגו'. ריש פ' שמיני ובסוף כתיב ויצאו ויברכו את העם וירד כבוד ה' אל כל העם הרי שהסכים הקב"ה על הברכה:

פסקה ו

זה לוקה כו'. וכן כתיב ברישא שמעו רחוקים אשר עשיתי ודעו קרובים גבורתי ואח"כ כתיב פחדו בציון חטאים אחזה רעדה חנפים:

[ה"ג במקרא במינות הכתוב מדבר]:

ארכיליסטוס. פי' הערוך שר על הלסטים:

ארכי. פירושו שר ומושל:

פרוקופי. פי' הערוך שכר טוב וכבוד:

מוקדי עולם. סיפיה דהאי קרא מי יגור לנו מוקדי עולם:

ניתן להם. לעובדי כוכבים:

מישרים אהבוך. מדבר באבות העולם כמו שפירש שם רש"י:

[**לחמו נתן** גרסינן]:

פסקה ז

[**שב כו'**. עי' בבאורי המזרחי ובמד"ר פי"א ובמדרש חזית בפ' דומה דודי המאמר יותר שלם]:

אתה סימן כו'. יו"ד האיתן מורה על העתיד שישבו בניו והוא יעמוד:

אטימוס. פי' הערוך מוכן ומזומן שם טרם בואם וכן פירש"י:

פסקה ח

[**שלח ידיו בשלומיו** קרי בי' בשלמיו אותם הראוין לתשלום להפרע מהם רוב עוונותיהם שלח בהם ידיו ומחלל ברית מילתן במה שמכסה עליהם ערלה וע"ע ס"פ בא]:

כחום היום. משמע שהיום חם אפילו במקום שאין החמה זורחת וזהו בשעה ששית כחצי היום הא מה אני מקיים וחם השמש ונמס דמשמע שלא נמס אלא במקום זריחת החמה בארבע שעות שלא נתחממה היום עדיין בפירוש רש"י:

טולא קריר כו'. הצל קר ובמקום השמש לבד הוא חם בו' שעות השמש והצל חמומים כאחד:

ה"ג בירושלמי פרק תפלת השחר ופרק תמיד נשחט במס' פסחים א"ר תנחומא מהו כחם היום שאין לבריה צל ול"ג תחתיו וזהו בו' שעות בחצי היום ממש:

בילקוט ורש"י גרס צדיק זה בצער:

בצער פירש"י שמכתו כואבת לו והחום רפואה לו מוטב שיהא כל העולם בצער והוא בריוח כדי שתתרפא מכתו ועוד שלא יטריחו אותו עוברים ושבים:

פסקה ט

ה"ג באים אצלי כלומר משמלתי אינן באין אצלי א"ל הקב"ה כו'. עד ערלים באים אצלך עכשיו כו':

פמליא. פירש הערוך חיל. נצבים עליו וגו' גרסינן ודריש וירא וירא ב' פעמים:

[**שמות חדשים**. פירש"י כמו שמצינו במגלת אסתר]:

מיכאל כו'. שמות אלו נזכרים בספר דניאל מיכאל שרכם והאיש גבריאל וקודם לכן לא נתפרשו דכתיב ג' אנשים ולא נתפרשו שמותם:

סדקי. פירש"י מוכר פת ועיין ריש רות:

נווטי. מנהיג הספינה:

ערבי. ישמעאל והערוך פירש. סרקי. נווטי. שמות מקומות הן וכפירוש הראשון מצאתי בספר קלף ישן נושן ומסיים שכן בלשון יון קורין לרב החובל ניווטן:

ה"ג שראה אותן חולקין כבוד אלו לאלו ושכינה ממתנת להם ידע שהן בני אדם:

ה"ג א"ר אבהו פלון של אבינו כו' פלן פי' הערוך מקומו כלומר אהלו:

מפולש. פירש"י פתוח משני צדדיו ולפיכך וירא וירץ וגו' וזהו שאחז"ל ביתו פתוחה לרווחה היתה ואולי היה ביתו פתוח לרוחה. לד' רוחות העולם כמו שכתוב באבות דרבי נתן פ"ו שכך עשה איוב את ביתו:

דורמילוס. פירש הערוך רחבה גדולה:

פסקה י
לגדול שבהן וכו'. מדלא כתיב אדני הנו"ן בפת"ח כדלקמן גבי לוט דהוה משמע לשון רבים אלא בקמ"ץ בניקוד שם יחידו של עולם ש"מ דלא אמר אלא לאחד מהם לגדול שבכולם וזהו מיכאל וכן משמע לי בפירוש רש"י בפרק שבועת העדות אע"פ שבחומש לא פירש כן:
אמר הקב"ה כו'. עיין זה במדרש קהלת בפסוק שלח לחמך:
עלה הפורץ וגו' גרסינן. סיפיה דקרא ויעבור מלכם לפניהם וה' בראשם:

פסקה יא
לבבכם. משמע שני לבבות יצר טוב ויצר הרע לבכם משמע לב אחד:
שיתו לבכם לחילה. קרי ביה לחולה לשון מאול ודרשו חז"ל עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים ואז אין יצר הרע שולט בעולם ועי' בויקרא רבה סוף פרשה י"א:
יהי כן ה' וגו'. ויהיה כי על כן בניחותא שבודאי על כן עברתם:
יהי כן ה'. פירש לשון אמת וכן יהיה פירושו כאן:
אין לפנינו כו'. דייק מדהוה ליה למכתב כן נעשה כאשר דברת להתעכב פה אתך וכתב כן תעשה משמע לעצמך תעשה כן:
יהי רצון כו'. דייק הכי מכאשר דברת שהוא מיותר לומר שעוד יעשה כן לעתיד כשיולד לו בן זכר:

פסקה יב
לחביץ. מין מאכל מפרורי לחם ונילוש יחד ודייק מדכתיב לושי:
מלוטמיה. גם הוא מין מאכל ודייק מדכתיב ועשי שהיה לו לומר לושי עוגות:
[**אלוש**. הוא לשון לושי וכ"ה בהדיא בש"ר פכ"ה]:

פסקה יג
לקדם אותה אומה כו'. פירש"י להקדים להם דבר שיהיו מתכפרין בו:
זה ישמעאל. ה"א הידיעה של הנער קדייק:

פסקה יד
אחד בס'. מן החלב:
והקיבר. פי' הערוך דבר פסולת נקרא קיבר:
ופת היכן היא. כלומר לא הוזכר שהביאתו:
אפילו פת הביא. אע"פ שלא הוזכר בפסוק:
עד שלא יצא ידיהם. קודם שיצא י"ח עמהם להכניסם ולהאכילם ולהשקותם:
[**ר' תנחומא** גרסינן]:

מתלא כו'. המשל אמר אם נכנסת לעיר לך במנהגם:
[**נראין כאוכלין כו'**. עי' בזה בפרשת נשא:

פסקה טו

איה אברהם. וכדמפרש ר' עזריה ועי' בתוספת פרק השוכר את הפועלים]:
מנשי דור המדבר. תבורך יעל יותר מהם ונשי דור המדבר צדקניות היו ועיין במדרש חזית בפסוק יפה את כתרצה:
מן האמהות. שנכתב בכולן אהל. בשרה הנה באהל. ברבקה האהלה שרה אמו. רחל ולאה ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל:

פסקה טז

זה ישמעאל. פירש רש"י היה עומד אחר המלאך מפני היחוד שלא תתייחד שרה עם המלאך וכן הוא בתרגום ירושלמי:
שבאת אורה. משרה אמנו:
וכי תחרל וגו'. פירושו שלא ידור נדר כלל וכן פירושו כאן לא היה לה אורח כנשים מעולם ואח"כ אמר או יהיה פירושו פסק אבל מקודם זה היה לה אורח כנשים כמו וחדל לעשות הפסח אין פירושו שלא עשה פסח מעולם שאפילו עשה פסח כל ימיו ופסק ולא עשה פעם אחת הרי הוא בכרת:

פסקה יז

[**ששינו לתלמי המלך**. גופא דעובדא בפ"ק דמגילה]:
בקרוביה. פירש"י בפ"ק דמגלה שצחקה וספרה דברי הצחוק בתוך קרוביה אבל אברהם צחק בלבו ולפיכך הקפיד הקב"ה עליה ולא עליו:
[ה"ג ואדוני זקן אחרי בלותי וגו' אמרה האשה כו']:
עידונין. זמן ווסת נידתה:
עדויין. הריון בלשון תרגום וכלם דייק מלשון עדנה:
אלא ואדני כו'. כלומר אין כאן חסרון רק שאדוני זקן:
טוחן כו'. דייק מדאמרה אדוני משמע שאדנותו וגבורתו במקומו עומד מצד המעשה ואם כן מה שאמרה זקן הוא על סוף המעשה:
מילדים עצמכם. עשיתם עצמכם ילדים בילקוט גרס ומזקינים את אדניכם:
ואני זקנתי מלעשות נסים. בתמיה ודרש ואני זקנתי על הקב"ה:

פסקה יח

[ה"ג בין אברהם לשרה דכתיב ותצחק וגו']:

פסקה יט
קפליות. בערוך משמע שלש:אות:
לתקנם לך כו'. בתמיה:
ה"ג כן הכא לבראתן כו':

פסקה כ
לא נזקק הקב"ה. עי' לעיל פ"ך:
ה"ג להשיח עמה ויאמר לא כי צחקת:
אכלית אשקית כו'. האכלת האורחים והשקיתם תלוה אותם גם כן:

פרק מט

פסקה א
כלי קוריים. פירש רש"י כלי אורגים ובמדרש קהלת בפסוק ושנאתי אני את החיים משמע שהם בגדים חשובים [וכ"ז הוא במדרש חזית בפ' נופת תטופנה]:
הנחתם הם מתרפים. כך שמות הרשעים לאחר מותם אבד זכרם ושם רשעים יירקב:
[**שחיק עצמות**. כלומר ימחו וישחקו עצמותיו ובמסכת סופרים פי"ד גרס נבוכדנאצר רשיעא שחיק שמיה למזגי לטבא טבתיה ולביש בישתיה שנאמר זכר צדיק וגו']:
[וגי' הספר הוא ממש כנוסחת ריש מדרש שמואל:
בירמיה. בשמות נ"נ הכתובים בס' ירמיה]:
חי הוה. וכתיב גם במדעך מלך אל תקלל:
א"ר פנחס. ר' פנחס אמר חרבונה כו' בפורים כשהגיע לפסוק ויאמר חרבונה:
זכרנו. דרש לשון זכרון:

פסקה ב
הואיל משה באר וכו'. ודרשו חז"ל בע' לשון פירש להם:
ה"ג ליראיו וכו'. סיפיה דקרא ובריתו להודיעם:
דיו לעבד שיהיה בסוד רבו. כדכתיב סוד ה' וגו' וזה ובריתו להודיעם או ר"ל כדאיתא לעיל פרשה מ"ו שאמר לו הקב"ה דייך אני ואתה בעולם והראשון עיקר:
[**נטל אברהם סכין** גרסינן]:
[ה"ג אח"כ לישרים ואת ישרים סודו (משלי ג':ל"ב)]:
ואיני מגלה לו. בתמיה:
אוסיא. פירש"י והערוך שדות וכרמים:
פטריקון. פירש הערוך הפטרון והחשובים שיש לו מנחלת אבותיו:

אילו מן פטריקון כו'. אילו הייתי מבקש ממנו שיתן לי ה' אילנות טובות וחשובות מתוך שדהו לא היה מעכב וא"כ אין צריך לאמלוכי ביה ומ"מ מה בכך אפ"ה נמלך בו:
ספרגוס. פירש הערוך חותם:
מה אני עושה. בלשון תימה וכי אני עושה כו' [ובילקוט פ' בראשית גורס אמר אין אני עושה דבר]:
סנקתדריס. פי' הערוך שר יועץ יושב על כסאו לפני המלך:
אביהם. של אלו חמש עיירות:
דנים את הבן. בתמיה:
מ"ת וגיהנם בברית בין הבתרים וע"ל פרשה מ"ג:
אפילו עירובי חצרות. כך דרשו חז"ל לקמן בפרשה ס"ד מפסוק עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו'. והביאו רש"י ז"ל בפרשת תולדות:
אפילו שם חדש כו'. עיין לקמן בפרשה ס"ד ויתבאר לך:

פסקה ד

אשר יצוה וגו' גרסינן. וסיפיה דקרא וצדקה:
הובריא. סעודת הבראה שמברין את האבל וזהו צדקה:
[**מתחלה צדיק** גרסי']:
הוה אכיל ושתי ואזיל. כלומר אחר אכילה ושתיה הלך לו ולא פרע לו כלום:
הוה אומר כו'. אברהם היה אומר לאותו אורח תן לי מה שיש עליך בעד המזונות שאכלת ואמר האורח אמור אתה כמה יש לך עלי:
קסיט. פירש הערוך כלי של חרס או מתכות או מכל דבר:
פולרין. מין מטבע:
ליטרא דקופר. ליטרא בשר:
ריפתא. לחם:
מאן יהיב לך כו'. מי נתן לך מעולם במדבר בשר ולחם ויין:
מן דהוה כו'. משהיה רואה האורח הצרה ההיא שהיה מצר לו היה מברך:
את אשר דבר אליו. בילקוט [ובהרא"מ גרסי דבר לו לא נאמר]:
עליו משמע על עצמו יבוא ואברהם כבר מת בימים ההם ורש"י בסדר זה בפירוש החומש יש לו דרך אחרת ועיין במזרחי:

פסקה ה

רבה והולכת. ואינם חוזרים בתשובה ורש"י ז"ל כתב בפירוש החומש שפירושו כבר רבתה והוא על פי הדקדוק:

רבה רבה. בדור המבול כתיב מעינות תהום רבה:

פסקה ו

פתח של תשובה. במה שאמר וארא שאם יחזרו בתשובה לא יראה בהם כלום או י"ל דדייק מסיפיה דקרא עשו כלה ואם לא אדעה כמו שפירש"י בחומש ודייק מדכתיב עשו ולא עשו ובוודאי שכבר עשו שהרי כבר כתיב וחטאתם כי כבדה מאד ופן פי' המזרחי:

ריבה. נערה ודריש רבה קרי ביה ריבה:

[**עשרים וחמש וכו'** ה"ג ג"כ בילקוט איוב]:

פסקה ז

אין עורף כו'. דייק מדכתיב משם דהוה ליה למימר ויפנו האנשים וילכו כמו ויפן פרעה [ויבא אל ביתו ויפן ויצא מעם פרעה] ויפנו אל המדבר ומדכתיב משם דריש ויפנו לשון פנים לומר שאף משם היה להם פנים ולא עורף:

השכינת כו'. כן היה האמת שהשכינה היתה ממתנת שהרי כתיב וירא ה' אל אברהם הרי שהשכינה באת אצלו ואמרה לו זעקת סדום וגו' והל"ל וה' עודנו וגו' אלא שהכתוב תיקן הדבר מפני הכבוד כסופר זה שמתקן דבר מה כך קבלתי וכן כתב המזרחי ובחבורים רבים זולתו ונקרא תיקון סופרים ע"ש שהסופרים חז"ל דקדקו ופירשו שהכתוב מדבר דרך כינוי ועיין זה במזרחי בסדר זה ובפרשת בהעלותך אבל מצאתי בתנחומא בפרשת בשלח שאנשי כנסת הגדולה תקנו ושינו הדיבור ממה שהיה כתוב מקודם וז"ל כי הנוגע בכם נוגע בבבת עינו אלא שכינהו הכתוב כביכול כלפי מעלה וכנהו הכתוב שהוא תיקון סופרים אנשי כנסת הגדולה ושוב הביא שם כל תקוני סופרים כו' עד אלא שכינו פסוקים אלו אנשי כנסת הגדולה ולכן נקראו סופרים שהיו סופרים כל אותיות שבתורה ודורשין אותם וכן הנם שולחים הזמורה אל אפי והם תקנו אל אפם ואף כאן כי הנוגע בכם נוגע בבבת עינו עכ"ל וכן כתב הערוך בערך כבד וז"ל הנוגע בכם נוגע בבבת עינו בספרים הראשונים היו כתוב בבבת עיני עכ"ל וכ"מ בפרשת במדבר רבה וז"ל וי"א למה נקוד אלא כך אמר עזרא אם יבא אליהו ויאמר למה כתבת אומר כבר נקדתי עליהם ואם יאמר יפה כתבת כבר אמחוק נקודותיהן מעליהם עכ"ל וכן הוא באבות דר' נתן הרי שאם יאמר לו אליהו למה כתבת אגלי מילתא למפרע שהיה מיותר בתורה ואף על פי כן נמסר הדבר לו ולחכמי הדורות כפי חכמתם ע"ד לא תסור מן הדבר אשר יורוך וגו':

פסקה ח

הגשה למלחמה. הגשה זו היתה למלחמה וכן כולם:

פשט. ויגש דהכא מדכתיב סתם פירושו על כולם:

[ה"ג רש"י ז"ל וכ"ה בירושלמי פרק תפלת השחר ר"ל ור"י בשם מנחם רגלייא זה שהוא כו']:

בא ועשה. משמע עשה צרכי צבור:

בא וקרב. כדמפרש ואזיל עשה קרבן של צבור פי' מלחמתן של צבור אלא בוא וקרב להתפלל כלומר שירד למלחמה ולהתפלל הכולל פיוס ותפלה ובירושלמי פרק תפלת השחר מצאתי הגירסא אין אומרים לו בא והתפלל אלא בא וקרב [עשה קרבנותינו עשה צרכנו עשה מלחמתנו פייס בעדנו. ובס' יוחסין הביא גירסת] הספר כך אין אומרים לו בא והתפלל אלא בא וקרב קרבנות צבור עשה צרכינו ופייס בעדינו ע"כ ושם משמע שזה שאמר עשה קרבן הוא לשון פיוס וקריבה [וגירסת רש"י נוטה לגי' הספר]:

שהוא מכלה כו'. התפלה מכלה כו'. אתה תשלול ותגדור את האף ואתה תמשל בו והאף לא יגדור אותך למשול בך כביכול ודרש תספה מלשון אסיפה:

ה"ג ולא דייך שאין אתה תולה:

ובעל חימה פירושו האדון המושל על החימה:

אל קנא. אל גם הוא לשון אדנות ואיילות:

לגבות. מס המלך:

שבאת רוחה. עמדה להם ריוח והצלה והנחה מאת המלך לרוב כו':

וכן הכא תספה צדיק עם רשע:

בילקוט גרס ושכלה בבהמות:

כוסחת. קוצרת:

כובין. קוצים:

פסקה ט

ברייה. פירש רש"י דבר חיצון הוא לך. וגירסת הספר בדיה הוא לך י"ל כזב ודבר שקר:

שם שמים. עי' בפירוש רש"י בחומש:

ולא דפחותה. ולא דבר קטן מזה:

ה"ג אברהם אמר בישולה כלומר מבושל בטוב טעם ודעת שאמר חלילה:

פגה. בלתי מבושל בלי דעת שאמר תם ורשע כו':

יתלה לרשעים כו'. כלומר לא זו שלא אכלה הצדיקים אלא רצוני להתלות אף לרשעים בשביל הצדיקים הלואי שיהיו צדיקים אבל אינם אלא צדיקים נבלי כו':

נבלי. לשון נבלה שמראים את עצמם צדיקים ובתוכם ישימו ארבם ובילקוט גרס נכלי מלאים נכלי ערמומיות:

זקני אשמה. כמו זקני אשמאי רקים ושוטים וכדמפרש סבי דבהתא פירוש זקנים של בושה וחרפה. במבושיו תרגום בהתתיה:

צרף מעשי כו'. להשלים למנין עשרה לכל כרך וכרך ועיין בפירש"י בחומש:

אנקליטון. לפי הענין פירושו פסק דינו שיצא בפני הדוכס אם אינו רוצה בכך הולך לו לפני האפרכוס שהוא יותר חשוב מהדוכס וכן מן האפרכס לאסטרליטום:

שאין לך כו'. וזה שאמר השופט כל הארץ וגו':

רומוס ורומילוס גרס ושני מלכי אומות היו [ועי' במדרש אסתר בפ' גם ושתי המלכה ובמדרש תהלים מז' י' ובמז' י"ז כתב שנשתיירו מאספסיינוס קיסר ובס' הקבלה להראב"ד ז"ל כתב וז"ל כרך גדול של רומי נבנה בימי יחזקיהו מלך יהודה בנוהו ב' אחים מלכים גדולים שם האחד רומוס ושם הב' רומילוס כו'] והרב שם טוב כתב בדרשותיו בפ' וישב שחלם אביהם בעת לידתם שהיו יוצאות מנחיריו שני אודים ושורפים עירו אשר הוא מושל וכאשר הקיץ הגידו לו שכבר ילדה אשתו תאומים ושפט כי הם האודים אשר חלם וצוה להשליכם ביער וכן עשו ונזדמנה להם דובה והניקה אותם וכו' עד ומהם המשפחות גדולות שברומי והם הדוביים עכ"ל והפליג בגדולתן בספר יוסיפון:

אם עולם אתה מבקש כו'. ויהיה ה"א של השופט תמיהה קיימת כמו הנגלה נגליתי וכהנה רבות:

אתה תפיס כו'. אתה רוצה לאחוז החבל בשני ראשיו חפץ אתה בעולם וגם חפץ אתה בדין אמת אם אין אתה מוותר מעט אין העולם יכול להתקיים אם לית את גרסינן [וכ"ה בויק"ר פר' י' ובילקוט]:

ויאמר ה' אל אברם לך לך. ה"ג ג"כ בילקוט תהלים והוא היה תחלת דבר ה' באברהם ובויק"ר פרשה יו"ד גרס אחר הדברים האלה היה דבר ה' וגו' ואולי טעות סופר הוא שהרי קודם זה דבר עמו פעמים רבות:

פסקה י

[**אל אל האמר** גרסינן]:

בר מיני וכו'. חוץ ממני ובלעדי לך אתה חקור דיני אם טעיתי באחד מהם ואם טעיתי וכו':

לך אני מחריש גרסינן. ויהיה פירוש הכתוב בלשון תימה וכי לך ולבדים היוצאים ממך לא אחריש ובילקוט איוב יש גירסא אחרת ועל פי אותה גירסא יהיה פירוש הכתוב בניחותא ונלאיתי לכותבו:

חן ניתן. דרש וחין כמו וחן:

פסקה יא

הואלתי וגו'. גרסינן וסיפיה דקרא עפר ואפר קדייק:

לא הייתי אפר. כלומר ואותו זכות יעמוד לי עכשיו שתקבל תחנוני:

ה"ג בירושלמי פרק סדר תענית כיצד מ"ד זכותו של אברהם בין עפר בין אפר ואנכי עפר ואפר ופירוש בין עפר ובין אפר נותנין ע"ג האיבה:

כל מאן דלא מטא כו'. ביום התענית היה מכריז מי שלא הגיע אליו שליח צבור ליתן אפר על ראשו יקח הוא בעצמו אפר ויתן על ראשו משמע דוקא אפר כירה דהיינו קיטמא ור' יודא בן פזי סבר שעפר ג"כ מותר ליקח דהיא היא [ובירושלמי בפ' סדר תעניות ישנו דברי ר"י בן פזי לחוד ומילתיה דר"י ב"פ כו' גרסינן]:

פסקה יב

לחלף סרדא. בערוך ערך סרד פירש עריבה של נחתומים:

ה"ג הסניגור מלמד זכות פעמים שהדיין מבקש כו'. והענין שכלי של מים ניתן על גבי האש וכל זמן שיש עוד בכלי מים ניתן רשות לסניגור ללמוד סניגוריא פעמים שהדיין חפץ שהסניגור ילמוד סניגוריא כי חפץ בו לדבר בו הרבה ואומר להוסיף עוד מים לתוך הכלי כדי שיהא שהות לסניגור ללמוד סניגוריא כך אמר אברהם אם יחסרון החמשים עד שיהיו רק חמשה והקב"ה השיבו אם ימצאון מ"ה וגו' והיה אברהם מוכרח לבקש עוד על ארבעים ושלשים וכו' דאל"כ היה לו להקב"ה להשיב אם יחסרון כל כך לא אסלח בעבורם וכך מצאתי בפירש"י:

פסקה יג

כדי כניסה. עשרה שראויין לקרות בתורה ולהתפלל בבית הכנסת וכן בפ"ק דמגילה קורא ליום שמתפללין בעשרה יום הכניסה:

ולא נתלה כו'. לפיכך לא בקש על פחות מי':

וד' חתניו. והם לא היו כשרים שנאמר ויהי כמצחק בעיני חתניו:

[**בחוצות ירושלים וגו'** גרסינן. וס"ד אם תמצאו איש:

וכן הוא אומר גרסינן]:

לעיר אחת כו'. וזהו אחת לאחת פי' צדיק אחד לעיר אחת:

פסקה יד

מלמד. זכות:

פרק נ

פסקה א

רצות כינוי לנקבות רבות נופל על חיות ואמר רצוא לפיכך דרש בו לשון רצון:

רציץ לעשות גרסינן. וכ"ה בילקוט יחזקאל:

בוזק. פי' הערוך מפזר כזה שהוא מפזר גפת שהוא פסולת של זיתים בתוך התנור שהאש נאחז בהן מיד ודו"ק:

כרוחא לזיקא. כרוח המגלגל הנוד. ורבנן אמרי כזיקא כרוח החזק המפזר העננים ותרווייהו לשון בזק קא דרשי:

[**בשש שעות**. כדלעיל כחום היום בפ' מ"ח]:

ובאים בערב. בתמיה כיון שרצים כבזק למה שהו כ"כ:

שמא ימצא. אברהם להם זכות:

פסקה ב

ואין שני מלאכים כו'. דכתיב ומי באחד עושה שליחותו ע"י מלאך אחד וכן הוא בילקוט איוב בהדיא ואע"ג דכתיב להלן ויחזיקו האנשים בידו ויוציאוהו כבר תירצו התוספות פרק השוכר את הפועלים ששניהם הוציאוהו חוץ לעיר ורפאל הלך עמו עד צוער וגבריאל היה מצוה אותו למהר ועיין שוב שם:

ורפאל להציל כו'. ואע"ג דאמרינן בפרק השוכר שרפאל רפא נמי אברהם תירצו התוספות שם דרפואה והצלה חדא מילתא היא:

ולהלן. בראש הפרשה קורא אותן אנשים והנה ג' אנשים ויפנו משם האנשים:

לבית אוריין. פירש הערוך ענין מדינה וממשלה ורש"י ז"ל גורס אודיין ופי' בו מקום גדולתו וישובו:

בפגן. פי' הערוך אדם הדיוט:

כקאלמין. פירש הערוך אדם חשוב:

פסקה ג

והא כתיב כו'. ואם ה"א בסוף התיבה משמשת כמו למ"ד בראש תרתי למה לי:

לביטי. פירש הערוך אמבטי או אשטיבא בלע"ז והוא חדר ודייק לשאולה כאילו כתיב להשאול בה"א הידיעה השאול המיוחדת והברורה:

בא ערבה. דייק מדכתיב בערב הב' קמוצה כאילו הוא ב' תיבות בא ערב:

ה"ג כשהן ישנים מן העבירות:

תבל בצדק. פירש"י תבל אלו ישראל המתובלין במצות דן אותן בשעה שעושין צדקות שהוא ביום:

ישב כתיב. פי' מהר"ר אליהו מזרחי בפרשת חיי שרה אילו כתיב יושב היה בינוני ופירושו היה יושב כמו פרעה תולם עכשיו כתיב בלא וי"ו ישב הוא עבר ופירושו ישב בעת ההיא ולכן דרשי שאותו היום מינוהו ומה שאמרו שהיה ראש הדיינים קבלה היא בידם ולא למדוהו מן המקרא:

קין שקר. י"ל שהוא מלשון קציץ ורש"י והערוך גרס קו שקר:

רב שקר ה"ג גם כן ברש"י ז"ל:

מסטדין. מטה דין וי"ת ויסט:

קלא פנדר. הערוך הביאו ולא נתן בו טעם:

ארכי הדיינין. הראש והאדון:

סק לעיל. עלה ושב למעלה:

פסקה ד

עקמו עלי כו' כלומר תעברו על מדת כבודכם ודרככם:

אמר רב הונא עקמו עלי את הדרך עלי כמו ממני:

על טינופת עבודת כוכבים. עיין בפירש"י בחומש:

כדי שיצאו למחר ויראו הסדומיים האבק ולא ירגישו שלנו בתוך הבית ופי' ורחצו רגליכם לאחר שתצאו מזה:

ואין ממאנין בגדול. ולפיכך לאברהם אמרו כן תעשה:

ויפצר. נוטריקון ווי אף וצרה:

הדא מסייע כו'. דאי כר' יודן היאך אמר הכתוב שהמלאכים עברו על מדתם ובאו אליו [כאלו] אין דרכם להתאכסן אלא עם אנשים חשובים וק"ל:

בביתו של אברהם כו'. וממנו למד ובילקוט גרס גידל בבית אברהם כו'. כלומר מגודל בביתו היה:

ה"ג השבים ומצות אפה וגו' א"ר יצחק מצות גדולה וכן הוא בילקוט:

מצות. ריב וקטטה ודייק מדלא אמר עוגות כמו גבי אברהם ועל כל פנים היו עוגות מצות בלי מלח מפני שחסה על המלח ולא ס"ל כהאי תנא דאמר פסח היה:

דהוה אמר לה. לוט לאשתו:

הב כו'. תן לאורחים הללו מעט מלח והיתה אומרת לו אף המנהג הרע אתה רוצה ללמדו פה.

סוניתא. פירש"י כעור ונבזה כדאמרינן סניא הדא דר' פירוש כעורה זו ששנה רבי:

פסקה ה

כל אתר וכו'. כל עיר ועיר יש בה אנשים טובים ורעים אבל פה כלם רעים:

סוגיה. הסוג והכלל:

ה"ג על הבית וגו'. וסיפיה דקרא מקטן ועד גדול:

והיו המלאכים מקבלים סניגוריא שלו:

פסקה ו

ה"ג אלהות הם אלו כי על כן:

בזכות של אברהם. דרש צל קורתי לשון צילי ומגיני דהל"ל בביתי. כך פירש"י ז"ל:

שהטתה הבית וכו'. ופירושו אשתו נטתה הבית ומנעה אותם מלהכניס לתוך הבית ולנו בצל קורה אחת משלו והביא ראיה מתנחומא:

פסקה ז

להלן. ולא כמו שדרשו לעיל. למעלה וכבוד:

דין שדנו. וזהו וישפוט שפוט ישפוט לצד אחד המשפט והנימוס הקדום:

ה"ג דרך ה' וגו' וסיפיה דקרא לעשות צדקה ומשפט:

פסקה ח

[פתח הבית וגו' גרסינן וס"ד מקטן ועד גדול:

ע"פ האדמה וגו'. גרסינן וס"ד מאדם עד בהמה שהאדם התחיל בעבירה]:

בארץ מצרים וגו' גרסינן. וסיפיה דקרא מבכור פרעה וכו':

וצבתה בטנה כו'. בטן וירך התחילו בעבירה ואח"כ כל הגוף כמו שפירש"י שם:

לפי חרב וגו' גרסינן:

אילאון. לשון לאות ועייפות:

אינסון. לשון קץ ומאוס כד"א והנם זועפים תרגום אונקלוס נסיסין כך פי' האב"א:

אשתטון. לשון שטות ושינעון:

אויל. וילאו לשון אולת:

פסקה ט

מסטורין. סודותיו וסתריו שאמרו שנשתלחו להשחית העיר והקב"ה לא גילהו אפילו לאברהם:

מאה ושלשה ושמונה שנה. עד שנאמר אצל יעקב מלאכי אלהים עולים ויורדים בו:

[וכ"פ הראב"ד בספר יצירה ועי' בס' בחיי ר"פ ויצא]:

לישנא קלה. היה מוצא לשון קל דרך כבוד כלפי המלאכים שלא גילו מסתורין אלא שתלו הגדולה בעצמם באמרם אנחנו:

לקוחי משמע לקוחין כבר. לוקחי משמע שעדיין היו לוקחים והולכים שעדיין היו ארוסות ומדכתיב חתניו משמע ששתי בנות היו לקוחות להם:
אדרכלין וכרבלין במדינה. פירש"י והערוך מיני זמר כלומר העיר צהלה ושמחה והיא נהפכת בתמיה ודייק מדכתיב כמצחק:

פסקה י

שנאמר וכמו וכו'. הביא ראייה על שאמר שמעלות השחר עד שהאיר פני המזרח ארבע מילין וה"ג בירושלמי פרק אמר להם הממונה בהדיא וזה לשונו ומניין מעלות השחר עד שיאיר המזרח אדם מהלך ד' מילין שנאמר וכמו וגו' וכו'. עד ומניין משהאיר המזרח עד שתנץ החמה ד' מילין וכמו מלתא כו' עכ"ל וכך מצאתי שוב הגירסא בספר ישן מאד ומה שקרא שם אילת השחר קרא כאן עליית השחר וכן משמע בספר ישן וז"ל מלשון ב"ר דקאמר משיעלה עמוד השחר עד שיאיר המזרח אדם מהלך ארבע מילין ומירושלמי דקאמר מאילת השחר עד שיאיר המזרח אדם מהלך ארבע מילין שמעינן דעמוד השחר הוא אילת השחר עכ"ל:
וכתיב השמש יצא כו'. וכשעלה עמוד השחר יצא מסדום דכתיב וכמו השחר עלה ויאיצו וגו' וכשהשמש יצא על הארץ דהיינו משהאיר פני המזרח והשמש יצא להוציא אורה על הארץ אז בא צוער ופריך ומסדום לצוער ארבע מילין הם בתמיה והלא יותר הם וה"ג בהדיא בפ"ק דברכות בירושלמי והא יתר הווין ורש"י ז"ל פי' שהוא חמש מילין כדגרסינן בפסחים בפרק מי שהיה לדידי חזי לי ההוא אתרא והוה ה' מילין ומשני המלאך היה מקדר כו'. מקדר גרסינן בירושלמי פ"ק דברכות וביומא פרק אמר להם הממונה ופי' נוקב ומשוה הגבוה והנמוך ומקצר לפניהם הדרך כדאמרינן בעירובין מקדרין בהרים כדי שימהרו אורחותם ודייק מדכתיב ויאיצו כד"א ולא אץ לבא ומניין משהאיר כו' עד שתתפשט השמש על כל פני הארץ דהיינו הנץ החמה גם הוא ד' מילין ומשני מדכתיב וכמו והוה ליה למימר כמו. וי"ו התוספת לאורויי אתא שיש עוד שיעור כשיעור שיש מעלות השחר עד יציאת השמש להוציא אורה דהיינו משהאיר פני המזרח וזהו מיציאת השמש להאיר פני המזרח עד שתנץ החמה על פני כל הארץ כך י"ל לפי הגירסא שלפנינו וכן הוא הגירסא בירושלמי בפרק אמר להם הממונה אות באות [וגירסת הירושלמי בפ"ק דברכות אמנם כך היא א"ר חנינא מאילת השחר עד שיאיר המזרח אדם מהלך ד' מילין ומשיאיר ההזרח עד שתנץ החמה אדם מהלך ד' מילין. ומנין משיאיר המזרח עד שתנץ החמה אדם מהלך ד' מילין וכמו השחר עלה וגו' וכתיב השמש יצא וגו' מן סדום לצוער ד' מילין הא יתר הוון א"ר זעירא המלאך היה מקדר

לפניהם את הדרך. ומנין מאילת השחר עד שיאיר המזרח מהלך אדם ד' מילין וכמו. מלה דמיא לחבירתה. ולפ"ז צ"ל מקדר לפניהם את הדרך ומנין משעלה עמוד השחר עד שהאיר פני המזרח אדם מהלך וכו'. ומאי דכתיב בקרא וכמו השחר עלה יהיה פירושו שהשחר הלך ונסתלק והאיר פני המזרח כד"א כעלות גדיש בעתו. ובהעלות הענן וכן רבים. ובילקוט ובפירש"י גרסי גם הם כגיר' ירושלמי דמסכת ברכות. ומאד אפלא על רש"י ז"ל למה לא הביא גירסת הירושלמי דמסכת יומא. ויועמד חי וקיים טוב ויפה גי' הספר. וגם האב"א לא זכרו:

כוכבתא דצפרא כו'. כוכב הנראה בשחר זה אילת השחר שקרן הוא:

פעמים פוחתת כו'. פעמים שהוא פוחת ומקדים כוכב הבוקר ופעמים שמוסף עליו כך פירש"י ז"ל):

אלא כמין כו'. כמו שני קרניים של אור עולים מן המזרח ומאירים לעולם וזהו אילת השחר ובירושלמי גרס שני דוקרנין ופירש"י עמודים:

רות ונעמה. יוצאים מבנות לוט:

מצאתי דוד כו'. שיצא מרות המואביה:

פסקה יא

כמה אבוד כו'. והיה חפץ ליטול הכל או היה יושב ותוהה במה יברור או בזה או בזה כ"פ רש"י:

זה איוב כו'. שאבד עושרו לכפר עונותיו וא"כ העושר ההוא היה שמור לימי רעתו:

זה לוט. ששהה על עשרו וע"י זה מתה אשתו שאילו הלך לו מיד לא הוה נאסר מהביט אחריו שלא התחילה פורענותם עדיין:

שבט ראובן וגד. שע"י שהיה להם מקנה רב בחרו להם בעבר הירדן ולא נכנסו לארץ וגם אחר כך הם היו גולים תחלה כמו שדרשו חז"ל נחלה מבוהלת בראשונה וגו':

מי היה זה. שנאמר עליו בחמלת ה' שכל השמות האמורים בלוט חול חוץ מזה ויאמר לוט אליהם אל נא אדני כדאיתא בפרק שבועות העדות ובמס' סופרים:

זה רפאל. ונקרא השליח בשם משלחו וכן רבים [ועיין ברמב"ן בספר זה] והא דכתיב ויחזיקו וגו' על רפאל וגבריאל וכפירש"י בחומש:

קרון דבתריה. קראו המקרא הכתוב אחריו ויאמר המלט הרי שעיקר ההצלה ע"י אחד שגבריאל לא היה רשאי להפוך את סדום אלא אחר יציאתו מן המקום ולכן החזיק גם הוא בידו להוציאו ולא בשביל להצילו:

צרפית אמרה לאליהו הנביא מה לי ולך איש האלהים כי באתה להזכיר עוני:

מן הן. מהיכן כלומר מניין:
הנוה הרעה בודק כו'. כשיוצא אדם מנוה יפה לנוה רעה בודק את הגוף ובא לידי חולי כדאמר שמואל סוף מסכת כתובות שנוי וסת תחלת חולי מעיים אפילו מרעה לטובה:
לפום כו'. לפיכך הוא אומר לא אוכל להמלט ההרה שמע מיניה סדום בעמק היה:
ואינון אמרו כו'. והם אמרו לו צא לך אל ההר ששם האויר טוב ויפה מן העמק והוא אמר הכי לא אוכל בתמיה:
רב חלפתא קסרייא. ממקום קסרייא:
ומה אם לוט וכו'. כך אמר הקב"ה לישראל:
מפניך. כלומר מפני מעשיך הטובים:

פסקה יב

פיטרונין. אדונים מלשון פטרון:
[בפני בן המדינה גרסינן]:
וחד עירוני גרסינן. עירוני מכפר:
מדינה. כרך גדול:
וכעס המלך. על בני המדינה:
היה מתקיים. מתקומם עלינו להצילנו:
[ואלו בפני העירוני גרסינן]:
בט"ז בניסן. כמ"ד פסח היה:
השמש יצא. ואז הנבנה עדיין עומדת ברקיע:

פרק נא

פסקה א

כהדין כיליי סיליי לימצא. שלשתם מיני שרצים הם ופירש"י בחומש החומט לימצא [וכן בפ"ק דמו"ק במשנה צדין את האשות ודריש שבלול נוטריקון סיליי כיליי לימצא והרד"ק ורש"י במו"ק שם שבלול זהו לימצא]:
כשלשול. הוא שרץ קטן ומצאתי באב"א שיוצאין ממנו רירין וצואה עד שהוא נמחה ונמס ומת ורש"י פירש בפ"ק דמו"ק כי כן מנהג החומט כשהיא יוצאה חוץ מנרתיקיה וא"כ הוא ג"כ מין שבלול דהיינו חומט:
אישות. בריה שאין לה עינים ודרש אשת כמו אישות ועי' בפירוש רש"י בתהלים:

כאשת איש. דרש נפל אשת נפל של אשת כך הסדומיים נמוחו מן העולם עד שלא יצא השמש על הארץ דכתיב השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה וסדום ובנותיה לי כבר נימוחו:

פסקה ב

משלה. מאש שלהם:

מטמיון. מתוך אוצר המלך:

להלן. גבי מחריבי ביהמ"ק:

ה"ג בא בנה. והסדומיים היו עובדים לחמה וללבנה ולכל צבא השמים ומשמים המטיר עליהם אש וגפרית ועל בני ישראל שעובדים לרוכב השמים ב"ה המטיר לחם מן השמים:

זה גבריאל. והשליח נקרא בשם שולחו וכן פירש הרמב"ן ז"ל:

[ה"ג ב' פעמים בתורה כו' ובילקוט מלכים גרס ככתוב פה]:

ויאמר למך כו'. הרי שכתוב מזכיר שם ההדיוט ב' פעמים והיה יכול לומר נשיי:

עבדי אדוניכם. וכבר כתיב ויאמר המלך והל"ל מעבדי:

את בן המלך אין כתיב כאן. בא לומר שלא יקשה שיאמר ג"כ את בן המלך כיון שדבר בלשון נסתר עבדי אדוניכם ואמר שהוא משום שלא יובן שעל בן מלך אחר ולא יפול טעות וערעור במלכות שלמה לומר שאביו לא צוה להמליכו כך יש ליישבו:

[ובפירש"י מאריך בו מאד ופי' האב"א נוטה לפירושי]:

פסקה ג

גומרין. תרגום של פחים:

ומצדין. מצודות כד"א הפח נשבר ובילקוט תהלים גרס גומרין כד"א פחם לגחלים ועצים לאש:

מצדין. כד"א כמהר צפור אל פח:

סולדת. נשרף ונבהל מפניו:

[ה"ג לע"ל שנאמר גפרית ואש מנת כוסם]:

כפיילי פיטרין. פירש"י והערוך כוס משקה של בשמים ששותין לאחר המרחץ כן ישקם ה' יתברך בצמא פורענותם לכך כתיב מנת כוסם:

[**אין דבר רע כו'**. רש"י וילקוט בסדר זה גרסי ככתוב פה. ובילקוט תהלים גרס אין דבר רע יורד מלמעלה אלא הוריד מטר ונעשה גפרית]:

איתיבון כו' כמרתק וכו'. כאבן המושלך בכח מן הגבור:

מרתק. פירש הערוך אגרוף:

פסקה ד

חמשת הכרכים כו'. עם צוער היו חמשה:

שלח מלאך ירו והפכן. אותן ארבע הנהפכים והמזרחי תמה על הגירסא:

בחלמיש של יד. זהו אצבע אחד:

בחלמיש של אצבע. פירש"י. בחומש של אצבע ובילקוט איוב גרסינן חד אמר בחלמיש שלח ידו וחד אמר בחלמיש שלח אצבע ובילקוט סדר זה מסיים בו אפיק למ"ד מחלמיש והוא מחומש כלומר אחת מחמש אצבעות:

[אפילו צמחי האדמה כדמפרש ואזיל]:

פסקה ו

ה"ג נזכר לי ללוט שתיקה ששתק לאברהם כו' והמזרחי ז"ל האריך בביאור מאמר זה ע"ש:

מתוך ההפכה וגו' גרסינן. ודייק סיפיה דקרא אשר ישב בהן לוט והיאך אפשר לו לישב בכולן ומשני שרוי בכולן פעמים פה ופעמים פה:

מלוה להם ברבית. וישיבתו וקיומו היה מן כל הערים האלו:

פסקה ז

עד שלא נכנסתי כו'. דייק מדכתיב אל תשחת כלומר אל תשחת דרך הצלה הקדומה שעשית לאחרים בשבילי:

פסקה ח

שהוא בא ממקום אחר כו'. דדריש זרע מלשון זרות וזהו מלך המשיח שבא מפסול משפחה ממואב וכן משמע בפירש"י ברות [והערוך הביאו ערך בזות ולא פירשו]:

ובקומה ידע. פירש"י בחומש ואעפ"כ לא נמנע למחרת מלשתות:

מרובה להן. לאנשי סדום ועמורה:

נעשה להם מעין כו'. פירש"י בחומש כדי שיצאו שתי אומות מהן עמון ומואב:

פסקה ט

והוציאו ערותן. בתוליהון כדי שיתעברו מיד:

בולמוס. רבוי תאוה ורעבון:

מאכילין אותו מבשרו. פירש רש"י כלומר סוף שמזנה עם קרובותיו ובנותיו שהם בשר מבשרו ולוט היה להוט אחר הזנות כדמפרש ואזיל ועוד יש לפרש שבנותיו היו להוטים אחר הזנות ולפיכך הוצרכו לשלוט בעצמן להסיר בתוליהן וכן הוא בילקוט בהדיא:

לא נתאוו לו. וכל עצמן לא היה אלא משום יישוב העולם שסברו שנתכלה העולם כולו כדלעיל:

אין כל שבת כו'. אולי היה כך מנהגם כדי להפריש העם מעריות ודוגמת זה פירש האב"א:

יתגלע גרסינן. יתגלע כינוי ליחיד נסתר רמז שהוא ודוגמתו שהם הזכרים נתרחקו ולא נקיבות כמו שדרשו חז"ל עמוני ולא עמונית:

פסקה י

ועברתו. לשון הריון ועיבור ובערוך ערך עבר פירשו לשון זמורות:

[עברתו לא כן בדיו גרסינן]:

א"ר לוי כו'. בדיו לא כן עשו בתמיה והכתיב וישב ישראל וגו' וכן בדיו לא כן עשו בתמיה והכתיב ותרד הגורן:

פסקה יא

מפתק. מקלקל יד הנהר והמים הולכים להם כדאמרינן בפ"ק דשבת פותקין מים לגנה:

בן מי שהיה עמי העיי"ן בחיר"ק:

ונתפקדו. בהריון ולידה:

מי אב. מי שנקרא אב:

פרק נב

פסקה א

שנפל מהר. פירש"י נפילתו וחסרונו בא לו ממה שעשה בהר:

זה אברהם שנקרא צור שנאמר הביטו אל צור חצבתם:

ה"ג בילקוט סדר זה יעתק ממקומו שגרם לו שפנה ממקומו ד"א לפי כו'. [ובילקוט איוב גורס כמו כאן] שגרם לו שנתבייש ממנו על אודותיו עם בנותיו:

פסקה ב

פשעת כו'. נפשע דרש בלשון נוטריקון:

פסקה ג

קלורין. פירש הערוך אוצר ועיין לקמן פרשה נ"ד:

שלקה בו העולם בימי דור המבול שנאמר כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ:

לבטי לבוטים. ענין כשלון ויגיעה כך פירשו רש"י וראב"ע בספר משלי [ה"ג בילקוט משלי לבוטים לא יבא עמוני כו']:

פסקה ד

תימן. חדרי תימן.

ולא ממדבר הדים. וזהו רוח דרומית כדפירש שם הראב"ע:

אף הוא דרום הוא. דרום לשון רום וכן הרים:

עבר הוינא גרסינן. פירוש עובר הייתי לפני בית הכנסת של ציפורי ושמעתי תינוקות של בית רבן יושבים וקורים ויסע כו':

פרישת עולם. שלא זכה זרעו לידבק בזרע אברהם שנאמר לא יבא עמוני וגו':

בגרדקי. פירש הערוך תרגום ירושלמי מן גרר הוא גרדקי וראיתי בתרגום ירושלמי שלפנינו וכתוב בו מלך גרר מלכא דערד ואילי צ"ל דגרר:

[שרה אשתי גרסינן]:

ע"כ שלא בטובתה. פירש רש"י בחומש שהרי לא נטל ממנה רשות כמו בבואם למצרים:

פסקה ה

[ווילון מונח ביניהן גרסינן]:

ומדבר עמו. פנים אל פנים וכן הוא בויקרא רבה פרשה א' בהדיא:

אלא בלילה. אבל לנביאי ישראל ביום ועיין בויק"ר פרשה א':

אלא לשון טומאה. פירש"י שהיה דומה לפני הקב"ה כאילו מדבר עם טמא:

[**רחוק ה' מרשעים**. ע"ע בויק"ר פ"א]:

שאין התראה כו'. אינם צריכים התראה שהרי אמר ליה מת אתה אע"פ שלא הותרה:

[**נתעטר בה**. נתבאר לעיל פמ"ז]:

פסקה ו

אם כן דנתה. על חטאים כאילו צדיקים היו ולא כדין דנתה ודייק מדכתיב גוי שהרי לא אמר לו המלאך כי אם הנך מת וכן משמע בביאורי מהר"ר אליהו מזרחי:

אם גוי זה תהרוג על עצמו אמר כן:

וחמריה כו'. בני אדם מוליכי החמורים והגמלים ודייק מדכתיב גם:

ה"ג בתם לבבי וגו'. וסיפיה דקרא ובנקיון כפי קדרישׁ על משמוש ידים ובפירש"י בשם תנחומא דייק ליה מדכתיב לבסוף גם אנכי ידעתי כי בתם לבבך עשית זאת ואילו נקיון כפים לא קאמר שמע מיניה שהיה משמוש ידים בשרה:

פסקה ז

מחטונך לי. יצרך המחטיא אותך לי וברשותי הוא כדמפרש ואזיל:

פסקה ח

מי מפייסו לאברהם. שיאמין שלא נגעתי בה:

ויתפלל בעדך. פירש רש"י ויתפרסם הדבר לכל:

פסקה י

ה"ג ויאמר לו מה עשית לנו היך כו'. בכל מקום שבאת שמה היתה רוחה וכל טוב וכאן רעבון קדמך ונראה דדריש עצור יתירה כד"א ועצר את השמים וזהו מעשים שלא היו רגילין ליעשות על ידיך עשית עמדי:

פסקה יא

בשיטתן השיבן. פירש"י והערוך ערך אח שבני נח לא היו נוהגים איסור בשאר האב רק בשאר האם [ועיין מזה לעיל פי"ח מאריך בזה]:

הלואי כו'. מי יתן שנדרוש אותו בג' פנים ונצא ידי חובתו לכוון האמת:

להזדווג לי. פירש"י בשם פרקי ר"א שנחבא עשר שנים שבעוד שהיה קטן בקשו כל גדולי מלכות והקוסמים להרגו:

ה"ג בפירש"י על הקב"ה ובשעה שבקשו העובדי כוכבים לענות אותי העמיד להם שני גדולי הדור שם ועבר והיו מתרים בהם ובשעה שבקשו להתעות אותי נגלה עלי הקב"ה ואמר לי לך לך:

לענות אותי. פירש"י בשם פרקי ר"א אלמלא שהתרו בהם שם ועבר היו מייסרים אותי ביסורים קשים:

פסקה יב

אזלת למצרים כו'. כשהלכת למצרים עשית סחורה עמה שנאמר ולאברם היטיב בעבורה וגו' עכשיו באת לכאן ועשית גם פה סחורה עמה ופירש"י וז"ל כתיב ויקח אבימלך צאן ובקר נתן לו ולא מצינו שנתן לו כסף וזהב ולשרה אמר הנה נתתי אלף כסף לאחיך והלא לא נתן לו אלא בקר וצאן ולא כסף וזהב אלא כך אמר הלכת למצרים ונתן לך פרעה כסף וזהב ובאת לכאן וסחרת בה ג"כ ואי ממון אתה רוצה הי לך כו':

ה"ג בילקוט שא לך ממון וכסי עיניך מנאי:

דבר אחר הנה וגו' מביטין בה. כסות יפה מצוייר שיהו כל עינים מביטין בו ולא בה כדי שלא תבא עוד לידי תקלה וכדמפרש ואזיל כסות כו':

ה"ג רש"י ז"ל כסות שהיא עושה עינים ופירש שהיא עושה עינים שיהו הכל מביטין בו והרד"ק בספר השרשים מביא גירסת הכתוב פה ופירש בו הנה נתתי אלף כסף לאחיך שיקנה לך בו כסות נאה שהיא עשויה עינים עינים וכן פירש בשם ר' סעדיה כתנות תשבץ מעשה רקמה עשוי עינים עינים וכן בלשון ערבי נקרא עין:

עשאה מטרונה. אבימלך הלבישה לבוש מלכות כמטרונה כדי שייראו ממנה מלשלוח בה עוד יד ובילקוט וכן גירסת רש"י בהדיא רבי ברכיה אמר נטל לבוש מלכות והלבישה ועשאה מטרונה למה כדי שלא יתבע אדם אותה אלא יהו שומעין שהיא מלכה ומתייראין לתבוע אותה ע"כ וזהו שאמר כסות שהיא מכוסה כו' כלומר שמעתה לא יתן אדם עינו בה:

להקנותה. לשון קנאה:

כסיתם מיני את העין שלא גליתם לי שלא אח ואחות אתם והכי איתא בפרק החובל בהדיא:

ה"ג בילקוט ורש"י אמר להם כבר תוכחתי כו'. ופירש"י כלומר מפני מה אין לה כסות והלא האיש מצווה לעשות לאשתו אלו ג' דברים:

[ה"ג לפיכך שלשה]:

ה"ג בירושלמי דפרק אע"פ ועל המעיין ליישב היא ע"י שנתחייבה לו ז' הוא פוחת ממנה ז' הוא ע"י שהוא חייב לה ג' מוסיף לה ג' הגע עצמך שהכניסה לו עבדים הרי אינה חייבת כלום הגע עצמך שהתנה עמה שאין לה עליו שאר כסות ועונה הרי אינו חייב לה כלום מאי כדון כדא"ר יוחנן צערו של איש וכו' מאי כדון כלומר [הציקה לו בדברים גרסי']:

למה כשהוא מורדת עליו מן התשמיש פוחתין לה שבעה וכשהוא מורד עליה אינו מוסיף לה כי אם שלשה ומשני כשהוא מונע ממנה התשמיש אין לה כ"כ צער כמו שיש לו כשהיא מונעת ממנו:

ה"ג בירו' והיא לא קצרה נפשה וי"א כו':

פסקה יג

לא נאמר בלשון הזה פירש"י שיהא אדם מתפלל על אחרים:

ה"ג [וכן מוכח בפירש"י ז"ל] עצור עצירה בפה וכו'. בפה מלדבר. בגרון מלאכול. בעין מלראות. באוזן משמוע. מלמעלה קטנים. מלמטה גדולים כ"פ רש"י:

עלו דטולמיסין כו'. מצאתי בשם רש"י ז"ל טולמסין בלשון יון דוחקין ורבי ברכיה נתן טעם למה לקו בני ביתו ואמר על שהמרו זה את זה בפני המלך לאמר נראה היוכל המלך לנגוע במנעלה של שרה כדאמרינן גבי פרעה בשעה שבא לשלוף מנעלה פרחה עליו צרעת ועל שדחקו את המלך בדברים אלו לקו אבל בפ"ב דכתובות הביא רש"י ז"ל גירסת הספר טורמיסין ופירש בו אנשים רקים כמו שכתבתי לעיל בפר' מ"א בשם הערוך:

ה"ג מחי הוה מחי וכל זה כפול לעיל פ' מ"א:

פרק נג

פסקה א

ה"ג בילקוט סדר זה ובספר יחזקאל הגבהתי עץ שפל וגו' וידעו כל עצי השדה:

[**אלו הבריות וכו'** עד זו שרה אני ה' דברתי ועשיתי א"ר יודן לא כאלין דאמרין ולא עבדין אלא אני ה' דברתי ועשיתי א"ר ברכיה אני ה' דברתי והיכן דיבר כו']:

דאמרין כו'. שאומרין ומבטיחין דבר מה ואינם עושין ברצון או מקוצר יד:

אשוב אליך. ואלישע לא דבר אשוב אליך:

פסקה ב

בין חי כו'. בין שיהיה חי או מת ואלישע על עצמו אמר כן:

ודבריו של הקדוש ברוך הוא כו'. בקמיה וכי יצדק אנוש יותר מאלוה:

פסקה ג

לא תפרח. זה אברהם קודם שנתבשר:

ואין יבול כו'. זו שרה קודם שנתבשרה:

[והאירו פניה גרסינן]:

בוחשים היו. בתמיה [ה"ג בילקוט סדר זה ובת"ע כוחשים היו שדמות כו' אבל א"צ למוחקו שלשון ס' זה כ"ה בהרבה מקומות] השדים ושדמות דרש לשון שדים לא עשו אוכל:

גזר ממכלה צאן כו'. ישראל שנקראו צאן היו גזורים ממנה שחששה שרה שלא יעמדו ממנה:

ואין בקר. ישראל שנקראו בקר כדמפרש ואזיל נתייאשה שלא יעמדו ממנה:

[ה"ג בילקוט אדם אתם ואין בקר כו']:

מה אני מובדה. כלומר למה זה מה הוא זה שאני מאבד תקותי מן בוראי:

חצירו של אבימלך כו'. שנאמר כי עצור עצר ה' וגו' [וה"ג בילקוט ס' זה בהדיא]:

פסקה ד

מה שאמרת לאברהם בשמים. שקודם שנגלה אליו על הארץ אמר למלאך שיבשרנו שיהיה לשרה בן למועד:

שוב ועשה כו'. ותפלת המשורר היתה כאילו עמד בימי אברהם והאב"א פירש שהתפלל שיהיה כן לנצח כשם שנתקיים בימי משה שנאמר והנכם היום ככוכבי השמים לרוב:

לא סופו ראשו כו'. בראשונה אמר שלא יכזב ומסיים שאמר דבר ולא יקימנו:

ועבדום ועינו אותם. סיפיה דקרא ד' מאות שנה וחשב את הקץ לחשוב ד' מאות שנה מיום שנולד יצחק ולא באו לכלל ועבדום ועינו עד אחר מיתת יוסף רק גירות נתקיים בהם ועיין לעיל פרשה מ"ג:

אשר שמרת וגו'. פסוק הוא (במלכים א ח) ודרש לעבדך על אברהם שבאותה פרשה עצמו הזכירו בנסתר פעמים רבות ולא הזכיר אצלו עבד ה':

מה שאמר לה הוא באמירה. דכתיב ויאמר ה' לאברהם למה זה צחקה וגו':

בדיבור ע"י מלאך. כיון שבשורה הראשונה היתה ע"י מלאך וכל התחלה הוא העיקר קרא אותה דיבור וסימן לדבר כל התחלות קשות ור' נחמיה סבר שעיקר ההבטחה היתה בדיבורו של הקב"ה בעצמו ולפיכך ייחס אליה לשון דיבור לשון חוזק וקיום ובילקוט גרס בדברי ת"ק כאשר דבר מה שאמר לה בדיבור ופירש האב"א בשם מכלתין בפרשה כ"א היכן אמר אבל שרה אשתך וגו'. והיכן דבר ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית וגו' שהיה ע"י דיבור שנאמר היה דבר ה' אל אברם במחזה לאמר:

ה"ג לעיל פרשה מ"ז א"ל ר' נחמיה וכי כבר נתבשרה בחלב פירוש בשעת ההבטחה בפרשת מילה הלא עדיין לא נתבשרה בחלב שהרי עדיין לא נתעברה ה"ג התם בהדיא והיאך אמר כאן שקיים לה ברכת חלב כאשר דבר בשעת ההבטחה וההבטחה לא היתה על ברכת חלב אלא מלמד שהחזירה וזהו וברכתיה דכתיב התם:

פסקה ה

יראתה. ובשעת ההבטחה נקראת על שם יראה זו:

מונין. מלעיגין עליה:

עיקר מטרין. פירש הערוך רחם ואם שלה וכן בלשון יון קורין לאם מטרא:

וגלף וחקק. פי' רש"י דכתיב וגם נתתי לך ממנה בן וכתיב הביטו אל צור חוצבתם ואל מקבת בור נוקרתם:

בעל פקדונות אני. וה' פקד דרש מלשון פקדון:

חבילות של קוצים. שהיה קוץ מכאיב לישראל:

פסקה ו

שלא גנבה כו' כהאי דאמרינן באמבטי נתעברה שהזרע היורה כחץ מתחלתו ונקלט מוליד אח"כ:

זיו איקונין. תואר פניו ודריש לזקוניו נוטריקון:

גרוף מביתו כו'. שאילו ילדתו פחות מט' חדשים היו אומרים מאבימלך נתעברה ומאז נשלמו תשעה אבל עכשיו שילדתו לט' חדשים אם מאבימלך נתעברה היאך שהה הריון כל כך וק"ל:

גרף. לישנא בזיון קא נקט כזה שגורף את האשפה:

לז'. שהם תשעה מקוטעין יום אחד מחדש ראשון וכן יום אחד מחדש אחרון ונחשב לב' חדשים שלמים. וטעמא דרבי חמא איתא בפ"ק דר"ה וכתבתי לעיל פרשה מ"ז ע"ש:

מועד צאתך ממצרים. וכתיב סוף פרשת בא ויהי בעצם היום הזה הוציא ה' וגו' וע"ש בפירוש הרמב"ן:

פסקה ז

יצא חוק לעולם. גי' פירש"י ישראל שקבלו התורה שנאמר כי חוק לישראל הוא:

דורייה. פירש"י מתנה ודורון כמו שנאמר ונברכו בך כל משפחות האדמה:

ה"ג רש"י ז"ל ד"א ניתן דורייה:

חפושית גרסינן. ונראה שמפרש דורייה לשון דרור וחירות וה"ג בילקוט דרורייה ולא גרס חפושית:

יצחק יו"ד עשרה כו'. עשה לי אלהים וגו' גרסינן. וסיפיה דקרא כל השומע יצחק לי ועליה קאי רבי ברכיה:

פסקה ח

נשתפו. חזרו לדעתן להיות בשופי שקט ושליו ברעיוניהם:

הוסיפו על המאורות. יש לפרש כפשוטה כהאי דאמרינן גבי משה בשעת לידתו נתמלא הבית כלו אורה או י"ל שיצחק הוא הנימול ראשון לשמונה ולולי ברית מילה המאורות אספו נגהם:

פסקה ט

קומתו של א"א גרסינן. מלשון קמה או גדיש:

[**מחלבה של צדקת גרסינן**. וגירסת הילקוט בספר זה ובאיוב מחלבו של יצחק] ה"ג בילקוט אותה ממשלה שנאמר מוסר מלכים פתח וגו' (איוב י"ב:י"ח):

פסקה י

נגמל מיצר הרע. כלומר בן י"ג שנה שאז בא יצר טוב:

גדול עולמים. זה הקדוש ב"ה וכדמפרש ואזיל ויעש המלך משתה גדול [גדול עולמים היה שם גרסינן וה"ג בילקוט וכדמפרש ואזיל:

ה"ג בימי אברהם. אר"י וכו' וה"ג בילקוט]:

שפופה. שפלה ונמוכה:
אין יהיב כו'. אם אתן אנכי אצבעי עליו אנא פחיש כו':
ה"ג אצבעי עליה אנא פחיש:
פחיש. פירש הערוך פוחס צורתו חרום או שרוע תרגם יונתן פחיש או פסיע:
כי בידך נתתי אותו. נתתי משמע כבר בימי אברהם:
דא"ר לוי לא נדנדה כו'. בפירש"י מצאתי שנאמר ביום הגמל את יצחק יום שנתנוהו בעריסה עשו משתה גדול והאב"א מסיים שיצחק אבינו נולד קטן אבל שאר בני האדם היו גדולים ולא הוצרכו לעריסה ע"כ וקאי אדלעיל שאמר עוג מתנתו מה היא וכו'. ואם שאר בני האדם היו גם המה בכמותו מה היה מתמה עליו:
עריסה. מטה קצרה שמנענעין בהם הילדים. ואי לאו דמיסתפינא אמינא דהכי פירושו לא באת ניענוע ושברון נדנד לעריסה של עוג ושאר מלכי האומות אלא בביתו כו' וכדמפרש ואזיל:
[ה"ג רש"י ז"ל אותן ס"ב מלכים]:
ואנטקיסור שלו. פירש"י שר צבאו היה ג"כ שמה ועמהם היו ס"ב וע"כ כתיב מלך יריחו אחד וכן אצל כולם כתיב אחד לרבות הממונה תחתיו לעשות כל צרכי המלוכה ובו נגמר כסא מלכותו בשלמות:

פסקה יא

מכביש. היה כובש ודורך על הגדירות בתוך הגנות ובביאורי מהר"ר אליהו מזרחי גרס מכבש נשים:
במסיאות. במות כההיא ששנינו אבן שחצבה מתחלה לבימוס וכן פירש הערוך:
שמתשובה כו'. הרי לך שעל עסקי הנחלה היה מדבר:
ועם יצחק אף אם היה בן אשה אחרת והיה כשר כמו שהוא עכשיו לא היה ראוי שירש עמו:

פסקה יב

אלא ביצחק. מקצתו ולא כולו להוציא את עשו מכלל זרע:
בשני עולמות. לאפוקי עשו שכפר בתחיית המתים שאמר הנה אנכי הולך למות:
זכרו נפלאותיו כו'. מתוך פירש"י וילקוט תהלים משמע פירושו הנפלאות שעשיתי עם יצחק ומופת נתתי למי שמוציא מפיו אמונת ב' עולמות:

פסקה יג

ביתו. כלומר בני ביתו:

וותרנים. שהרי וויתר אצלה הלחם וחמת מים אשר לא צוה עליו אלהים ומדמושל מקשיב על הויתור כל בני ביתו כך היו:
ממלאים כדים. של מים וה"ג בילקוט:
בן כ"ז שנים. פירש"י שהרי נימול בן י"ג שנה וכשנולד יצחק בן י"ד שנה היה וכשעשה אברהם משתה גדול ביום שנגמל מיצר הרע ליצר טוב כדלעיל היה יצחק י"ג שנים ולישמעאל כ"ז שנים:
ואכאבית. מין חולי ועיין לעיל ריש פ' י"ט [ה"ג רש"י וילקוט אר"מ רותם היה שכן דרך כו']:
השיחו. דברו:
הרחק. מרחוק:
מה להלן אלפים אמה שכן כתיב אך רחוק יהיה ביניכם אלפים אמה הכא נמי אלפים אמה ור' יצחק אמר אינו צריך ללמוד משם מדכתיב כמטחוי שתי טיחות וכשיורה פעם שניה ממקום שכלה הירייה הראשונה היא אלפים אמה:

פסקה יד

בעלת נוד. זו הגר ששם אברהם חמת על שכמה:
בזכות אברהם. פירש"י דכתיב אצלו ויקרא מלאך ה' אל אברהם שנית מן השמים:
[**והמית בניך בצמא**. עיין בשמ"ר פ"ג]:
מחוסרת אמנה. פרש"י דכתיב ותמלא את החמת שהיתה מתייראה שלא יתן לה עוד:

פסקה טו

הדבר קשה. מפני המינות אלא את הנער פירושו עם הנער:
[ה"ג כי לא דבר רק הוא. ואם רק מכם הוא שאין אתם כו']:
וחמריו כו'. כלומר כל אשר הוא עושה ה' מצליח בידו ואולי צ"ל חמריו החי"ת בפתח וכו' וגמליו הגימ"ל בפתח. ועל שומרי החמורים וגמלים אמר כן כדלעיל אצל והיא גם היא וגו':
רבה. מלשון רביא כלומר נער ואע"פ כן קשיותו עמו ודרשו כן מדלא כתיב רובה קשת בסגו"ל וכתב קשת שם תואר על שם קושי ערפו ואמוץ לבבו:
וקשיותו אמו שעזרה לו לרעה ולכך סמך ותקח לו אמו אשה מארץ מצרים שהיה לה ליקח ממשפחת אברהם ושרה:
[ה"ג רש"י ד"א רבה ומתלמד בקשת. ודייק התואר של קשת על ההתלמדות]:
ה"ג ד"א רבה על כל כו':

רבה רב ואומן:
המורים. ישוב על כל המורים זולתו:
[במדבר פארן וגו' גרסינן]:
על עיקריה קאי גרסינן. פירש"י כשתזרוק מטה למעלה לתוך האויר לצד מעלה חוזר ונופל על הארץ למקום שרשו לצד מטה:

פרק נד

פסקה א

אנשי ביתו ואין ביתו אלא אשתו כמו שדרשו חז"ל בהרבה מקומות:
אף התיז כו'. בפי' רש"י כתב בשם פסיקתא לאחר זמן מצא הדיין עילה עליה והרגה לפי שלא חמלה על בעלה:
זה הנחש. שנקרא אויב שנאמר ואיבה אשית בין זרעך וגו':
ומילא אותו עפר. כדי שלא יאכלו ממנה בני האדם הרי שגם הנחש עמד לעזרה בעת שהיה עליו הרצון מאת ה' ועיין כל זה בירושל' במסכת תרומות:
בתוך שבעים שנה. אע"פ שהוא סוף ימיו שנאמר ימי שנותינו בהם שבעים שנה:
בתוך שמונים. פירש"י בשם פסיקתא שהרי יוחנן שמש בכהונה גדולה שמונים שנה לסוף נעשה צדוקי:
מחזק ממנו. מיצר הרע החזק ממנו:
וכי יש גזלן וכו'. שגוזל נשמתו של אדם:
שנאך. זה יצר הרע שהוא רעב להשטין אותך מדרך טובה לדרך רעה:
[ואם צמא גרסינן]:
אויביו [הי"ל ואמר גם אויביו] לרבות:
איש עצתו. שבזכותו ובעצתו נברא העולם שנאמר בהבראם קרי ביה באברהם וזהו שאמרו חז"ל נתייעץ באבות העולם וברא את העולם גם דרשו לעיל פרשה ט"ו אמר אדם באיזה זכות יעצת לבראני בזכות אותו שבא מרחוק:

פסקה ב

פיכול נוטריקון פה כל כלומר כל הפיות היו נושקין אותו:
לקול אשתו. לדחות את בנו וה"ג בילקוט בהדיא:
אלהים עמך גרסינן כיון שראו את מעשיו של ישמעאל שהיה רשע:

ולא חסר קלרין כו'. קלרין פירש הערוך אוצר כלומר אע"פ שנתמעטו העוברים והשבים עליו אשר עמהן היה משאו ומתנו ומהם כנס אוצרותיו ועכשיו לא נתמעט אוצרו בשביל כך ראה והבין כי ברכת אלהים בכל אשר יש לו וראיתי פירושים ולא ישרו בעיני:

לאחים השותפין. פירש"י עד ג' דורות יכולין האחים לעמוד בשותפות ולא יותר וכן כאן ג' דורות עמדו ישראל בשותפותן ואח"כ נתרחקו מהן:

לשבעה דורות. שכשנכנסו ישראל לארץ ישראל כבר עברו ז' דורות אברהם יצחק ויעקב לוי קהת עמרם משה ומזרע אבימלך לא עברו ג' ודור רביעי ישוב הנה שהרי בעוד שדור שלישי היה קיים לא נחם אלהים דרך ארץ כי הקורבה עדיין קיימת כן פירש"י:

לא קבל עליו. אברהם והלך לו חוץ לגרר אע"פ שבחר בישיבת גרר בראשונה שהרי כתיב בסוף הפרשה ויקם אבימלך ופיכול שר צבאו וישובו אל ארץ פלשתים ופירש הרמב"ן למקומם המיוחד שבארץ פלשתים והיא גרר דכתיב מלך גרר מכלל שאברהם לא היה דר שמה בעת ההיא:

פסקה ג

[**מביאה לידי שלום והוכיח כו'**. ועי"ז כרתו ברית שלום. ובילקוט לא גרס והוכיח וכו':

היא דעתיה דר"ל. איזהו גזלן גרס]:

[מה דרך בפרהסיא עי' זה בב"ק בפ' מרובה]:

הכי גרסי' בילקוט לא ידעתי וגם אתה לא הגדת לי על ידך וגם אנכי לא שמעתי ע"י מלאך ובפירש"י גורס כגירסת הספר ופי' שכך היו האבות רגילים לעשות שליחותן ע"י מלאך:

פסקה ד

על שהיו מליזין. עי' זה בפרק אלו נאמרין ובבמ"ר פרשה ה':

בישרות. בדרך ישר ויראה לכבוד הארון הפכו פניהם:

וישרנה. נוטריקון שירה נאה:

וגעו כו'. בחלוף אל"ף בעיי"ן באותיות אחה"ע:

תגל הארץ. במדרש שמואל גרס ה' מלך ירגזו עמים וכן נראה ודו"ק:

רומי השטה וכו'. עיין כל זה בפ' אין מעמידין:

המעולפת. במדר"ש גרס המפוארה בין שני הכרובים:

הכי גרסינן ואתם אומרות שירה מאליכם:

יישר חילכם. וישרנה קדריש לשון ברכה להם מעם הקב"ה:

פסקה ה
עוד מן אתרה כו'. עוד ממקומה עצמה אין חסר כלום והביא ראיה דכתיב תהיה לשון עתיד:

פסקה ו
שאל. אשל הוא אותיות שאל וכך אמר אברהם לאורחים שאל מה שתרצה ואתן לך:
עיגולא כו'. לחם:
קופר. בשר:
חמר. יין:
ביעין. ביצים:
עשרים וחמש שנים כו'. עיין בפירש"י בחומש בסדר זה:

פרק נה

פסקה א
נסיון אחר נסיון כו'. להתנוסס דרש לשון נסיון ולשון גדולה והתרוממות כנס הזה:
לנסותן. לרומם אותן כנס:
שתתקשט. שתתאמת תרגום אמת קשוט:
למי שהוא רוצה כו'. לא לפי הגמול כי אם לפי רצון הש"י ואיך יתרון לעובד ללא עובד:

פסקה ב
כפשתני כו'. נתבאר לעיל פרשה ל"ב ופרשה ל"ד:
ותשא אשת אדוניו וכו'. הרי שהקב"ה מנסה יוסף בשביל שהיה צדיק ובילקוט סדר זה ובתהלים לא גרס ליה:

פסקה ג
והוא מטה משפט. הרב בעצמו:
ולי אסור בתמיה. ה"ג במדרש קהלת נוקם ובעל חמה אמר להם לישראל לא אטור שנאמר לא לנצח יריב ולא לעולם יטור אבל לעובדי כוכבים נוקם הוא וכו':
לא תנסון [כו' במדרש קהלת מסיים הוי באשר דבר מלך שלטון]:

פסקה ד
אמר אלהים כו'. כלומר הכתוב היה יכול לומר אלהים נסה ואמר והאלהים נסה הוא ובית דינו כמו שדרשו בכל מקום. וה' הוא ובית דינו. ובילקוט גרס על דעתיה דר"מ דאמר כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו והאלהים הוא ובית דינו:

שנאמר לו הנו"ן בחול"ם כמדבר בעד הרבים כמו נעשה אדם כו':
ובילקוט גרס שאומר לו:
[ה"ג ד"א יצחק וישמעאל והכי מוכח בפרש"י בחומש:
הרי השעה עומדת לנסות אברהם ויעמוד בנסיון שהרי יצחק לא יעכב:

פסקה ה

ואע"פ שהדברים אמורים במישע וכו'. כלומר אף על גב שפשט הכתוב משמע שמדבר באותו שהקריב בנו בפועל כמישע מלך מואב מכל מקום אינו כך שהרי הכתוב אומר במה אקדם ה' ואתרצה לפניו ואם יעשה כמישע לא יתרצה כמו שאמרו חז"ל אשר לא דברתי זה מישע מלך מואב הא אינו מדבר אלא במי שנתרצה לאל ונתקבל באהבה זה יצחק ואע"פ שלא נתקרב בפועל הקדוש ברוך הוא מצרף המחשבה למעשה כדמפרש ואזיל:

פסקה ו

נסה אותו בודאי. פירש"י נתן לו זמן כדי לנסותו אם יקיים אם לאו. [ה"ג הילקוט מה לעשות שנאמר ויאמר אליו אברהם ויאמר הנני וכן מצאתי בפרש"י ז"ל]:
לכהונה ולמלכות. דייק מדכתיב הנני בשני נוני"ן דהוה ליה למימר הנה כד"א והנה נצב על עולתו וכן מצאתי בפירש"י ז"ל [עד הלום. עיין עוד בש"ר ס"פ ב' ובפר' ואתחנן דף רצ"ד ע"ד]:

פסקה ז

בבקשה ממך. נא פירושו במקום הזה לשון בקשה וה"ג בילקוט בהדיא ועיין במה"ר אליהו מזרחי וענין הבקשה עיין בפירש"י בחומש:
אית תחומין במעיא. וכי יש תחומין בבני מעיים שניהם יוצאי חלצי הם ושניהם אהובים לפני. [ולמה לא גלה לו כו' עיין כ"ז פל"ט]:
הוראה. היתה יוצאת מלשכת הגזית שהיתה בירושלים כמו שאמרו כי מציון תצא תורה:
שיראה. מורא הש"י היה יוצא משם לעובדי כוכבים:
דכוותה דביר גרסינן. שהדברות. כלומר דברי תורה:
ה"ג בירושלמי דפרק תפלת השחר וחד אמר מקום שהדבר יוצא לעולם ופירש הדבר [וקנאת ה' צבאות יוצא משם כו'] עיין במדרש חזית סוף פסוק כמגדל דויד:
שהאור. התורה נקראת אור שנאמר ותורה אור. [ה"ג בירושלמי ובמדרש חזית חד אמר מקום שהארורה יוצאים משם לעולם ופי' ג"כ לאומות העולם]:

מורה. לשון מורה חצים והכי גרסינן בילקוט מורה כחץ כו' ע"ש כדאמרינן פתחו של גיהנם הוא בירושלים שנאמר אשר אור לו בציון ותנור בירושלים:
ראוי. כלומר מכוון כמה שאחז"ל בהמ"ק של מטה מכוון נגד ביהמ"ק של מעלה:
שאני מראה לך. כדלקמן פרשה נ"ו וירא את המקום מרחוק שראה ענן קשור בהר: [ה"ג שאהא מראה והכי מוכח בילקוט]:
מרותא. לשון מרות ורבנות כל מיני שררות וחשיבות היה יוצא משם כמה שנאמר שרתי במדינות:
שהקטורת קריבה. מוריה על שם המר דרור שהיה בתוך סמני הקטורת וכד"א אלך לי אל הר המור הרי שירושלים נתראת ע"ש המוריה לבונה:

פסקה ח

[ה"ג ולעשות רצונו של מי שאמר כו']:
וישלח אברהם כו'. הרי זה רצונו של הקב"ה ובילקוט לא גרס ליה:
ותעמוד על חבשה כו'. בזכות העקידה ביטל מחשבות בלעם הרשע:
[בדרך ארץ עיין בפירש"י בחומש]:
שתי בקיעות. דכתיב עצי לשון רבים ומיעוט רבים שנים:
דייך כו'. פירש"י דיי לך עד כאן מלדרוש לדמות בקיעת אברהם לבקיעת השכינה שתי הבקיעות אין להם דמיון זה לזה:
שכר קימה ושכר הליכה. דאם לא כן ויקם למה לי:

פרק נו

פסקה א

ביום הג' של שבטים. באת לנו תחייה וקורת רוח וכן כולם והענין שאין הקב"ה מניח הצדיקים בצרה יותר מג' ימים וכל זה הביאו בילקוט אסתר ולקמן בפרשה צ"א:
מלכות בית אביה. כלומר זכות אבותה עמדה לה:

פסקה ב

ה"ג עם החמור עם הדומה לחמור וכן הוא בקהלת בפסוק לך אכול בשמחה (ט' ג') ובקדושין בפרק האומר:
עתיד המקום כו'. המקום הזה ירושלים תהיה מרוחקת מן בעליו אלו ישראל וזה בזמן הגליות:
ולעולם. בתמיה ודרך שאלה:
פה וגו'. שבו לכם פה רמז למה שנאמר פה אשב עם החמור רמז לעני ורוכב על החמור:

בסופו של כה. כלומר שהבטיחני הקב"ה לאמר כה יהיה זרעך:
בשרו כו'. הנבואה נזרקה בפיו ונשובה שנינו וברית כרותה לשפתים וה"ג בילקוט בהדיא:
אברהם לא חזר גרסינן פירוש לא חזר יצחק עמו וזהו שאמר בשלום:
ונכרעה וגו'. סבירא ליה דבתחיית המתים איירי כמו שדרשו חז"ל כי לי תכרע כל ברך זה יום המיתה ואח"כ כתיב נברכה לפני ה' הרי שעומדים בחיים:

פסקה ג

צלובו גרסינן. פירוש עץ לתלותו עליו כן היה טוען יצחק עצי העולה לישרף כו':
מכשרת את האוכלים. שבלי שחיטה אסורה באכילה ודייק ממאכלת אחרים משמע:
אלא בזכות כו'. שהקב"ה מצרף מחשבה טובה כאילו כבר עשויה לישחט ואע"ג ששאל אח"כ איה השה לעולה זה היה אחר דבריו של שטן וכדמפרש ואזיל:

פסקה ד

אובדת לבך. וכי לבך אובדת שתלך לשחוט את בנך:
ויותר על דין. ועוד יותר מזה אעמוד בנסיון ולא אהיה לאה ועיף:
שופך דם את חייב. כלומר דין שופך דם אתה חייב:
[ובילקוט גרס למחר יאמר לך שופך דם את א"ל כו']:
ברא דעלובתא. בן העניה והדלה כך פי' הערוך ועל שרה אמר כן הולך הוא אברהם לשוחטך:
הפרגזיות פירש רש"י דברים החמודים ומיני קשוטין ומצאתי בערוך שפירש ענין כעסים ונראה דצ"ל עכסים והוא מיני תכשיטים כד"א תפארת העכסים בישעיה סימן ג':
שעשת אמך גרסינן. כלומר אותן התכשיטין שעשתה לך אמך לישמעאל שנוא הבית יהיו לירושה ואתה אינך מכניס את זאת בלבבך ושוב אמר הספר כד לא תיעול מילא כו'. כלומר משל הוא בפי הבריות דבור לשון הרע אע"פ שאינה נכנסת כולה בלב המקבל מ"מ נכנסת החציה ובילקוט גרס כד לא תועיל מלה כולה תיעול פלגא. ולפיכך כתיב מיד ויאמר יצחק אל אברהם כו' הרי שנכנסה הסתת השטן בלבו קצת אע"פ שקודם לזה הולך לישחט בלב שלם:
ה"ג רש"י והערוך יצף להההוא דגער ביה מ"מ אלהים יראה לו השה ואם לאו וכו'. ופירש יצף יגער ויצער לאותו שגער בך והסיתך לשאול בדברים אלה מ"מ אלהים כו' יצף פי' רש"י לשון צער ודאגה כמו שנאמר יהושע כ"ב ואם לא מדאגה ומתרגמין ואם לא מיוצפא:

פסקה ה

ויצחק היכן היה. שהיה לו לזרז במצוה ולבנות גם הוא את המזבח:
דלא יזרוק ההוא דיגער ביה אותו שגער בו והוא השטן וי"ל שקורא לשטן יגער ביה על דרך שנאמר יגער ה' בך השטן:
ולא עשה ולא עכב ונשאר כך אלא כו':
שהפליגו עצמן. הרחיקו עצמן מן הקב"ה לעבוד עבודת כוכבים וה"ג בילקוט בהדיא:
דאלין כו'. שאלו קישורים והאגודות עדיין קיימין בתמיה:
[**סירים סבוכים**. קרי ביה שרים סבוכים וכי סבורין אתם שאותן עובדי כוכבים בזמן אברהם עדיין נאחזים בסבוכים וקישורים אלא כסבאם כו' פרש"י הרי הם כשכור ומשוגע שהותר משלשלת והולך ומזיק לכל אשר ימצא]:
משתרין כו'. מותרים הם הקישורים:
[אכלו כו' נאכלים ונשרפים הקישורים והאגודות]:
חיצה הוא. דבר חיצוני הוא שברי' אחת ישחוט את בנו והכי מוכח בילקוט ישעיהו דגרס חוצה הוא לך חיצה הוא לאבא למיכס ית בריה. ובילקוט סדר זה גרס חוצה הוא בידיה למיכס ית בריה פי' חוץ לטבע האנושי הוא שבידיו ישחט את בנו ובשם פי' רש"י מצאתי חוצה חצה כתיב לשון נחיצה ומהירות דבר מהיר וכרות ומופסק שישחט איש את בנו:
אם אין אברהם גרסינן פירושו אם אברהם לא יקבל העוברים והשבים יהיו שממים וחרבים המסלות והכי גרס בילקוט בהדיא אם אברהם אינו מקבל עוברים ושבים ורש"י פירש בלשון תימה וכי אברהם אינו מקבל וכו':
שבת כו'. כלומר פירושו פסק כד"א חדל להיות כו' ומתרגמינן פסק וכן שבת תרגומו פסק כלומר שפסק אותו זכות של עוברי אורחים ושוב מצאתי בפירוש רש"י בשם מדרש הרנינו נשמו מסלות היכן הוא מתן שכרן של עוברים ושבים שהיה אברהם מודיעך בעולם שבת עובר אורח בטל מתן שכרן של אורחים שהיו באין מכל מקום לכוין אצל אברהם לאכול ולשתות ולעשות אותם שיברכו לבורא עולם אלא הפר ברית שאמרת לאברהם ואת בריתי אקים את יצחק הרי המאכלת על צוארו עד מתי אתה ממתין:

פסקה ו

הכי גרסינן וישלח אברהם וגו' ויקח המאכלת ודייק מדכתיב ויקח משמע שהוא תלוש ולא היה חסר אלא לקיחה. ומוכח בפ"ק דחולין דר' חייא שמעה מרבי וא"ל רב אם מתוך ההגדה אמר לך רבי כן חוזר הוא בו לענין הדין דאפילו במחובר מעיקרו נמי כשר והא דכתיב ויקח זריזותיה דאברהם קא משמע לן כדאיתא בפ"ק דחולין אבל אם אמר לך כן

מתוך ההלכה ולענין הדין שמע מיניה דרב כהנא שפיר קאמר משמו ששוחט במחובר לקרקע רבי פוסל כדאיתא התם בפ"ק דחולין בוודאי לא יחזור בו והא דפוסל במחובר היינו במחובר מעיקרו אבל תלוש ולבסוף חברו כשר:

[ה"ג דתנן השוחט במגל יד ובצור ועיין בפ"ק דחולין]:

שחיטתו כשרה. משמע בדיעבד ומוקי לה התם כרבי ורמי עליה בפ"ק דחולין רב כהנא אמר השוחט במחובר לקרקע רבי פוסל אפילו בדיעבד ומשני הא במחובר מעיקרו פוסל אפילו בדיעבד הא בתלוש ולבסוף חברו כשר בדיעבד:

[ה' דברים בירושלמי פרק המוציא יין]:

מחצין. חוצצין:

פסקה ז

כאברהם כיעקב כשמואל כו' כל אלו נכפלו שמותם יעקב יעקב משה משה שמואל שמואל:

נשרו ג' דמעות. מבכיתן כדאיתא הן אראלם צעקו חוצה מלאכי שלום מר יבכיון:

ושחתה. נשחתת:

הודעתי. קרי ביה ידעתי היו"ד בחיר"ק:

כל החלאים וכו'. כן יאמר אלו א"ל לשחוט את עצמו לא עשה. ועל בנו שהוא חוץ ממנו לא היה חס:

אלא מעלה אני כו'. פרש"י דהאי יחידך פירש נפשך כדאמרינן בעלמא הנשמה יש לה חמשה שמות נפש רוח נשמה חיה יחידה וכן הוא בבמדבר רבה פרשה י"ז:

פסקה ח

ולא תעלה. השחיטה וההקרבה לא תעלה לרצון לה':

כלום יכול כו'. בתמיה אלא ברצונו כפתהו:

מרחמנותו של אבא. כלומר מצד הרחמנות הטבעי מן האב על בנו:

נשמו מסילות כדדריש לעיל בפרשה זו:

אחתיה גרסינן. פירש הורידהו שלפיכך אמרתי העלהו ליראות לפני מפני החבה שיש לי עליו:

וסכינו בידו. שהרי א"ל העלהו על השולחן משמע לאוכלו:

פסקה ט

[ומסתבכין כו' כ"ז הוא בירושלמי תעניות פרק כיצד]:

הוי רואה כו'. מדכתיב תחת בנו קדייק הכי:

וימלוך יותם בנו תחתיו. כמו אחריו שהרי אביו מלך ג"כ:
ה"ג יותם בנו תחתיו תנינא כאמרא כו'. משנה היא פ"ק דנדרים ופי' האומר הרי עלי נדר כאמרא פירש ככבש או כדירים כזה שמביא מן הדיר של בהמה ופליג ר' יוחנן ור"ל בההוא האומר כאמרא מה יביא ר' יוחנן אמר יביא כבשה כאמרא תמידא ככבש של קרבן תמיד היתה כוונתו. ור"ל אמר יביא איל שכוונתו היתה כאמרא של יצחק ותמן אמרינן כוונתו היתה כולד חטאת:
[**תני ב"ק כו**' סיעתא לר"ל והכי איתא בירושלמי בהדיא:
כאמר דלא יניק כו']. ככבש שלא ינק חלב מימיו וזה אילו של יצחק:
א"ר יוחנן גרסינן יהי רצון כו' ה' יראה כלומר יראה ויזכיר את אשר כבשתי רחמי לעשות רצונו בלבב שלם:

פסקה י

יראה שלום. יראה גימטריא שלו היא ירו:
עד שהיא שלם. כלומר קודם שבאו ישראל לתוכה ולא נקראת עדיין ירושלים אלא שלם עשה לו בו סוכה של כבוד:
[**ומתפלל כו**'. המקובלים ז"ל דברו מענין תפילות מה שיש בו די ועיין במ"ש הרשב"א באגדת ישמעאל בני ברכני. והביאו הר"י ן' חביב בפי' ע"י ועוד הוסיף וע"ש:
ה"ג שהראה לו הקב"ה בנוי וחרב ובנוי]:
ה"ג נראה וגו' וסיפיה דקרא במקום אשר יבחר:
ה"ג יאמר היום בהר הרי חרב:

פסקה יא

[**מלאך ה' וגו' גרסינן**: מצאתי בס' אות אמת שגורס משל לאחד ששטף את אגינו. אגינו צ"ל לשון גינה]:
והקפיץ. לשון קפיצה שהצילו במהירות וקפיצה עמו [ה"ג וגרשה וחזר ונשאה שניה וכ"ה גי' הילקוט]:
שני ואח"כ ילדה ממנו בן שני וגרשה:
שמונים אלף קשתים. פי' הערוך מורים בקשת:
ה"ג בילקוט ובחורבן בית שני העמידה מ' אלף קשתים וחד אמר בחורבן ראשון העמידה ארבעה אלף קשתים ובשני אלפים קשתים ועיין מזה באיכה רבתי סוף פסוק בלע ה':
שלחו לביתו בלילה. כדי שלא תשלוט בו עין הרע על שניצל מן המיתה וה"ג בילקוט בהדיא:

לא נזכרו שמותן מפני עין הרע ששלט בהם מתו כדברי רבי יוסי לקמן:
ה"ג
מתו ברוק. ברוק מתו שהיו העובדי כוכבים רוקקים בהם ואומרים יש לכם אלוה כזה ואתם עבדתם עבודת כוכבים בארצכם:
היושבים לפניך וגו' גרסינן וסיפיה דקרא כי אנשי מופת המה אנשים שנעשה להם מופת ונסים [ועיין בפ' חלקן]:
על מנת שיעשה בהם מופת. פירושו שעל ידם יעשה מופת ויתקדש שם שמים על ידם אם ינצלו או אם לא ינצלו מ"מ הוא קידוש שם שמים ברבים כ"כ נימוקי יוסף בפרק בן סורר ומורה אבל לא אמר על מנת שיעשה להם הקדוש ברוך הוא נס שהרי אחז"ל כל האומר על מנת שיעשה לי נס אין הקב"ה עושה לו נס והם לקדוש שם שמים נתכוונו וחכמתם עמדה להם ועיין מזה במדרש חזית בפסוק זאת קומתך ותמצא נחת:

פרק נז

פסקה ב

[**מה שמועה טובה**. בירושלמי דברכות פרק הרואה:

פסקה ג

הרהורי דברים. עיין זה במדרש קהלת בפסוק לך אכול בשמחה:
עכשיו שלא מת שנעשה לו נס וה"ג בילקוט בהדיא]:
צדקניות. ואע"פ שאינם מיוחסים וה"ג בילקוט בהדיא:
[מאי איכפת ליה גרסי']:
היא גם היא. כלומר היה יכול לכתוב ילדה היא וכתב גם היא לרבות היא כשרה מה שרה בני הגבירות שהן שרה והגר שהרי הגר גבירה היתה ג"כ כדלעיל פרשה מ"ה דכתיב ותתן אותה לאברם אישה לאשה ולא לפילגש וכתיב בסוף פרשת חיי שרה ויוסף אברהם ויקח לו אשה ושמה קטורה. לשם אישות לקחה ולא לשם פילגש ושם כתיב ותלד לו את זמרן ואת יקשן ואת מדן ואת מדין ואת ישבק ואת שוח הא ששה ויצחק וישמעאל הרי שמונה וכתיב ולבני הפילגשים נתן וגו' פלגשים תרתי ובני תרתי לכל פילגש משמע ליה הרי ארבע וכן גבי מלכה עוץ בוז קמואל כשד חזו פלדש ידלף בתואל ופילגשו ושמה ראומה וגו' את טבח גחם תחש מעכה. ובפי' רש"י מצאתי כתוב ולבני הפילגשים. ולא ידענו כמה היו וילפינן ליה מפילגש מלכה מה התם ארבעה כו' ע"כ וא"כ יהיה בא ללמד ונמצא למד:

פסקה ד

כבר נולד כו'. מדכתיב הנה קדייק:

[את עוץ בכורו וזה הוא איוב כדמפרש ואזיל:

אשתו של איוב כו'. מבואר עוד לעיל פרשה מ"ט ולקמן פרשה ע"ז ובפ"ק דב"ב ובירושלמי דסוטה פרק כשם]:

זה ראובן ויהודה שהגידו סרחונם ולא יתבוששו כדאיתא בפ"ק דסוטה:

להם לבדם נתנה הארץ. פי' רש"י בפ"ק דסוטה יהודה זכה למלכות ראובן נטל בעבר הירדן תחלה ושוב ע"ש:

ר"י שנים. פירש"י פ"ק דבבא בתרא דכתיב ויוסף ה' את כל אשר לאיוב למשנה למדנו שאף שנותיו הוכפלו וכתיב ויחי איוב אחר זאת מאה וארבעים שנה למדנו כשבאו עליו יסורין היה בן שבעים שנה וכן הוא בסדר עולם בהדיא הביאו בילקוט בפ' לך לך:

[ובא שטן לקטרג על ישראל לאמר הללו עובדי עבודת כוכבים והללו עובדי עבודת כוכבים למה אלו ינצלו ואלו יטבעו וה"ג בש"ר פרשה כ"ח. ובילקוט איוב בהדיא:

אלא ב"א רשעים. שהרי הללו עובדי עבודת כוכבים כמו אלו]. ורש"י ז"ל פירש אלו חביריו:

בימי אחשורוש בפ"ק דב"ב:

לא היה ולא נהיה אלא משל היה ללמוד סניגוריא על המהרהרים ומקנטרים על מדת הדין שאין אדם נתפס על צערו כדאיתא בפרק קמא דמסכת ב"ב:

ולמה נכתבו. דוקא עליו ולא על אחר:

מרדות. מכה וקללה כדמפרש ואזיל:

[**היו למדין**. בירושלמי סוטה פרק כשם גרס צרכו ללמוד ממנו]:

טבחן. לשון וטבוח טבח כלומר שחוט אותם:

גמחון. י"ל מלשון גמם שפירושו כריתה ועיין ערך גם או לשון נימוח ובילקוט גרס גחמן:

תחש. תחשון לשון כחש ותשות:

מעכון. לשון מעוך וכרות ושמם מורה על תגמולם וגבי צדיקים זכר צדיק לברכה:

פרק נח

פסקה א

עשרים וכו'. דייק מדלא כתיב שבע ועשרים ומאה שנה וכתב שנה בכל כלל וכלל כפי' רש"י בחומש מב"ר בהדיא והרמב"ן פי' בפרשה זו שהוציאו זה משני חיי שרה:

כבת עשרים לחטא. גרסינן שהרי אינה בת עונשין עדיין שקודם מתן תורה לא היו נענשין עד מאה שנה. בת שבע עדיין לא הוכחש יפיה מחמת דם וסתה:
עגלתה תמימה כו'. עגלה תמימה בלי מום אשר לא עלה עליה עול וכל מום לא יהיה בו:
שנאמר ויהיו כו'. שחבב הקב"ה שנות הצדיקים וכותבם בתורה כדי שיהיו נחלת ימיהם זכורה לעד וכן הוא לקמן ריש פרשה ס"ב:
מה צורך לומר שני חיי שרה. שהרי כבר אמר חיי שרה אלא רמז לשני מיני החיים חיי עולם הזה וחיי עולם הבא כן פי' רש"י:

פסקה ב

עתניאל כו'. הוא יעבץ שהיה שופט הדור ורבץ תורה בישראל כדאיתא פ' ג' דתמורה:
[בהיכל ה' וגו' גרסינן:
ה"ג בהיכל ה' וגו' עד שלא השקיע כו']:

פסקה ד

אשכל וממרא כו'. אשכל נקרא כן על שם המעשה על אודות האשכל אשר כרתו משם בני ישראל. ממרא כי אלוני ממרא היה. מתוך פי' רש"י משמע שנקרא כן על שם המרגלים שהמרו שם את פי ה' כי כרתו משם האשכול להמרות רוח קדשו לאמר כשם שפריה משונה כך עמה משונה:
חברון על שם חברות הזוגות שנקברו שם ובפירוש רש"י מצאתי על שם אברהם חבר נאה למקום שהיה דר שם וקרית ארבע לא נתנו טעם:
ולמה נקרא וכו': **על שם בעליה**. שרי העיר:
קוזמוקרטרון פירש"י קוזמו בלשון יון עולם קורטרין שלטון והערוך פירש תופשי העולם קוזמי עולם קרטרין תופש:
היה עולה. חברון היה עולה בארבע גורלות כדמפרש ואזיל:
בקרנסין. לפי הענין פירושו גורלות וכן משמע פירושו בערוך ורש"י גרס בקנסרין ופירש בו מזלות:
בתחלה ליהודה. נפלו בגורל:
לכלב. ככתוב בספר יהושע ויתנו לכלב את חברון:
ללוים. לערי מקלט ואת שדה העיר ואת חצריה נתנו לכלב:
[**לכהנים**. בימי עזרא כן פירש"י]:
מגונים. וחברון היה מקום טרשין כמו שפי' רש"י בפרשת שלח לך:

פסקה ה

[**שתי שנים כו'**. בפירש"י קחשיב ליה ונלאיתי לכותבו. ואהימנותא דידיה ניקום ונסמך:
ומתה שרה. עיין זה בקהלת בפ' לך אכול]:

פסקה ו

מתריס. פי' הערוך התרסה הוא ענין מלחמה והתגרות. והגירוי היה לאמר על ידך מתה שרה אילו לא עקדת בנך לא היתה מתה עדיין וכדי שיתחרט על מעשה העקידה אמר כן ולכך אמר ויקם לשון זירוז או דייק על פני מתו על מלאך המות וק"ל:
מה הן. מהיכן למדו הא דתנן ויקם וידבר משמע שלא עשה שום דבר רק צורך קבורתה וכל זמן שלא נקבר מוטל לפניו קרינן ליה כיון שמוטל עליו לקברו כדיליף בפרק מי שמתו מואקברה מתי מלפני אטו ההיא שעתא קמיה הויא רמיא והכתיב ויקם אברהם מעל פני מתו אלא מלמד כל זמן שמוטל עליו לקברו כמוטל לפניו דמי:
דייר. לשון דירת עראי:
מארי ביתא. אדון הבית וכמו שפי' רש"י בחומש:
[ה"ג בילקוט ואקברה מתי חד מית ד"א איני מבקש כו' ודייק מתי משמע מת אחד]:
אחוזת קבר. משמע קבר אחד:
אלוה את עלינו. דאם לא כן למה אמרו אלהים וגם על ידי פיסוק הטעמים הוא נחלק לשנים:
[**אל יחסר העולם כו'**. נתבאר לעיל פרשה מ"א:
במבחר קברינו. משמע בקבר אחד המובחר שבכל קברינו ולא המובחר שבכל קבר וקבר]:
מתים הרבה. דייק מדכתיב מתיך ולא מתך:

פסקה ז

[את נפשכם וגו' גרסינן]:
פגעוני לי. בקשו עלי ממנו וכן פירש רש"י ויש לפרשו מלשון כפייה כלומר שיכפו אותו בדברים כד"א פגע בו:
סרסרוני לי. עשו בין שנינו סרסרות כדי שנעמוד שנינו על המקח ולשון פגיעה יש לומר שנופל עליו על שהולך ובא ופוגע בזה ובזה עד שיתפייסו יחד:
צלו לי עילוי. התפללו לו בשבילי כד"א אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי:
[**ישב כתיב**. נתבאר לעיל פרשה נ']:
ארכוסטרטיגוס. פירש הערוך גדול שבנציבים:

דלא יהא כו'. שלא יהא בן אדם חשוב קונה מאדם שפל וקטן:
[ה"ג בילקוט ובפירש"י בחומש לגמול חסדים לשרה]:
ה"ג שהכניס עין רעה כו':
[ועיין בשמ"ר פר' ל"א]:
חסר וי"ו ונשאר עפרן גימטריא ר"ע עי"ן:
פרגמטיא נפיק. שקלים המתקבלים בסחורה בכל מקום:

פסקה ח

דהיתה נפולה. השדה היתה נפולה ושפלה ועכשיו עמדה וכדמפרש ואזיל שהיתה של אדם שפל ונעשית של בן אדם חשוב וגדול:
מלמד שנכפלה כו'. היתה נראית כפולה בשויה ממה שקנאה אברהם:
[ה"ג ד"א שכל מי וכו' וכ"מ שוב גירסת רש"י ז"ל:
ה"ג א"ר תמן תנינן: ה"ג לכתוב בני חת עשרה פעמים כנגד עשרה דברות וכ"מ במדרש שמואל:
עשרה פעמים. ט' פעמים בפרשה זו ואחד בסוף הספר]:
מברר כו'. מבררו מכל ערעור ופקפוק:
הכי גרסינן חמשה פעמים כתיב ברזילי בפרשה אחת והוא הקדים המלך דוד בלחם ויין ככתוב שם:

פסקה ט

לבוש לבושי כו'. זה הקדוש ברוך הוא נקרא עתיק יומין:

פרק נט

פסקה א

לממלא גרסינן והוא שם מקום:
שחורי ראש. שערות ראשם שחור ולא הלבינו מזוקן ועיין מזה ביבמות בפרק מצות חליצה:
וטפלו. דבקו כד"א וטפלו בבצק נטפל אליו פלוני:
ממי אתה למד מאברהם וכו'. פי' רש"י שנותנת עוז והדר בעולם הזה הדר זו זקנה כמה דכתיב והדרת פני זקן אבל הקרן קיימת לעולם הבא ועוד יש לומר דדייק סיפיה דקרא וה' ברך את אברהם בכל להביא עולם הבא שכלול מכל טוב:

פסקה ב

בימינה. כמו שדרשו חכמים ז"ל למיימינים בה שעוסקים בה לשמה נותנת לו שכר מיומן וטוב לעולם הבא שהיא כנגד עולם הזה כימין נגד השמאל:

שהוא בא להשמאיל לאדם. ליתן שכרו שלא בעין יפה שכר שאין לו עיקר נותנת לו עושר וכבוד בעולם הזה. ועיקר שכרו שמור לעולם הבא:

זכה לזקנה. הרי בעולם הזה וכתיב ונגד זקניו כבוד הרי זקנה וכבוד וכתיב וה' ברך את אברהם בכל הרי עושר:

פסקה ג

לא היא שיבה. פי' רש"י שיבה היא הדרת פנים:

ואברהם זקן. וכתיב וימת אברהם בשיבה טובה:

פסקה ד

כד דמך. כלומר כשמת מיתת הצדיקים דומה לאדם הישן בנחת רוח וסימן לדבר ישנתי אז ינוח לי:

דהוה מרקד כו'. שהיה מרקד לפני הכלה בשלשה בדי הדס כדאיתא בריש פ"ב דמסכת כתובות:

נפקין כו' [זהו בירושלמי דעבודת כוכבים פרק כ"ה ובפ"ק דמסכת פאה] היו יוצאין רוחות ועלעולין פירוש רוח סערה ועקרו כל אילנות טובות שבכל ארץ ישראל:

שבישין. שריגין ובדי הדס:

והוו רבנן כו'. והיו רבנן אומרים למה עושה כן שמבזה תורתו בכך כדאיתא ריש כתובות קא מיכסף לן האי סבא:

שבקתיה כו'. הניחו שהוא יודע מה הוא עושה:

נפקו למיגמל כו'. יצא כל העם לגמול עמו חסדים וירדה שריג ובד של אש מן השמים ונעשה כמו בדי הדס והיתה מפסקת בין מטתו ובין הצבור אמרו ראיתם זקן הזה שהיה עומד ומטריח את עצמו לרקד לפני הכלה ועכשיו עומדת לו שבשתיה:

שבשתיה. שבוש שלו שהיה מרקד דרך שטות או פירושו לשון בדי הדס ושתי הלשונות בגמרא בריש כתובות וכלשון אחרון הוא גירסת הירושלמי בפ"ק דמסכת פאה:

פסקה ה

הן אראלם צעקו כו'. בשעת העקידה ועי' לעיל בפ' נ"ו:

מי יעלה כו'. משם נתעלה להקרא ירא אלהים:

[ה"ג נקי כפים אם מחוט כו']:

נפשו של נמרוד. פירש"י שרדף אברהם אחריו והרגו עם שלשה מלכים חבריו ולא שלא כדין עשה שהרי אמרפל הוא נמרוד אמר פול והשלך אברהם לכבשן האש הבא להרגך השכם והרגו:
ניסן. העושה להם כל הנסים:

פסקה ו

זה קנה. זקן נוטריקון זה קנה ודוגמת זה דרשו בפ"ק דקדושין והדרת פני זקן זה שקנה חכמה:
בדיופלין. פירש הערוך בלע"ז בכפל פירוש בשני עולמים בעולם הזה ובעולם הבא ודייק מדכתיב בא בביאה גמורה וכפולה:
ה"ג בערוך ר' אבא אמר בא בפילין ופי' בו מקום ושער מפולש ואורח ישר:
באותו הימים כו'. בא לו בשלום וטובה:

פסקה ז

עיקר ביתו של מלך. שרה שהיתה עיקרת של ביתו ומה' אשה משכלת והוא היה טפל לה בנבואה ונתברך בגללה ולא כתיב בה ברכה ואתה אומר שעל ביתו נכתב ברכה ומצאתי בפירש"י שגרס עקר בתו ופירוש על חוה שלא נאמר בה ברכה כו'. ועוי"ל עיקר ביתו זה יצחק ולא נאמר בו ברכה בחיי אברהם וכן מצאתי שוב באב"א אבל קשה קצת שהרי כתוב כי ברך אברכך ודרשו חז"ל אחת לאב ואחת לבן:
שעשה ישמעאל תשובה. דאל"כ לא היה מת בשיבה טובה וכתיב תקבר בשיבה טובה:
קלרין. פי' הערוך אוצרותיו:

פסקה ח

זקן. נוטריקון זיו איקונין ר"ל קלסתר פנים:
שנתנה להם. המילה שהיא תחת הירך ואליעזר ג"כ נימול בכלל יליד. ביתו ומקנת כספו:
עד שלא הודעתי כו'. עיין בפירש"י בחומש:
הכי גרסינן אלהי הארץ אשר לא תקח אשה וגו':
הזהירו כו'. חטיא דקרתיך זונין כו' פירש הערוך זרעונים שחורים הנמצאים בין החטין אף על פי שכל חטים שבשדה אינן כך לא תזרע אלא מהם כי שאר החטים שמא לא יצליחו כלל וכן עשה אברהם שאמר אל ארצי ואל מולדתי כו' שהם קרובים להצליח לזרע קדש:

פסקה י

מסויים. מיוחד ומסומן ודייק מדכתיב מלאכו מלאך המיוחד והמסויים:

להוציא את רבקה חוץ לעיר על הבאר אשר אליעזר עמד שם:
בן בני כו'. זה יעקב שהלך ללבן:

פסקה יא
יוצאים זמומים. דייק מדכתיב מגמלי אדוניו שהיו נכרים לכל שהם גמלי אברהם:
דייתיקי. שטר מתנה נוטריקון דא תהא קיים למיקם ולהיות:
בן יומו. שבאותו יום שיצא בא לו לחרן:
ה"ג הה"ד הרעשת ארץ בימי אברהם שלאברהם בעצמו קפצה הארץ כדאיתא לעיל פרשה מ"ב שכל פסיעה ופסיעה נעשה שלשה מילין ובילקוט שמואל הגירסא קצת באופן אחר ואין להאריך פה:
בימי יעקב. שנאמר ויפגע במקום שקפצה לו הארץ כדאיתא בפרק גיד הנשה (דף צ"א):
בימי ישבי. קפצה לאבישי בן צרויה כדאיתא בפרק חלק (דף צ"ה):
אניף כו'. הניד והרים במגן שבידו:
אם לאחוריו כו'. אם לאחוריו הוא קופץ כך לפניו על אחת כמה וכמה שיקפוץ יותר ויותר:
אין במגניא כו'. אם במגן הוא מניף כזה היאך אני יכול לקום לפניו:
אניפי כדין גרס הילקוט:
הלואי היה לי כו' מי יתן שיהיה לי אחד מבני אחותי שיבא ויסייעני:
לאחורי תרעא כו'. וכי אחורי הדלת היה עומד אבישי שמיד שנצטרך לו דוד נזדמן שמה ועיין כל זה בפרק חלק:
הטיסו. הפריחו לבא הנה. הרי שקפצה לו הארץ:
ארבעינון. הרביצם על ברכם כדי שיוכלו לשתות מן הבאר:

פסקה יב
קל כלביא כו'. קול הכלבים מנבחים הוא מאזין שאומרים דבר מה ומשם יוכל להבין אם טובה היא אם רעה וזהו דוקא לעת ערב כן פירש"י ז"ל:
אינון אמרין גרסינן:

פרק ס

פסקה א
הקרה נא גרסינן. ה"ג בקול עבדו מי בכם. אשר שמע הקב"ה בקולו של עבדו של אברהם:
זה אליעזר בשעה שהלך להביא את רבקה. שלא ידע להיכן ילך:

פסקה ב

כבר קללתו כו'. שהיה מזרע כנען המקולל לעבדות שנאמר ארור כנען עבד עבדים וגו':
ברבר. פירש הערוך אומה משוקצת. מעם לועז ת"י ברבריה:
בבית זה. של אברהם שהוא נשיא אלהים:
התחלת גמור. משל הוא בפי הבריות שאומרים לאחד שהתחיל דבר טוב התחלת אותה עליך לגומרה כך אמר אליעזר לפני הקב"ה רבונו של עולם אתה התחלת לעשות נסים בשביל אברהם שכבר קפצה לו הארץ גמור אותה:

פסקה ג

אמה. שפחה:
והשקתו. כדרך כל התנאים שהתנה:
היה נותן לו בתו. בתמיה:
לעולה. משמע לצורך עולה לימכר ויקנו בדמיהם עולות ויפתח אמר והעליתיהו עולה הוא בעצמו ולא אמר כלום:
ואני אלך אצלו. בתמיה:
הדא היא דברייתא כו'. זהו שהבריות אומרים בין המילדת שנקראת חיה כד"א כי חיות הנה ובין היולדת הכואבת בחבליה וכד"א שמה חבלתך אמך אינה בקיאה לשמור את עצמה נאבד בן העלובה ר"ל היולדת כלומר הבן ההוא שנולד עתה נאבד ומת:
פנחס ניטלה ממנו גרסינן: **היה נגיד**. משמע כבר היה אבל עכשיו לא היה נגיד [ועי' זה בויק"ר פר' ז' ובקה"ר פ' עמל הכסילים]:

פסקה ד

במענה פיהם. בעוד שהמענה בפיהם היו נענים:

פסקה ה

הא אם נבעלה מעץ כו'. כלומר עדיין בתולה נקראת לזה שיהיה כתובתה מאתים:
אינה בתולה. ואין לה אלא מנה:
אלא רבקה שנבעלה ריצחק שהיה נימול לשמונה ימים. וצ"ל שילידי ביתו ומקנת כספו של אברהם לא היה אחד מהם פחות משמונה ימים וי"ל דדייק ואיש לא ידעה ששום איש לא ידע אותה מעולם כמו שנבעלה זו וזהו שנימל לשמונה:
כיון שראו אותה כו'. פירש"י והרמב"ן ז"ל דאל"כ הוה ליה למימר ותשאב:

פסקה ו

לקראת מעשיה הטובים. דאל"כ מהו לקראתה והלא אליעזר על העין היה נצב וכן פירש מהר"ר אליהו מזרחי ז"ל:

גמייה אחת. דאם לא כן לא היה מספיק לו מעט מים ועוד דאל"כ הוה ליה למימר הלעיטני כמו גבי עשו והכי מוכח בילקוט:

ממצמץ כו'. מצמצם עיניו להביט בה היטב כההיא דפרק אע"פ (דף ס') בני מציצי עינא כלומר היה משתומם על המראה ומפנה עצמו מכל מחשבה להביט בה ההצליח ה' וגו':

אבן יקרה כו'. דאל"כ מה מתנה זו של בקע משקלו:

ממה שקפצה כו'. דאל"כ אנכי למה לי הל"ל נחני אלא ממה שקרה לי בדרך ידעתי וכו':

שבדרך נחני ה' כו'. דייק מדכתיב בדרך הבי"ת פתוחה המורה על הדרך המבורר והמבוקש:

פסקה ז

ותרץ ותגד לאביה גבי רחל:

פרדוכוס. פירש הערוך לבן ביותר וגרס פרדכסוס:

מעייניה ליה. היה מעיין עליו אולי יוכל להוציא ממון ממנו כד"א ויהי שאול עוין את דוד ודייק מדכתיב אל העין:

מעיין גרמיה. היה מעיין על עצמו אם הוא חכם או תם אם יכול הוא לרמהו או לא:

היה סבור שהוא אברהם שנקרא ברוך ה' כד"א ברוך אברם לאל עליון. וזיו איקונין שלו היה דומה לו כדלעיל בפ' נ"ט:

רבי יעקב גרסינן. אפטרה. סיום הדרשה:

פסקה ח

לא היו גמליו כו'. הרמב"ן ז"ל פירש שהוא תמיה קיימת ובא לסתור דברי מי שאמר שיצאו זמומין שא"כ יהיה החסידות יותר גדול בבית רבי פנחס מביתו של אברהם ודעתו שלא היה להם זמם כלל והאי דכתיב ויפתח קאי על קשרי האוכף כדברי ר' אב"ן עזרא: חמרתיה דר' פנחס גרסינן:

נסבוה כו'. לקחוה לסטים:

ועשתה. כלומר עכבוה אצלם שלשה ימים ולא טעמה כלום אוכל אמרו הלסטים סוף תמות ותסרח עלינו את המערה שהיו דרים בתוכה נשוב ונמסור אותה לבעליה שלחוה ונכנסה בבית אדוניה כיון שנכנסה היתה צועקת ונוערת כמנהג החמורים:

והחכים. והכיר ר' פנחס את קולה ואמר פתחו לה ותנו לה מה שתאכל שיש לה זה שלשה ימים שלא טעמה כלום מאכל ונתנו לה שעורים ולא היתה טועמת אותם:

תקנתיה. התקנתם אותם בתרומה ומעשר:
אפיקתון דמאי. הוצאתם מעשר דמאי שמא אותם שעורים לקחתם מעם הארץ וצריך לעשר אותם מספק:
[**לא כן אלפין כו'**. לא כך למדתנו רבינו ועי' מעשה זה בירושלמי פ"ק דדמאי ובמס' שקלים פר' אלו הן הממונים]:
מאי נעביד כו'. מה נעשה לה מאחר שהיא מחמרת' על עצמה:
קרטיל. פי' הערוך טנא ובירושלמי [פ"ק דדמאי] גרס מטנה:
אפשר ר' זעירא כו'. אפשר שיאכל אותם ר' זעירא ולא יתקן אותם במעשר קודם שיאכלם:
[ה"ג בילקוט אפשר לר' ירמיה משלח להון דלא מתקנן]:
ה"ג בין דין לדין אתאכלין. פירוש בין כך ובין כך שהיו נושאים ונותנים בדבר נאכלו התאנים בעוד שהיו טבל:
תקנת אלין כו'. דרך שאלה אמר לו תקנת אותם תאנים ששלחת לי:
אין הוו כו'. אם היו הדורות הראשונים שלפנינו כמלאכים אנחנו כנגדם כבני אדם ואם היו הראשונים כבני אדם אנחנו חשובים כנגדם כחמורים ואין אנו אפילו כחמורו של ר' פנחס כו' אלא כחמורים בעלמא שהרי חמרתיה כו'. נתנו לה שעורים בעודן טבל שלא היו מעושרים ולא אכלה אותם ואנחנו אכלנו אותם תאנים בעודם טבל:
טמא. הוה ליה למימר ואמר הטמא לרבות את דמו וכן זה וזה:

פסקה ט

דאית בך מגניא. שיש בך והוא מגונה וגנאי לך תקדם אתה ותאמרנה כדאיתא בפ' החובל:
זה לוט וכו'. וכדלעיל בפ' מ' תניינא שאמר ליה אברהם בין כך ובין כך תשאר על השמאל:
על הימין זה ישמעאל. פירש"י שיצא מאברהם שנסע הנגבה שנקרא ימין:

פסקה י

מהר המוריה כו'. ששם נגזר הזיווג הזה כדכתיב אחר הדברים האלה ויגד לאברהם לאמר הנה ילדה מלכה וגו' [כדלעיל פנ"ז]:
ותהי אשה כו'. ואז נגזר הגזרה מאת ה' אשר עד כה היתה בכח ובבחירת הזיווג והאב"א כתב שעכשיו נגזרה הגזרה ולא קודם שאין דרך הזיווג בת שלש שנים לבן ארבעים:

פסקה יא

קונבי. גרס הערוך ופירש בו כלי שטווין בו הנשים או שרוחצין בו:

רבנן אמרי כו'. לא פליגי על רב הונא אלא רב הונא מפרש כלי כסף ורבנן מפרשי מגדנות:

וקליות היו חביבין כו'. בתמיה דקא חשיב להו באחרונה ואחרון אחרון חביב:

אצטרבא. פי' הערוך צורך מזונותיו [ודוגמתו תמצא בקה"ר בפ' שלח לחמך]:

מסתגף לשון עינוי וצער ומגדנות אלו לקח לו לפרנסה על הדרך:

היו חביבין וכו'. בתמיה:

וכל סביבותיהן וגו' גרסינן וסיפיה דקרא ומגדנות חשיב ליה באחרונה מפני שחביב מן הכל:

פסקה יב

[זה בתואל שנגוף גרסינן]:

י"ב חדשים. פירש"י או לרבות עוד ב' חדשים והיינו י"ב שנותנין לבתולה כו'. מיום שתבעה הארוס להנשא כדאיתא בפ' אע"פ:

[ויאמרו לה וגו' גרסינן]:

התלכי כו'. בלשון תימה כדי שתאמר לא אלך:

על כרחכם כו'. דאל"כ ותאמר כן מבעיא ליה:

פסקה יג

דווים. לשון כל לבב דוי:

ושפופים. שפלים וירודים שהלכה בעל כרחם:

מפריניין. לשון נדוניא כמו פורנא כלומר לא היו נותנין לה נדוניא אך דבר שפתים וכ"פ הרמב"ן בפרשת ויחי והערוך פי' לא היו מפייסים אלא בפה ולא בלב:

פסקה יד

[ונערותיה וגו' גרסינן]:

שכן דרך הגמלים. דאל"כ היאך למדה לרכוב על הגמלים:

שכעור כו'. שיצרו של איש גדול ומהרהר כמו שאחז"ל אחר ארי ולא אחר אשה:

אתא מלמיתא גרס בילקוט. ופי' בא מלהביא את הגר שהלך שם בשביל זה ורש"י גרס ממיתי ופירש ממקום שהלך:

ראה בעלבוני. לשון תפלה:

פסקה טו

צפת. הביטה:

איתרכינת כך ת"א ופי' נטתה את עצמה לצדדין מדרך המוסר:

ופלסונו. הערוך הביאו ולא פירשו ורש"י פי' המלאך המלוה אותו כדאמרינן פלס מעגל וגו':

אלון זה. הלזה נוטריקון אלון זה ופירוש רש"י אחר הוא זה כלומר אינו מבני אדם כדאמרינן אלון בכות אלון בל"י אחר:

[הוא אדוני וגו' גרסינן]:

היה כותב. סיפור דברים איך ומה. וכתב בכלל ויספר העבד כו':

פסקה טז

וכיון שבאת רבקה חזר. וזהו שרה אמו כלומר הרי היא כשרה אמו:

פרק סא

פסקה א

[**ה"ג** בשוח"ט אשרי האיש זה אברהם וה"ג בילקוט סדר זה ובילקוט תהלים]:

דור הפלגה. שנאמר הבה נבנה שהוא לשון הזמנה וכתיב בעצת רשעים והכי גרסינן בהדיא במדרש תהלים הנה ארצי לפניך כו' ואברהם לא קבל עליו כדלעיל בפרשה נ"ד ואחר כך אמר לו כחסד אשר עשיתי וזהו ליצנות ועיין לעיל פ"כ ובילקוט תהלים:

שני כליותיו כו'. ומעצמו אזן וחקר ועמד על העיקר וזהו לשון יהגה המד"א והגיון לבי: [שתול גרסינן] [ה"ג במדרש תהלים ובילקוט סדר זה ובאב"א]:

בעתו זה יצחק. ועלהו לא יבול זה ישמעאל וכל אשר כו'. וכן הדעת נותנת שהעלים הם כינוי לדבר שאינו עיקר וכמו שדרשו חז"ל ועלהו לא יבול אפי' שיחת חולין של תלמיד חכם צריכים תלמוד [ובילקוט תהלים גרס כמו כאן]:

פסקה ב

ה"ג אם יאמר עליו כרות הברית והוא כורת כו']:

אם יאמר עליו. הקב"ה כרות הברית:

ה"ג רש"י ז"ל קציר בנטע אין כתיב:

קציר בנטע. משמע הקציר שהם הסעיפים כמו שפירשו המפרשים שם והל"ל הקציר יהיה כנטיעה עצמו ואמר כמו נטע משמע יותר הרבה מן הנטיעה. [ובילקוט איוב יש הגירסא בא"א] וע"ש. וכן היה ברכת אברהם שהעמיד תולדות מפלגש שלקח בהוספה וטפל יותר מהעיקר שמתחלה לא ילד מפילגש אלא ישמעאל ועכשיו העמיד ששה בנים וכולם עשו משפחות בחייו והכי איתא לקמן בפרשה זו:

פסקה ג

בבכיר. לשון בכור כלומר ברביעה ראשונה:

באפילה. ברביעה שניה המאוחרה כד"א כי אפילות הנה:

איזה הקב"ה כותב עליך. י"ל שמא בבקר לא היה צריך לו וברמאות שאל ממך ובערב צריך לו ובאמק מצאתי באב"א שפירש שמא בבקר היה העני רשע ולא נחשב לך לזכות וכמה שאמר הכתוב יהיו מוכשלים לפניך ודרשו חז"ל הכשילם בבני אדם שאינם מהוגנים כדי שלא יקבלו עליהם שכר או י"ל שמא בבקר לא היתה כוונתך טובה ורצויה כמו בערב:

בפרק אחד. בין פסח לעצרת [ועי' במדרש קהלת בפ' בבקר זרע את זרעך]:

ה"ג רבי יהודה אמר זו הגר:

פסקה ד

והכתיב ויוסף. משמע שאחרת היתה:

ע"פ הדבור וכו'. ולכן כתיב ויוסף:

שמקוטרת גרסינן. **הפילגשים**. משמע רבים ומיעוט רבים שנים הרי אחרת לבד מהגר:

פלגשם חסר ור"ל הגר לבדה:

ראה בעלבוני. דרך תפלה אמרה כך על שנעלבה מפני שרה גבירתה ששלחה מעל פניה:

שנחשד עליה כו'. בזנות:

מן קטר. כלומר מלשון קטר פירוש קשר:

גנזכה גרסינן פירוש אוצר גנוז וחתום:

ושתי תאומותיו. לעיל פרשה כ"ב דייק כן מדכתיב את אחיו את הבל:

בבנימין כתיב תוספת. יוסף לי ה' בן אחר וכן הוא בפרשת דברים בהדיא:

בשלה. כתיב ותוסף עוד ותלד בן:

אבי לכה. אב בית דין של לכה [ועי' במדרש רות רפ"ב]:

שבעים שנה. דכתיב ויוסף ה' את כל אשר לאיוב למשנה וכתיב ויחי איוב אחרי זאת מאה וארבעים שנה מכלל שקודם זה היה בן שבעים שנה וכל שנותיו שתימאות ועשר שנים:

פסקה ה

מתקשין. פירש רש"י שהיו חזקים ובשוחר טוב מפרש בני אדם קשים:

דאינון מתורגמינן אומרים. גרסינן ופירש הרמב"ן ז"ל אף על גב שהמתרגמין מפרשין אשורים מלשון ותט אשורינו כלומר סוחרים הולכי אורח ולטושים מלשון לוטשי ברזל. מ"מ אינן אלא ראשי אומות:

פסקה ו

בכורה. להיות בכור לנחלה אף על פי שישמעאל היה ראשית אונו:
ברכה. שהיו הברכות נתונות בידו לברך מי שירצה ועיין ריש פרשת הברכה דילפי להו מויתן. וגבי קבורה נמי כתיב נתתי כסף השדה:
קבורה. שהוא יקבר במערת המכפלה ולא ישמעאל:
דאיתיקי. שטר מתנה על כל אשר לו:
אלא מתנות. אבל לא ברכות משל כו'. ובשוחר טוב גורס בהדיא ולמה לא ברכו משל כו':
אנא אריס כו'. כלומר אין אני בתוכו אלא אריס אשלים אני מלאכת אריסות בשנה זו ושוב מה שהנאה וטוב בעיני בעל הפרדס לעשות יעשה אח"כ ועי' כל זה במ"ר פרשה י"א:
ה"ג עכשיו ישמעאל כו'. ופירש רש"י שגם המה יבקשו ממני שאברכם היאך אני יכול לברך אחד ולהניח אחד:
חזר ואמר כו'. עכ"ל:
[ובפי' רש"י בחומש גרס לפי שצפה את עשו יוצא ממנו. במדרש שוחר טוב גרס כמו כאן ובבמדבר רבה גרס ישמעאל מבקש להתברך והיא ממש כפירוש רש"י]:
היאך אני מברך את יצחק. כלומר היאך אברכנו בכל הברכות כרצוני אם תחלה אברך קצתם לישמעאל ובני קטורה:
כבר עבידית כו'. כבר עשיתי מה שעלי לעשות ופי' רש"י שכבר הולדתים:

פסקה ז

גביעה בן קוסם. חכם גדול בישראל היה ובעל חטוטרות היה כפירוש רש"י בפרק חלק ומצאתי בספר יוחסין שמחמת זקנה נתעקם מגבו:
שלא תחליט כו'. כלומר שלא ינצחוך וישאר ארץ בידם לחלוטין מן הדין:
שיעיד עלינו גרסינן והכי גרס רש"י ז"ל וגירסת הספר יש לקיים ולפרשו שיתקוטט בעדינו ויריב ריבנו כמא דאת אמר שיצאעליו עוררין ואם תעירו ואם תעוררו:
[יכיר וגו' גרסינן]:
שטר שילוח כו'. כלומר שחלק גם כן לבני קטורה הרי הכל נתן ליצחק ולא שייר במתנתו כלום ואין המתנה מתנה והכי מוכח גירסת הילקוט דגרס והיכן הוא נותן לבני קטורה:
כספים זהבים. אומנים עושי מלאכה של כסף וזהב:
פילוסופיא. חכמים:
לטמיון. פי' הערוך לאוצר כלומר לאוצר שכר העבדות:
ביקש לעלות אלכסנדרוס מוקדון:

אזלן כו'. שלוף מנעלך שהיה מתיירא לומר לו שלא יכנוס שם יחף שמיד יאמר אמת אמרו הכותיים שלא יניחוני ליליך:
גביעתך. כמו גבהותך וה"ג בילקוט ובמגילת תענית פרק שלישי ועל שם כך נקרא גביהא על שם החטוטרות שהיתה על גבו ובלשון ירושלמי רגיל הוא לבא עי"ן תחת ה"א:
אם כה תעשה כו'. גביהא קבל דבר המלך בסבר פנים לאמר מי יתן שיעשה אדוני המלך ככה להשוות עקמימותי ולהניח רוגז המלך אמר כן וכן מצאתי בפי' רש"י ובמגילת תענית מסיים אמרו לא זזו משם עד שהכישו נחש:
להזריח תזריחו. כלומר להרחיק לצד מזרח הרחיקו ששלחם לארץ קדם ובילקוט גרס להרחיק הרחיקו:
מי יעץ כו'. כלומר הקב"ה יעץ לך מימי קדם שלא תזדווג ליעקב ונבואה זו נאמרה על אדום כדמפרש ואזיל:
[צר המעטירה גרסינן וכ"כ צר חסר בכל אותה פרשה (ישעיה כ"ג)]:
בעטרה. כפשט הכתוב על מעלתה וגדולתה:
כובין. קוצים ועל מפלתם המעותדת אמר כן ורש"י גרס כמו כובין ופירוש שהקיפוה יישוב כאדם שמסבב כרמו בקוצים:

פרק סב

פסקה א

[**בעשרה ועשרים גרסינן**]: **ממרק**. עונות. ה"ג בילקוט בחולי מעיים ושבע הה"ד עוז כו':
לבושה וגו' גר' וסיפיה דקרא ותשחק ליום אחרון:
ונפשם שבעה. בשבע רצון ונחת רוח מקבלים הפירוד מעולם הזה:
מה שהם אוכלים כו'. כלומר מה שיאכלו וישתו לעת הסעודה:
כד דמך. ר"ל כשמת ומיתת הצדיקים נוחה להם וכישן נדמה:
אחזו ליה. הראו לו מן השמים:
אלין דמן. כל אלו של מי הם:
אלין דאבהו. בלשון תמיה וכו' אלו להיות לי ואני וכו':
תלתיהון כו'. שלשתן אמרו פסוקים אלו כשמתו כלומר בשעת מיתתן קודם צאת נשמתן ראו שכרן המוכן להם לעוה"ב:
ורבנן אמרו. שזה האחרון אמר פסוק זה מה רב טובך והכי מוכח לקמן פרשה צ"ב [ועי' בשמ"ר פנ"ב:
אימתי הקב"ה גרסי':

ה"ג הה"ד יקר בעיני ה' המותה כו']:
שהוא כבה מאליו כו'. וכן הוא הזקנים שמתים בזמנם ונוח להם:
למודים. רגילים:
חושדינו. חושד אותנו שנקח כלום מתאינתו ולפיכך הוא משכים כל כך ומלקטן:
מה עבדו כו'. מה עשו החליפו ושינו מקומם והלכו משם למקום אחר:
[אתריהון גרסינן]:
ה"ג דהויתן נהיגין זכיין כו':
[וה"מ בירושלמי פ' היה קורא ובמדרש חזית פ' דודי ירד לגנו]. ופירושו שהייתם נוהגים לזכות עמדי שהייתם יושבים תחת תאנתי ולשנות ביטלתוה ממני:
פייסן. היה מפייס אותם בדברים ואמר להם שעשה כן בשביל שהם מתליעים בזריחת השמש עליהם:
השכים ולא לקטה כו'. עשה כן כדי שיראו שכן הוא כדבריו והכי איתא בירושלמי בהדיא:
ושוה לו. השיבה היתה עגונה וראויה לו:

פסקה ב

בן האמה. ישמעאל היה נוהג כבוד בבן הגבירה זה יצחק שהיה מוליכו לפניו אף על פי שהיה גדול ממנו:
שמה קובר אברהם ושרה גרסינן דמשמע שניהם נקברו כאחד:
ה"ג בילקוט שם ועבר היו מהלכין לפני מטתו וראו איזה מקום מופנה לאבינו אברהם וקברו אותו כו'. ואם היה ראוי לו המקום אשר שרה שוכבת עליו היו מפנין אותה ממקומה ואולי שכן עשו ולפיכך נחשבו כאלו נקברו שניהם בפעם אחת:
בדיוטרון. הערוך הביאו ולא פירשו ומה שכתב בספר מקום מוכן ומזומן נכתב כן לביאור כפי הענין:

פסקה ג

יתידות הארץ. העובדי כוכבים שהניח הקב"ה לנסות בהם את ישראל ויהיו לשיכים בעיניהם והיינו יתידות [ולקמן (במ"א) גרס יתירות ע"ש הנותר מן האמורי כד"א כי אם מיתר האמורי]:

פסקה ד

[ישמעאל בן אברהם גרסינן]:
ומתקשיין. היו מקשין ושואלין:

הא אתא מרא כו'. הרי בא בעל ההלכה כלומר רב מובהק ונשאלנו:
נתברך זקנך. יעקב כדאיתא סוף פ"ק דמגילה:
מקדקדה. כלומר מעיקר המדבר ככתוב וישב במדבר הבי"ת פתוחה מורה על העקרית והידוע. ולעיל בפרשת לך לך אמר ישכון ולעתיד לבא נפל וישראל ישכנו לבטח דכתיב סומך ה' לכל הנופלים וכי"ר:

פרק סג

פסקה א
גם אני. לרבות אביו שבשמים:
צדיק בן צדיק. ולהכי כ' בן אברהם:

פסקה ב
ה"ג האבות עטרה לבנים שנא' ותפארת בנים אבותם:
באיסטרולוגיא. בחכמת החוזים בכוכבים:
הכי גרסינן והיא נשאת למלך אמר כדאי הוא להנצל בזכות בתו שהוא עתיד להוליד והיא נשאת כו':
ה"ג אברהם נקרא אברהם שנאמר אברם הוא אברהם:

פסקה ג
יצחק כו' שמו ישראל גרסי':
את יעקב. משמע יעקב גם הוא אחד מבני ישראל הרי שיצחק ע"כ נקרא ישראל:
מלתא עמיקתא. דבר עמוק וסוד מוסד הוא שבזה נתיישב קושיא חזקה דכתיב ומושב בני ישראל וגו'. וישראל לא שהו במצרים אלא מאתים ועשר שנים ומשנולד יצחק הוא ארבע מאות שנה שמע מיניה שאברהם נקרא בשם ישראל והאי דכתיב אשר ישבו בארץ מצרים הלך אחר החיתום ועיקר הגרות והגלות היה במצרים ושאר ארצות כנען וארץ גושן וארם נהרים הכל בכלל וכמו ששינו לתלמי המלך כדאיתא בפ"ק דמגילה:

פסקה ד
ומה ת"ל אחות גרסינן:

פסקה ה
בעושר. בלשון ארמי העושר קורין עותרא והכי גרסינן בילקוט בעותר ור"ל בשפע ובמלוי:

ולפום כן כו'. ולפיכך קורין התפלה עתר כעתר זה שקורין פאל"א שמהפכין בו התבואה בקשיה בגורן כן התפלה מהפכת את הגזירה כדאיתא בפ"ק דמסכת סוכה:
עקרה היא. משמע בתולדתה היתה עקרה ונעקר בית רחמה:
עיקר מטרין. פירש הערוך אם ורחם מקום שנקלט לה זרע להיות ולד ובלשון יון קורין לאם מטריא:
ליטול ליטרא כו'. וגם אביו חפץ ליתנו והיה חותר כנגדו כדי שימהר לקחתו:
לחתירתא. למחתרת:

פסקה ו

זה מתיר כו'. מה שנאסר לישראל מותר לאומות העולם וחקותיהם שנאסרו להם מותרים לישראל ודריש ויתרוצצו נוטריקון ויתור ציוויו:
זירתיה כו'. פי' הערוך אגרופו משוך כנגדו:
זורו. דרש מלשון זרת שפירושו אגרוף:
הכי גרסינן ויתרוצצו הבנים בקרבה בשעה שהיתה כו'. זורו לשון זרות והסרה:
מנין זה. זה שאמרה למה זה אנכי רומזת לשנים עשר שבטים מנין ז"ה:
דמייתין לה כו'. שמביאין ראיה ודורשין אותו ממקרא זה ור' נחמיה בעצמו אמר כן:
ואית דמייתי כו'. והוא רבי הונא דלעיל ובילקוט לא גרס מנין זה לעיל בדברי רבי הונא:
וכי בתי כנסיות שנאמר וגו'. והוה ליה למימר ותדרוש את ה':
הכי גרסינן בילקוט אלא לא הלכה אלא למדרשו של שם ועבר ולמדך כו':

פסקה ז

עם אותה צדקת. ר"ל עם שרה ועיין לעיל פרשה כ' ופרשה מ"ז ומ"ח:
ה"ג על ידי מלאך והכתיב ויאמר ה' לה רבי לוי אמר על ידי מלאך ר"א בשם רבי יוסי בן זמרא אמר על ידי שם כו':
גיאי גוים. גיים כתיב דרש ביה לשון גאוה:
ה"ג שני גוים שנואי גוים. ודרש שני כמו שנואי:
הכי גרסינן סנאי דברייהון במעיך. פי' שונאו של הקב"ה במעייך וזה עשו וכדמפרש ואזיל ופירוש הכתוב הגוי השנוי הוא במעייך ובמדרש תהלים במזמור ט' משמע דגרסינן דבנייך ופירוש ששניהם שונאים זה את זה ולפי זה לא גרסינן דכתיב ואת עשו כו' וגם בשוחר טוב לא גרס ליה:
שנולד מהול. יעקב אבינו ומיד בצאתו מן הבטן היה ניכר שהוא קדוש לה:
סבתא כו'. כולם אינם אלא שם משפחות וממך יעמדו אומות שלימות חלוקות כל העולם לצד א' ארמאין ויהודאין לצד אחד נפרדים באמונתם:

יעבד. חסר וי"ו כתיב קרי ביה יעבד ועיין סוף סדר זה:

פסקה ח

להלן. גבי תמר:

תומים. חסר אל"ף:

הכי גרסינן ביום הראשון נגלה כו':

סריותו. הסרחון ודם של לידה וכן פירש החזקוני ובערוך גרס סרכתו:

פרביטא כו'. בעל המרחץ ובערוך גרס פרפוטא של יעקב ולפיכך יצא באחרונה כמפורש ואזיל:

ה"ג של יעקב היתה משל אם תניחו שתי כו':

שאת נותנת גרסינן:

מדעת סנהדרין. שנקראו עינים כמא דאת אמר עיניך כיונים:

דיקליטיינוס כו'. פירושו דיקליטיינוס היה רועה חזירים קודם שמלך:

בהדא טבריא גרסינן. פירוש קרוב לעיר טבריא וכיון שהגיע זמן הדרשה של רבי או זמן בית המדרש הלכו התלמידים הקטנים והכו אותו:

פרקיה דר'. הוא ר' יהודה הנשיא והכי איתא בירושל' דמסכת תרומות:

לבתר כו'. לאחר ימים נעשה מלך וזכר אשר הכו אותו התלמידים וירד וישב לו אצל מקום פמייס ובירושלמי גרס בהדיא נחית ליה פמייס והערוך פירש מערה היא בראש הירדן ושלח כתבים לעיר טבריא לפנות ערב של ערב שבת שהערב פנה לבא:

אנא כו'. אנכי נותן גזירות שיהו הרבנים של היהודים וגדוליהם עומדים לפני בבוקר של אחד בשבת:

קילוון. גזירה וצווי:

פקדיה כו'. צוה לשליח שלא ליתן האיגרת ליד היהודים אלא עם הערב שמש של ערב שבת כדי שלא יוכלו לבא קודם שבת וגם במוצאי שבת לא יוכלו לבא בלילה אחת ויעליל עליהם לאמר לא השגחתם על גזרתי:

נחת כו'. ירד ר' שמואל בר נחמן אל היאור לרחוץ לכבוד שבת וראה את רבי שהיה עומד לפני בית המדרש הגדול וראה אותו בפנים זועפים וחולניות:

אשתדר לי. נשתלח לי מאת המלך:

איתא סחי כו'. בא ורחץ לכבוד שבת ובוראך יעשה לנו נסים:

עלון למסחי גרסינן. ירדו לרחוץ ובא אותו ארגיניטון פירש הערוך שד של בית המרחץ ובירושלמי גרס אנגיסטריס:

מגחיך כו'. היה צוחק ומרקד לפניהם ורצה רבי לגעור בו ואמר לו רבי שמואל הנח אותו שלפעמים נתגלה על נס שיעשה על ידו ואמר לו ר' שמואל לאותו שד אדוניך ר' יהודה נשיא הוא שורה בצער ואתה עומד ושוחק ומרקד אמר לו לכו אכלו ושתו בטוב לב ועשו לכם שבת טוב שאדוניכם הקב"ה יעשה לכם נסים:

ושתון גרסינן. ובירושלמי מפרש ששאל להם מהו הצער ואמרו לו ואמר לא תתייראו שאני מעמיד אתכם כו':

ואני מקים כו'. אני מעמיד אתכם לפני המלך בבוקר של יום ראשון ובירושלמי מפרש שהיה נושא אותם באויר עד חצר המלך:

באפוקי שבתא כו'. במוצאי שבת אחר שהשלימו סדר קדושה לקח אותם אותו הארגיניטון ונשא אותם והעמידם לפני שער חצר המלך שבמקום פנייס:

פיילי. פירש הערוך שער:

עלון כו'. נכנסו משרתי המלך ואמרו לו הרי היהודים עומדים לפני השער:

קודם פיילי גרסינן:

סגרין פיילי. סגרו השער כדי שלא יכנסו מעצמם ואמר כן שאחר כך יעליל עליהם לאמר הלא לא באתם בבוקר כאשר צויתי ואף אם יאמרו היינו לפני השער בבוקר והשער היה סגור יכחישם ומי ידין עם שהתקיף ממנו:

נסביהון כו'. לקח אותם הארגניטין והעמידם באמצע של עיר פנייס:

מטכסא. לפי הענין פירושו באמצע והערוך הביאו ולא פירשו:

עלון כו'. נכנסו משרתיו ואמרו למלך שעומדים באמצע העיר אמר אני גוזר ומצוה אני שיחממו המרחץ שלשה ימים ואמר כך יכנסו וירחצו שמה ואחר כך יבואו לפני וכוונתו היתה שישרפו מחומו ובירושלמי גרס שהמרחץ היה מחומם שבעה ימים:

הכי גרסינן קלוון אנא דיתזון בי בני והכי גרס רש"י ז"ל והערוך ערך שבעה והכי מוכח בירושלמי דגרס מזייה שבעה יומין:

עאל חד כו'. נכנס שמה הארגיניטין והיה מוזג מים קרים ומקרר המרחץ ונכנסו והרחיצו ובאו לפניו אמר להם וכי בשביל שאתם יודעים שאלהיכם עושה לכם נסים אתם מקילין בכבוד המלך ועל שהכו אותו התלמידים אמר כן והם לא מיחו בידם וא"ל בעוד שהיית רועה חזירים לא השגחנו בידם אבל עכשיו שהגעת למלכות אין אנו מקילין בכבודך:

וא"ל אפילו כן לא תהיו בוזים לאדם חשוב אפילו בעוד שהוא קטן ולא באדם שפל שמא יעלה לגדולה:

רומי. פי' הערוך לשון התרוממות כלומר אדם חשוב:

וגולייר. אדם חלש ושפל ובירושלמי גרס ולא בחבר זעיר ופירש"י בפרסי קטן:

ראוי לאדרת. כלומר להפשיט עורו מעליו לעשות ממנו אדרת ועל סופו שהיה רשע אמר כן והערוך יש לו גירסא אחרת:

מפוזר כו'. דרש כאדרת מלשון אדרא פירוש גורן וכדמפרש ואזיל:

אידרי קיט גרסינן:

באדירים. ישראל שנקראו אדירים שנאמר ואדירי כל חפצי בם ודרש אדירי לשון אדירים:

הא שוא. דרש עשו נוטריקון הא שוא בחילוף עי"ן בה"א באותיות אחה"ע:

[**לחזירתכון כו'**. עשו נקרא חזיר מיער]:

פסקה ט

לחד מן אלין כו'. לאחד מן החכמים שבבית סלוא ובעל העקידה גרס שאל לר' מאיר בבית סלוא ובילקוט גרס רבי גמליאל:

בעקב עשו גרסינן. ורמז שישראל יעמדו לעתיד ויקחו המלכות מתחת ידי עשו כמו שדרשו חז"ל ולאום מלאום יאמץ:

מפי זקן חדש. פירש"י אע"פ שמקרא זה הוא ישן נושן לא ידעו אדם עד שגילהו זקן זה:

אותו צדיק. שמיד בצאתו מרחם אמו הרגיש בצער הגלות שלא יעמוד שררתו עד שיקחנו מיד עשו:

פסקה י

עיצבונית. פי' הערוך מין קוצים:

כך כל שלש עשרה שנים דכתיב ויגדלו וקודם שלש עשרה שנה לא נקרא גדול וכדמפרש ואזיל:

להטפל כו'. לטפל עמו ללמדו תורה ומצות:

לא גנבת כו'. נתבאר לעיל פר' ל"ז:

שודני. סיפא דקרא איש שדה קדריש שדני כלומר בקי בשדה ודרש צדני בחילוף אותיות זסשר"ץ צדני כלומר רמאי וצודה סתם אף בקי ברמאות בבית ומפרש והולך היאך:

היך מתקנין כו'. היך מתקנין במעשר וכדי לרמאות אביו אמר כן שיחשוב שהוא מדקדק במצות שהמלח פטור ממעשר וכדפי' רש"י בחומש וכן התבן פטור:

כשדה. פירש"י כשדה זה שהכל זורעין בתוכו כך הפקיר עצמו להזנות עם הכל וכד"א אם בשדה מצאה:

הכי גרסינן לב גבורי מואב ביום ההוא (ירמיהו מ"ח:מ"א):

קופדא. בלשון ירושלמי בשר ויס"ג קופרא וגם הוא לשון שומן ועיין בערוך ערך קפרן:

קופדא כו'. אם היה מוצא בשר טוב היה ממציאו לאביו:

וכסא. כוס של משקה טוב:
כל שהיתה כו'. י"ל דדייק אוהבת בלשון בינוני ולא אמר ותאהב כמ"ש ויאהב יצחק משמע שתמיד היתה מוספת אהבה על אהבתה הקדומה:

פסקה יא

אותו זקן. אברהם ולפיכך בישלתי עדשים להברות את האבל אמר עשו באותו זקן פגעה כו' בתמיה:
להולך. יש לבכות לאותו שהלך שנאמר וילך ויבז:

פסקה יב

קע"ה שנה. והיה ראוי שיחיה ק"פ שנה כמו יצחק:
מפני שעבר כו'. ואם יראה אברהם כך בבן בנו יצטער הרבה וימות בלי שיבה טובה:
שתי עבירות. גירסת הספר היא אות באות בתנחומא בפ' כי תצא ובפ"ק דב"ב ובילקוט וריש שמות רבה תמצא גירסא אחרת ומאמרים חלוקים הם ורבי יהושע בן שועב מביא גם הוא עוד גירסות שונות וכתב גם כן שגירסות חלוקות הן ועיין שם:
כי בשדה וגו'. וכתיב ויבא עשו מן השדה:
אם גנבים באו לך. וכתיב ויבא עשו מן השדה:
משתדר. כלומר שופך ומשלח מאכל הרבה לתוכו:
ומן פטרוניה. מפטרון ואדון על התבשיל כלומר מכח מאדים ומדת הדין האדומה שהוא פטרון על כל דבר אדום ולכן כפל ואמר האדום האדום וכן משמע בספר רבינו בחיי ובפירש"י ז"ל משמע שכינוי פטרוניה חוזר אל יעקב כלומר שנם מחלק פטרון של יעקב מחלקו של שכינה כגון נוב וגבעון ובית עולמים:
ומן דכוותיה. שכל ענינו וקניניו היו אדומים וכדמפרש ואזיל:
[ה"ג גבוריהו מאדם לבושיה אדומים שנאמר אנשי חיל מתולעים והכי גרסינן בילקוט וברקנ"ט ובבחיי:

פסקה יג

לחשוב גרסינן:
למות וגו' גרסינן:
מבקש להמית גרסינן:
הכי גרסינן באים כל חיה ועוף]:
ומתקבצין כו'. שהיו מצוירים על אותו בגד כל דמות חיה ועוף שבעולם וכל א' וא' בא לשכון אצל חבירו:

דתנינן. בפרק בתרא דמסכת זבחים:
ועשו הוא שונא כו'. בתמיה:
דמו של אדם בגופו. הוא שונא דם האדם שהוא בגוף האדם בחיים והוא ממהר לשופכו:
בברכה. בהיפוך אותיות בכורה או כפשוטו שהבכור לעולם מיומן ומזומן לברכה:
תעשה לי וגו' גרסינן. וסיפיה דקרא אבא אליך וברכתיך:

פסקה יד

העולם עשוי כגלגל. פגעי העולם מתגלגלים היום על זה ומחר על אחר וכן פירש"י ז"ל:
יש בה אבל. סימני אבל במה שהיא עשויה כגלגל ואין לה פה:
ויש בה שמחה. שמשביע הרעב ובפירש"י מצאתי שמחה שאוכלין אותה במשתה ושמחה ואבל שאוכלין אותה בסעודת האבל:
ניכול כו'. נאכל את של יעקב ונשחוק בו ונקנטר אותו על הבכורה שקנה שבעיניו לא נחשבה כלום:
מעולמו יצא. שכפר בעיקר כדלעיל או במה שכפר בתחיית המתים ואבד עולמו לעתיד וכדמפרש ואזיל:
בילקוט גרס בני בכורי ישראל ויקם וילך:
[יצא הוא ובזיונו עמו ויקם וילך ר' לוי כו']:
ומה בזה עמה. דכתיב ויבז עשו את הבכורה את לרבות בא:

פרק סד

פסקה א

זה יצחק. שעלה לעולה תמימה להקב"ה:
ברעתו של אבימלך. שבאו עליו לסטים כדלקמן:

פסקה ב

[**עשרה רעבון כו'**. נתבאר לעיל בפרשת בראשית ולך לך]:
[ה"ג ובא לעולם לעתיד]:
שילא. שם אדם וכן יוחנא ומשל היה בפיהם לאמר שילא חטא ויוחנא משלם תשלומי החטאת כעין טוביה חטא וזיגוד מנגיד:
[הכי גרסינן ולמה יצא אלימלך לחוץ לארץ לכך נענש כו'. ועיין לעיל פר' לך לך וריש מגילת רות]:

פסקה ג

גרדיקי. פי' הערוך ת"י גררה גרדקי וגזרו טומאה עליו שיהיה כארץ העמים:

נציב. אילנות בהרכבה או עקרן במקום זה ושתלן במקום אחר:

שכן. שכון קרי ביה שכן:

מקצתן כו'. שהרי עשרה עממין ניתנו לאברהם וישראל לא כבשו אלא שבעה עממין:

פסקה ד

בן מ"ח. מצאתי בפירש"י ז"ל חשוב אותיות פסוק עקב ותמצא מ"ה אותיות וג' הברית מצותי חקותי ותורותי הרי מ"ח ל"א שבדור הפלגה היה אברהם בן מ"ח ולא נשתתף בעצתם:

[**עירובי חצירות כו'**. עי' לעיל פר' מ"ט ולקמן פ' צ"ה]:

תורתי. תי"ו בתרא קמוצה כינוי לרבים:

מיום. משמע מימים קדמוניות:

מחדש הלכה כו'. ואפילו אותן הלכות היה יודע שנאמר תורתי מדבר בעדו אותן שאני בעצמי מחדש ולעיל פרשה מ"ט מסיים בהדיא אפילו אותן הלכות היה יודע:

פסקה ה

חלום קשה כו'. נראה אבל שאין בו ממש כההיא דיצחק שפירש מאשתו על לא דבר כמנהג האבלים ובסוף הימים נשכח מלבו דכתיב כי ארכו וגו':

חלום קשה. מיוסף ששר המשקה שכח חלומו אשר בעבורו נתקשה ופניו היו זועפים או מנבוכדנצר או י"ל חלום הוא בכלל נבואה כמו שאמרו חז"ל חלום א' מס' בנבואה ומצאתי בפירש"י ז"ל חלום קשה וכן נבואה שהיא קשה ומאחרין לבא סבורין בני אדם שהאריכת ימים מבטלתן ואינו כן וכן אבל של שועה ששוכח מתו במהרה סבור הוא שאריכת ימים מבטלת אותה וכן עשה יצחק ששכח אבל אביו ושמש מטתו ביום עד כאן מצאתי בפירש"י:

[הכי גרסינן רבי חייא בר אבא שמר הקב"ה בשביל כו':

אמה נדה גרסינן]:

שתאמר לו הורה גבר. פירש"י בלשון תימה וכי עכשיו עת לקבל הריון מגבר והלא נדה אנכי:

הכי גרס רש"י ז"ל וילקוט איוב יולדתי בו זה יום העיבור. יום אשר ילדתני וגו'. זה יום הלידה:

חלקיהו. אביו של ירמיהו:

בא ושמש מטתו ביום כו'. שחייב אדם לפקוד את אשתו ביום שיצא לדרך:

פסקה ו
הארץ קשה. שלא היתה יפה כשאר חלוקי אדמה במלכות ההיא:
מאה מניינים. פי' שבכל עיר ועיר יש להם מנין ידוע שמונין בה התבואה כגון ביש מקומות עשר עמרים קורין אחת. ועשרים עמרים שנים כו'. וביש מקומות ס' עמרין קורין לו אחת ודייק שערים מלשון שיעור ומנין:
שהאמידו כו'. דרש שערים לשון שיעור ואומדנא:
מפני המעשרות. שלא יעשר באומד:

פסקה ז
[כל העם וגו' גרסינן]:
אפילו צרור כו'. כך הכריז אבימלך:
[עד שהיו אומרים גרסינן]:
זבל פרדותיו כו'. כך היו הבריות אומרים רוצה אני בזבל פרדותיו כו':
כמו עבד לעבדו כו'. אינו קונה הנכסים ואינו רואה בהם סימן ברכה וכמו שאמרו חז"ל בפ' אלו מציאות דף כ"ט מי שהניח לו אביו מעות ומבקש לאבדם ישכור פועלים ולא ישב עמהם ודייק מדכתיב ועבדה חסר קרי ביה ואבדה:
והם העבדים יושבים בביתו:
קווקיא. פי' הערוך עדר:
וכדון. ועכשיו יש לך עדרים רבים:

פסקה ח
ודבתריה. ופסוק של אחריו:
סיפיה דפסקא. סוף פרשת ויהי בנסוע:

פסקה ט
מגורר כו'. דאל"כ מגרר ל"ל:
צמחים. של שחין:
להתגרד בו. איוב ב':
סיעת מרחמוהי. כ"ת אונקלוס:
פה שכל כו'. פיכל נוטריקון פה כל:

פסקה י
פפוס ולוליאנוס. שני אחים היו והן הן הרוגי לוד שמסרו נפשם בשביל כל ישראל כדאיתא בפסחים פ' אלו עוברין דף נ' ובערוך ערך הרג מביא המעשה:
טרפיזין. פי' הערוך שולחנות בלשון יון:

אזלין כו'. הלכו הכותים ואמרו למלך ידיע להוי כו' כל אלו פסוקים הם בספר עזרא:
מדת הארץ. הכי גרסינן ג"כ בערוך ופי' בו מדה ושיעור מס מן הקרקע:
פרוביגירון ה"ג רס"י ופי' בו כסף גולגולת. אנגרוטינא. ג"כ מין מס הוא:
ואמר להם או שישנו ב"ה ממקומו הראשון או יוסיפו כו':
ומן גרמיהון כו'. ומעצמם הם יחזרו בם והיה כל הקהל ישראל מחוברים ומקובצים בזאת הבקעה של בית רימון כיון שבאו הכתבים מאת המלך התחילו בוכים ורצו למרוד במלך ולבנותו בלא רשותו אמרו חכמי ישראל ילך חכם אחד וישקיט הצבור ואמרו ילך ר' יהושע:
דהוא אסכלוסטקיא. פירוש אדון של בית המדרש ובקי לסדר דברי אגדה המתישבים על לב יודעיהם. בית המדרש נקרא בלשון יון סכולא כ"פ הערוך:
עאל כו'. נכנס ודרש מעשה היה בארי שטרף בהמה או חיה אמר הארי כלמי שיבא ויוציא אותו העצם מתוך גרוני אנכי נותן לו שכרו בא אותו קורא מצראי מין עוף דמוקריה ארוך פי' הערוך שצוארו ארוך:
יהב מוקריה. פי' הערוך צוארו ופיו שמנקר בו ובילקוט גרס קונניה ופי' ג"כ צוארו:
ואפקיה. והוציאו לעצם ההוא וא"ל העוף אל הארי תן לי שכרי וא"ל לך תהא מספר ומשתבח ואומר שנכנסת לפי הארי בשלום ויצאת בשלום ג"כ:
דעלית גרסינן:
ויצאנו בשלום. ולא נתגרה בהם לעשות מאומה נגד רצונם:
אין אנו יודעים כו'. יש לפרש מה שכתוב ויגידו לו על אודות הבאר הוא הבאר שכתוב בראש הפרשה ויכרו שם עבדי יצחק באר כמו שפירש הרמב"ן ז"ל ושם לא כתיב מים ויש לומר ששם לא מצאו מים שבכל הפרשה לא מצינו הבאר בלא מים כתוב בצדו והאי דכתיב מצאנו מים ע"כ באר אחרת היא וא"כ יקשה עלינו למה כתב לנו ויכרו שם עבדי יצחק כו' או מה שהגידו לו מלאכתם הבטלה כיון שהיתה מלאכה בטלה וע"כ אמר דיליף בג"ש באר מבאר מוימצאו שם באר מים חיים או מצאנו מוימצאו דלעיל ללמד על הבאר ההיא שהיתה גם כן מים חיים או באם אינו ענין לגופו שהרי כתיב מצאנו מים:

פרק סה

פסקה א

לא פירסמוה. מנהג מלכות הרביעית הזאת:
מצעת את הבימה. עשתה עצמה כאילו היא צדקה עשתה והצדיקה את הדין לאמתו ועשתה מצעות נאות על בימה שבב"ה [ועיין זה בויקרא רבה פי"ג]:

הה"ד כו'. דאל"כ מה בא הכתוב להשמיענו:

פסקה ב

היא דעתיה כו'. האי דלקמן היא דעתו של ר"י:

אפילו ממזר כו'. יחידים משמע ממזרים שהם יחידים בלא אח ואחות וחבר ואסורים לבא בקהל:

ה"ג החתי והאמורי וכתיב ולא יהיה שריד וגו':

ייתי כו'. יבא זה ימח שמו ששמו כתוב לימח ויקח את זאת ששמה כתוב לימח:

פסקה ג

זרזיר. מין עוף:

אתון כו'. באו והביאו אצל ר' חייא וא"ל מהו שנאכל אותו טהור הוא או לא:

אמר לון גרסינן אמר להו לכו ותנו אותו על הגג וכל עוף שיבא וישכון אצלו הוא מין שלו:

עורבא מצראית. עוף טמא הוא:

מסאב. תרגומו של טמא מסאב:

ה"ג תחרימם כתיב:

לא יהיה שריד וגו' ייתי הדין כו':

פסקה ד

תלוי בה כו'. דכתיב בבטנה משמע שהיא גרמה שהיתה בת רשעים דאל"כ בבטנך למה לי בידוע שהיו בבטן לפיכך היתה סובלת וכ"מ שוב באב"א:

להיות יושבת בתוך ביתה. והיא רגילה בקטטות ובדברים העציבים להכמנהג בבני בית:

ולמד בינה כו'. כלומר אעפ"י שאינו יוצא להרויח כיצחק שהיה עובד אדמה וגם נתברך בברכת ה' יתי ולא היה צריך לצאת ולסחור הארץ מ"מ דרך האיש לצאת חוצה בין בני אדם לראות מנהגם ולהבין בינה בכל ענייניהם:

שכהו עיניו יושב גרסינן:

יושב בתוך הבית. ולפיכך הרגיש בהמרותם ראשונה כי לא הורגל:

גרם. עשו:

להורו. לאביו וזהו מורת רוח שהעביר והמרה ממנו רוח קדשו ולפיכך ליצחק תחלה משמע מגירסת הילקוט שגרס וז"ל ד"א לפי שגרם לסלק רוח הקדש ממנו:

פסקה ה

ה"ג בעקב נדרש וצדקת כו':

זה משה. שלא הצדיק הרשע שנאמר רשע למה תכה רעך:

פסקה ו
הדבר הזה. שסבבה הברכות ליעקב:
לא יעול כו'. לא יכנס עשו ויהי מטעה את אביו ויהיה יצחק נקרא תועבה על שם וגו'. ומה אם מי גרסינן:

פסקה ז
ממי שהוא חייב לו. כיצחק שלקח מעשו בנו שחייב לכלכל את שיבתו:

פסקה ט
אין מדת הדין מתוחה כו'. שהיסורין ממרקין עונותיו:
ואינו מיישב. אינו יכול לצוות אותם ולסדר וליישב ענין ירושתם:
אמר לו. חזקיה לפני הקב"ה העמדת האדם על בוריו כל ימיו עד עת צאת נפשו ואינו זוכר לשוב בתשובה אלא כו':
בין חולי לחולי כו'. דייק מדאמר ויחי ולא אמר ויקם משמע שכבר בא עד שערי מות ויחי דרך פלא ונס גדול ואחר כך כתיב עוד מחליו משמע עוד חולי ג':

פסקה י
הכי גרסינן בילקוט מראות מראות ברעתו כו' דאם לא כן מראות למה לי אלא על דרך שאמר הכתוב עוצם עיניו מראות ברע ופירשו כדי שלא יראה ברשעתו של אותו רשע:
ויהון ברייתא כו'. ויהיו הבריות אומרים זהו אביו של אותו רשע:
צעקו חוצה וגו' גרסינן:
כי זקן יצחק וגו' גרסינן:
מציץ עליו. בן אוהב מציץ על המלך דרך גאוה בלי יראה:
מכריע את אוהבי. מכריע אותו חוץ מדעתו ומצערו וכהות עיני יצחק עמדו לו במקום מיתה שנאמר כי לא יראני האדם וחי וכמו שאמרו חכמינו ז"ל הסומא חשוב כמת וכן מצאתי בפירקי ר"א:

פסקה יא
ענקמון. לפי הענין פירושו אנשים גבורים בני חיל כענקים:
מקרוא לפרוס. פירש"י והערוך בלשון יון הוא ארוך וקל כלומר אדם גדול הקומה וקל ברגליו:
לקבל תורא כו'. כנגד גדול השור צריך טבח גדול כן עשו נקרא גדול ולכן טבחו גדול:
כי יחנן קולו. כעשו שענה את אביו דרך ענוה וזריזות הנני כמו שפירש"י בפרשת וישב: וידעוני וגו' גרס'. וקחשיב ואזיל עד עשרה:

עאכ"ו. שלפי רוב התועבות הכתובים יהיו הרשעים כלולים בתוכם לפי ערך מניינם ויעלו השבע לשבעים:

ה"ג ויאמר אליו הנה נא לא ידעתי וגו':

פסקה יב

מתבקש לי. עדיין יבוקשו לי שני חיים ואצפה לחיות עוד אבל אם לפרק אמי לא ידעתי כו' שהרי יצחק באותו פרק היה בן קכ"ג ושרה היתה בת קכ"ז:

יום הנחמה. שינחם ה' ציון בבנים:

אני ה' בעתה וגו'. משמע אין הדבר גלוי אלא לי וכמו שאחז"ל אפי' לבא לפומא לא גלי:

פסקה יג

שחוז. שלא יהא בו אחד מב' מדות שפוסלים הסכין לשחיטה ולשון שא נא קא דריש כמא דאת אמר אין משחיזין את הסכין אבל משיאה על גבי חברתה בפ' ב' דמס' ביצה:

סב מאני זייניך. כך גרסינן פי' קח כלי זיין שלך ודרש שא כמו ונשא את ראש:

למאן דחזי ליה גרסינן. פי' למי שהוא ראוי אליהם ונבואה נזרקה בפיו ולא ידע מה ניבא:

נאמרו בו גרסינן. ופי' בעץ שאכל ממנו אדם הראשון ועיין לעיל פר' בראשית ובקהלת בפסוק ברבות הטובה:

וכן יצחק כו'. כשם שהקפידה חוה על טוב טעם כך הקפיד יצחק:

רבו אוכליה וגו' גרסינן. וסיפיה דקרא ומה כשרון לבעליו כ"א ראות עיניו:

לא דמי כו'. פירש"י והערוך אינו דומה מי שרואה לפניו סל והוא ריק מלחם ולפיכך נשאר רעב למי שרואה סל מלא פת אע"פ שאינו אוכל ממנו נעשה שבע וע"ד שאמרו חז"ל בפ' יום הכפורים אינו דומה למי שיש לו פת בסלו כו':

פסקה יד

וקדם את האומה כו'. כלומר תקדם אתה לקבל הברכות כדי שתצא ממך אותו אומה כו':

אם מצאת. לקנות מן השוק ואם לא קח משלי מכתובה שלי וזהו לך נא אל הצאן היכן שמצויין למכור או קח משלי:

מפרפורין. פירש הערוך לשון מוהר ומתן וגרסינן מפרא פורנין:

שכך כתב לה. יצחק לרבקה:

פסקה טו

ה"ג איש שעיר גבר שידין. שעיר היינו שד כד"א ושעירים ירקדו שם:

חלק. קרי ביה חלק חלק ה' ונחלתו:

לקווץ. בעל שער כד"א קווצותיו תלתלים:

ביום הזה יכפר. לשון קינוח כד"א אכפרה פניו בעי לכפוריה ידיה דפ' הניזקין:
לא שאיל וכו'. כלומר אין הנדון דומה לראיה ולא שאילה ליה וכן אין הראיה דומה לנדון אלא מכאן אני למד בפירוש ומצאתי בפירש"י אין הדבר הזה שאול ליה דרך משל ורמז אלא בהדיא כתיב:
כמתעתע. דרשו נוטריקון ג' מלות מת ותועה ועיי"ן יתירה עובד עבודת כוכבים הבל המה מעשה תעתועים ובילקוט לא גרס כמת:
אפילו ברכה אחת כו'. דאל"כ ולא ברכה למה לי:
אדם הראשון שחטא כו' אמו. האדמה היא אמו כי משם לוקח:
אנוס כו'. דייק מדכתיב לאמו משמע שאם לא מפני מורא לא היה עושה:

פסקה טז

הד"ד אשר אתה בבית. הרי שלא יצא בהם לדרך וכתיב החמודות שהיו יפים ונחמדים:
מאי עובדיהון. מה מעשיהם רעים וחטאים והיו חשודות בעיניו:
עובדא הוה כו'. מעשה היה בכת אחת של פריצים שהיו רגילין לאכול בב"ה כל ליל ערב שבת כי כן היה מנהגם ללון בב"ה ולכן מקדשין בליל שבת בב"ה בשביל האורחין שלנין שם ומשהיו אוכלין היו לוקחין העצמות והיו משליכין ומשברים אותם על ראש הסופר החכם שהיה דר בבהכ"נ:
הכי גרסינן ומקלקלי יתהון. בת"י משליכין:
חד מנהון כו'. אחד מהן מן הפריצים מת אמרו לו חביריו הפריצים למי אתה מצוה על בניך שישמור אותם:
והלא כמה כו'. דברי הספר הם והלא כמה אוהבים היו לו ולא היה מצוה על בניו אלא הסופר אלא בשביל שידע מה מעשיהם ומעשה הסופר איזה מהם טוב:
הכי גרס רש"י ודספרא הידין מנהון כו'. פי' איזה מהם:

פסקה יז

תרין אדרעין כו'. שני זרעותיו של יעקב אבינו כשני עמודי שיש:
עמודין דיפרא סופא. ופי' הערוך עמודי שיש ורש"י פי' שם מקום ובתנחומא פר' ויחי בפסוק ויתמוך יד אביו גרס כשני עמודין שבתוך דימוסין שבטבריא:
חייטיתנון. היתה תופרת אחד אל אחד עד שהספיקו על ידיו:
הוגנין. עיירים קטנים כדאמרינן בפרק ד' מיתות נפישי גמלי סבי דטעינן משכא דהוגנין ובילקוט פרשת פינחס גרס על שני גמלים:

והיו רגליהם שפופות. נגררים על הארץ מרוב גדלם ולכן היו עורות העזים מספיקים לכסות ידי יעקב:

ואוכלים ממנו. הרי העזים היו גדולים הרבה ולכן היו מספיקים עורותיהם לכסות ידי יעקב ואי אתה צריך לומר שתפרם:

והלא עגלים נשחטין כו'. פירש"י בשם רבו מאחר שהעזים כל כך גדולים העגלים לא כ"ש ואף על פי כן היו נשחטין וכן הזיתים היו נקצצים אף על פי שהיו קשים ביותר ועפר היה נמצא בהרים שהיו זורעים שם אף על פי שראשם בשמים ומה אתה מתמה על אלו גדיי עזים שהיו מספיקים לכסות ידי יעקב שכשם שכל אלו היו מעשה נסים גם אלו עזים היו מעשה נסים ואין אתה צ"ל שתפרה אותם:

לותה אותה כו'. דייק כן מדכתיב ותתן את המטעמים וגו'. ויבא וגו'. משמע שלא היה מן נתינת המטעמים עד ההבאה של יעקב שהייה כלום וזהו משום שלותה אותו עד הפתח:

פסקה יח

עשרת הדברות כו'. דייק מדלא כתיב אני כדכתיב גבי עשו לקמן רמוזי קרמז ליה עשרת הדברות שהתחיל בהם אנכי:

בלא משפט. שיעקב הקדימו בברכה:

גדא דעבודת כוכבים כו'. פירש הערוך מזל וכן פירש"י תפסת בלשונך שם עבודת כוכבים שאתה מעמיד חייך כו':

אבי. כנוי לעבודת כוכבים כד"א האומר לעץ אבי אתה:

פסקה יט

למצוא את הברכה. דייק כן מדלא אמר מהרת לצוד או להביא כמו שאמר לו בראשונה וצודה לי ציד ואמר לצוד ציד להביא ואמר למצוא כזה שמוצא מציאה שלא בזמנו שלא כיון אליו ונבואה נזרקה בפיו:

בן ע"ה כו'. כן היה יצחק כשמת אברהם שהרי בן קע"ה שנה מת ובן ק' הוליד ליצחק:

ה' אלהיך גרסינן:

לקורבניך כו'. דייק לשון הקרה רמז לאותו חיל שבא במקרה ובהזדמן כמ"ש והנה איל והכי מוכח לקמן:

למאכלך. שבו תלוי קיום גוף ונפש על אחת כמה וכמה:

והנה איל. והנה גמלים לשון מקרה והזדמן הוא:

לעורבא כו'. משל לעורב שהביא אור על קנו כדי להתחמם בו וקנו נשרף בו כן יעקב אבינו הזכיר שם שמים מפני יראת שמים ונכווה בו שבעבור זאת חשב יצחק כי איננו עשו:

נשפכה מים כו'. כלומר נבהל ואזלא סומקא כאילו מים קרים נשפכו על שוקיו ונרעד בשברון מתנים:

במרפקו. תחת אצילי ידיו אצל הגוף:

אל תשוע. לשון שעוה ובילקוט מסיים ביה אל תהא לבך כשעוה:

פסקה כ

הא קול כו'. הרי זה קול של עקיבה ומרמה שהערים לשנות קולו לקול עשו וכמ"ש בעל העקידה בפר' זו ודרש יעקב מלשון עקיבה ירמיה וז"ש חכים והידים המשונחים לצוד ציד יבואו במהרה ונבואה נזרקה בפיו ודרש עשו כמו עשו במלאפו"ם כלומר הידים המשולחין לצוד כבר עשו מה שעליהם לעשות או פירוש וידים שהפשיטו עורות עזים והלבישו עליהם הם באים לפני ודרשו עשו מלשון עשייה כלומר עשויות הם מעורות עזים ובפירש"י מצאתי הגירסא וז"ל הא קול דחכים וידיא משלחין מתים מפשיטים מתים אינו שולט אלא בידיו דכתיב והידים ידי עשו עכ"ל:

ה"ג אלא בקולו שנאמר הקול וגו':

מכניס. שמכניס ואסף את קולו מלעסוק בתורה ותפלה מרמז הקב"ה לעשו ומיד הוא בא ופי' הר"י בן חביב בפירוש עין יעקב כשיעקב מיקל וממיך קולו בתורה ותפלה הרי כבר הידים מוכנים ברמז בעלמא שרמז ליה הקב"ה ודריש הקול חסר כתיב הקל לשון קלות כלומר אם קל ונמוך הוא קולו של יעקב הרי הידים כו'. ורש"י ז"ל היתה לפניו גירסא אחרת:

מרכין. משפיל ולוחש בלשון הרע שדרכו לספרה נמוך כדי שלא ישמע לבעליהם ודרש הקול חסר לשון קלות פירש"י:

פילוסופין. חכמים:

ואם לאו הידים כו'. פי' שהקול ניתן ליעקב ואם ישלטו עליו ידי עשו מה יועיל קול הרי שא"א לו לשלוט עליו כ"א כשאינו משמיע קולו ופי' הר"י בן חביב בספר עין יעקב איתא דדייק הקל חסר לשון קלות:

בפלגש בגבעה. דרש הקל מלשון קללה כדאמרינן בירושלמי דמסכת תענית דאצלי ומיקל פירוש מקלל:

את סבור שירבעם כו'. ע"כ א"א לומר שניגוף אלא אביה שהרי אביה לא מלך רק ג' שנים ומלך בשנת י"ח לירבעם ואסא בן אביה מלך בשנת כ' לירבעם נמצא כשמת אביה ומלך בנו אסא עדיין ירבעם קיים וכ"כ רש"י ז"ל שלפי חשבון המלכים מצינו שאביה ניגוף:

ע"י שהעביר הכרת פניהם. איתא בירושלמי פר' בתרא דיבמות ובויקרא רבה פרשה ל"ג דיליף ליה מדכתיב ויכו בהם אביה ועמו מכה רבה ומפרש בירושלמי שהעבירו מהם החוטם שהוא עיקר הכרת פנים וכל זה הוא לקמן פרשה ע"ג ובמדרש רות פ' ז':

ור' לוי. פליג כדמפרש ואזיל:

עצמו לי אלמנותיו. וזהו דכתיב מכה רבה כי רבה ועצום חדא מילתא היא:

על שחשדם הכי גרס רש"י ז"ל ופי' שחרפום ברבים כן הוא לקמן בסדר משפטים פ' ל' ובירו' דמס' יבמות גרס שביזה אותם וגיר' שחשדם לא נהירא כי על דבר אמת לא יפול לשון חשד ובמדרש שמואל ובילקוט מלכים גרם ליה ואולי שר"ל כמו שחשדם ופי' ג"כ ל' ביוש וחרפה כמו פן יחסדך שומע:

פסקה כא

רגל ישרה. היושב רגליו עקומות ולא ישרות:

קפיצין. הליכה ממקום למקום ופירש"י שאין להם חוליות:

ה"ג קרבת על חד כו'. דניאל ז':

בעמרם. דרש נוטריקון בא עם דם פי' בא עם ה' לייחד שמו של הקב"ה וצריכין אנו לידום ולשתוק כד"א האנק דום:

ה"ג בני אלהים מה זרעו:

ה"ג קול רעש גדול וגו' אחרי אתמהא. פי' וכי אחריו היו המלאכים והכי מוכח בילקוט יחזקאל ובסדר זה:

הכי גרסינן ואח"כ ואשמע קול רעש גדול ומה הן אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו וברוך שם כו':

הכי גרסינן קולו של יעקב צווח ממה כו':

קולו של אנדריינוס. קול צווחה ובכי עולה מיעקב על מה שעשה אנדריינוס כן פירש"י ז"ל בפרק הניזקין:

פסקה כב

הכירו וגו' גרסינן ודייק מסיפיה דקרא כי היו ידיו שעירות כלומר כשעומדים מיעקב רשעים עושה מעשה שעיר אז אינו מכיר אותו בשם יעקב:

נושקני בקבורה. פירש"י שיקבר אצלו במערת המכפלה ודייק מדהוה ליה למכתב ושקה אותי ואמר לי והוא אמר לו וק"ל:

כריח שדה. הוא שדה של תפוחים:

יוסף משיתא ויקום איש וכו' גרסינן והם שמות בני אדם עבריינים מישראל ולבסוף קדשו שמו של הקב"ה כדמפרש ואזיל:

ודרש בגדיו כמו בוגדיו:

מהם ובהם כו'. אחד מישראל יכנס בראשונה ויפשוט יד בכלי ב"ה וא"ל אותו יוסף משיתא שיכנס ומה שאתה מוציא יהא שלך:

עול זמן כו'. לך שם עוד פעם שנייה:

ולא קבל כו'. לא היה רוצה ליכנס עוד:

נתנו לו מכס כו'. בשביל שיכנס עוד פעם שנית:

בחמור של חרשין. פירש"י ספסל של דף עבה שמגררין בו הנסרים וכן משמע בערוך:

והוה רכיב כו'. היה רוכב על סוס בשבת:

הכי גרס רש"י ובילקוט אזל קמיה שריתא כו'. ופירש"י היו מוליכין לפניו קורה שיהא נתלה עליו יוסי בן יועזר אמר ליה יקום ליוסי ראה הסוס שהרכיבני עליו אדוני וראה גם סוסך שהרכיבך עליו אדונך ר"ל הקורה שיהא נתלה עליו כלומר הלכתי בתאוות לבי ועלתה לי ואתה עמלת בתורה ובמצות כל ימיך וסופך תהא נתלה וכן הוא בספר יוחסין דארכבי מרי גרסינן:

אם כך. טובה ושלוה נותן הקב"ה למכעיסיו כ"ש שיהיה כן לעושי רצונו. א"ל וכי עשה אדם רצונו יותר ממה שעשית אתה וראה מה פרע לך וא"ל אם כך רעה מגיע לעושי רצונו על עונותיהם מועטים כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא כ"ש שיגיע כך לעתיד לבא לעוברי רצונו:

נכנס כו'. דברי ר' יוסי נכנס בו ביקום כארס הזה של נחש שבוער בו ולבש חרטה ונבהל:

נימא. חבל קטן ובערוך גרס גניא ועיין שם ובויקרא רבה פרשה כ"ב:

והקיפן גדר כו'. הקיף על העצים גדר של אבנים וכן פירש"י ז"ל ובשוחר טוב גורס בהדיא וערך עצים והקיף עליהם גדר של אבנים:

ונתלה בקורה. באותו נימא שקשר. הכי גרסינן ונתלה בקורה ונחנק נפסקה הנימא נפל קדמתו חרב והכי מוכח בפירש"י ובערוך:

מטתו. של יקום בן אחותו:

פרק סו

פסקה א
פתוח. סרסו ודרשו פתוח שרשי בשביל שהיתה ביתי פתוחה כו' היו שרשי אלי מים:

פסקה ב
שלום העולמים. הקדוש ברוך הוא:
היך מה ד"א כו'. כלומר האי נמוגים פירושו נמסו כד"א נמוגו וגו'. כמ"ש חז"ל שהקב"ה התנה עם מעשה בראשית שאם לא יקבלו ישראל את התורה יחזרו לתהו ובהו:
נתבשם. במדרש בפרשת אגור בן יקא גרס ג"כ נתבסם ויותר נראה שצ"ל לתבסס לשון בסיס וכן עיקר ועיין במדרש חזית סוף פסוק לסוסתי:
אישטטיונו. פירש"י והערוך עמידתו של עולם כלומר שהן קיימין בעולם הזה ובעולם הבא:

פסקה ג
יתן ויחזור כו'. וי"ו יתירא דויתן קדריש שהיה לו לומר יתן לך ולפיכך דרשו שיתן הברכות ויחזור עליהם ויתנם לך באופן חזק וקיים וכדמפרש וא"ל וכמו שדרשו בפרק הזהב ויסף יוסף ויחזור ויוסף עליהם ב' הוספות:
כבושהון הכי גרסינן בילקוט ריש פרשת וזאת הברכה ופירש"י מקום להתקיים שם הברכות והילקוט גרס כיבושין הראויות לך פירושו ג"כ מקום להתקיים שם כל ברכה וברכה לשון רש"י יש מקום ליין ויש מקום לסולת:
אלהותא. כח ועוז כד"א ואת אילי הארץ לקח וכן פי' הערוך ערך אלה:
הוי זוכר לי כו'. דאל"כ למה אמר ה' אלהים:
ה"ג בילקוט ובעקידת יצחק יתיר מדאי ורוב דגן כו':
הקרבנות. כאן ראוי להגיה דכתיב עולות מחים אעלה וגו':

פסקה ד
בני אמך. והיכי דאפשר נקט האם כי היא אמו ודאי:
וסיים בברכה. שהקללות יהיה להם קץ וסוף והברכות יעמדו עד עולמי עד ובלעם כוונתו להפך קללה תחשב לו:
תחלתן שלוה. שהבא לטמא פותחים לו וכתיב משגיא לגוים ויאבדם והצדיקים הקב"ה גובה מהם מיד אל יד מיעוט עונותיהם כדי שיהיו בסוף בשלום תמיד עד עולם:

פסקה ה
פוליונו. פי' הערוך מקומו ואהלו שהוא שוכן בו:

וזה בא מכאן. בפתח שכנגדו וזהו שנאמר ויהי אך יצא יצא וגו' דמשמע דעד שלא נגמרה יציאתו של יעקב בא עשו ועם בפתח א' היאך אפשר. כן משמע לי בביאורי מהר"ר אליהו מזרחי והערוך פי' דדייק יצא יתירה:

ואסטרופומיטא. פירש הערוך מהופך וכפול לאחוריהם וציר הדלת היה באמצע הפתח למטה ובאמצע המשקוף למעלה ופותח וסוגר לימין ולשמאל ובצד שמאל נכנס עשו ונפתח גם צד ימין ודרך שם יצא יעקב:

נראה כיוצא. אך לשון מיעוט קדריש ובערוך פי' דדריש יצא יתירה:

לצוד נפשו כו'. דייק מדאמר צידו והל"ל מן הציד:

פסקה ו

בשם. מברך שם בשם אחר יברך יוסי את יוסי אין עונים אחריו אמן והטעם ק"ל:

פסקה ז

ברכו. הגוי לרבי ישמעאל:

כבר מילתך כו'. דבר הראוי להושיבך כבר היא חמורה ואיני צריך להשיבך:

הכי גרסינן בירושלמי פ"ק דמגילה ובמסכת ברכות ס"פ אלו דברים:

אמרין ליה. תלמידיו כו'. פירוש אמרו לו תלמידיו לרבי ישמעאל כמו שאמרת לזה שברכך אמרת ג"כ לזה שקילל אותך:

השממית מתפשת כו'. מצאתי בילקוט משלי אין לך בכל השרצים שנוי כשממית ולכן קורא למלכות הרביעית שממית שהיא הרעה לנו מכל המלכיות:

והיא תופסת ושלחה יד בהיכלי מלך בבית המקדש:

בזכות הידים. שעשו מטעמים לאביו שעל ידי כן ברכו אביו ואמר והיה כאשר תריד ופרקת עולו וגו' וכן מצאתי שוב בפירש"י ואב"א ז"ל:

פרק סז

פסקה ב

מחרדה. פי' מאותו חרדה שחרד כשנעקד על גבי המזבח:

שנעשה סרסור כו'. דרש מי אפוא מי היה פה ומליץ כד"א והוא יהיה לך לפה:

שיטול יעקב גרסינן:

כלפי רבקה אמרו. יצחק אמר דבור זה על רבקה שהרגיש כי היא היתה המליץ בינותם:

מרתיתין. מחום הגיהנם ובילקוט גרס מרתיחין:

ליאפות כו'. להיות נאפה ונשרף בגיהנם:

ה"ג בילקוט או בני יעקב. שלא היה מחזיקו צדיק כעשו וכן אמר למעלה הקול קול יעקב על שהוציא שם שמים מפיו וחשב מה שעשו לא כן עשה עשה מפני כבוד שמים וכמו שפי' מהר"ר אליהו מזרחי ז"ל:

ה"ג ולא בנך יעקב:

הצד ציד. צד ציד דרש כמו צד הצייד:

צייר כו'. כך אמרה רוח הקדש כלפי עשו אתה הוא הצד ומרמה את הכל היאך רמאוך עתה אתה הוא הרגיל לשבור דלתות אחרים ליקח ממון אחרים היאך שברו אחרים דלתך ולקחו כל כלי חמדתך ודייק הצד ציד ניצוד הצד וכ"ה בתנחומא בהדיא:

לא יחרוך. נוטריקון לא יאחר ולא יאריך. לא יאריך. לא יחרוך דריש לא יאריך בחילוף ח' בא':

בילקוט משלי ובפירש"י גרס עופות ומסכסכן כו'. סכסך אותם זה בזה שלא יפריחו:

ה"ג בילקוט סדר זה ובמשלי ויטול את הברכות שהם יקרות העולם חרוצות לו וגירסת הספר גם היא נכונה:

הרוצה. חלוט ובטוח:

אמר לו. עשו ליצחק עיקר כו':

יאות ברכתי. סיפיה דקרא קדייק שאמר גם ברוך יהיה כמו שפירש"י בחומש:

פסקה ג

שאם אתה מקלל גרסינן:

לנפשך כו'. שכבר אמרת אורריך ארור:

חמי מה דלא בעי. רואה אפילו מה שאינו חפץ לראותו:

אין בעי כו'. אם רוצה הוא עוסק בתורה ואם רוצה עוסק בפיו בלשון הרע:

עביד מצוותא. נותן צדקות בידו סתם מצוותא שבלשון ירושלמי הוא צדקה:

טרטסאות. ששוחקין שם במיני שחוק והתול וכן קרקסאות:

ותיבש וגו'. וזה היה לזכות הנביא ששלח ירבעם את ידו לתפשו ולמענו היה מהפך את שברשות האדם שלא היה ברשותו:

הפה. של יצחק שבקש לקלל את יעקב והפכו מקללה לברכה ועיין בתנחומא פר' זו שמאריך בענין הזה מאד:

אל תלך וגו'. צ"ל ע"כ אעשה שלא תלך בדרך אתם ובתנחומא פר' זו מסיים מקרא מלא הוא מה' מצעדי גבר כוננו ואדם מה יבין דרכו והוא כפתור ופרח:

פסקה ד

כל מי שהוא וכו'. שהקב"ה מוותר העונות ולפיכך אני עושה רצון יצרי לילך בדרכי לבי:

יתוותרון בני מעיים שלו. וה"ג בפר' שור שנגח את הפרה ובערוך גרס יתוותרון מעוהי ויומוהי אלא הקב"ה מאריך אפים לעוברי רצונו וגובה אח"כ את שלו לשלם לו גמול הראוי לו:

הזעיק כו'. יעקב גרם לעשו שזעק זעקה אחת:

בחכמת תורתו. במרמה תרגום אונקלוס חוכמתא:

מחכך. מנענע ונוחר בגרונו ועושה הכי כמנהג בני אדם שעושין כן בקצפה על חבריהם אחד ומבקשין לבזותו:

כמאן דמחייך. מחכך וה"ג בערוך:

ברכתי ושתקתי. בתמיה:

מן הנצולות. מן הריקנות והגרועות:

פסקה ה

ברכה שביעית היא. עבדא דמאן כו'. אם אתה יודע של מי העבד גם תדע של מי נכסיו וכדמפרש ואזיל:

עבדא כו'. העבד כל אשר לו הוא לאדונו ובילקוט גרס עבדא ומה דיליה למאריה:

פיתך אפויה. כלומר מזונותיך יהיו מזומנים לך כדלקמן משמני הארץ מושבך:

פורניתא אפויה לך גרסינן. כלומר מוכן הוא ליקח נקמתו ממך ולפי' הרף ממנו:

ואף וחמה כו'. אפוא דרש נוטריקון אף חימה:

מסורין לו. ולא תוכל ובפירש"י יש גירסא אחרת:

אמר לו הקב"ה. ליצחק:

כך היית אומר אפוא. חזרת לו למצא תקנה וכן אמר למעלה מזונותיך יהיו מצוין לך:

יוחן. יהיה לו חן מה:

לא כיבד את הוריו כו'. בתמיה כדלעיל בבגדיו החמודות:

השפיע לו גרסינן:

פסקה ו

זו בית גוברין. פירש"י שכל האפרכיות של אטליא היו לשרים ואין כל המקומות משועבדים אלא למס ולא יותר אלא כל מקום ומקום לשר שלו ולאלוף שלו:

מן שמיניא. פי' הערוך העשירים וכדלקמן מאנטונינוס:

מן הן מתעברא כו'. מהיכן נעשה הארן שמינה שמגדל שמינים אלו מן הטל שמן הטל נתברך הכל וכן מצאתי שוב פירושו באב"א ובילקוט לא גרס ליה:

בנין דטסוורתא כו'. בשביל שאוצרות המלך חסרים תרגום של מזוינו מלאים תיסבריא פי' אוצרות המונחים בזוית כן פי' הערוך:

מה נעביד כו'. מה נעשה שנמלא האוצרות:
נסביה כו'. לקח ר' את השליח והכניסו לתוך הפרדס והתחיל לעקור צנונות גדולות ונטע במקומם צנונות קטנות:
ה"ג בילקוט ובפי' רש"י וכן מוכח לקמן ושתול דקיקין תרדין רברבין ושתול דקיקין חסין רברבין ושתול דקיקין אמר ליה הב כו':
תרדין. פירש רש"י סילקא:
חסא. חזרת:
אמר ליה השליח לרבינו תן לי איגרת וכתוב בתוכה תשובה למלך:
אנטיגרפא. פירש הערוך כתב איגרת וע"ש הקולמוס שנכתב בו נקרא כן:
סלק לגביה כו'. עלה השליח אל המלך וא"ל המלך היכן כתב איגרת א"ל לא נתן לי כלום:
ולא עבד כו'. ולא עשה לפניך כלום:
ה"ג א"ל נסבני כו'. לקחני והכנסני לתוך הפרדס והתחיל עקר כו':
מיד הבין. המלך הבין מה שרמז לו רבי והתחיל והוציא והעביר דוכסין הישנים ונטל את שלהם והכניס חדשים תחתיהם ונותנין לו ממון הרבה שחד עד שנתמלאו האוצרות כ"פ הערוך ערך שמן:

פסקה ז

עול חרבך. פירש"י הכניס לתוך נדנה שלא תרצח ואתה תחיה אבל בילקוט גרס תטול חרבך ואת חיי ועיין ברמב"ן פר' זו:
אם זכה. האח יעקב תעבוד לו ואם לא יזכה תאבד אותו קרי ביה תאבד בחילוף אל"ף בעיי"ן באותיות אחה"ע ובילקוט גרס תעבד כלומר תשעבד בו:
ירידים. יום השוק קרוי יריד ושווקים הכתוב בפנים הוא פירושו של ירידים וכ"ה בילקוט ופירש"י כלומר אתה יש לך עת ששעתך יעמוד וכן יעקב ואם תראה שיעמוד לך שעתך ופרקת וגו'.
א"ר יוסי. פירש"י כך אמר יצחק לעשו אם ראית אחיך כו' ודריש תריד שתרד מעליו עול תורה או הוא מלשון אריד בשיחי וכדמפרש רש"י בפירוש החומש:
היכן הוא. כלומר למה אינו מזכירו שם והשיב מי שהוא כו':
מתכיפו. מצרף ומחבר אותו כדאמרת ב' תכיפות או ג' תכיפות:

פסקה ח

סנטרוי נעשה גרסינן ובערוך ובילקוט לא גרס סנטרוי:
סנטרוי נוטריקון שונא נוקם ונוטר:
עד כדין כו'. עד עתה עוד היום קורים ליהודים שונאים של רומיים ועיין ערוך ערך סנטר:

ברשות לבן. ברשות יצרן הרע:
במתינה. במתון ובישוב הדעת:
מכריע כו'. ומכריע ואעביר אותו חוץ מרצונו הטוב שאצער אותו בהריגת אחי אלא יקרבו כלומר אמתין עד שימות אבי:
הכי גרסינן עורותיהן שטוחין על גב אמותיהון:
סייחים. סוסים וחמורים קטנים וכדאמרינן בפרק ד' מיתות על נדב ואביהוא נפישי גמלי סבי דטעונין משכי דהוגנין:
ועורר עמו. עם אחי יעקב:
והורגו. ישמעאל יהרוג את יעקב ואני אח"כ אעמוד על ישמעאל לנקום נקמת אחי ואהרגנו ובכן יקרבו ימי אבל יצחק על יעקב בנו ועל ישמעאל אחיו ודייק מדכתיב ימי אבל לשון רבים:
שתי משפחות. יצחק כי הוא אביו וישמעאל מחמת אשתו או מחמת קורבה שהוא אחי אביו:
מאן אמר כו'. מי הגיד שעשו אמר כן:
לא אמרית כו'. לא אמרתי דבר זה:
בודקיהון כו'. הבודק ובוחן כל הלבבות:

פסקה ט

ה"ג בילקוט אפילו הדיוט כו':
אפילו הדיוט כו'. לכך הוגד לרבקה בנבואה מחשבת עשו מפני שהיא הזקיקה את יעקב לקבל הברכות ואיך יחרוש אח"כ התלם להיפוך שיהרג בשביל הברכות שקיבל והכתוב אמר אל תגעו וגו'. שלא יארע רעה וקילקול ע"י הצדיקים ולפיכך נתגלה לה ע"פ הנבואה ובילקוט לא גרס ואת אמר משמע שכל אלה דברי רוח הקדש והיא היא:
מצאתי בילקוט תהלים שגרס האבות והאמהות נביאים היו שנאמר ויתהלכו וגו' ולפ"ז טוב להגיה נביאות היו כד"א אל תגעו וגו' וסמך לזה מצאתי באב"א בשם זקני קשטיל"י יאה:
כמה היא גרסינן:
תוהא כו'. לשון חרטה ושינוי מחשבה מאחוה אל השנאה החלוטה כדאמרינן בנדרים כדו תהית ולשון מתנחם קדריש ודרש לך כמו עליך כמה דאת אמר אמרי לי ודומיהן:

פסקה י

כימים אחדים וגו'. דאל"כ שימים אחדים שאמרה לו אמו הם ז' שנים היאך אמר שהיו בעיניו כימים אחדים הרי שבע שנים רבות הם כמ"ש שם מהר"ר אליהו מזרחי ועוד מכח אהבתו אותו יהיו בעיניו רבים מאד כמ"ש בעל העקידה אבל מפני שאמר צותה עליו וישב עמו ז' שנים היו בעיניו כימים אחדים אע"פ שהיתה אהבתה עליה:

עוברתיה כו'. הערוך הביאו ולא פירשו ופירושו עברתו ואפו אינה זזה מפיו ושמורה לנצח:

ונחרתי'. לשון ניחר גרוני שע"י הכעס הוא נוחר בגרונו וחמתו בערה בו וכן מצאתי שוב בפירש"י וז"ל עוברתיה ונחרתיה. עברתו ואפו:

פסקה יא

גורפת כו'. היתה גורפת ומוצאת הרעי מן האף ומשלכת שהוא דבר הנמאס וקץ על האדם להראות כי נמאסו בעיניה ולשון קצתי קדרישׁ:

קופחת כו'. היתה מכה את ראשי נשי עשו זה ע"ז דכתיב כאלה ודוגמתו לעיל בפר' כ"ז אצל נמרוד:

פסקה יב

מפוקפקת. חלשות בלי חוזק ועתה נתחזקו בידו דאל"כ ויברך למה לי הרי כבר ברכו בכל ומכל:

ענר אשכול כו'. דאל"כ מבנות כנען למה לי הרי כתיב אח"כ קום לך פדנה ארם וגו'. אלא שלא יאמר יעקב ענר אשכול וממרא גם המה בני ברית אברהם ויצחק ואנשים אחים הם וכן מצינו שאברהם הזהיר אליעזר עבדו בפירוש על ענר אשכול וממרא מטעם זה כדלעיל בפר' חיי שרה:

פסקה יג

שנתבשמה. נתיישבה דעתו לטובה כבושם הזה:

יפה היה. הדבר הזה שאמרת שנתן דעתו להתגייר:

כוב על כוב. קוץ על קוץ עוד היה מוסיף נשים ארורות על בית מלא שהיה לו כבר:

פרק סח

פסקה ב

למלפני. למלמדי:

למעבדני. לעושי כלומר להוריי ודרש ההרים לשון הוראה לשון הריון:

גדוד. מלשון לא תתגודדו גדוד וקרח שלחו כדי שלא ירדוף עשו אחריו לאהבת הממון:
מה אנא מוביד כו'. וכי אאביד ומייאש סברי ותקותי מבוראי:
ה"ג מן בריי חס ושלום והכי מוכח בילקוט סדר זה ובתהלים:

פסקה ד

ממונו של פלוני לפלוני. נראה שאין כאן מקומו אע"ג דבויקרא רבה פ' ח' נמי גרס ליה ועיין לקמן ובמדבר רבה פ"ג ותמצא כי כן הוא:
פלן כו'. ופלוני זה ישא פלונית זו:
ופלונית תינסב לפלוני גרסינן וה"ג ג"כ בבמדבר רבה פרשה ג'. ופי' אותה פלונית שזווגה בראשונה לפלוני ואמר שהוא יקח אותה גזרה עכשיו גם עליה שהיא תינשא לו ולא תמאן בדבר:
אתון לגבה גרסינן. פי' ומחר באו כל אותן עבדים ושפחות אצלה זה מוחו נפצע וזה נשמט עינו וזה נשבר רגלו אמרה להם מה אירע לכם:
דא אמרה כו'. זאת אומרה איני רוצה בזה:
לית אלוה כו'. אין אלוה כאלהיכם:
מאן דבעי כו'. מי שרוצה ונהנה בזיווגו אמר שירה ומי שאינו רוצה הוא בוכה:
יש שהוא כו'. וגם זה בכלל זה ישפיל וזה ירים:
לשוח בשדה וגו' גרסינן:

פסקה ה

משהה לצדיקים. טובתן משהה להם כדאמרינן לעיל בפר' ט"ז הצדיקים תחלתן יסורין וסופן שלוה:
הורשה. ניטל ממנו הרשות כד"א ודשנו שפירושו הסרת הדשן וכן רבים שהרי בבאר שבע ניטל ממנו הרשות שנאמר שכון בארץ גור בארץ הזאת ונאמר להלן ויעל מבאר שבע וכן מצאתי פירושו באב"א:

פסקה ו

חמרים וגמלים. מוליכי חמורים וגמלים:
ניחא דתמן. הניחא ותצא דהתם גבי רות שלא היתה שם אלא אותה הצדקת נעמי ואף היא יצאה ופנה הדרה וזיוה של עיר:

פסקה ז

מבארה של שבועה. משרש ומקור מטעם השבועה כו'. דרש שבע ל' שבועה:
ויאמר השבעה גרסינן:

שבעה דורות כו'. שבעה דורות היו מאברהם עד יהושע שאז חלקו עיקר הארץ אברהם יצחק ויעקב לוי קהת עמרם משה ואם ישבע יעקב גם הוא יעכבם עוד ז' דורות ויצחק לא נשבע מחדש רק אמר לו השבועה הקדומה שהיא בינותינו מאביך תהא בינותינו ואל תפר אותה וגם י"ל שמשבועת אברהם עד כבוש ארץ סיחון ועוג שגם הם בכלל כנען כדפי' רש"י בפר' בא אל פרעה ז' דורות משבועת יצחק עד כבוש יהושע גם המה ז' דורות:

יגיע שיגעה גרסינן:

שיגעה כו'. ואמרה עלי קללתך בני וארור יש בו שבועה וכד"א בשבועת האלה:

פסקה ח

בן יומו כו'. בו ביום שיצא בו ביום בא לחרן ודוגמתו דרשו לעיל גבי אליעזר:

כלישנהון דברייתא כו'. כלשון הבריות שאומרין פלוני זה הלך למקום קסרין ועדיין יש בידו הצידה שלקח לדרכו:

ה"ג זוודיא:

חרנה שצריך למ"ד כו'. כמו כאן שהיה לו לכתוב לחרן:

לאמבטי. לעיל בפר' מ"ח גרס לביטי ובשוחר טוב ובכמה מקומות גרס דיוטא וכולם ענין דירות וחדרים הם ועיין בערוך ערך אמבטי וערך אבט:

פסקה ט

ה"ג בילקוט ואין עולמו מקומו א"ר יוסי בן חלפתא אין אנו יודעין אם הקב"ה מקומו של עולם או אם העולם מקומו מן מה כו' וגירסת הירושלמי במסכת מכות סוף פר' אלו הן הגולין נוטה לגירסת הספר:

מן מה כו'. כלומר מדכתיב הנה מקום אתי משמע המקום יש לו שכונה אתו ולא הוא במקום:

שהוא רוכב כו'. וכתיב ורוכב בערבות רוכב שמים:

משופעים כו'. רמז לקערורות העולם וכל אשר בו טפילה לו. ובירושלמי גרס לא הסוס סובל את הגבור אלא הגבור סובל את הסוס ועיין מזה במדרש חזית בפסוק לסוסתי:

ה"ג מהו ויפגע וגו':

צלי כו'. התפלל במקום המיוחד לתפלה. יפגע דרש לשון תפלה כמו ואל תפגע בי ובמקום הבית פתוחה מורה על המקום הידוע והמיוחד לתפלה וזהו בב"ה ה"ג בפר' תפלת השחר ולקמן בפר' במדבר רבה פרשה ב' שנאמר תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו:

אין להקבע. כלומר לא מצינו דבר שהוקבע כנגדו:
שהיו מתאכלים. וזמנן היה כל הלילה וכן תפלת ערבית זמנו כל הלילה:

פסקה י

פנסין. פירש הערוך לנטירנא:
אתא שמשא. בא לכאן אותו ששמו שמש:
השבעה וגו' גרסינן. וסיפיה דקרא נפחה נפשה באה שמשה:

פסקה יא

ה"ג נטל אמר כך כו':
מתאחות. מתחברות:
כמין מרזב. פירש"י א' מכאן וא' מכאן וא' על גביהן ונתנן נגד ראשו שהיה מתייירא מחיות רעות:
וירד ודרך גרסינן:
עאכ"ו. שימס כדונג ולפיכך נמסו כל י"ב אבנים ונעשו אבן אחת מפני אש השכינה כי ה' נצב עליו כן הוא בתנחומא בפר' זו:
וכפורנוס. רש"י גרס פרכוס ופי' בלשון כנען כסת ובמדרש חזית גרס פולמוס ופי' בקעה ואגם ומים ובערוך גרס תרנוס ופי' בו כסא ועי' כ"ז במדרש חזית בפסוק קורות בתינו ארזים ובפסוק מי זאת הנשקפה:
מה רטיבה הרטיב. מה הרחיב והתפשט מהן:
צדיקים כו'. שנקראו ארזים כמו שנאמר צדיק כתמר יפרח וגו':
נביאים ונביאות כו'. דכתיב רהיטנו ברותים וכתיב והיא ישבה תחת תומר ותומר הוא רותם כדאיתא בס' הזוהר פר' כי תשא וכתיב נמי וישכב וישן תחת רותם:
ומה היה אומר. בלילה כיון שלא שכב ואמרינן במסכת אבות הניעור בלילה ומפנה לבו לבטלה הרי זה מתחייב בנפשו:
מאי טעמיה. דריב"ל ומנא ליה דיעקב אמרה:

פסקה יב

חמית כו'. ראיתי בחלומי שאמרו לי לך וקח פעולות אביך כלומר ממונו ויגיע כפיו מן קפודקיא והוא שם מקום וא"ל ר' יוסי דרך שאלה הלך אביך למקום קפודקיא מימיו:
זיל מני כו'. לך ומנה עשרים קורות בתקרת הבית שהרצפה היתה על גביהם ואתה תמצא ממון אביך:

בכרסא. הערוך לא פירשו ורש"י פי' בקרן זוית התחיל למנות ובמדרש איכה בפסוק רבתי בגוים לא גרס ליה ובירושלמי דמעשרות גרס גוביתך פירוש תוך ביתך ואולי בכרסא הוא כמו באמצע ובתוך:

ואת משכח גרסינן:

מן ראשיהון כו'. התחיל למנות מראש הקורות עד סופן ותחזיר חלילה עד אותה קורה שישלימו לך מנין עשרים ושם תמצאנו והכי איתא במדרש איכה בהדיא:

מן קפודקיא. פי' הערוך קפו הוא בלשון יון קורות דקיא בלשון יון עשרים ובמדרש איכה יש בהיפוך:

אותיות דדין כו'. כלומר חשבון אותיות של זה עולה לחשבון אותיות של זה ובילקוט ובעקידה גירסות חלוקות:

ולמדנו. כמו ועוד למדנו ובילקוט תמצא הגי' יותר פשוטה וע"ש וכן הוא גי' בעל העקידה:

עולם זה משה כו'. וכתיב נמי ועלית אתה ואהרן וה"ג בהדיא בעקידה:

תרכוסא. פי' הערוך ארגז:

את הוא. כך אמר הקב"ה ליעקב:

רגל שלישי גרסינן:

ה"ג בשם ר' לוי דר' יהודה דסכנין בשם ר' לוי אמר. אין מפקיעין גרסינן. ופי' אין גודלין חבל בלא שלשה נימין:

אין פחות משנים. שני מלאכים וכן יורדים הרי ד' מלאכים וכל א' הוא כשלישו של עולם הרי שליש עולם יותר משלשה שלישי העולם:

כתרשיש. פירש"י כרום ימא וים הוא שלישו של עולם וכ"פ רבינו סעדיה בפירוש דניאל בעומק וזה תרשיש תרי אלפי אמה ועיין שם שוב בפירושו לדניאל:

מעלים בו. בו ובענינו כדמפרש ואזיל:

אפזים. לשון שמחה וריקוד:

קפזים. גם הוא לשון שמחה וריקוד כך פירש הערוך והוכיח כן בראיות ברורות ורש"י פי' לשון דוחק וכדמפרש ואזיל:

סנטים גרס'. כן הוא לקמן פ' ע"א וכן גרס הערוך ופי' לשון צחוק וקינטור וכן לקמן פ' ע"א וכדאמר' בפ' גיד הנשה דבעי לסכוניה:

ומוצאים אותו ישן. ולפיכך היו סוטנים בו ולועגים עליו ונראה לפי שהשינה רמז לחולשת הכח המלאכיי ותרדמת השלימות מכח כח ההיולאני העומד לעומתו וכיוצא בזה פי' בעל עקידה במאמר נעשה לו העולם ככותל:

ה"ג יושב ודן עולים לבסילקי ומוציאים אותו יושב ודן ויוצאין בפרוה ומוציאים אותו ישן וכן מצאתי בפירש"י ז"ל:

בסלקיא. פירש"י והערוך פלטין גדולה ששם יושב המלך ודן:

פרווד. פירש"י חצר החיצונה ואת חצריה תרגומו וית פרוודאה והוא כמו פרוזדור:

ה"ג ומוצאים אותו ישן למעלה כל מי שהוא אומר זכותו עולה חובתו יורד למטה כל מי שהוא אומר זכותו יורד חובתו עולה ד"א מלאכים שהן (מלוין את האדם בא"י אין מלוין אותו בח"ל עולים אותן) כו' [כ"כ במדרש אשר עם היפ"ת והוא כתב דל"ג לה הכא אלא בתר חובתן עולה]:

למעלן. בפמליא של מעלה. מי שמזכיר זכות ישראל הוא עולה וההיפוך יורד לפיכך כתיב עולים ויורדים בו ובשבילו:

חובתו עולה. כדאמרינן בעלמא כל המיצר לישראל נעשה ראש:

אותן שליוו כו'. ולפיכך כתיב עולים תחלה ואח"כ יורדים:

מסטירין. שאמרו כי משחיתים אנחנו ועיין לעיל בפרשה נ' וכן מצאתי בפירוש רש"י ובפירוש הראב"ד לספר יצירה:

לישנא קלא. לשון קל לכף זכות שלא גילו מסתוריו של הקב"ה רק שתלו הגדולה בעצמם:

פסקה יג

יולדות השבעה וגו' גרסינן. וסיפיה דקרא נפחה נפשה בא שמשה:

אותוי כו'. אותיות של זה הם אותיות של זה.

אפזים כו'. היו מקנטרים ולועגים בנבוכדנצר שאמרו ידיע וגו':

שוטנים בו גרסינן:

ה"ג אמר להם לחנניה כו' וכן הוא בילקוט:

ה"ג פוקו ואתו ד"א והנה מלאכי וגו':

והוציא את בלעו. וזהו ויורדים שהורידו והוציאו את בלעו ועיין עוד מזה במדרש חזית בפסוק אמרתי אעלה בתמר:

שבולע כל מה כו'. והיה מאמין שיש בו צד אלהות:

פסקה יד

ארבעה מלכיות. עיין בויקרא רבה פרשה כ"ט:

ירוד. שפל וקטן ממלכות שלפניו:

מנהון חסף גרסינן:

פרק סט

פסקה א

ככמהות. שגידולן הוא מליחה המים כדאיתא בפרק כיצד מברכין ובילקוט תהלים גרס כאמבטות ופי' הערוך ערך אבט בריכות מים קטנות שבבית המרחץ וע"ש שוב:

כשם שנפשי כו'. רישא דקרא צמאה לך נפשי כמה לך וגו'. כשם שהנפש הנשמה נקראת נפש:

רמ"ח אברים כו'. ולכן חזר ואמר בשרי:

פסקה ב

כיון שעמד אבינו יעקב שמה יחד כו'. ע"כ לשון רש"י:

איש. יעקב נקרא איש תם:

רעהו. השכינה נקרא ריע וחבר של ישראל שנאמר רעך וריע אביך אל תעזוב:

פסקה ג

עולים ויורדים. וקטרגו עליו וצחקו בו כדלעיל ועיין בעקידה בפ' זו ותנוח דעתך:

על סולם ניחא. והוא כלשון בני אדם:

מי מתקיים עליו. איך יפול על לשון בני אדם לומר שיתקומם עליו:

אלהיהם מתקיימין עליהם. ע"ד שאמרו חז"ל בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מוסיפין כח בגבורה של מעלה ובהפך כתיב צור ילדך תשי מלשון תשות כח כביכול וכעין זה פירשו בעקידה פרשה זו:

מי מתקיים. בעקידה ואב"א גרס שהוא מתקיים בניחותא ולא בלשון תמיה והכוונה אחת היא:

פסקה ד

תשעה עשר הם. י"ט פעמים נזכרו האבות בתורה:

ה"ג נצב עליו וגו' לית הוא כו' והטעם שלא נזכר רק אברהם ויצחק:

חד מנהון. אחד מן אותן י"ט פעמים והטעם כיון דכתיב שמי כאילו כתיב יעקב בהדיא דמי:

מן תחות רישך כו'. כלומר שיעור מה שתחת ראשך ומה שמונח תחתיו:

ובלבד שיהא כו'. שיעקב יהא נקבר בארץ ולכן כתיב שוכב לשון שכיבה עם אבותיו וכאן הזהיר אותו שלא יקבר בח"ל:

פסקה ה

דממיגין כו'. נתבאר לעיל סוף פרשה מ"א:

מן חוביך. שעושין אותך ריקם מעונותיך:
כרים. לישב עליהם ולעיל פרשה מ"א גרס רדים פירוש כלי מחרישה לא תחרוש תרגומו לא תרדי וכן מצאתי כאן באב"א ופירש כן:
תרעייא. לשון שבירה וקריעה שנאמר מלפני אלוה יעקב הרי שבזכות יעקב נקרע וכן פירש רש"י ועיין בערוך ערך תרע:
מן המזרח למערב. פירש רש"י שנאמר מפאת קדים עד פאת ימה יהודה א':
ימין ושמאל. הרי צפון ודרום:

פסקה ו

בדרך. כלומר מה שאמר יעקב בדרך הזה א"ל הקב"ה בכל אשר תלך ועיין ריש פרשת בחוקותי הגירסא יותר נכונה וצ"ל דאתיא כמאן דאמר לקמן פרשה ע' מסורסת היא פרשה זו ויעקב אמר בראשונה אם יהיה אלהים עמדי וגו' והקב"ה השיבו עליהם הנה אנכי עמך וגו':

פסקה ז

ממשנתו. מלימודו היה עולה למדרגת הנבואה להביט בהקיץ תמונת ה':
ושיפועו מגיע עד בית המקדש. סוף שיפועו של הסולם דהיינו ראשו כך משמע פירושו ומייתי ראייה מדכתיב ויצא יעקב מבאר שבע מכלל שרגלי הסולם שם היו ומשם ירדו אליו מלאכי א"י לשמרו:
ומה נורא וגו'. משמע שהיה מכוון נגד ב"ה שהוא בית אלהים וזה שער השמים מכוון כנגדו ור' יהודה סבר מדקרא למקום לוז בית אל שמע מיניה ששער השמים ששם ראש הסולם מכוון כנגדו ומדייחד המורא למקום ב"ה ששם היה שוכב שמע מיניה שלפחות רגלי הסולם היה שמה אכן רש"י פי' בפי' החומש שיפועו אמצע שיפוע וראיתי למהר"ר אליהו המזרחי שגם הוא היה חוכך בו ונקיתי אך הפעם:
עתיד שער זה כו'. וזה שער השמים הוא דברי הקב"ה שיעקב אמר שאינו כ"א בית מיוחד לאלהים ואמר הקב"ה שהוא וכל הצדיקים כיוצא בו יש להם ממשלה על שער זה שיהא נפתח בשבילם ולשמירתם:
ה"ג בית אלהים וגו' בנוי ומשוכלל ודייק מסיפיה דקרא דכתיב וזה שער השמים וכתיב התם כי חזק בריחי שעריך והכי מוכח בילקוט בהדיא:

פסקה ח

הטריף. לקמן פרשה פ"א גרס הרטיב ושם גרסינן ליה מאמר זה רש"י וערוך:
לוז היה עומד. אילן לוז היה עומד על פתחה ולפיכך לא ידע איש את מבוא העיר:

הפטרה. סיום וסילוק הדרשה לכבוד האכסניא:

פרק ע

פסקה ב

הכי גרסינן יצחק אינו אומר כאן:

מן אתרא לית כו'. כלומר ממקום שכתוב בו נדר ישראל בהדיא אין חסר להביא ראיה ממנו:

פסקה ג

יעקב נדר והפסיד. כדלקמן פרשה פ"א ובילמדנו פרשת מטות:

יפתח הפסיד. בתו:

חנה נשכרה. שמואל הנביא:

ישראל נשכרו. הכנעני מלך ערד:

פסקה ד

אתמהא. בתמיה וכי היה מסופק בהבטחת הש"י אלא הוא אמר כן בראשונה והקב"ה השיבו עליו הנה אנכי וגו':

אם יתקיימו כו'. שלא יגרם החטא כמו שפירש רש"י בחומש:

וידרכו. וכאן הוא אומר בדרך הזה:

לשון נקי. הלחם הוא כינוי אל אשתו אלא שהכתוב מדבר בלשון נקייה:

זה שפיכות דמים. כמד"א אני שלום וכי אדבר המה למלחמה וכן הוא אומר דמי מלחמה בשלום ובילמדנו בפר' מטות הגירסא באופן אחרת ועיין שם:

פתרין לה. האי בדרך הזה פירשוהו על כל הענינים האלו על גילוי עריות ושפיכות דמים ועבודת כוכבים:

ה"ג בילקוט ואין דרך אלא לשון הרע שנאמר וידרכו את לשונם קשתם שקר:

פסקה ה

זקן. אבינו יעקב:

בא זה. הגר הזה והושיטה לו הקב"ה בקנה כלומר במתנת חנם ובקל:

נ"א עקילס כו'. כן הוא במדרש קהלת בפסוק טוב אחרית דבר ועיין עוד בבמדבר רבה סוף פ"ח ועיין בשמות רבה פרשה י"ט ותמצא נחת במאמר זה:

טווסין. מין עוף שקורין פפאוני:

פוסייני. שליו והוא עוף שמן מאד כדאיתא בפרק יום הכפורים:

אפילו על עבדים כו'. ופי' העבדים אינם משגיחים עליהם והכתוב לא אמר שיתן לו רק לחם ובגד לבד:

נזף ביה. שלחם הוא שם כלל על כל מאכל אשר יאכל כד"א עבד לחם רב ועוד כי כן דרך הצדיקים אומרים מעט ועושין הרבה ואף כי צדיקו של עולם ב"ה ואין להרהר בזה אחר הכתוב:

את מושיטו כו'. כלומר וכי זה הוא דבר קטן בעיניו שיהא מובטח כל ימיו בלחם ובגד ואע"פ שמצינו מי שיש לו הרבה מזה מ"מ אינו מובטח שלא יהא חוסר לחם ובגד כל ימיו:

לחם זו תורה. שאם יתגייר יזכה לתורה שנקרא לחם אבל קודם שנתגייר אמרו חז"ל עובד כוכבים שעוסק בתורה חייב:

כהנים גדולים. ובגד אלו בגדי כהונה ולחם אלו מתנות כהונה כד"א לחם אלהיו מקדשי הקדשים:

אבל בגבולים כו'. שלא יהיה פתחון פה לגר לומר התינח בב"ה אבל בגבולין מאי רבותיה וכן ראשית הגז נוהג בין בפני הבית ושלא בפני הבית בארץ ובחוץ לארץ וכן כל מתנות כהונה כדאיתא במסכת חולין וכן חלה:

לסורו. כלומר לאולתו ולכסלתו ועיין בערוך ערך סאר ועיין עוד במדרש קהלת בפסוק טוב אחרית:

פסקה ז

אלו לפסח. לענין קרבן פסח כבשים וגדיים שוים אבל לענין פטרי חמורים מנא לן שהם שוים:

ה"ג אשר תאכלו שור שה כשבים ושה עזים ופסוק הוא בפרשת ראה:

אוסיפתא מיא כו'. משל הוא אם אוספת מים תוסיף קמח ג"כ כך הוספת להקשות תוסיף לתרץ וליישב:

ואין קדש כו'. ונשארו עשרה והפריש מהם שבט לוי למעשר:

פסקה ח

טעין לבא כו'. נושא לבו את רגליו וז"ש הבריות במשליהם הכרס נושא את הרגלים אם כריסו מלא ונפשו רחבה עליו קל הוא ברגליו:

שיטין. לשון שיטה כלומר דרכים:

זו הבאר. שהלכה עם ישראל במדבר:

פי כברה כו'. וסביבה היתה מכוסה כולה כמין כוורת הזה כדאיתא בפרשת במדבר והמים לא היו יכולין לזוב דרך אותו נקב כי קטן הוא:
וגללו בשעת המחנות. כשחנו היו עומדים עליהם הנשיאים ואומרים עלי באר והיתה עולה כדאיתא בריש פרשת במדבר:
זו שמחת כו'. כן הוא ג"כ גירסת הילקוט והרמז לחוזק השמחה וכן לקמן אמר שרמז לב"ד הגדול ולזכות אבות ולמופלא בב"ד ולשכינה:
מלבא חמת וגו'. כך היה גבול ארץ ישראל:
טירוניא. ממשלה ועלילה וכח כדאמרינן אין הקב"ה בא בטרוניא על בריותיו והערוך פירשו לשון מס והנראה כתבתי:
זכות אבות גרסינן:
עומדת. והאבן המונח במקומו רמז לזכות אבות המונח וקיים לעדי עד:
שלשה קרואים. הנקראים לספר תורה בימות החול והערוך ערך קר גרס קרויים ופי' בו שלשה ארונים שבבית הכנסת עכ"ל:
שמשם היו שומעין את התורה ובזה נגלל ונדחה יצה"ר כמו שאמרו חז"ל אי אזיל מוטב ואי לא יעסוק בתורה ובעקידה גורס כששומעין את התורה יצה"ר מתגלגל ומתפוצץ:

פסקה ט

ה"ג הבאר ההיא וגו' שמשם שמעו עשרת הדברות:

פסקה י

בגלות גרסינן:
ה"ג כשלג וינחר לאומות ויאמרו ידענו ויאמר ביניכם לבינו:

פסקה יא

ואין פטטין כו'. אם חפץ את במי שירבה דברים עמך והנה רחל וגו':
הדא אמרה כו' מזה למדנו שהדיבור כו' שהרי אמרו לו אין פטטין כו':
פטטין. דברן למי שיח תרגומו למאן פטטין כ"פ הערוך:
בין שכונות כו'. בין שכינות שבני אדם הדרים בו טובים וישרים או בין שכונה שבני אדם הדרים שם הם רעים:
להלן שבעה. אצל בנות יתרו:
הכא אחת גרסינן:
לסובבים ליראיו. החונה סביב וקרוב ליראי הש"י יש גם בו רוח דעת ויראת אל ופי' האב"א וכן אברהם היה דר בחרן ולמדו ממנו יראת האל:

פסקה יב
שמעביר פקק. כיסוי מפי הצלוחית ופירש מהר"ר אליהו מזרחי ז"ל דיליף מדכתיב ויגל מלשון גילוי ולא כתיב ויגלגל מלשון גלגול:
לתפלות. כלומר דרך פריצות ושוא וטפל:
שהיתה קרובתו. ולפיכך לא היה פריצות בדבר זה כי קרוב הוא:
הדא היא דהיא אמרה גרסינן:
דמיך. מת דריש ישכב לשון שכיבה עם אבותיו דאל"כ ובא אליך מבעי ליה:
אמרה גרסינן:

פסקה יג
אם לרמאות כו'. דאל"כ תרתי למה לי:
ה"ג מהר"ר אליהו מזרחי אמר להם שמתה אמה:
פסול הבית. כלומר הטפל או הפסול באמת כי כנען היה:
אפיסתקתי'. פירש רש"י פרגמטיא והערוך פיר' בלע"ז אפלינציקיו:
דינרין הם. שהביא והם בחיקו סביב למתניו ודייק מדהוה ליה למכתב וחבקהו ונשקהו וכתב ויחבק לו וינשק לו משמע להנאתו ועצמו ומלת לו שבעל לבן:
ה"ג וכיון דלא חמא כלום א"ל יעקב מה:
ממון אתית כו'. ממון באתי וטוען לא באתי ונושא אלא הדברים:

פסקה יד
וכדון כו'. ועתה שאין בידך מאומה כעצם הזה אני מחליק אותך כעצם הזה שהוא חלק בלי בשר וכן פי' רש"י ובילקוט גרס מהדק לך:
אפשר כן. שעבד עמו בחנם לגמרי:
פולרין. מין מטבע:
אין הוה כו'. אם היה פועל אחר עושה בעשרה פולרין ליום היה יעקב עושה עמו בחמשה ואם היה משא עצים או שום דבר בששה פולרין היה נותן לו שלשה פולרין:
א"ל יעקב מה את סבור שאני באתי אצלך בשביל ממון לא באתי בשבילך אלא בשביל שתי בנותיך:
טלייתך. נערותך:

פסקה טו
מפולשות. פתוחות ומגיעות מסוף העולם ועד סופו ודייק מדכתיב שתי בנות משמע ששתיהן שוות:
הורני אריות. דוד מלאה ושמשון מרחל:

קרבן כנה של זו כו'. עיין בסדר נשא פרשה י"ד:
ה"ג לילו של גדעון ולילו של מרדכי לרחל בלילה כו':
גדולה במתנותיה. דייק דהל"ל הבכירה וכתב הגדולה רמז על מתנותיה הגדולים בלי הפסק:

פסקה טז

אמוראי כו'. אמורא שהיה עומד לפניו ומפרש הדרשא לרבים והיה מפרש רכות כמשמעו רך שראייה שלה לא היה עזה ובהיר רק רך וכהה וא"ל ר"י עיני אמך היו רכים ודרך רוגז אמר כן על מה שפירשו דרך גנות:
התנאים. בין רבקה ללבן:
והיתה בוכה. עיין בפ' יש נוחלין:
ה"ג אמר בגין כו'. כך אמר יעקב בלבו בשביל שיודע אנכי שאנשי מקומך רמאים אברר עסקי עמך שיהא ברור בלא חלוקים:

פסקה יז

ה"ג ברחל ולא בלאה:
ושמה רחל. כלומר ששמה רחל:
אפילו אתה נותן כו'. דברי הספר הם:
בחמור של חרשים. עיין פרשה כ"ה:
ה"ג נאמר להלן אחדים וישבת עמו וגו' ונאמר כאן אחדים מה כאן:
אף להלן כו'. ולא תאמר שעבר יעקב על צווי אמו ועיין לעיל פמ"ז:

פסקה יח

ה"ג אלא כך א"ל אמר לי הקב"ה:
עכשיו אימתי גרסי':
ה"ג את אשתו וגו':

פסקה יט

מה אהני לך כו'. מה הנאה יש ברצונך לעשות ואנחנו עצמנו נסייע אותך אמר להם אם רוצים אתם אני מרמה אותו ונותן לו לאה מפני שהוא אוהב רחל הזאת מאד והוא יעשה וישהה פה עוד שבעה שנים אחרים ואמרו עשה מה שהוא הנאה והטוב בעיניך אמר להם תנו לי כל אחד מכם משכון שלא יפרסם לו אחד מכם ונתנו לו משכונות והלך והביא עליהם על אותן משכונות יין ושמן ובשר ואחר כך מי שחפץ במשכון שלו היה צריך לפדותו מן החנוני:

למה כו' וכולי יומי כו'. כל אותו יום היו משבחין ומזמרים בשמחה לכבוד חתן וכלה וכיון שנכנס לעתותי ערב ועוד הם מזמרים ומחגגים לפניו אמר להם יעקב מה הוא כזאת כלומר למה אתם גומלים עמי חסר כולי האי ואמרו לו גם אתה גמלת חסד עמנו בזכותך שנתברכו המים לרגלך והיו מקלסין לפניו ואמרו בקול שמחה הא ליא היא לאה לרמז לו הערמה והוא בתומתו לא הרגיש:

אתון מעלתא. פיר' רש"י באו להכניס הכלה ובילקוט גרס אתון מטלייתא. פיר' באו הנערים וכבו כו':

וחפון כו'. וכבו הנרות אמר להם יעקב מהו זאת למה אתם מכבין הנרות ואמרו לו מה אתה רוצה:

דאנן דכרנין. ה"ג רש"י ופירש וכי אתה סבור שאנחנו פרוצים כמו אתם בארצכם לשמש לאור הנר:

דכרנין. פרוצים כאילים ותיישים אילים ת"א דכרין ובילקוט גרס דאנן בזויין דכוותכון והיא היא:

וכל ההוא ליליא. כו'. וכל אותו לילה היה יעקב קורא אותה רחל והיא ענתה ולכן כתיב בבוקר והנה היא לאה ואמר לה מה זאת רמאיתא בת רמאי כו' ואמרה וכי יש ספר אומן בלן המספר את הבריות ובקל יכול להתל בבריות ולקלקל דמות תבניתם וכן אתה רמאי וממך למדתי:

פסקה כ

את רחל גרסינן:

אמר להם. הנביא לישראל דוגמא כו':

פרק עא

פסקה א

שהן אסורות כו'. ולכן כתיב אסיריו שאין מי שמתיר אסוריהן אלא הקב"ה שמפתח ההריון אין נמסר לשליח:

פסקה ב

נופלים. שפלים ונבזים כמו שנאמר לא נופל אנכי מכם:

שעשת כמעשה שנואים. ה"ג רש"י ופירושו שלא ילדה במהרה וקרובה היא ליפול בגורלו של עשו:

שהיתה אמודה לשונה. כך היא גירסת רש"י וילקוט:

סונטים כו'. מליזים אחריה ומקטרגים עליה וכדמפרש ואזיל ועיין לעיל פר' ס"ח:
הגתיות כו'. נשים הדורכות בגת אחורי הקורות של בית הבד. ובערוך ערך קר גורס הנשים מאחורי הקוריים ופי' מאחורי כלי האריגה היתד והמסכת ועיין לעיל ריש פרשה מ"ט ודוגמתו איתא בירושלמי דפסחים בפ' אלו דברים וז"ל יונתן בן שאול אמר אפי' נשים מאחורי הקוריין יודעות שדוד עתיד למלוך:
לאמן כו'. וכי לאמם של בני אלו אנכי מגרש בתמיה:
ורחל עקרה עיקרה רחל. דאל"כ ורחל עקרה למה לי לשתוק מיניה:
רוב מסובין כו'. פי' הערוך חשובין:
לפיכך היו עושין כו'. לפי שכל החשובים היו מלאה כדי שלא לבייש את רחל היו עושין אותה עיקר ע"ד והאלהים יבקש את נרדף וה"ג במדרש רות לפי שאמרו דברים כנגד רחל לפיכך נראו כו'. וה"ג ג"כ שם לפיכך היו עושין כו' ובתחלת המחשבה היה נ"ל להגיה אפי' כך היו עושין כו'. וכך מצאתי בספר אות אמת אבל לפי האמת אין צורך וגירסת הערוך אלא שהיו עושין נוטה קצת לזה:
תלויין ברחל כו'. שהיא היתה עיקרת הבית וגם היא גרמה שנישאת לאה ליעקב ובסוף מדרש רות יש גירסא אחרת וע"ש:
ה"ג על שמה שנא' רחל:
ולא סוף דבר. בלשון תלמוד ירושלמי הוא כמו לאו דוקא בתלמודא דידן:
שארית יוסף. הרי שכל ישראל נקראו על שם יוסף וכן אפרים:
ה"ג ולא סוף דבר לשם בנה כו':

פסקה ג

ה"ג בילקוט שמו עושה לשון מעשה ואינו עושה ומעשה רשעים לא מקרי מעשה:
ואינו שומע. להקב"ה כדכתיב ישמעאל:
בקבוק חקופא חרחור. ל' פקפוק והכאה וגירוי מדון:
ה"ג בילקוט סתור בן מסתורין גדי כגידין מררין:
מסתורין. לשון סתירה ופרצה:
כגידין. עשב מר שמו גיד:
ה"ג גדי כגידין מררין שמותיהן כו':
חפות. חפוי וכסוי של כבוד בכולן ולאו דוקא בראובן ושמעון לבד:

פסקה ד

להעמיד שונא. זה זמרי בן סלוא נשיא בית אב לשמעוני ודייק מדאמר סיפיה דקרא גם את זה לרבות בן מי שיבא אחריו שירפא שנאתו של זה והוא פנחס שרפא מחלת זמרי:

ללות כו'. לרצות אותם להקב"ה וכן עשה במעשה זמרי או ר"ל ע"י העבודה שהיתה ע"י הכהנים והלוים משבט לוי:

מרובה באוכלסין. על כן משמע יותר על השיעור הנכון ובמקום אחר אמרינן חוץ משבט לוי שהארון מכלה בהם:

ה"ג נתן לו אחר קומץ:

ה"ג לך כור ולא החזקת לי טובה וזה:

סבורות. בנבואה כמו שפי' רש"י בחומש:

בן ד'. הרי אחד יותר מהראוי לחלקה:

פסקה ה

מטו. לשון נטייה והמעדת רגל מדרך האמת שבשניהם סרו מאחרי ה':

עלו בהם. נתעלו בשני המעשים בעגל ויאספו אליו כל בני לוי וחגרו איש חרבו על יריכו ומלאו ידיהם קודש ובמרגלים ויהס כלב נשיא לשבט יהודה ודרש מטה לשון מטה עוז וגדולה ולכן כתוב בשניהם הפעם ששניהם היו לאחדים שוים בגדולתם:

ברית מלח. כתיב גבי שבט לוי וכתוב בדוד כי ה' נתן הממלכה לדוד ברית מלח:

שלשלת יוחסין. יחוס דוד בסוף רות וכתיב ואלה תולדות אהרן ומשה ועי' בסדר במדבר רבה פרשה ב' והאחרים קלים על המעיין:

עינוהי. דוגמא שלו ומראיתו כד"א ועינו כעין הבדולח והכי איתא בהדיא ריש פרשת נשא:

עינוהי דפוריא. כאדם האומר דוגמא של הפרי הוא דומה לזו מפני שהוא כעין מינה כך נראה ועיין בערוך ערך אפריא ובריש מגילת רות ובב"ר פרשה ל"ה וברמב"ן בפ' הקשת ובמדרש שמואל גרס עינייהו קפיריהי ולא מצאתי פירושו:

ה"ג דפוריא לאה תפסה. והכי מוכח בילקוט פ' זו ובאיוב:

פלך הודיה. כלומר אומנות ומעשה ההודאה:

מסתירין. לשון סתר:

בנימין ישפה. לפיכך היה קבוע בחשן אבנו אבן ישפה נוטריקון יש פה שהיה לו פה לגלות מכירת יוסף ולא עשה לפי שראה שהסכים הקב"ה עם מכירתם שהרי הוא ית' לא גלה ליעקב:

אסתר. משבט בנימין היתה:

מי מעמיד כו'. שלא יגרשנה בעלה וכן אירע ללאה שקודם שילדה נתן יעקב דעתו לגרשה ואח"כ אמר לאמן של אלו אנכי מגרש כדאיתא ריש פרשה זו ודריש ותעמוד מלדת עמידה היתה לה מחמת לידתה:

פסקה ו
שהיא צדקת. ממני:
דתן ואבירם. כמ"ש חז"ל דהאי אנשים דתן ואבירם היו:

פסקה ז
קדים. שהוא רוח קשה כד"א ברוח קדים עזה הגה ברוחו הקשה ביום קדים:
ה"ג בילקוט איוב ובפי' רש"י כך עונים את המעיקות והוא לשון צרה ועקא כלומר העקרות המצירות:
לפני בנה. זה יוסף:
ממני לא מנע. ולכן אין עלי מה לעשות:
כך עשה. בתמיה:
לא היו לו בנים. והלא הגר ילדה לו ישמעאל:
יכולת את כו'. דייק מדענתה ואמרה ואבנה גם אנכי ממנה וכדלקמן:
מה זו כו'. דברי הספר הם ולא דברי רחל והכי מוכח בילקוט:
דנני וחייבני. דרש דנני שני דינין:

פסקה ח
ה"ג בילקוט נסיתי לשון הסתה שהיתה מפתה ומרצה ללאה ומסרה לה הסימנים שמסר לה יעקב ודריש נפתלתי נוטריקון נינפה. חופתי שכן בכרכי הים קורין לכלה נינפי:
תן דעתך גרסינן:
פותילייה. כל סבות וגלגולי יעקב שנתפתל ונתגלגל לבא לכאן לא היה אלא בשבילי ובפי' רש"י מצאתי פיתולייה לשון חבלים והם הסבות שלהם נמשך בעבותות אהבתה ובא לו ללבן:
נופת. זאת התורה שנקראת נופת צופים ודרש נפתלי נוטריקון נופת לי:
בחלקו של נפתלי. כמה שנאמר הנותן אמרי שפר:

פסקה ט
גדא דביתא. גדא דעלמא. פירש הערוך מזל הבית ומזל של כל העולם:
לגדד משתיתו גרסינן ופירושו לשון כריתה כד"א גודו אילנא ועי' ערוך ערך גד וכן ת"י דעתיד למיגדעה משתייהון:
משתיהן. יסודן:
ה"ג אליהו אליהו משל מי:
מאי חזית כו'. מה ראית ראייה מפסוק זה שהוא משל גד:
ויהי להם וגו'. בשבט גד קמיירי בספר יהושע:

מלשכת הגזית כו'. גלעד דרש נוטריקון גל עד שלשכת הגזית היה גל ותל שהכל פונים להוראה שיוצאה משם והיא היתה עדות על השכינה ששורה בישראל כדאיתא במדרש חזית:

אלא מדרשות כו'. שמות אלו אינן שמות בני אדם אלא נקראו כן על שם זכות אבות וכדמפרש ואזיל:

בשעה שהקב"ה גרסינן:

ה"ג עולמו אליהו מזכיר כו'. וכ"ה בילקוט פר' זו ובמלכים ועיין בתנחומא בפרשת כי תשא בשעה שהשי"ת בא להרעיש את עולמו אליהו מזכיר זכות אבות בני ירוחם הקב"ה מרחם על עולמו והכי מוכח בילקוט:

משל גד. בא אליהו:

בניה של רחל. בילקוט סוף פר' נצבים גורס מזרע של לאה אבל בפ' זו גרס גם כן של רחל:

פסקה י

ה"ג בפירוש רש"י ובילקוט לא לן אשר באכסניא מימיו ירש אשר פלטריאות כו':

ברזית. פירש רש"י ברזות כתיב כלומר פרזות וזהו פלטריאות וקרינן ברזות על שם הזית כדמפרש ואזיל:

פרק עב

פסקה א

יותן את הארץ וגו'. פי' רש"י ראובן תפס דבר שהיה מצוי לו ביותר כך בניו תפסו בעבר הירדן שהיה מצוי להם ראשונה אע"פ שארץ ישראל היתה טובה הימנה:

ונשכרה. שכר טוב וכן פי' רש"י:

ה"ג בילקוט סדר זה ובספר שמואל לאה שהיתה עקרה ילדה שבעה:

שהיתה ראויה כו'. שכל עצמו של יעקב לא כוון אלא לרחל:

פסקה ב

יברוחין. כן ת"א מין עשב שנקרא כן:

מיישין. פי' רש"י מן אילן שנקרא מיישי:

איפוריא. פי' רש"י והערוך בלשון יון פרי:

מגזל הארץ. ממה שגדל על הארץ:

פסקה ג

הניאת לסבי כו'. פי' רש"י משל הוא שאומרין מהנה אתה לזקן שלי משערות זקני כלומר לא די לך שלקחת בעלי אלא שאתה רוצה להנאותו משלי ולא משלך:

לפי שזלזלה. סיפיה דקרא קדריש לכן ישכב וגו':

הוא דהיא כו'. זהו שהיא אמרה כו' לכן ישכב גו' שהיה לה לומר לכן יבא כו' ואמרה ישכב לשון שכיבה עם אבותיו:

שני שבטים. יששכר וזבולון:

ה"ג מדרש חזית בפסוק הדודאים נתנו ריח שבטים והפסידה הבכורה ורחל כו' שבטים ונשכרה הבכורה ופי' שבכורתו של ראובן נתנה ליוסף הנולד אח"כ וכתב הר"י בן שועיב כי רחל היתה ראויה לארבעה שבטים לפי שהיא היתה עקרת הבית:

פסקה ד

הוצאה. יציאתו למלאכתו על בעל הבית לוותר עם הפועל ולא יצא אלא אחר זריחת השמש ובהכנסתו לבית הפועל יוותר עם בעל בית ולא יכנס אלא אחר שחשכה ועיין בזה בתוספות בפ' השוכר את הפועלים:

הכנסה שלו. שצריך לוותר לפועל למהר ביאתו מפני כבוד השבת:

ה"ג מבעוד יום ומדליק נר משום כבוד שבת שנאמר ה"ג בירושלמי שנאמר וגו'. אדלעיל קאי שאמר שזמן הכנסת הפועל הוא עד חשכה ודייק מדכתיב בערב בקמץ משמע המבואר שהוא ערב:

פסקה ה

לפיכך הצריך כו'. אע"פ שלא מצינו שהתפללה:

סרסרותן. עיין במדרש חזית הדין גי' ויותר נכונה:

והדודאים וגו'. לישנא מעליא נקט לישנא דקרא כלומר אותן דודאים נתנו ריח טוב:

הקריב. בחנוכת המזבח:

שני למלך. שני ליהודה. לקורסין נרסינן. ופי' הערוך לעתים ומועדים ועיין במדרש בפסוק יפה את כתרצה:

ממה שישששכר כו'. מפני שישיבת יששכר הוא ע"י יציאתו לסחורה:

יש שכר. יששכר נוטריקון קדריש על זבולון:

פסקה ו
מזבלה כו'. דרש זבדני כמו זבלני לשון זבל בחילוף אותיות דטלנ"ת וכמו שפי' בעל העקידה כלומר לעולם יעשה האדם את אשר ימצא בידו לעשות ועל ה' ישליך יהבו והוא יגמור בעדו כמו שראינו בלאה שזריזותה והשתדלותה עמדה לה:
תניינא כו'. בפ' הרואה תנן הצועק על מה שעבר הרי זה תפלת שוא כיצד כו':
תפלת שוא. מפני שיצירת הולד כבר נגמרה למ' יום:
ביושבת. אז היא תפלת שוא אבל מקודם לזה אינה תפלת שוא:
הדא מתנית'. משנה זו שאמרה כיצד היא תפלת שוא איירי ביושבת על המשבר כן הוא בהדיא בירושלמי דפ' הרואה:
ואחר ילדה בת. משמע אחר שנגמר יצירת ובריאת הזכר לגמרי ולא היה חסר אלא יציאתו לעולם וקשה לרבי ינאי שאמר שבשעה שיושבת על המשבר אי אפשר להשתנות ומשני עיקר ברייתו זכר היה כמו שאמרה ומתפלתה של רחל נהפך מיד לנקבה וכן פי' רש"י ובסוף פרק הרואה משמע דה"ג והכתיב ואחר ילדה בת ואמר ר' אבא עיקר ברייתו כו'. וקשה לכל הני תנאי דלעיל דסברי דלא מהני צלותא אחר ארבעים יום ומשני אמר רבי חנינא האמהות נביאות היו והיה עמהם דרך נס ושנוי טבע והכי משני נמי בפרק הרואה. והכי סליק שפיר טפי:
עוד זאת. רחל עיקר:

פרק עג

פסקה א
ויזכור אלהים. ראש השנה נקרא יום הזכרון:

פסקה ב
ביתו. עיקר ביתו:

פסקה ג
הכי גרסינן בילקוט סדר זה ובתהלים אשת יעקב לכך כתיב זכר וגו':
של רשע לבן:
ה"ג אל יטלנה עמו כי ברבים וגו' דאמר:

פסקה ד
והדין נותן. לכך כתיב אלהים לשון דין:
דן יוסף ובנימין. פסוק הוא בד"ה:

בזכות דן. בן בלהה צרת רחל:
שלשת מפתחות כו'. שאינם נמסרים ביד השליח כדאיתא במסכת תענית פ"ק:

פסקה ה
מקמתא. פי' הערוך מלאכה זו:
ברך. בנך:
מאן תבר כו'. מי שבר מלאכה וכלי זה:
ה"ג בילקוט מקמתא ברך:
ארור נותן וגו'. וסוף שאלו על הנדר:
ולא עצר וגו'. נתבאר לעיל פ' ס"ה:
ה"ג אין מעידין אלא על פרצוף פנים עם החוטם כו' עד ואין מעידין אלא עד שלשה ימים:
שחסדם גרס':
ה"ג השילוני שנאמר ויקבצו עליו וגו':

פסקה ו
עם י' השבטים. כלומר לא נשתתפו עמהם במחלוקתם על מלכות בית דוד:

פסקה ז
ואלכה אל מקומי גרסינן:

פסקה ח
סכום קטע כו'. סכום קבוע ונכרת פרש לי ובילקוט גרס סכום קבוע:
אמור כו'. אינו מדברי הספר אלא מבאר א' כתבה בפנים:
בעי בי. רוצה בי וחפץ ממני צרכו:

פסקה ט
הן לו. קרי ביה הן לא כלומר מתחלה הן ואח"כ לא וכתיב ותחלף את משכורתי עשרת מונים או דרש לו לשון מסופק וחרטה:
מנין. וזהו מונים לשון מנין:
נותרות. משמע שנותרו מחמת גריעותן כמו שפירש רש"י בסדר זה:
מנהון כו'. מהם רעים מהם עקרים:
קווסרים. הערוך הביא ערך קווסר וערך נתר ולא פירשו ולפי הענין פירושו ענין חולי וכן פי' רש"י:
נתרת כתיב. הנפולים והגרועים:
ונתור כו'. במסכת חולין פרק אלו טרפות ופירש ונפלו שני הגדולים והקטנים:

פסקה י
ודדליף. כן ת"א ומין אילן הוא:
שטף של גשמים. והביאו אותן העתודים מעדר לבן לעדר יעקב כד"א ואד יעלה וכאן כתיב העולים:
ענני כבוד. כד"א ובהעלות הענן:
בכיריא. שנולדו ראשון פי' רש"י דדריש העטופים כמד"א ועמקים יעטפו בר כלומר שנתקשרו ליזקק בזכר ראשונה:
לקישיא. המאוחרות כד"א בהתעטף עלי נפשי לשון יגיעה ועייפות ולא היה כח בהן לקבל ההריון מהרה:

פסקה יא
מעין עולם הבא. עיין במדרש קהלת בפסוק שבתי וראה:
ושבעת אלפים גרסינן ופי' רש"י שהם כפלים בדגלים ודייק מאד מאד:
לכל עדר ועדר חד כלב. וסבירא ליה שהיו לו עדרים כיוצאי מצרים ודייק ויפרץ האיש מאד מאד וביוצאי מצרים כתיב ויעצמו במאד מאד:

פסקה יב
הה"ד וישמע את בני לבן. ואלו לפני בואו כתיב ורחל באה עם הצאן כמו שפי' רש"י בסדר זה:
לב אדם ישנה כו'. כשלבו שלם עמו גם הסברת פניו ענתה בו וכן בהיפוך:

פרק עד

פסקה א
תמן שובעה כו'. שם השובע ושם הזול ועיין זה בירושלמי דסוף כלאים ובפ' הנושא במסכת כתובות ולקמן פרשה צ"ו:

פסקה ב
במקום רווח. בשדה כדי שיראו שאין שם בני אדם ששומעין סודותיהם כדאיתא בפ"ק דברכות:
איזגרין. מצאתי באב"א שפי' ענין גלים ועיים והביא ראייה לדבר ופירושו בשדה שיש שם גלים וגבשושיות אל תאמר בו דברי סתר פן יש טמון שם שום אדם וישמע קולך:

פסקה ג
שנאמר הן לו. נתבאר לעיל

מה לבן עתיד כו'. באיזה אופן יקבע לו שכרו:
ה"ג אם כה אמר אין כתיב כאן:
עושה. משמע עושה עכשיו במחשבתו אשר הוא חושב עליך:
ויאמר אלי גרסינן:
לו ולדורות. לעיל בפרשה כ"ו דרש כן על אברהם אברהם ואע"ג דכאן לא כתיב יעקב כי אם פעם אחת מכל מקום מצינו בפרשת ויגש יעקב יעקב שתי פעמים ואולי כי שם עיקר מקומו:
ה"ג שא נא עיניך וראה:
מאליהן כו'. כדלעיל:
הניצולות. פי' הערוך הגרועות:

פסקה ד

ניחא. שמתה תחלה:
ותגנוב וגו'. כעין גזירה שוה קדרישו:
אפשר כן. שיעקב נתן ללבן מאומה בעד בנותיו שאמרו מכרנו:
קוקיא. פי' הערוך עדר:
ופטיקלין. הערוך הביאו ולא פירשו וגרס פטיליקין ולפי הענין הוא מנה יפה ונחמד וכן מוכח בהדיא באיכה רבה בפסוק ויגרס ובמדרש חזית סוף פסוק ישקני מנשיקות:

פסקה ה

ה"ג את נשיו ואח"כ את בניו:
מקנינו של לבן. בעד צאנו שלקח מלבן בעבודתו קנה עבדים ושפחות ושאר נכסים:
עושה רושם. עיין לקמן פרשה פ"ה וכאן הרושם שע"י זה מתה רחל מקללתו של יעקב כדלקמן:
מה אנא כו'. כלומר איך אלך ואניח זקן זה בקלקול עבודת כוכבים ופי' מהר"ר אליהו מזרחי דדייק מדכתיב אשר לאביה:

פסקה ו

רוצה כו'. כלומר על כרחך צריך אתה להודות בין ברצון בין שלא ברצון:
וישם דרך וגו'. וא"כ אותן מהלך שלשה ימים היו לצד א"י שאל"כ ירגיש בו לבן בעברו דרך עירו ועוד ג' ימים הלך לו משם וביום השלישי הוגד ללבן וביום הד' רדף אחריו והשיגו הרי מהלך כו'. שאותן דרך שלשה ימים ששם היו בינו ובין יעקב לכל הפחות

כמהלכו של יעקב ונוסף עליהם דרך ד' ימים או יהיה פי' מה שהלך מה שהיה ראוי לילך ועיין עוד ברמב"ן:

דהוו קיימין כו'. באותו יום שהם עומדים בו כלומר באותו יום שרדפו אחריו באותו יום עצמו השיגוהו:

לבן יום גרסינן:

פסקה ז

בחצי דיבור. עיין לעיל פרשה נ"ב ובויקרא רבה פ"א:

השמר לך וגו' גרסינן:

ה"ג בילקוט לרעתו למה נחבאת:

פסקה ח

דלמא חזר בו גרסינן. לפיכך דבר עמו דברים טובים אולי יחזיר יעקב עמו:

עד כדון כו'. עוד עתה יש כח בידך לנשקן:

לית הוא כו'. לפיכך אמר אלהי אביכם ולא לו שכפר בעיקר ובפי' רש"י משמע שגרסינן לית הוא מיני:

ה"ג רש"י לבית אביך את חמדת לילך ופירושו של פסוק נכסוף הוא:

שלעת זקנתך כו'. כלומר מאחר שהוא נגנב ודאי אין בו ממש:

פסקה ט

ותגנב רחל ותמת רחל. כעין ג"ש דרש ללמד שע"י הגנבה מתה ועיין לעיל:

ה"ג ויבא לבן באהל ויעקב שהוא כו'. שהרי ע"כ היתה קביעות אהלו עם אחת משתי נשיו ורחל היתה עיקרה של ביתו:

בעביטא דגמלא. כן ת"א:

קותוניות כו'. דייק מדכתיב ולא מצא את התרפים משמע תרפים לא מצא הא קותניות כו':

שלא לבייש. במוצאו התרפים:

פסקה י

קפדנותן כו'. כלומר בוחר אנכי בקפדנותן כו':

ה"ג דלקת מה אתה סובר וכן הוא בילקוט:

צינורא. ווים שטווים בו הנשים:

בפיוסו מילין דקטלא. בתוך דברי פיוס מזכיר דברי מיתה ובילקוט הגירסא יותר ברורה:

כי דלקת וגו'. ולא אמר להרגני או כה"ג:

פסקה יא

דקטילא. טרפה פירושו שהומת ע"י חיה כד"א טרוף טרף יוסף וגו':

חוטא על הארי. שקפחתי מזונותיו כדמפרש ואזיל:

שיהיה טורף כו'. ומיום שיעקב רועה צאנו לא אכל מהם כלום ודייק מדכתיב אחטנה ל' עון אשר חטא:

ביממא כו'. הבריות קורין אותו כן שחשדוהו שלקח משל אחרים למלאות מספר צאן לבן מפני שראו שלא חסר ממניינו כלום ועוד פרצו לרוב שלא כמנהג:

מה היה אומר. דכתיב ותדד שנתי וממילא שמעינן שהיה עוסק בתורה כמ"ש חז"ל הנעור בלילה כו' וכדלעיל פרשה ס"ח:

יאמר נא ישראל. זה אחד מט"ו שיר המעלות:

הן לו. אע"פ שאמר בתחלה הן חזר בו ואמר לו לשון ספק או ר"ל קרי ביה לא וכתיב עשרת מונים:

פסקה יב

ה"ג לישנא דריב"ל לזבדי. כלומר מחליפין ובילקוט גרס ל"א:

בזכות קדושת השם. דייק מדכתיב לולי ה' שהיה לנו וכ"מ שוב בילקוט תלים:

ראה אלהים וגו'. ושם נאמר השמר לך מדבר עם יעקב מטוב ועד רע:

פסקה יג

כולהון בנותיו. אף בלהה וזלפה:

כשן הזה כו'. פי' רש"י כך היתה גבוה כשן הסלע שבטבריה ודייק מדכתיב וירימה לשון גבוה ורוממות:

כמה אחין כו'. כמה אחים היו לו ליעקב אינו אלא אחד ומי יתן שגם אותו קבר ואף גם הוא לא היה שמה ולמה אמר אחיו לשון רבים:

גבורים כו'. עיין במדרש קהלת סימן ט' בפסוק שבתי וראה:

לבושו כו'. נראה שעל מדותיו ומעשיו אומר כן:

פסקה יד

יסתר. משמע שהאחד ישב בסתר במקומו אבל האחר יכול הוא שיבא אצלו נסתר משמע שכל אחד ואחד ישב במקומו ולא יעבור על רעהו:

כולהון בנותיו. כדלעיל מדכתיב בנותיו תרי זמני:

ה"ג בנותיו היו אם תענה:

פסקה טו

ויאמר לבן ליעקב גרסי'. סיפיה דקרא קדריש דכתיב יריתי כזה שמורה חנית אחד ובא להודיע גבורותיו:

לזנבן. להרגן. כד"א ויזנב בך:

באדומיים. בילקוט שמואל גרס בארמיי' כו' עד אפיסטולי שלהם הנה עד הגל הזה וכן לקמן אכן בילקוט תהלים גרס כמו כאן:

אפיסטולי. פי' הערוך כתב הנשתוון ובפי' רש"י איגרת עדות וראיה שלהם:

פירפורין. בגד חשוב עשויה מלאכת אורג ועיין בערוך ערך פפייר או הוא לשון פורפרון והוא לבוש מלכות וכן היא גירסת הילקוט בהדיא:

ה"ג בני עמון פגע במואבים ובקש כו':

וישלח מלאכים אל בלעם. אע"ג דבפ' שור שנגח ד' וה' איתא שבשביל אותו שליחות עדיין לא הותר מואב כבר הקשוהו בתוספות ותרצו שדוד היה סומך על פסוק דשופטים דעגלון מלך מואב אלא שהיה מהדר על פסוק מן התורה מפני חלול השם:

מכתם. לשון רושם וכתב תי"ו כד"א נכתם עונך לפני או פירושו בל' נוטריקון כדמפ' ואזיל:

איגרת א'. כתב דוד ליואב שדמם מותר מפני שהם פרצו תחלה:

וישב יואב וגו' גרסינן בתהלים סימן ס' ודריש מדכתיב וישב משמע ששבו ממלחמת מואב שהתיר לו דוד לבדו מפני שפרצו המה תחלה ולמדו האדומיים ממואבים שגם המה פרצו הגדר תחלה:

ה"ג אדומיים משל מואבים:

לעדה שהיא כו'. דרש עדות לשון עדה ולשון עדות:

לעדה כו'. סנהדרין:

בלשונו של אלהים. בלשון התורה שהם דברי אלהים חיים:

מכות ותמות. גרס ופירש התירו לו להכותם בתמימות ומן הדין או תמות גם הוא לשון מות ותמותה:

י"ח אלף. בשמואל סימן ח':

פסקה טז

ה"ג אלהי אביהם משמעו קודש וחול. כי תרח אבי אברהם מתחילה היה עובד עבודת כוכבים ולבסוף חזר למוטב כמו שפי' רש"י בפ' לך לך בפסוק ואתה תבוא אל אבותיך בשלום מלמד שעשה תרח תשובה ופי' רש"י בחומש גרס אלהי אביהם חול וכ"ה במסכ' סופרים שאותו שם נמחק לפי שהוא חול:

ה"ג וישכם לבן בבוקר וגו' ויברך אותם וגו' א"ר אייבו:
סגופים. לשון ענוי כד"א המסגף עצמו ברעב ולעיל פרשה ס' גרס ושפופים:
מפרינין. פירוש הערוך מפייסי' בפה ולא בלב וגרס הוא מפריסין ועיין ערוך ערך מפריש וערך פרן:
לסורו. לעבודת כוכבים שלו ולא היה משגיח במה שלקחה רחל את התרפים ובמה שהוכיחו אותו בני יעקב ולפ"ז צ"ל ד"א מלמד כו'. ובילקוט גרס לדוויו כו':
לסורו. למקומו דרש כי הוא מקומו אשר הוא נשען עליה ובוטח בה:
מקרקרים. לשון צעקה או הוא כמו מקרקר קיר:
מקרטעים. פי' הערוך מדלגים ודייק למקומו למקום מדרגתו שהיה בו קודם בוא יעקב אליו שבשביל יעקב נתברך ובלכתו נטלו הליסטים את הכל וחזר לכמו שהיה בראשונה:

פסקה יז

חלים. לשון מחול וריקוד:
ק"**כ רבוא**. מחניים המה שתי מחנות של שכינה:
נטל מאלו ומאלו גרס:
פרוזבין. פירש רש"י שלוחין בלשון יון:

פרק עה

פסקה א

חמשה פעמים כו'. בשוחר טוב מפרש ד' נגד ד' גליות והחמישית נגד גוג ומגוג:
מאנקת אביונים. סיפיה דקרא עתה אקום יאמר ה'.
שהיא. כנסת ישראל מוכבשת באפר:
ה"ג כביכול איני קם אלא:
כהדא כו'. כתרנגולת הזאת שמנערת את עצמה מעפרה:
קדמיה כו'. כך אמר דוד להקב"ה אתה תקדמנו לרשע גוג ומגוג עד שלא יקדימך הוא וכן הוא בהדיא בשוחר טוב שנאמר ויצא ה' ונלחם בגוים:
יקדימנך גרסינן:
הכריחהו. הכריעהו דריש כמו הכריחהו בחילוף עי"ן בחי"ת באותיות אחה"ע:
שוברהו. הכריעהו פירושו שוברהו:
ה"ג בשוחר טוב אתה רודה את עולמך שנאמר הוי אשור שבט אפי:
והיית משלח אצלו. בתמיה כלומר לא יפה עשית וכן פירשו בעל העקידה:

פסקה ב

למעין להרפס. שמימיו אינם חסרים וחוזרים ועולים כמעין המתגבר ועי' בספר בחיי בפ' זו:

כך צדיק ממיט. כלומר רעה הוא בעיני ה' ולא יעזבנו בידו:

פסקה ג

ארכי לסטים. שר הגזלנים:

ארכי. פי' שר ומושל:

ושרי כו'. והתחיל לעורר אותו משנתו וא"ל קום לך שרעה שכיח פה ובילקוט משלי גרס חייתא בישא שכיחי הכא קם אותו ארכי לסטים והיה מקפח בו והכה אותו:

מקפח בו גרסינן:

פסקה ד

ה"ג בילקוט משלי א"ל יצער בישא. פי' בתמיה אתה האיש הרע למה תצער אותי וא"ל הליסטים ישן הייתי ואתה נערתני וגירסת הספר י"ל שאמר בלשון תימה נוער זה האיש הרע ואמר ליה לא ניער מעצמו אלא אתה עוררתו ודמך בראשך:

לדרכו היה מהלך. שכבר נח רוגזיה שהרי אמו שלחה אחריו שנאמר עד שוב אף אחיך וגו' ובשלחו אליו היה מעורר השנאה:

לזה שבא כו'. עשו הוא נוטל המלכות בראשונה ואח"כ ועלו מושיעים וגו':

שלח. פשט והפשיט ת"א וישלח ובערוך גרס חלש כמו חלץ:

פורפירא. לבוש מלכות:

וטלקיה. והשליחו לפניו כלומר רמז לו שיקח הוא המלוכה ראשונה:

אין שני זרזירים. רמז שא"א לשניהם לקבל המלוכה כאחד ואין ב' מלכים משתמשים בכתר אחד:

הכי גרסינן ופורע ממנו אדום בלבוש אדום:

הכי גרסינן גבוריו אדומים מגן גבוריהו מאדום לבושיו אדומים אנשי כו'. וע"ל פרשה ס"ג:

פסקה ה

אגרא. איגרת משמי לאדונינו המלך אנטונינוס:

נסבה כו'. רבינו לקח האיגרת וקראו וקרעה:

מה אנא טב כו'. וכי טוב אנכי מזקיני יעקב:

דהוא רבהון כו'. שהוא הרב על כל הרמאים נתתיו בבית ידי כלומר נצחתיו כפי רצוני והוא משל ממי שמנצח חבירו שאומר הכרחתיו עד שנתתיו בבית ידי כ"פ הערוך:

להההוא גברא. לעשו הרשע:
שעדיין כו'. עד עתה קדייק:

פסקה ו
לישנא דברייתא כו'. לשון הבריות כך הוא שאומרים על חמורים הרבה ועל שוורים הרבה שור:

פסקה ז
כעמו. כלומר כדומה לו:
אגרומי. פירש הערוך רשות להיות מוכסן:
אין יכילנא כו'. אם אוכל לנצח אותו הרי טוב ואם לאו אומר לו הביא מכס ומתוך כך אנכי עומד עליו ואהרגה אותו:

פסקה ח
כי מלאכיו וגו'. כך אמרה כשהלך אל לבן:
בא ואברכך גרסינן:

פסקה ט
זמם. חכה תוך פיו:
מה זמם עשה הקדוש ברוך הוא לעשו:

פסקה י
יושבי קרנות. עגלות חשובות כדאמרינן בפרק עשרה יוחסין ויושבין בקרנות של זהב ומהלכין בראשי גייסות:
הכי גרסינן משל למה הדבר דומה לאחד שזמן:
ידע ביה מלכא. לשון תימה וחרדה יודע ממנו המלך ומכירו והוא מתיירא ולא הרגו:

פסקה יא
ויצו אותם. כיון שלכולם צוה כן נקט בלשון קצר:
הכי גרסינן כשיצא מעמך נטל כו'. הכי גרסינן אדוני שמונה פעמים:
שעזרו. שעזר ליעקב:
אם דחקת. באותה שעה שהיה בצרה אם נתרחקת ממנו מה היו מועילים פעולותיו:

פסקה יב
מה יעשה ישראל. לעמוד בציוויו של הקדוש ב"ה:
אפרכין. שלטונין על אפרכיות:

פסקה יג

ה"ג יעור עיני וגו':

זו אחר זו. תכופים:

והבטיחו. חוזר למעלה על תפלת דוד שהזכיר זכות יעקב ושהצילו הקב"ה מיד עשו והבטיחו הקב"ה גם אותו לעזרו בזכות יעקב:

פרק עו

פסקה א

ונתייראו. שמא גרם החטא כמו שפירש"י בחומש:

אלא שנתיירא. כלומר לפי שמתיירא:

שנסמכו דעתן כו'. שלמדו מיעקב אבינו וחזרו בתשובה ולא היו סומכין על זכות עצמן ולא על ההבטחה שהבטיחן הקב"ה ואף גם זאת וגו':

אנשיתון. וכי שכחתם מה שאמר לכם כו':

שמטו. דרש ימדו כמו ימעדו שהוא לשון מייט וענין הקינטור צ"ל שנשתקעו במדת היראה כ"כ עד שנתייאשו מן התשועה לגמרי עד שאפילו לא היה שם מציק היו מתיראים וזהו שמסיים ואיה חמת המציק וקרוב לזה מצאתי שוב באב"א:

פסקה ב

לא היה יראה כו'. כלומר אינו ענין אחד שיראה היא גדולה מצרה ואין יראה בלא צרה. וכך מצאתי במהר"ר אליהו מזרחי:

ה"ג רש"י ומהר"ר אליהו מזרחי ורבינו בחיי ובספר תולדות יצחק אלא ויירא שמא יהרג ויצר שמא יהרוג אכן גירסת הספר היא ג"כ גירסת התנחומא ולפי זה צ"ל שצרה גדולה מיראה שלא יהרוג אחרים ואע"פ שעשו בא עליו ורדף אותו ואמרו חז"ל הבא להרגך השכם להרגו שנאמר אם במחתרת וגו' י"ל שמ"מ גם ענוש לצדיק לא טוב ומהר"ר אליהו מזרחי כתב בשם תנחומא שלא היה מתיירא אלא שמא יהרוג את עשו ויקללנו אביו:

הכי גרסינן בילקוט אב ואם כך אמר כו':

יקרבו ימי אבל. כלומר שימות ויתאבלו אחרים עליו:

שאין הבטחה כו'. אין הצדיקים סומכין על ההבטחה ליראתם שמא יגרום החטא ועיין מזה ברמב"ן בסדר זה:

הנה אנכי עמך. הקב"ה אמר לו הנה אנכי עמך והוא אמר כמסתפק אם יהיה אלהים עמדי ואתי' כמ"ד שהבטחת הנה אנכי נאמר לו קודם שאמר אם יהיה אלהים עמדי כסדר הפרשה:

כי אהיה עמך. כך אמר הקב"ה למשה:
איש מנוחה וגו' גרסינן. וסיפיה דקרא והכינותי את כסא מלכותו על ישראל:
מכאן וכו'. מכאן ועד נהר גיחון ששם אמר דוד למושחו למלך:
יעמדו. יכולים לעמוד:

פסקה ג

ה"ג בילקוט וכן הרמב"ן ויחץ את העם למדך תורה דרך ארץ שלא יהא אדם נותן כל ממונו בזוית א' ממי אתה למד מיעקב שנאמר ויחץ את העם וגו'. וכן הוא אומר ואחביאם חמשים איש במערה:
ה"ג אלו אחינו שבגלות שנקראו בכל מקום פלטה הנשארת וה"ג ג"כ בילקוט והרמב"ן ורבינו בחיי:
ה"ג בילקוט מתענים היו עליהם כלומר אע"פ שהיו פליטים בארץ אויביהם היו צריכים רחמים:

פסקה ד

הא לעשו לא. הלא מלך כל העולם ברוך הוא:
מתקיים עליו. להצליח בכל דרכיו ולהושיע מכל צרותיו:
מניח לאחז. לאמר לו אלהי דוד אביך או לאמר לחזקיה אלהי אחז אביך לפי שהיה רשע:

פסקה ה

איני כדאי. מעולם הייתי קטן להעשות לי נס:
כדאי אני. הייתי כדאי אבל נעשיתי קטון מפני כל החסדים:
מצווח. נופל שם בחזקה ורוגש מאד:
ונעל בפניו. עשו בלכתו לחרן:

פסקה ו

המלכות. של עשו:
טירוניא. הערוך פירשו ענין מס ונראה שהוא ענין ממשלה ועלילה ועיין בערוך ערך טרן הראשון והשלישי:
ג' מלכיות הראשונות. בבל יון ומדי וע' מזה בערוך ערך קרן:
פלן עתיר כו'. פלוני זה עשיר נעשה אותו מושל או חכם מחכמו העצה ויתן לנו ממון הרבה כדלעיל אצל אנטונינוס פרשה ס"ז:

פסקה ז

בזכות אבותיך. ואע"פ שאין לי זכות הרי זכות אבותי קיים:

לעונה האמורה בתורה. כל זה בירושלמי דכתובות בפ' אע"פ ועי' בפירש"י בחומש:
בנאיהם. אלו הזכרים הבונים אותם שמי שאין לו בנים נקרא הרוס ומי שיש לו בנים נקרא בנוי שנאמר אולי אבנה:
שהוא צנוע בתשמיש. מפרש בגמ' שתשמישו אחור כנגד אחור:
ובנאיהם ל' גרסינן:
ה"ג שהן צריכין פרים עשרה:
ולמה הוא נותן כו'. שהיה לו לסמוך הטהורים לטהורים:
ואתה מתמלא כו'. ודרש גמלים לשון גמילות חסד:

פסקה ח

מה אתון יהודאין. אם ישאל לנו מה אתה כלומר מאיזה אומה אתם אני אומר יהודים אנחנו ואם יאמר מה אומנות שלכם אומר סוחרים כו':
למזבן כו'. לקנות חטים מאוצרות של עיר יבנה:
אם אמר מלה כו'. אם יאמר דבר שאלה אחת אני אענה עליו כפי השאלה ורש"י ז"ל פירש רבי יוסי בר יהודה אמר בלבו אם יענהו הגוי מאותה תשובה שיאמר לו רבי אני אבוא אחריו ואשיבהו תשובה אחרת:
א"ל ומניין כו'. ר' יוסי א"ל לר' מניין לך זאת להכין דבר תשובה קודם בא השאלה וא"ל מיעקב אבינו שאמר למוליכי המנחה כדבר הזה תדברון וגו':
במוצאכם אותו בגדולתו. ראה שרמז על העתיד שאם נמצא בני עשו בהצלחתן ובגדולתן נהיה נדחים מפניהם עד עת בא הישועה וזהו והנה גם הוא אחרינו:
ארץ נתנה וגו'. שיעקב קרא עצמו עבד לו וזהו פני שופטיה יכסה:
לתמהו כו'. כלומר שיראה ויבין היאך המה מסודרים כהלכתן ובפירש"י בחומש גרס לתמהו על ריבוי דורון משמע שיראה שהמה מינים רבים ומתוך זה יעמיד על מנינם וידע כי רב הוא:
כולן כאחת. מיד עדר אחר עדר ולמה רווח תשימו:
למיחסל. לסיים שסבור שכבר כלה המנחה ועוד מעט ועוד עדר בא:
והוא אומר. מוליך העדר אמר לעשו קבל עוד:
אף הוא בעקא. אף על פי שהיה יעקב שולח לו המנחה לא ניחא דעתו והיה שרוי בצער שצריך לכל זה וכן פירש"י בהדיא:

פסקה ט

ודינה היכן היא. דייק מדכתיב אחד עשר ילדיו וכייליהנו כולהו להדדי ש"מ בשוין דבר הכתוב גם הנקבה נקראת בלשון הקודש ילדה והכינוי ליחיד' ילדותו וכינוי לרבו' ילדותיו כמו נער' נערותיו ואינה נכנסת בכינוי הרבים לזכרים שהוא ילדיו וילד כינוי ליחיד:

ברדלא. שתי תיבות הן בר דלא בנו של דלא והוא שם אדם וכן הוא בהרבה מקומות ואם תחפשנה תמצאנו במדרש קהלת ובירושלמי פעמים לא מעטים וכן פירשו בספר יוחסין גם יכול להיות שנקרא כן על שם מקומו כדאיתא בירושלמי בפרק הדר אנשי ברדלא וכן הוא בירושלמי בהרבה מקומות:

דאלו אתנסיבת כו'. אלו היתה נישאת לאיש לא באת לכלל זנות שלא היה לקחה שכם:

הנסבת לאיוב כו'. כשנשאת לאיוב לא החזירתו למוטב בתמיה וכן אם היתה נשאת לעשו היתה מחזירתו למוטב וכן הוא בילקוט איוב וכן לעיל פרשה י"ט ובפרשה נ"ז ובפ"ק דמסכת בבא בתרא:

למהול. זה עשו:

לערל. שכם:

כגשר. נראה שהגימ"ל נקודה בפת"ח והוא אדם המעביר הספינה לעבר הנהר מעבר השני כד"א חמר גמל ולא שעמד באמצע ושלח ידו ולקח מצד זה ונתן לצד זה דאל"כ למה ויותר לבדו ולמה לא לקח אותם פכים קטנים כדרך שלקח שאר המטלטלים כולם ולא היה נותר לבדו ומהר"ר אליהו מזרחי פירש דדייק מדלא כתיב שחזר ועבר לעבר השני ששם הניח נשיו ובניו בראשונה והנראה בעיני כתבתי:

נסיב כו'. לוקח מצד זה ונותן בצד זה:

פרק עז

פסקה א

אין כאל ומי כאל. ופי' הכתוב אין מי שידמה לאל רק מי הוא זה שידמה לו ישורון וכדמפרש ואזיל:

הנאים והמשובחים. הצדיקים הישרים:

המר במר. שאמרו חז"ל שאותו עץ שהורהו ה' למשה הירדופני היה כדלקמן בשמות רבה פרשה כ"ב:

ה"ג אין כאל ומי כאל ישורון:

פסקה ב

נדמה לו. שרו של עשו ליעקב אבינו:

א"ל. המלאך ליעקב אבינו:

העבר את שלך. צאן שלך ובילקוט ובמד' חזית בפסוק מי זאת עולה גרס העביר את שלי ואני אעביר את שלך ולפי זה ישוב כינוי של שלו על צאן המלאך אבל אין נראה דא"כ היאך אמר ויותר יעקב לבדו הלא כל המחנה היה שם בעבר ההוא:

נחזור ונחמי כו'. נחזור ונראה האם לא שכחנו כלום:

מן דחזר. אחר שחזר:

נסבין כו'. נושאין ונותנין בסחורה בזאת משי מובחר:

מטכסא. פי' הערוך משי מובחר:

עלן כו'. נכנסו לזאת העיר צור ועשו מלאכתן כלומר עוסקין בסחורתן מאחר שיצאו מן השער:

מחיילא. פי' הערוך משא של משי:

אמרין כו'. הבריות שראו זה אמרו להם מניין לכם חכמה זאת לחזור לאחוריכם אע"פ שלא הרגשתם שום שכחה:

סאבן גרסינן. פי' זקנינו וכן הוא במדרש חזית:

דכתיב ויותר וגו'. אלמא שחזר ובדק שמא שכח דבר מה וכדלעיל:

ומשכח. ומצא עוד צאן אחרים:

פרמקוס. פירש"י והערוך מכשף בלשון יון:

פרמקוס. מכשף אתה שכל עוד שאני מעביר אני מוצא יותר:

פוקרין. פירש"י והערוך בגד רך של צמר:

ה"ג רש"י וילקוט ובמדרש חזית פרמקוס לית חרשין מצליחין בלילא:

מן דא כו'. מזה אתה מיראני אני הכל מזה כלומר מן האש:

פסקה ג

משל לאתליטיס. מוסב אדלקמן וירא כי לא יכול וכן הוא במדרש חזית:

אתליטים. פירש"י והערוך משרת המלך:

מתגושש. מנענע ומתאבק להפילו ארצה:

והרפיש. לשון דריסה כלומר השפיל עצמו לפניו:

ויאבק. הוא לשון אבק ואמר ויאבק בלשון מתפעל שנתמלא אבק אותו שנתאבק עמו וזהו מפני שיעקב השליכו ארצה:

ה"ג וזכות אביו וזכות אמו וזכות זקינו:

מדוד. לשון שיעור ואומד דעת:
אפילו בזכותו. דייק מדכתיב כי לא יכול לו:
אגריון. פי' הערוך יערי ועיין ערך אגר החמישי:
נמירון. פי' הערוך של תרבות:
מלבבו. מסיתו בו ומזרזו להחזיק לבו להתאבק עמו:
שייעו. החליק הבשר מעל העצם:
מגיניה וכו'. מגן של זה כדרך הלוחמים:

פרק עח

פסקה א

על שאתה גרסינן וכן הוא במדרש איכה:
בבוקרן של מלכיות. שלהם בקר ואור ולנו חשך הגלות והקב"ה מחדש אותנו ומצילנו מתחת ידם או י"ל מן מה שהצלתנו והוצאתנו משלש גליות הראשונים נדע נאמנה שאף מגלות הד' הזה עתיד אתה לגאלנו:
והגיע זמני כו'. וכבר נברא מאתמול הרי שאמר שירה ושנה:
אמר לי גרסינן:
חנוקא. איש חתום וחנוק מבקש אתה לחנקני ולקפחני בתשובות הבל או י"ל חנוקא החונק ומקפח הבריות בתשובות הבל כן אתה רוצה לעשות לי:
אמרית כו'. אמרתי מה הוא זה דכתיב כו':
מיכאל כו'. הילקוט הביא ממדרש אבכיר שאותו שר מיכאל היה ובא להראות לו שלא יתייירא מעשו מק"ו:
שחיק טמיא. ישחקו ויטחנו עצמותיו כלומר ימח שמו:
ה"ג ולאן כו'. פי' ולהיכן הם הולכים:
אלא מן היכן כו'. מהיכן שהם נבראים הם חוזרים ללכת א"ל ומהיכן הם נבראים:
כהדין ירדנא כו'. כירדן הזה שאינו פוסק מלכת יום ולילה:
ומן הן כו'. ומהיכן הוא בא אותו נהר דינור א"ל מזיעה של חיות הקודש מפני שהם נושאים כסא הכבוד:
ה"ג סינקסדרון ופי' הערוך יועץ המלך יושב אצלו על כסא:
נטר הוינא כו'. שומר ומצפה הייתי וראיתי כשם כו':
ה"ג רבי שמעון אמר מי גדול המשלח או המשתלח מן מה כו'. וכן הוא בילקוט:
מי גדול כו'. שצדיק יסוד עולם הוא וכל העולם אף המלאכים לא נבראו אלא לצוות לו:

פסקה ב

שייצת. כלית סיימת דברך כלומר חדל מלדבר עוד כי לא אשלחך ויכל תרגום אונקלוס ושיצי:

סייבת. כמו סייפת כלומר סיימת וכן פי' הערוך וה"ג בילקוט סייפת אבל רש"י ז"ל גרס סייבת ופירש משל הוא שאומרין לפועל גמור מלאכתך וקח שכרך כלומר לכשתברכני אשלחך:

מלאכי שרת. שאמרו ללוט כי משחיתים אנחנו ועיין לעיל פרשה ס"ח:

מסטורין. סודות:

אשמע לך כו'. כי לא יברכני כי אם במה שנגלה לפניו מאחורי הפרגוד:

פסקה ג

משהוא מקיים גרסינן. והכי מוכח בילקוט ישעיה:

ה"ג לא יעקב יאמר:

אין אנו יודעין. ומה ראייה היא זו לפסוק של אחריו שנאמר האומר לירושלם תושב וגו'. כך יש לפרש הגירס' אבל לקמן פרשה פ"ב הגי' נשתנה וכן הוא בילקוט ישעיה ובערוך ובילקוט ישעיה גרס אנו יודעין:

ה"ג ואף הקב"ה אמר לו כן הה"ד ויאמר לו אלהים שמך יעקב וגו' לא יעקב וגו' ירושלים שכל הנביאים מתנבאים עליה עאכ"ו שיקיים דברי נביאיו ועיין לקמן פרשה פ"ב ובילקוט ישעיה:

ה"ג אלא הוא נצטוה עליה וע"ל פרשה מ"ו נתבאר היטב ולעיל גרסינן ג"כ שנצטוה ויש ליישבו ודוק:

נתגוששת. ענין התאבקת ונצחון:

הוא דהוא אמר ליה גרסינן:

אף אתה דין. פירש רש"י שאתה דן אותי וכדלעיל לא יראו פניך ריקם גרסינן וכן הוא לקמן:

שאיקונין שלך. צורת פניך חקוקה למעלה וזהו שרית עם אלהים:

פסקה ד

שינוי. כמו שפירש"י בחומש שלפי ענין שליחותם הם נקראים ועי' בפרשת נשא פרשה י':

פסקה ה

מטלע. צולע:

פסקה ו

פקוקלתא. פי' הערוך הן הקנוקנות שהוזכרו בגמרא ורש"י פירש שומן שבין הפקוקלות וכן הוא בפרק גיד הנשה:

של שמאל כר' יוסי. צ"ל אף של שמאל ולא פליג אר' יהודה דאסר של ימין והכי איתא בפ' גיד הנשה סתם מתניתין דאסרה בשניהם כר' יוסי ואיתא התם בגמ' מתניתין דלא כר' יהודה דלא אסר אלא ירך הימין אבל אם לאו דמיסתפינא אמינא דהאי כרבי יוסי טעות סופר הוא ותרוייהו הני תנאי פליגי אליבא דרבי יהודה וכן מצאתי בפירש"י ז"ל דל"ג ליה:

יריכו. משמע המזומנת והמיומנת לו:

פסקה ז

מאן אזיל כו'. מי ילך ויפייס אותו:

ה"ג אמר להון הדין תעלה אתון להכא דאנא כו'. פי' אמר להם השועל הזה בואי עמי לשם ואני אפייס אותו כי אדע ש' משלים ובהם אני מפייס אותו:

אנומין. פירש"י כן יהיה בלשון יון והערוך פי' לכי לך:

ציבחר. מעט:

אנשית. שכחתי:

אית במאתן כו'. יש עוד במאתים די ברכה ופיוס:

ה"ג אמרין ליה מה דין א"ל אנשיית אף מאה:

יש בי כח כו'. כך אמר יעקב לבניו:

פסקה ח

דכוותא. כלומר בפני עצמו:

טב דיגע כו'. טוב הוא שיגע ויפגע בי ולא בהם:

נתון לפנים מזה גרסינן:

קינקלין. פי' רש"י והערוך חדרים ור"ל כמלך היושב לפנים חדר בחדר וכדאיתא במדרש חזית סוף פסוק כמעט שעברתי:

פסקה ט

אם כן למה נקוד עליו. שודאי נדע שנשקו בכל לב אלא לומר לקרוא וישכהו כדאיתא בפרקי ר"א:

וזה בוכה על שיניו. ששיניו נעשו כשעוה כדאיתא במדרש חזית בפסוק צוארך כמגדל השן וכן פירש רש"י ועיין במדרש חזית ותמצא הגירסא נשתנה גם בילקוט סדר זה:

ה"ג שלא בא לנשקו. ה"ג רש"י וכן משמע באב"א ובילקוט ועיין לקמן סוף פרשה צ"ח:

פסקה י

בן פורת יוסף וגו'. בן פרות רבית יוסף בן פורת עלי עין בן פורת רבית יוסף עלי עין ר' ברכיה וגו' ודרש בן פורת כמו בן פרות ככתיבתו:

בן פרות כו'. מבין הפרות נתגדל יוסף ע"י חלומו של פרעה ואח"כ דרש בן פורת כקריאתו לשון פרייה ורבייה שנתגדל ונשתרבב על עינו של עשו:

לפרוע לך. שברכו מדה כנגד מדה שלא ישלוט בו עין הרע והוא עולה ושולט על העין ולא העין עליו כדאי' במס' ברכות וזולתו בהרבה מקומות. עיקר פירושו עיין פרשת נשא פרשה י"ד:

פסקה יא

באלין דעשו כו'. בחיילותיו של עשו והיו אומרים להם משל מי אתם והם אומרים משל עשו והם אומרים המלאכים לחיילותיהם הכו אותם והכו אותם:

ה"ג הכו הכו יהבון להון יהבון כו'. פי' היו נותנין להם מכות וכן פי' רש"י:

ה"ג יהבון להון מן דבר בריה דאברהם והן אומרים יהבון להון מן דבריה דיצחק והן כו':

יהבון כו'. תנו להם מכות:

כיון דהוו כו'. שהיו אומרים משל אחיו של יעקב אנחנו היו מלאכי השרת אומרים הניחו להם משלנו הם:

מיכתת כו'. מוכה אנכי אצלם:

מפוקפקות. שעדיין לא הודה עליהם עשו בנפש חפצה:

נתאוששו. נתחזקו על קיומן:

פסקה יב

הכי גרסינן מה פני אלהים דין אף כו'. ועיין לעיל:

יגע יגיעות עד שתבא גרסינן:

מאליה כו'. ובצרוף היגיעה שהגיעני בה הרי היא מתנה חשובה ואל תקטן זאת בעיניך:

מתחמי כו'. היה נראה כמו שאינו רוצה לקבל וידיו היו פשוטות לקבל:

מתיר כו'. מתיר קשרי אצבעותיו ופושט ידו להתרצות בכסף וכן הוא בילקוט תהלים שפושטין היד להתרצות בכסף ודרש מתרפס נוטריקון מתיר הפס:

הפס. פיסת ידו:

צלי עלי כו'. התפלל עלי שזאת המלכות רעה היא מאד ומצערין אותי א"ל לא תקח משום אדם שום מתנה ואין אתה צריך ליתן כלום למלכות משהיה יושב אצלו באת אשה אחת ונושאה מתנה קערה אחת וסכין מונח בתוכה והיה נוטל את הסכין והתזיר לה הקערה:

דיסקרין. פי' הערוך קערה:
בלדר. מושל מחצר המלך:
וחמא כו'. וראה אותה סכין וחמדה ולקחה:
בפתי כו'. לפנות הערב חזר ר"ל והלך לשאול בשלומו של רבינו וראה אותו שוחק:
דחמית כו'. שראית אותו אצלי היום:
עמא דארעא גרסינן. פי' עם הארץ:
ה"ג מלתא טבא את אמרת כו':
את אמרת. תאמר אותו משמי בציבורא:

פסקה יג
זה משה ואהרן. מצינו במשה ותראהו את הילד וממנו נלמד לאהרן ויגד עליו ריעו:
יום אחד וגו' גרסי':
דוד ושלמה. גבי שלמה כתיב טוב ילד מסכן וגבי דוד נמי כתיב בן מי זה העלם וכן פי' רש"י:

פסקה יד
להוני. פי' רש"י והערוך בנחת:

פסקה טו
ולא הוה נסיב כו'. לא היה לוקח ארמאי עמו ללותו מבית המלך:
עד שמכר כו'. פי' רש"י לשחדן בדמים ועיין ברמב"ן:

פסקה טז
מי טבריא. כלומר כשם שאי אפשר לשער מי טבריא כך א"א לידע מספר נסכיו:
כל אותן השנים כו'. לפי גירסת הספר צ"ל חדשים אבל בילקוט לא גרס לעיל ובבית אל עשה ששה חדשים:

פרק עט

פסקה א
אין שית כו'. אם שש המה אני אוכל לעמוד בהם:
כפן. רעב כמו שדרשו על וירץ לקראתו שסבור ממון הוא טוען או על רדפו אחריו אמרו כן שנאמר לולי אלהי אבי וגו' כי אתה ריקם שלחתני:
מעשה ראובן. שלא היה בו ממשות של עון:
מעשה יהודה ותמר. למצוה ולפלטה גדולה היתה:

ולא ראה טפת קרי. שאמר לראובן אתה ראשית אוני:
ששים רבוא. שנאמר כי רב ונאמר וירבו ויעצמו והתם ס' רבוא היו והכי מוכח מגירסת הילקוט:
תבא לח. בכלח דרש נוטריקון תבא בך לחות וה"ג רש"י וילקוט בהדיא תבא בך לח:
בכולא. קרי ביה בכלא בחלוף הח' באל"ף כמשפט אותיות אחה"ע:

פסקה ב
ויכלו לך. דרך שאלה ותמיה:

פסקה ג
לא היה צדיק. איוב אבל יעקב איש תם מנעוריו כדמפרש ואזיל:
שני דרכיך. דרכיך תרתי משמע מדלא כתיב דרכך ומשני הדרכים הם אחד בלכתו ואחד בשובו כדמפרש ואזיל:

פסקה ד
שנמשך. על ידי קבלת הברכות בברחו מפני עשו:
עולימין ועולימתא. נערים ונערות ודרש אלומותיו עלומותיו בחילוף עי"ן באל"ף:

פסקה ה
נפש עמלה. בעמל התורה קמיירי קרא:

פסקה ו
הטליסין. חנויות היטליס כמו איטליס וכן פירש הערוך:
הוו טמירין כו'. היו נחבאים שמה מפני המלכות כדאיתא במדרש אסתר בפסוק גם ושתי ובפרק במה מדליקין ובמדרש קהלת פסוק חופר גומץ:
גרידא. פי' הערוך יבשים כלומר גרועים וכן פי' רש"י:
נפק כו'. ר"ש יצא לו על פתח המערה ראה צייד עופות אחד שעמד וצד עופות וכשהיה ר"ש שמע בת קול אומרת מן השמים דימוס פי' רש"י והערוך רחמים והצלה פסגה היה אותו עוף ניצול וברח לו וכשהיה שומע שבת קול אומרת ספקולא והוא לשון מיתה ועונש היה אותו עוף ניצוד ונלכד בפח הצייד ובמדרש קהלת ואסתר הגירסא נהפכת אבל בירושלמי בפרק ט' דמסכת שביעית גרס בהדיא בת קול אמרה דימוס ואשתיזב וכן בפרשת נשא פ"ז מוכח דספקולא הוא עונש מיתה אמר ר"ש צפור אינו ניצוד בלעדי גזירה מן השמים על אחת כמה וכמה נפש בן אדם לפיכך אלך לי אל מקומי ואם אינו נגזר מן השמים לא אמות ואם נגזר חס ושלום לא יועיל בריחותי:
נפק כו'. יצא ומצא שדברי הגזירה היו שקטים:

אתון כו'. באו ר"ש ובנו והרחיצו עצמן בבית המרחץ של בית מקוד שבטבריא פי' במי חמין של טבריא א"ל בנו לר"ש כל אלו הטובות עשתה לנו עיר טבריא ואין אנו מטהרין השווקים מן המתים ופי' רש"י שלא להטריח הכהנים להקיף ובפרק במה מדליקין איתא להההוא עובדא בסיגנון אחר:

שהיו עושין איטלסי. כן דרשו חז"ל בפ' במה מדליקין ויחן פני העיר וכן הוא לקמן במדרש קהלת בפסוק חופר גומץ ובפרק במה מדליקין פי' רש"י שנראה לו דדייק מויקן לשון תקנה:

איטלסין. חנויות:

ה"ג ומוכרין בזול עשו אטליס ומכרו בזול והכי איתא במדרש קהלת ובמדרש אסתר:

תורמסא. לפי שנודע לו ששוק טבריה היה בחזקת טהרה בימים קדמונים על ידי עדות שקיצץ בן זכאי משם תרמוסא תרומה כדאיתא בפרק במה מדליקין:

ושדי קצוצתיה גרסינן. פירוש והשליך הקציצות ובמדרש חזית לא גרס ליה:

ומקלק. השליך:

וכל אתרא כו'. וכל מקום שהיה שם מת קבור היה עולה וזה היה ע"י לחש שהיה לוחש ר"ש על התורמסין וכן פי' רש"י כאן ובפ' ב"מ:

ה"ג בילקוט ואינון מפקין ונפקין. פי' והם היו מוציאין אותו לקוברו בחוץ לעיר ורש"י גרס מדדין ונפקין ופירוש נושאין ומוציאין:

עומדת. במקומו ולא היה מת עולה תחתיו:

עד זמן כו'. כלומר לא זז מלעשות ככה עד שטהרו מכל וכל:

חמתיה כו'. ראה אותו כותי א' עם הארץ אמר וכי לא אלך לשחוק וללעוג בזה זקן היהודים:

ומדחך. מלעיג לשון חוכא וטלול':

אית דאמרי כו'. יש אומרים שנטל מת אחד משוק גרגינא שמוכרין שם עקלים לבית הבד ע"ע גרגי או הוא מין עשב וי"א שמוכרים שם שקים וקבר והחביא אותו בשוק של טבריה שהיה ר"ש מטהרו ולבקר הלך ואמר להם אל העם היהודים לא אמרתם שטיהר ר"ש מקום טבריא:

ה"ג רש"י ז"ל אתון חמון הדין כו'. פי' בואו וראו המת הזה:

לגביה. אצל ר"ש וא"ל לא טיהרת השוק פלוני ועל אותו שוק שטמן בו אותו מת אמר כן:

ואין אפיקית. ואם שאוציא לך מתים מאחריך מה תאמר:

גור. לשון משיכה והוצאה כלומר הוצא המת כאשר אמרת:

חמי ליה. הראה אותו כותי לר"ש את הקבר:

העליון. אותו כותי:
התחתון. המת הטמון:
וסליק. ר"ש עלה והיה עושה שבת בביתו והיה עובר לפני מגדל צבעים והיה שומע קול איש דנקאי:
ספרא. שאמר לבריות לא אמרתם שטיהר ר"ש את טבריה והלא אמרו שמצאו אחריו מת אחד אמר ר"ש יבא עלי כך וכך אם לא כו':
חוץ מזה כו'. חוץ ממקום זה וזה ועל אותן מקומות היית עמנו במנין שנטהרו:
בהדא בקעתא. בבקעה זו של מקום בית נטופ' וראה בן אדם עומד ולוקט ספיחי שביעית:
ה"ג במדרש קהלת ובפ"ט דמס' שביעית ר"ש אומר כל הספיחין מותרין חוץ כו' ועיין בתוספות בפ' מקום שנהגו:
חבירי. חכמים פליגי התם עלה ואוסרין:
וכן הוות ליה. כן היה לו שנשכו נחש:
בערב שבת כו'. ויחן דייק לשון מנוחה של שבת:

פסקה ז

ה"ג רש"י יעקב קנאו בשכם ועצמות יוסף נקברו בשכם כמו שנאמר ואת עצמות יוסף קברו בשכם:
שכחון כו'. שכחו תיבות מן התרגום ולא ידעו מה המה:
הכי גרסינן רש"י מן התרגום ואתון כו':
ואתון כו'. ובאו לסוחר ערבי ללמוד אותם משם שמעו קולו שאמר לחברו הרם זה יהבה עלי והבינו משם שיהבה הוא משוי:
שנאמר כו'. כלומר זהו שנאמר השלך על ה' יהבך לא היו יודעין מקודם מהו ועכשיו הבינו שהוא משוי והכי איתא בהדיא בפרק קמא דמסכת ראש השנה:
מעשה. לשון דריכה ורמיסה וכן פירש הרד"ק בספר מלאכי והם למדו פירושו מתוך דברי הערבי רק שהיה לעג לשון שאמר מכסה במקום מעסה:
אתון כו'. בואי ורחצי:
גלמודה כו'. כדמפרש ואזיל:
גלמודה נדה שהיתה רצונה לומר נדה ואמרה גלמודה ונמצאו למדין שגלמודה דקרא הוא נדה והוא בלשון נוטריקון גמולה דא מבעלה וכדאיתא בגמרא:
ה"ג רש"י ז"ל שנאמר ואני שכולה וגלמודה:
אומרת. רצתה לומר השאילני לי מבנייך ופירושו מכבדת כך פי' הערוך ואמרה מטאטיך וש"מ דמטאטא דקרא היינו מכבדת והכי איתא במסכת ראש השנה:

ה"ג רש"י אתון מעוררה כו'. פירוש הביא מקוננות להספידך ושמע מיניה דלויתן דקרא פי' קינה:

ה"ג השאלני לי כסיתיך. ופירושו מרגליתיך או כבש שלך וכן משמע בערוך דגרס קשיטיך. ועיין שוב שם שקשיטה פירושו מרגליות וכבשים ונמצאו למדים שקשיטה דקרא דכתיב ויתנו לו איש קשיטה אחת וכן קשיטה דכתוב כאן היינו או כבשים או מרגליות ומשום קשיטה דכתיב הכא אייתי כל הני מילי וכדמפרש ואזיל:

אונקיות. מין כלים ועיין בערוך:

טלאים כו'. קשיטה נוטריקון קדריש קו"ף אונקיות שי"ן סלעים הטי"ת טלאים:

קמיליא כו'. ורבי סימון גם הוא דרש קשיטה נוטריקון קמילייא מצאתי בלשון לטין הוא מין כלי ובפי' רש"י מצאתי פירושו מאה אלפים:

טריון. פי' רש"י שם מטבע על שם טריינוס:

חליות. חתיכות קטנות מזהב או אבנים טובות:

ודייקניתא. מצאתי פירושו אבנים טובות וכן פי' רש"י:

על האונה גרסינן. ופירושו שטר מכירה:

יו"ד ה"א. שנשארו במלת קשיטה:

פסקה ח

ואני אלוה. אלהי ישראל דרש כאלו אמר אני ישראל גם אנכי נקרא אלוה ועיין מזה בספר עבודת הקודש סוף פרק י"ח מחלק העבודה וברקנ"ט פרשה זו:

הה"ד ותצא וגו'. לפיכך סמך לו ותצא דינה וגו':

פרק פ

פסקה א

בכנישתא דמעון. בבית הכנסת של מעון והוא שם מקום בטבריה הכי איתא בירושלמי פרק כהן גדול ועל שם כך נקרא יוסף מעונא:

על אילון כו'. ענו אלו של בית הנשיא הוא התלונה שהם לקחו הכל ובילקוט יחזקאל גרס אילין דבי נשיא נסבו כו':

כי לכם המשפט גרסינן. פי' שלכם היה להזהיר העם על זה ואתם פרצתם הגדר וה"ג בירושלמי לא לכם אמרתי וזה יהיה וגו':

לפיכך לכם כו'. משפט דרש לשון עונש כד"א כן משפטיך אתה חרצת ובירושלמי גרסינן ד"א כי לכם עתיד אני לישב עליכם בדין ולפסקן ולאבדן מן העולם:

נהפכת גרסינן. ר' היה נשיא לפיכך כעס:

בפתי כו'. לפנות הערב עלה ר"ל ושאל בשלומו של רבי והיה מפייסו על יוסי מעונאה:
מומסין. פירושו מצאתי באב"א שהיא כסוי עשוי בצורת פרצוף אדם משונה שנקרא בלשון לע"ז מומוס ועיין דוגמתו בפתיחה דאיכה רבה בפתיחה ישיחו בי יושבי שער כו':
בתי טרטייאות כו'. מקומות ששוחקין שם מיני שחוק והיתול:
מלה דאורייתא כו'. דבר מן התורה ואתה כועס עליו:
ואולפן קבל. פי' רש"י ולימודו קבלה בידו שהיה סבור שמעצמו דרש כן:
ואי שאילנא כו'. ואם אשאילנו דברי תורה ידע להשיב:
יסק. יעלה:
וסליק כו'. ועלה רבי יוסי מעונאה אצל רבי:
הכא אמרי כו'. כן אמרו המושלים לפי הגנה כן הגנן שעובד אותו וגם דבריו אלו היה דברי קינטור כלפי ר' וע"כ א"ל ר"ל עד עתה לא סיימתי עדיין לפייסו על האחד ואתה מביא לנו אחרת:
ואתה מייתי גרסינן. וכן הוא בילקוט יחזקאל:
לית תורתא ענישא גרסינן בערוך פירשו נוגחת ורש"י גרס נגישה ופי' גם בו נגחנית כלומר אין אנו יודעין בפרה שהיא נגחנית עד שרואין בתה נוגחת:
לית איתתא כו'. אין האשה מזנה שאין בתה תהא גם היא זונה:
ה"ג ותצא לאה לקראתו:

פסקה ב

ה"ג בילקוט סדר זה ובהושע כשם שהלסטים כו'. עד לשכם חבר כהנים כשם כו'. עד בשכם דרך ירצחו וגירסת הספר יש לישבו ודוק:
מדרך ירצחו כו'. פי' רש"י מן הדין רצחו לשכם כי זמה עשו כמה דאת אמר הכזונה יעשה וגו':

פסקה ד

היא נסבת גרסינן ועיין לעיל סוף פרשה ע"ו ופרשה נ"ז:

פסקה ה

התבונן. ויבן דרש לשון תבונה מדלא כתיב ויבנה וכן בכל מקום דכתיב ויבן דרש הכי ועיין לעיל פרשה י"ח:
מייתה לה מן הכא. פי' רש"י על אותו עון שקרא עצמו אלוה אירע לו זה וכדאיתא לעיל סוף פרשה ע"ט בשם ר"ל:
שגלה בה דרועא. י"ל נתגלה בה זרוע שלה וזהו וירא ובילקוט לא גרס ליה:

פסקה ו

ארבע כתובים כו'. במסכת יומא בפ' הוציאו לו ובירושלמי בפרק אין מעמידין גרס חמשה פסוקים והוסיף מחר צא והלחם בעמלק מחר או מחר אנכי נצב והיום אין אתה צריך לתפלתי ותלחם היום מיד וכן הביא בעקידה בפרשה זו בשם מדרש חזית והוא בפסוק ישקני וכן הביא הילקוט בפרשת בראשית וכן ראוי להגיה פה:

שאת. אם תטיב שאת והוא לשון סליחה או שאת אי לא תטיב והוא לשון נשיאת עון: ארור אפם כי עז או עקרו שור ארור כלומר שור של שכם שהוא מארור כנען כן פי' רש"י בפ' הוציאו לו ועיין שם בתוספות:

וקם. הנך שוכב עם אבותיך וקם לתחיית המתים או וקם העם הזה וזנה:

משוקדים. ובמנורה ארבעים גביעים משוקדים או משוקדים כפתוריה ופרחיה: הכי גרסינן כשמעם ויתעצבו האנשים וכן לא יעשה אפי':

פסקה ז

ה"ג כל הגוים וגו' וסיפיה דקרא כי תהיו ארץ חפץ וכן הוא בהדיא בשוחר טוב מזמור כ"ב:

עאכ"ו כו'. שתרצה לי:

הם אמרו גרסינן:

פרנון. פירש"י והרמב"ן מוהר:

ה"ג ברמב"ן פרא פורנן. ופי' בו נכסי מלוג בלשון ירושלמי:

פסקה ח

רמיות דברים כו'. כלומר אם נפשך לומר שבני יעקב עשו שלא כדין וברמיה כדכתיב במרמה לפי' רוח הקודש כו'. ובמרמה פירושו כתרגומו בחוכמתא וכד"א כל ערום יעשה בדעת ואם אין חכמה אין דעת ודייק מדכתיב ויענו אשר טמא ואם דברי בני יעקב הוא היאך ענו אשר טמא וכי שאל אותם אם טמא אחותם אם לא שענו אותו אשר טמא וגו':

סברון למחפת כו'. כלומר חשבו לתת אותם בבית יד שלהם כלומר לשלוט בהם כרצונם והם נתנו בבית ידם של בני יעקב הם אמרו מקניהם וקנינם הלא לנו הוא ובני יעקב באו על העיר בטח וגו' ועיין דוגמתו לעיל פרשה ע"ה ורש"י גרס למקפח ואתקפחו והוא לשון גזלה ונצוח:

חד מנהון. אחד מבני העיר היה בא לעיר מן השדה ושמו מגבאי והיה טוען עליו משאו והיו בני העיר אומרין לו בא והמול עצמך וספרו לו מעשה שכם ואמר הוא שכם נשא אשה ומגבאי יקטע ויכרות ערלתו:

פסקה ט

מרחיצין את הקטן. משמע כל גופו:

ה"ג בירושלמי בפ' ר"א דמילה ובפי' רש"י דבי רבי תני מרחיצין את המילה פי' המילה לבדה ולא כל הגוף:

בכל שעה. אף בשבת:

תני מתניתך. כלומר יפה שנית שבוודאי מרחיצין אותו אף בשבת:

ה"ג וא"ת מרחיצין את המילה ומ"ש כו'. וכך מצאתי בהדיא בירושלמי ובפי' רש"י:

מ"ש היא מכת קטן. ולמה לי לתנא למיתני מרחיצין את מכת מילתו:

שקועין. פי' רש"י וז"ל כל תיקונין ועיקר תיבה זו תמצא אותה על עיקרה בתלמוד ירושלמי במס' שבת עכ"ל ומצאתי בירושלמי שגרס כל שלוקים כלומר כל מיני רפואות שאתם שולקים ומתקנין:

חייתא. המילדות שעוסקין בתיקון הולד ורפואתו:

ה"ג בירושלמי שאתון עבדין בחולא כו'. פי' שאתם עושין בחול עשו גם כן ביום השלישי שחל להיות בשבת:

מפני הסכנה. בירושלמי יליף ליה מדכתיב ביום השלישי בהיותם כואבים כואב אינו אומר אלא כואבים בשעה שכל אבריהם כאובים עליהם עכ"ל הירושלמי:

נעשה לי חמין. בניחותא וכדמסיק ואזיל:

אלונתית. בגד שמסתפקין בו אחר הרחיצה:

פסקה י

וכי אחות שניהם בלבד היתה שנתנו אלו נפשם גרסינן:

אחות שניהם. של משה ואהרן:

על אומתה. שמסרה עצמה לזנות ולהריגה בשביל להחטיא את ישראל שלא יבואו על אומתה:

בן שלשה עשר. שאז נקרא איש חשוב למצות:

כחו. משמע כחו וגבורתו ממש וכדמפרש ואזיל:

ועמד לו גרסינן:

על אחיך וגו' גרסי'. וסיפיה דקרא בחרבי ובקשתי:

ואת שכם בנו וגו' גרסינן. ודייק מדכתיב כאן לפי חרב והתם כתיב בחרבי ובילקוט לא גרס ליה:

פסקה יא

גוררין בה. היו גוררין אותה בעל כרחה ודייק מדכתיב ויקחו וגו' והל"ל ותצא דינה מבית שכם שמע מיניה שלקחו אותה שלא בטובתה:

ואני אנה וגו'. לישנא דקרא נקט גבי תמר אחות אבשלום:

נוטלה. נושא אותה לאשה וקודם מתן תורה הותרו אח ואחות:

וקברה בארץ כנען. כי שם מתה וזולתה לא מת אחד מבני יעקב בארץ כנען ועל שם כך נקרא הכנענית:

פסקה יב

אשר תפרה כו'. והם היו יודעין זה ולא היו משגיחים על העתיד לבא:

ה"ג בפי' רש"י ובילקוט א"ר יהודה בר סימון אמרו עכורה היתה החבית וצללנו אותה ששאר כל האומות ישמעו ויראו ולא יזידון עוד לנהוג בנו מנהג הפקר וכדמפרש ואזיל:

פרק פא

פסקה א

בלועו. בבית בליעתו כן פי' הרד"ק:

ואין הקדש כו'. כלומר כשם שיקולל אם מועל בהקדש ממש כך יקולל הנהנה מישראל:

איחר. עכב כד"א לא תאחר לשלמו:

ה"ג נתבקרה פנקסו תדע לך שכן יעקב אבינו על ידי שאיחר נדרו נתבקרה פנקסו שנאמר ויאמר וגו' ועיין בילקוט משלי:

פסקה ב

עלה בית אל וגו' גרסי'. ודייק מסיפיה דקרא ועשה שם מזבח וגו':

ניזדממו כו'. שאומרים עליך דברי סרה שאינו מלשון עדים שהוזמו אל תבהל להשיב ולהתקוטט עם מוציא הדבה בדברי ריב ומצה שעכשיו אף אם אחד יודע בו לא ידעו ב' ואח"כ יתגלה לכל ולא ישקט במהרה:

מי גרם לך להתנבל. שתתבייש בד"ת שלא תדע להשיב אמרי אמת על ידי שנשאת והגבהת עצמך וכהאי דמסיק ואזיל:

סימוניא. שם מקום:

מקרא. לומד אותנו מקרא:

ושונה. לומד אותנו משנה ובירושלמי פ' החולץ הגירסא קצת נשתנת:

רקקה דם. היבמה שחלצה וירקה לפני היבם:

בר אולפן. בן הלכות:

רשום. משמע רשימה בעלמא שאינו אמת וכתיב אחריו אמת ובתנחומא פ' זו גרס וכי יש דבר שקר בתורה שהוא אומר אמת:

מה עבדין לך. מה עשו לך שחזרת לבא הנה:

ומהו חותמו כו'. כל זה אינו בירוש' ולא בילקוט וגם ריב"ן חביב מביא מאמר זה בס' עין יעקב ול"ג ליה:

ה"ג חותמו של הקב"ה רבינו כו':

מהו אמת. מהו הרמז של אמת להיות חותמו של הקב"ה:

וטפת רוחי. וצפה רוחי כלומר נתגאה רוחי עלי:

וטפת. לשון הצפה כתוב בפ' ויצא דלמא תטיף בירא ולא טפת:

נוח לך גרסינן:

מה ידך כו'. אם זמות וחשבת לנדור נדר יד לפה מה ידך כו':

יהא נדרך קודם לפיך. פי' רש"י שתפריש ואח"כ תנדור כדי שלא תבא לידי איחור:

בשעת עקתא כו'. פי' רש"י אמר כך אמר הקב"ה ליעקב בעת צרה נדרת ובעת הרווחה והצלה שטף ועבר מדעתך לשלמו:

מהולתך גרסי':

מהולתך חרשא כו'. פי' רש"י אם הנפה שלך חרשה מלהשמיע קולה הקיש והכה עליה ותשמיע קולה לנפות בה קמח כך יעקב שתק ושכח את נדרו והקיש הקב"ה עליו לעורר אותו לשלמו ובכל הספרים גרס טרשא ופי' הערוך טרשא כמו חרשא ועיין ערך טרש:

הרי אתה כעשו. דאל"כ מה לו להזכיר זכר עשו שאמר בברחך מפני עשו אחיך:

פסקה ג

לים המלח. והקשו עליה טובא בפ' כל הצלמים אבל ביעקב כתיב ויטמן אותם:

כל כסות. דייק מדכתיב והחליפו שמלותיכם משמע ליה שהיו נתכסות על אלהי הנכר ומצאתי בפירוש רש"י כל אלהי נכר כתיב כל לאתוי אף הכסות:

פלטנוס. הערוך פי' הר ורש"י פי' פלאטין פאליש בלע"ז:

שמראי. אדם אחד מהשמרונים:

מסיק מצלי כו'. לעלות ולהתפלל בתוך ירושלים א"ל וכי לא טוב לך להתפלל בהר המבורך הזה ולא בזאת האשפה וברכת ההר ע"ל פ' ל"ב ויתבאר לך:

ה"ג קלקלתא:

א"ל אומר כו'. רבי ישמעאל אמר לאותו שמראי אומר לכם כו':

ויטמון אותם וגו'. ובאותו הר היו עומדין ומדברין בו:

אמרין כו'. השמראים אמרו זה לזה מאחר שזה יודע שע"ז טמונה בודאי ילך בלילה ויקחנו ונתייעצו להרוג את ר' ישמעאל וכמו שפירש המבאר בפנים ועמד רבי ישמעאל בלילה וברח ובירושלמי דמסכת ע"ז גרסינן שמע קלון אמרין נקרון ונבדר לאילין כובייא ידע דאינון בעי למקטליניה וקרץ ונפק ליה עכ"ל. פי' שמע קולם שהיו אומרים נשכים ונפזר אותם קוצים והבין שרצו להרגו והשכים ויצא לו:

פסקה ד

ה"ג ולא הניח להם הקב"ה חד דכתיב ויסעו וגו' וה"ג רש"י ז"ל:

ה"ג לאכול בעם שלישית בימי יהושע א"ר אלעזר בקש וכו':

זולתי את חצור. פירש"י לפי שנתכנסו שם והאי דחשב יהונתן שנית והל"ל יהושע שנית משום דדמי טפי להיא דיעקב דגבי יעקב כתיב חתת אלהים והתם כתיב חרדת אלהים:

הרטיב כו'. מאמר זה תמצא לעיל פרשה ס"ט:

פרק פב

פסקה ב

נקי כפים. עיין בילקוט תלים ויתבאר לך היטב:

ה"ג ה' צבאות אלהי ישראל עוד כו' ודריש מדכתיב אצל הברכה אלהי ישראל ישראל סבא ושמע מיניה שנתברך ברכה מיוחדת מה' ואיזה זו הה"ד וירא אלהים אל יעקב וגו' ויברך אותו:

כתיב ברכת ה' היא תעשיר. לא ידעתי ליישבו יפה והאב"א טרח לישבו ועלה לו בדוחק:

הכי גרס רש"י ז"ל ובילקוט נטען ברכה וירא אלהים אל יעקב וגו' רבי ברכי' הפתח ותגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור על שני דרכיך בבואו לבית חמיו נטען ברכות ובצאתו מבית חמיו נטען ברכות:

מקים כו'. משמקים דבר עבדו כו' נתבאר לעיל פרשה ע"ח:

ידבר עמנו. הרי שגם הוא יעמוד שם:

פסקה ג

מה ראשונה ע"י מלאך. האב"א פי' על יציאה ראשונה מבית אביו ועוד פעם אחרת בפ' ויגש:

פסקה ד

ורבה וגו' גרסינן וסיפיה גוי וקהל גוים יהיה ממך ומלכים מחלציך יצאו:

הייתי אומר. כך אמר יעקב וכן פי' רש"י ובכל הנוסחאות גרס לקמן מחלציו משמע דלא דברי יעקב הם:

מבחוץ. כלומר כבר נולד וכן שמעון וכל השבטים א"כ על מה אמר לי גוי וקהל גוים ודברים אלו דבר בשעה שברך ליוסף ככתוב ריש פ' ויחי:

יצא מחלצי גרסינן ולפי' רש"י:

גוי זה בנימין. כיון שעדיין לא נולד בשרו עליו שהכל הולך אחר החתום:

זה אפרים ומנשה. גוים תרתי משמע ועי' במהר"ר אליהו מזרחי:

ירבעם ויהוא. פי' רש"י אחד מאפרים ואחד ממנשה:

והוא חלק על מלכות בית דוד. שהמליך איש בשת בן שאול:

מה ראה לרחק ולקרב גרסי' שבתחלה רחקו ונדו אותם לבל יתן אחד מהם בתו לבני בנימין ואח"כ קרבו אותם והתירו הנדר:

כראובן ושמעון וגו'. משמע אלו שנים יהיו כראובן ושמעון ולא בנימין ומפני שעל שלשה אלו נאמרה הנבואה דייק הכי ומצאתי בפי' רש"י וזה לשונו אפרים ומנשה יהיה בכלל י"ב שבטים והיה להם להוציא שנים זה לוי שיצא לעבודת המשכן ובנימין שנידוהו ולפיכך רחקוהו ואמרו איש ממנו לא יתן בתו לבנימין עד כאן לשונו והקשה האב"א ז"ל ואיני מבין דבריו שהרי אחד מהם נמנה על שבט יוסף והאחר משלים במקום בנימין ואם נוציא שנים נמצא מנין שנים עשר שבטים חסר ע"כ לשונו. ואינו קושיא שכן השיב ג"כ רבי מאיר לאותו כותי שארבע עשר שבטים הם כדלעיל פרשה ע' ולפי דבריו לא יהיו אלא שלשה עשר אלא יעקב דבר על אותה שעה שעמד בו שעדיין יוסף בנו חי וא"כ אף אם נוציא לוי לעבודת המקום וגם בנימין איננו ישארו י"ב שלמים ומ"מ חזרו וקרבוהו לפי שבאותה שעה יוסף איננו חי וכדמפרש ואזיל:

יהיה ממך. משמע שממך יהיה עוד גוי אחד בארץ וזה נאמר על בנימין ועדיין לא נולד בעת ההיא ולכן הוכרחו להתיר הנדר ומה שאמר אפרים ומנשה כראובן ושמעון לא להוציא בנימין לגמרי קאתו אלא שיקראו שניהם שבטים חלוקים כראובן ושמעון ולא יהיו שניהם נכללים לשבט אחד ועיין מזה סוף פתיחתא דאיכה רבה ובילקוט שופטים:

פסקה ה

מה קהל עמים מקריבים כו'. פירש רש"י הגוים מקריבים כו' וכן עשה אליהו:

שמשעה כו'. דאל"כ אשר היה דבר ה' וגו' ל"ל:

נאמר לו גוי כו'. וכדדרש רבי יוחנן על הקרבת איסור במות:

מייתי ליה גרסי':

בשם דן וגו'. עד גוי וקהל גוים משמע שיצא ממנו גוי שיעבדו ע"ז בקהל הגוים וכן פי' רש"י שבדן הקימו פסל מיכה:

משיעשו בניך כעמים. שיקריבו בבמה בשעת איסור במות להר של זבולון יהיו נקראים ושם יזבחו זבחי איסור במות:

אין כתיב. אע"פ שהוא בשעת איסור במות אמר זבחי צדק:

אלא גוי כו'. כתב האב"א כלומר היתר איסור הבמות לאליהו למדנו מפסוק עמים הר יקראו להר של זבולון שהוא הר הכרמל ופסוק גוי וקהל גוים אתא לחייב על כל שבט כו' כדאיתא בפ"ק דהוריות:

פסקה ו

כמלא פי הפך. לעיל פרשה ס"ט איתא ששפע לו מן השמים כמלא פי הפך ואולי הספר חסר כאן:

פסקה ז

והבר. הדגן היה מצוי מפני שהארץ חלולה להוציא פירותיה וכברת דרש נוטריקון לשון כברה ולשון בר:

אשת פנחס. בן עלי הכהן:

שפעת. שצעקה:

פסקה ח

שינו עטיפתם. עטיפת כסותם שלא יכירום שהם יהודים:

סרדיוט. ממונה מבית המלך והכיר אותם שהם יהודים:

תנו נפשכם. ולמה שניתם כסותכם למה אתם נהרגים. למה לא תשמדו עצמכם:

אלא שאין דרכן כו'. ואם לא נשנה כסות שלנו הרי הכל יכירו אותנו וזהו איבוד לדעת:

אנטידיקוס. פירש רש"י והערוך בעל דין לשון רומי ולכן עומד כבעל דין לפני הדיין:

ומבירן. הניח אותה בור כד"א אם אוביר ולא אעביד ועיין בויקרא רבה פ"ג ובקהלת בפסוק מלא כף נחת:

עד יום מותו. אדמתו דרש עד מותו:

וממסמסין. לשון נענוע ומשמוש כלומר משדלין אותה בדברים טובים כדי להשיב נפשה:

תאומתו גרסי':

כההיא כו'. כלומר ומקרא יתיישב כההיא דאמר אבא כו':

שתאומה יתירה נולדה עם בנימין. ולפיכך כתיב כי גם זה גם לרבוי אתא:

פסקה ט

בר צערי כו'. פירש רש"י בנימין בן זעף תהי נא ידך על איש ימינך מוזעף לך ועיין עוד ברמב"ן בפרשה זו:

סמוך למיתה כו'. שכל עוד שאינו נקבר לא ינוח כמו שאמרו חז"ל המדחה מטתו הרי זה משובח:

ה"ג א"ר ינאי לרבי יונתן אסוף כו':

חרפתי. שאנכי לא אדע להשיבו:

הכי אמר בלכתך כו'. פי' כלומר עכשיו שאתה מדבר עמי הם בקבורת רחל וכשתפגע בהם תמצאם בצלצח בגבול בנימין וכן פי' רש"י ורד"ק בספר שמואל וזה לשון מדרש שמואל למחר הן באין מקבורת רחל את הולך והן באין ואת מוצא אותן בגבול בנימין בצלצח:

ואית דאמרי כו'. עכשיו בעת הדיבור היו בגבול בנימין ובעת המציאה היו בקבורת רחל והאי לישנא בתרא דווקא:

הוו דכתיב גרסינן:

פסקה י

תנן התם. בפרק ב' במסכת שקלים:

הכי גרסינן יבנה לו נפש על קברו. נפש פירש הערוך בנין כעין שבונין על הקבר ובלשון מקרא שמו ציון:

למדנו כו'. ונראה שזהו המצבה שהציב יעקב על קברה כלומר זכרון עולם שנקראו ישראל על שמה והאב"א מישבו בדרך אחר:

מה ראה כו'. עיין בפי' רש"י בחומש:

פסקה יא

קשה היא כו'. שאע"פ שחטא ראובן כללו ביחוד שאר שבטים וכן פירש רש"י:

ה"ג בני ראובן בכור ישראל וגו' ופסוק הוא בד"ה סימן ה' וסיפיה דקרא ובחללו יצועי אביו נתנה הבכורה ליוסף ולא להתייחס לבכורה:

לא לראובן להתייחס כו'. והאי דכתיב ולא להחייחס חוזר על ראובן כלומר לענין זה נטלה ממנו הבכורה שלא להתייחס על הבכורה ואוחרנא אמר שחזר על יוסף שלזה נתנה לו הבכורה לנחלה ולא להתייחס ובפירוש רש"י ראיתי דמאן דאמר לא לראובן להתייחס דרש כאלו כתוב ולו להחייחס בוי"ו פירוש לו ליוסף להתייחס ולא לראובן אבל בספרים שלנו כתוב ולא באל"ף וכן הוא במסורת:

בכור לעיבור. שלאה אמו לא נתעברה מקודם לזה וכן ללידה ולא אירע לו כמו שאירע ליעקב שהיה בכור לעיבור ולא ללידה:
בכור לבכורה. שלא נכתב בכתוב בכור פלוני עד ראובן כד"א בכור ישראל ראובן ומה שכתב אנכי עשו בכורך אני בנך בכורך הם דברי עצמו ולא שהכתוב קוראו בכור:
לנחלה. ליטול פי שנים בנכסי יעקב וליטול חלק ראשון בארץ:
לעבודה. להקריב קרבנות שהעבודה היתה בבכורות עד שחטאו בעגל ואולי שכל הקרבנות שהקריב יעקב הוא היה מקריב:
לתשובה. ששב בתשובה על חטא בלהה כדאמרינן בכמה דוכתין והביאו הילקוט ריש הושע בשם פסיקתא תחלת דבר ה' בהושע הושע מראובן היה ועיין בילקוט ריש הושע:

פסקה יב

איך נחפשו עשו. פסוק הוא בעובדיה סימן א' ולפי גירסא זאת גרסינן בתר הכי למה נבעו מצפוניו והוא סיפיה דקרא בעובדיה וגירסת הילקוט הה"ד כי אני חשפתי את עשו ופסוק הוא בירמיה מ"ט ולפי זה גרס שפיר בתר הכי גליתי את מסתורין ואתי שפיר טפי הא דקאמר בתר הכי קליפתא בצליא כקליפת בצליא שנחשף ונגלה קליפה אחר קליפה עד ערמומיותה:
שלשה. עי' בפי' רש"י בחומש:
ארבעה. הוסיף קרח כדמפרש ואזיל ועיין מזה פרק יש נוחלין:

פסקה יג

לימינו. להיישיר לדרך המוסר להקדים הזכרים לנקבות ועשו היה בהול על הנקבות ונואף אשה חסר לב:
שטר חוב. לומר אין לי חלק בארץ ולא בפירעון החוב כי גר יהיה זרעך כמו שפי' רש"י בסדר זה:
הבושה. שמכר את הבכורה:

פסקה יד

להנשא לו. לעשו לפי שהיה מזרע אברהם נתאוה להדבק בו:

פסקה טו

תרי נינהו כו'. פי' האב"א בתמיה הלא כתוב הוא ענה עכ"ל ועיין בפרק י"נ ובפ' מקום שנהגו די"ל בניחותא ועי' מזה בירושלמי דברכות בפ' אלו דברים:
עלו במחשבה להבראות. בע"ש ולא נבראו עד מוצאי שבת ע"י אדם כדאיתא בפרק מקום שנהגו:

המיונס. פי' רש"י מין חיה:
המיסי. לשון חציה וחלוקה כלומר חצי סוס וחמור כד"א הרמונים משימסו ועיין בפרשת שלח בפסוק אחינו המסו:
הוה מפקיד כו'. היה מצוה לאותן הממונים על בית הנשיא שיהו קונין מאותן שאזניהם קטנות ועי' ריש פ' אותו ואת בנו:
הביא חכינא גרסינן:
חכינא. נחש:
חררון. פי' רש"י צב:
האש. מניין שלא נברא בששת ימי בראשית:
שלשים וששה כו'. ע"ל פרשה י"א ופרשה י"ב:
אך חושך וגו'. לעיל פרשה י"א וי"ב הגירסא יותר נכונה ועיין שם:

פרק פג

פסקה א

הוגנין. פי' רש"י אותו ברזל שקורין אנק"ר כמו אוגנין בפ' המוכר את הספינה וקודם זה כתיב ארז מלבנון לקחו לעשות תורן עליך הרי התורן מלבנון והמשוט מבשן כך אומות העולם הם ממקום זה ובוררים להם מלך ממקום אחר:

פסקה ב

הכי גרסינן שלא עמד מלך בישראל אבל משמלך מלך בישראל נצב וגו'. ונתבאר היטב בפי' רש"י בחומש ובדברי הימים:
וערבב כו'. בילקוט לא גרס ליה:
אויל. אויל מרודך:

פסקה ג

ה"ג וימת בלע אמר רבי אבהו כו':
שהיה לו דין עם אחד גרסי':
כלו מזונותיו. לאותו שהיה מדיין עם בן מלך:
ובאת בצרה כו'. פי' רש"י דכתיב וימלוך תחתיו יובב בן זרח מבצרה:

פסקה ד

מטיבי כו'. מתקנין היטב אלוהות:
טוריות. פי' רש"י היכלות ופלטריות ודרש מטרד לשון טוריות:

ואח"כ טורדין כו'. מהיטבאל דרש נוטריקון משהטיבו אותה לבעלה אל כלומר לא שהתה אצלו:

טורדין אותה. פרש"י בזנות:

ה"ג במזונותם מן דעתירין אמרין מהו דהבא. פירש רש"י בתחלה היו טרודים ואץ להעשיר ומשהעשירו אמרו מהו זהב מהו כסף:

עוד מלך אחר. אלוף עירם אחר מגדיאל:

לערום. לשון ערמה כלומר יבצרו צבורים למנחה לו ורש"י גרס לערות ופירש בו לגלות אוצרות מלשון ערות יסוד עד צואר [נ"א ארוה כל עוברי דרך]:

תיסווריות. אוצרות:

מצמתין. קבצו וצמצמו האוצרות:

עד שמלאן. פירש"י בעלילות בא על בני אדם ומלאן בשוחדות שהיו משחדין אותו:

פסקה ה

לזרותה. כד"א הנה הוא זורה הגורן:

פרק פד

פסקה א

קבוציך. דרש בזעקך לשון קבוץ כד"א ויזעק סיסרא וכן הרבה:

כנוסו כו'. שכנסו עצמן לתפלה שנאמר הצילני נא כן הוא בילקוט ישעיה בהדיא:

פסקה ב

ערק רשיעא ולא רדיפין ליה גרסינן. פי' בורח הרשע ואין רודף אותו:

אל ארץ וגו' גרסינן. ונתבאר לעיל פרשה פ"ב:

פסקה ג

גזור דיסיב כו'. כלומר משל למלך שגוזר על אחד שיקבל מאה מכות ויתנו לו מאה דינרין:

מגלבין. רצועות כלומר מכות ברצועה:

דין סכום כו'. כלומר מנין המכות מכוונים נגד מנין הדינרים אם יקבל המכות יקח הדינרין ואם לא יקבלם לא יקח כלום והמוכה לא יוכל לסובלם כולם או מת בתוכם ולפיכך לא יקח כלום ונשאר בלעג ובחרפה כענין זה אין כל בריה יכולה לקבל יסורים כפי תגמולו ונשאר בלעג ובחרפה על היסורים שקבל בחנם:

בשעה שהצדיקים כו'. דרש למסת כמו מסת נדבת ידך כלומר כשהם בשלוה ודי שלום באהליהם ילעג להם והשטן מקטרג עליהם כדמפרש ואזיל:

שטנו של יוסף. הענין של יוסף היה לו לשטן לטרדו ממנוחתו ודייק מדכתיב וישב יעקב:

פסקה ד

ה"ג שרי אשתו וגו'. ודייק סיפיה דקרא ואת הנפש אשר עשו וגו':

ר' חוניא משמע ליה אשר עשו עשייה ממש בגוף ונפש וזהו על ידי שמאכילם ומשקה אותם וכדמפרש ואזיל:

אלא ביתו וכו'. משמע ליה עבדיו ובני ביתו דאי בניו היה לו לומר אל בניו כמו שאומר בכל מקום ועוד אנשי קודש כמותם ח"ו שימצא בידם אלהי נכר. ורש"י פי' דדייק מדכתיב עמו גרים שגייר היה עמו:

ביצחק לא שמענו. מהכתוב שגייר גיורים:

מגורי. דייק מלשון גירות דאל"כ בארץ ישיבת אביו מבעי ליה:

פסקה ה

כלבים כו' וישב לו ביניהם. שאז מניחים אותו ובספרים אחרים גרסי' כת של שונאים וצ"ל שכיון שיושב הוא ביניהם בטוחים הם ממנו שלא יפרסם רשעתם או כיון שמראה עצמו שלבו שלם עמהם ומבקש אהבתם מניחים אותו:

פלטיא. רחוב גדול כמו סרטיא ופלטיא דמס' עירובין:

ה"ג פלטיא ופתח בנו זהבי כו':

זהבי. צורף הזהב:

גץ. ניצוץ כד"א בב"ק גץ היוצא מתוך הפטיש:

התולדות הללו היו ממתינות. הרי זה כמו ד"א:

ויהי כאשר ילדה וגו'. עיין בפירש"י בפרשת ויצא:

הים נקרע בזכות יוסף. פי' רש"י מים אלו מי הים מדסמיך ליה גאלת:

אף הירדן כו'. כמו שדרשו חז"ל הים ראה וינס בזכות וינס החוצה זה יוסף כדלקמן בפרשה פ"ז וסמיך ליה הירדן יסוב לאחור:

מאתים וחמשים ותשע. צ"ל דחשיב כפי מה שכתוב מיתת יצחק קודם ישיבת יעקב אע"ג שהיה י"ב שנה אחר מכירת יוסף כמו שהוכיח רש"י הרי ק"פ של חיי יצחק ובלידת יצחק היה אברהם בן ק' שנה וסבירא ליה שבשעה שא"ל ידוע תדע היה אברהם בן כ"א שנה הרי מאותו יום עד ישיבת יעקב היה מאתים שנה וחמשים ותשעה שנה ובסדר

עולם יש שהיה אברהם באותו פרק בן ע' שנה ולפי זה לא אדע לכוון החשבון והאב"א כתב שלא ידע מבוא לחשבון הזה כלל:
(אמר המגי"ה ואבא מורי הישיש מוהר"ר פנחס נשיא הלוים י"ץ יגע ומצא החשבון צדק על דרך הכתוב טרם אצרך בבטן וגו' ר"ל משנולד אברהם. ופי' שאמר לאברהם ר"ל על אברהם וכו' היו רנ"ט שנים כי בן ק' היה כשנולד יצחק. יצחק בן ס' כשנולד יעקב. ויעקב בן ס"ג כשנתברך. וי"ד שנים נטמן בבית עבר. וכ' שנים בבית לבן. וב' שנים איחר בדרך ס"ה רנ"ט שנים עד שנתיישב. או י"ל שפי' של ידוע תדע קאי מיום שהכיר את בוראו שהיה בן מ"ח שנים לדעת ר"י ור' חנינא וזה היה בעת הפלגה שאז נפרדו איש מעל אחיו ומעת שהכיר את בוראו התחיל הגרות כידוע. צא וחשוב משם עד שנולד יעקב קי"ב שנים וימי שני חיי יעקב קמ"ז שנים ס"ה רנ"ט שנים ולפי זה יהיה פי' עד שנתיישב יעקב בארץ עליונה ודוק ותמצא ששניהם כאחד טובים ועולים בקנה אחד):

פסקה ו

לא היה צריך קרא גרסינן:
נולד מהול. דכתיב איש תם ואמרו חז"ל שנולד מהול ועיין ברבי' בחיי:
מה זה בכור. שלקחה מעשו גם היה הראשון ביצירה:
אף זה בכור. לאמו גם נתנה לו בכורת ראובן:
נתקשה אמו. דכתיב ויתרוצצו הבנים בקרבה:
נשטם גרסינן ועיין בפרשת נשא פרשה י"ד:
זה נגנב שתי פעמים כו'. יעקב כתיב גנובתי יום וגנובתי לילה ופי' נגנבתי אנכי בעצמי ועיין בסוף סדר זה ובפ' נשא וביוסף כתיב כי גנוב גנבתי:
מחוצה לארץ גרסינן:
זה ליווהו מלאכים. שנאמר והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו ופי' רבותינו שמלאכי א"י ליווהו ע"כ ועלו ומלאכי חוץ לארץ ירדו ללוותו לחוץ לארץ:
וזה ליווהו. דכתיב וישאלהו איש וכדלקמן:
זה נתגדל כו'. שנאמר וארא בחלומי והנה העתודים וגו'. או במראה הסולם שהובטח מפי ה' שנא' הנה אנכי עמך ושמרתיך וגו':
בית חמיו גרסינן. בית לבן שנאמר נחשתי ויברכני ה' וגו':
וזה כו'. בית פוטיפר שנא' ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף:
זה כלה הרעב. כשירד יעקב למצרים פסק הרעב וכדפי' רש"י שם:
וזה כלה כו'. שקבץ כל אוכל וכלכלם:

משביע ומצוה. על הקבורה שנאמר השבע לי וישבעלו וכתיב בסוף הפרשה ויצו אותם ויאמר אליהם אני נאסף אל עמי וגו':

וזה משביע. שנאמר וישבע יוסף את בני ישראל:

וזה מצווה. שנאמר ויצו יוסף את עבדיו:

וזה העלו עצמותיו. שנאמר את עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם:

פסקה ז

ממשמש בעיניו. תמיד היה ממשמש בהם כדי ליפותן:

מתלה בעיקבו. כלומר הולך בנחת ובגיאות והעקב נדמית תלוי למעלה בהליכתו:

חשודים בניך כו'. דייק מדלקה בשלשתן וכדמפרש ואזיל ועיין ענין מאמר זה בביאורי מהר"ר אליהו מזרחי בסדר זה:

וקורים להם כו'. בירושלמי בפ"ק דמס' פאה גרס ונוהגים בהם כעבדים:

פלס ומאזני וגו'. לשלם מדה כנגד מדה ובמשקל:

הקלקלה. שהם מקולקלים ומסורים ביד יצרם שמכרו אחיהם:

אינם אלא גרסינן:

וישחטו. דאל"כ למה לי לכתבו:

לעבד נמכר יוסף. למה לי שכבר אנו יודעין שנמכר אלא להגיד שנעשה מדה כנגד מדה:

ותשא אשת אדוניו. דאל"כ למה אנה האלהים לידו תקלה זו:

פסקה ח

אהב את יוסף וגו' גרסינן:

זיו איקונין. נוטריקון של זקונים ופי' תמונת מראית פניו:

שכל הלכות כו'. דרש זקונים לשון זקן שפירושו בכל מקום זה שקנה חכמה כדאיתא בפרק קמא דקידושין:

הכי גרסינן צריך אדם שלא לשנות. פי' כל אדם צריך לנהוג כן שלא לשנות כו':

וישנאו אותו. ונתגלגל הדבר שירדו אבותינו למצרים כדאיתא בפרק קמא דשבת:

עד פס ידו. עד כף ידו כשהיד תלויה למטה:

שהפיסו. שהטילו גורל עליה והוא ידוע בלשון רז"ל:

הכי גרסינן לכו וראו מפעלות. ופסוק זה נדרש על מכירת יוסף א"ר יהושע בן קרחה בשעה שאתה עושה נוראות לי בעלילה באת עלי אפשר שבשביל לשון של ארגמן ירדו אבותינו למצרים אלא לקיים גזירת כי גר יהיה זרעך ותלה העלילה בהם הוי נורא עלילה על בני אדם עכ"ל ודרש ר"א ב"ע שתחלת העלילה לא היתה על כתונת הפסים אלא

שצפו ברוח הקודש שעתיד שיקרע הים לפניו כמו שדרשו הים ראה וינוס בזכות וינס החוצה ועל זה נתקנאו בו וזהו נורא עלילה הפך ים ליבשה כלומר זה היה תחלת העלילה ודרש פסים לשון חלוקה שנחלק הים לגזרים כן פי' הערוך ועי"ל דרש פסים נוטריקון פס ים פי' חלוק הים:

פסקה ט

מכל אחיו וגו' גרסי':

להלן. גבי מעשה אמנון ותמר כתיב ולא דבר וגו':

די בליביה כו'. מה שהיה בלבו עליו היה נשאר בלבו ולא הוציא בפיו מאומה ואולי אמנון היה סובר שלבו שלם עמו אבל כאן כתיב ולא יכלו דברו לשלום מכלל שדברו עמו דברי ריב ומצה ולא גנבו את דעתו:

מה דבלבהון כו'. השנאה שהיא בלבם לא היו כובשים אותה והיו מוציאים אותה בפיהם:

פסקה י

אמר כך עתידים כו'. דאם לא כן שמעו נא למה לו ידבר הוא דבריו לפניהם והם ישמעו בעל כרחם ואולי צריך להיות אמר הקדוש ב"ה כך כו' וכדלקמן על ויגער בו:

אלילים אלמים. אלומתי דריש נוטריקון לשון אלילים ולשון אלמים כד"א פה להם ולא ידברו:

ירבעם. משבט יוסף היה וזהו והנה קמה אלומתי:

ירבעם ולאמר גרסינן:

להעלים. מאלמים דרש לשון העלמה בחילוף עי"ן באל"ף וכן מצאתי בפירוש רש"י:

שתיקותא דאימא. שתיקה ששקקה אמי רחל בשעה שהכניסו לאה ליעקב וזהו והנה קמה אלומתי:

נראה דהכי גרסינן אלומתי נצבה וגם נצבה תסובינה והנה תסובינה אלומותיכם ותשתחוין וגו' והכי מוכח בילקוט ופירוש היה יכול לכתוב נצבה וכתב גם נצבה וכן היה יכול לכתוב תסובינה וכתב והנה תסובינה לרבויי אתו והרי הם ארבעה ואח"כ ותשתחוין הרי חמשה וכולם כתובים אחר והנה קמה אלומתי שרומז לעגל ירבעם או לשתיקת אמו וכדדרש לעיל ומצאתי בפירוש רש"י דגרס וז"ל קמה והנה קמה נצבה הרי ארבעה לרבויי והנה תסובינה הרי חמשה עכ"ל וק"ל א"כ ג"כ נדרוש תסובינה והנה תסובינה ויהיו ששה ועוד הרי עוד כתיב ותשתחוין לשון ברור מכולם ולא קא חשיב ליה כלל:

רשעים. ירבעם ואחאב משבט יוסף קאתו:

פסקה יא

מי גילה לו. ליוסף ששמי שמש שנאמר כי בא השמש ודרשו חז"ל שאמרו המלאכים זה לזה אתא שמשא ולפיכך החליט יעקב שחלומו היה חלום אמיתי ולפיכך שמר את הדבר:

אמר יהושע. שהיה מבני יוסף:

הכי גרס רש"י וילקוט יהושע זבינת כספא דאבא את וע"ל פרשה ו' ולקמן פרשה צ"ז כלומר עבד נמכר וזהו על ידי ההשתחויה דכתיב והנה השמש והירח וגו':

שתחיית המתים כו'. שהרי האמין כל דברי החלום כמו שנאמר ואביו שמר את הדבר ואף על פי כן אמר הבוא נבוא אני ואמך ולא ידע שהדברים מגיעין לבלהה וכדמפרש ואזיל ועיין במהר"ר אליהו מזרחי בפרשה זו שגדלתו ליוסף כאלו היא אמו:

פסקה יב

ממשמשין ובאין. שמיום ליום היה יוסף הולך וגדול וכל אשר הוא עושה ה' מצליח אמר אם נתבקרה פנקס עוונותי שאני וכל אחיו ישתחוו לו מה אני יכול לעשות:

פנקסו. כלפי יעקב מדבר בלשון כינוי:

פסקה יג

לרעות את עצמן. שהיו נרעים ע"י הצאן כאלו הצאן רועים אותם מה שלא יהיה כן פי' את צאן שהרעייה תסוב אל הצאן דוקא ור"ל שהלכו שמה לאכול ולשתות וכן הוא בהדיא בספר במדבר רבה פ' ג' וכן פי' רש"י כאן:

רועים בשכם וגו' גרסינן דייק סיפיה דקרא ויאמר הנני לשון ענוה ויראה כמו שפי' רש"י בפי' החומש ואע"ג דגבי עשו כתיב ג"כ ויאמר הנני בפרשת תולדות לא קשיא שלענין כבוד אב היה נוהג בחסידות כדלקמן בפרשה פ"ה ועוד הרי על זה דרשו חז"ל גם כי יתן קולו וגו' שברמיה ענהו בדרך החסידות:

נזכר. לאחר שנמכר:

הכי גרסינן יודע היית שאחיך:

והיית אומר כו'. שהזמנת עצמך לילך אצלם:

הכי גרסינן הנייה ממנו וישלחהו:

אלא בהר. פי' רש"י בחומש דכתיב עלו זה בנגב וכתיב ויעלו בנגב ויבא עד חברון:

חבר נאה. זה אברהם ודרש חברון נוטריקון חבר נאה:

פסקה יד

ג' מלכים כו'. איש דרש לשון מלאכים כדאיתא בפרקי ר"א וימצאהו איש זה גבריאל המלאך שנאמר והאיש גבריאל אשר מועף ביעף ועיין ברמב"ן:

מדותיו של הקב"ה. שנקרא זה כד"א זה אלי ואנוהו ומדותיו הם דרכי חסד וחמלה והם נהגו עמו בהפך זה:

מרחוק וגו' גרסינן. ודייק סיפיה דקרא ובטרם יבא אליהם ויתנכלו שימות על ידי גרמא קודם שיבא אליהם ויהיו פטורים מדין שמים:

היידי ליה כו'. זהו שהחלומות שלו וראויין לו והוא אדון להם:

היידי. שתי תיבות הם היי די כמו האי ובירושלמי תמצא כן הרבה וכן לקמן פר' פ"ה בפסוק הן אדוני ולשון הנה דרש כן הלא אדון החלומות בא וטוען חלומותיו ודאי בא להגיד לנו חלומו ודרך קינטור אמרו כן:

להשיאם לבעלים. להשתחות לבעל ובעל קדריש לשון בעלים ורמז לירבעם ואחאב שבאו מיוסף:

אתם אומרים ונראה. בפי' רש"י משמע דגרסינן אתם אומרים ונהרגהו וגירסת הילקוט כגירסת הספר:

פסקה טו

והיכן היה. מדכתיב וישמע משמע שלא היה שם בתחלת מעשה:

אני בכור. וזהו וישמע משמע ששמע והבין שתקלתו היתה זאת:

הוא מונה אותי כו'. וכדמפרש ואזיל וזהו וישמע שהבין כי לא נכון לשלם לו רעה תחת טובה ולפיכך ויצילהו:

אותו מעשה. שבלבל יצועי אביו:

פסקה טז

בקילוס כו'. בשבח ושמחה מלובש בבגדים נאים כמקבל פני אוהבו בשמחה ובמרובה בגדים כדמפרש ואזיל:

הפינס. פי' הערוך קוט"א בלע"ז:

פרגוד. פי' קמיז"א:

פמלניא. מכנסיים:

ה"ג ויקחהו כתיב זה שמעון וכן הוכיח רש"י ז"ל בפרשת מקץ ששמעון היה העיקר במעשה זה:

מים אין בו. עיין ברבינו בחיי דיליף ליה שפיר ועיין ברמב"ן ובפ' במה מדליקין:

שתי בורות. דייק והבור יתירה:

מלא צרורות. ולא השליכוהו אלא לאותו בור שהיו בו נחשים ועקרבים ודייק מים אין בו אבל שאר דברים הממיתים היו בו וזהו הנחשים הממיתים:
בורו של יעקב. בניו יוצאי חלציו נקראים בורו ע"ד שאמר הכתוב זכור בוראך ודרשו חז"ל מאין באת מטפה סרוחה וקרי ביה מבורך ונתרוקנו מד"ת שלא היו יודעין עונשו של דבר כן פירש רש"י וכדמפרש ואזיל:

פסקה יז

זכורה היא. זכורה ופקידה טובה:
זכורה היא לעולם גרסינן:
תקוה. תקוה ואחרית טובה שעל ידי מכירה זו ירד למצרים והציל כל העולם בבר ולחם ורש"י ז"ל גרס תקנה ובתנחומא פרשת כי תשא מסיים ביה זכותיהן על אחת כמה וכמה:
מאכיל. קרי ביה להאכיל לחם:
ויראו וגו' גרסינן:
מנשבת. ומעלה ריח טוב:
מפני ריחן כו'. שריחן רע מפני הסחורות:
בשבח יהודה כו'. שלא תאמר שאמר כן שהיה מתייירא פן ישאר חי וישוב אל אביו ולפיכך אמר למכרו. ורש"י פירש השבח היה ששמעו מיד לעצתו שעשאוהו למלך עליהם עד כאן לשונו ומוכח כן קצת לקמן:
ויעשו אותו מלך כו'. שקבלו דבריו מיד וכן מוכח גירסת הילקוט:
אל אחיו גרסינן. ויבא יהודה ואחיו ביתה יוסף גרסינן:
אמרו נלך כו'. דאל"כ ל"ל למימר לכו:

פסקה יח

הדיינים. הקטטות והשנאה שהיו ביניהם ומיד חזרו לאהבתם אותי ואלו היו מוצאים אותו לא היו מניחים אותו בכל מה שיפסקו עליהם ודייק מדכתיב מדינים והלא ישמעאלים היו ורש"י גרס המדינים והיא היא:
תתענו. פי' אתה מתעה ומטה לבנו לכל אשר תחפוץ:
מעות. מטבע מעה כסף שהם חמשה סלעים ועשרה אחים מחצית השקל לכל אחד ואחד וכן הוא בירושלמי דשקלים בהדיא:
הה"ד כו'. השקל כתיב בה"א הידיעה לרמז לאותה מחצית שקל שהגיע לכל אחד במכירת יוסף:

פסקה יט

בשקו ותעניתו. על שבלבל יצועי כו' אע"פ שדרשו חז"ל סוף פרק החובל יהודה שהודה במעשה תמר גרם לראובן שהודה גם הוא במעשה בלהה כבר תירצו שם התוספות שלא הודה ברבים עד אחר שהודה יהודה ברבים:

ה"ג בילקוט וכן מוכח בפי' רש"י בסדר זה ולעיל בפרשה זו והציץ לאותו בור ר"י אומר כל טרחות של בית היה מושלך עליו וכיון שנפנה הלך והציץ לאותו בור הה"ד כו' וכן הוא במדרש משלי:

לשל אדם. לדמו של אדם:

אתה אמרת כו'. שודאי הוא היה המדבר כי הוא מלכם:

לית אנא ידע מה כו'. אין אני יודע מה אני רואה וניבא ולא ידע מה ניבא וכדמפרש ואזיל. ודייק מיתורא דחיה רעה אכלתהו שהרי כתיב טרוף טרף:

של פוטיפר. וכתונת רמז לותנח בגדו אצלה הכי גרסינן בילקוט של פוטיפר. ד"א זה יהודה שנאמר חיה רעה ואין חיה רעה אלא אריה שנאמר גור אריה יהודה ויקרע וגו':

פסקה כ

יוסף גרם כו'. שנאמר ויקרעו שמלותם:

בנימין כו'. על ידי שעכבו יוסף ונצטערו עליו וקרעו שמלותם:

מרדכי. משבע בנימין היה:

מנשה גרם כו'. הוא היה שרדף אחריהם על דבר הגביע כדאיתא התם במדרשות:

את השק גרסינן:

אלו עשרים ושנים שנה. שהרי בן שבעה עשר היה כשפירש מאביו ובן שלשים היה כשעמד לפני פרעה הרי שלשה עשר שנה וז' שני השבע ושנתים רעב טרם בוא יעקב הרי עשרים ושנים שנה וכל אותן עשרים ושנים שנה היה מתאבל שאין אדם מקבל תנחומין על החי וסבור שמת:

פסקה כא

כנעניות היו. נשי השבטים ואדם קורא לכלתו בתו כדמפרש ואזיל:

כל בניו וגו' גרסינן:

חדא הוית. והלא לא היתה לו אלא בת אחת זו דינה:

והלואי קברה. מי יתן שכבר קברה אפילו אותה אחת ופי' רש"י שקשה עליו גלוי עריות שנבעלת לשכם ועיין בילקוט הגירסא נשתנת למעלייתא:

ולכלתו בתו. כמה דאת אמר מי את בתי:

ולאחיותיהם. וקודם מתן תורה מותרות היו:

וזה אביהם. יעקב אב לכל השבטים:
זה יצחק. אביו של יעקב הנזכר בפסוק:
אצלו כו'. דרש אותו כמו אתו כלומר אצלו וכן מצאתי שוב בפי' רש"י:
על שם כל כו'. כדאיתא בפ' אלו מגלחין ופירושו כל אותן שמתאבלין עליו אם מת הוא מתאבלין עמו אם אירע לו אבל וזהו דווקא בפניו ושלא בפניו לא ולכן היה יצחק מתאבל לפניו דוקא:

פסקה כב

אוניות. שטרי מכירות:
לדמוסיא. בערוך משמע ממונה ומנהיג וכן בפי' רש"י ודייק מדכתיב והמדנים מכרו אותו אל מצרים משמע לדמוסיא של מדינה כו':

פרק פה

פסקה א

ה"ג בילקוט פרשה זו ובספר מלאכי שקרת יהודה כי חלל יהודה יהודה נעשה חולין ובעל בת אל נכר ויהי בעת ההיא וגו' וענין הכפירה והשקר הוא במה שפסל יחוסי אביו המטהרים והמתקדשים מבת אל נכר:
מלכן כו'. זה יהודה עד עדולם יבא בתמיה וכי היה לו לישא כנעניות ונ"ל דדריש מרשה נוטריקון מלכן וקדושן ובילקוט סדר זה ובספר מיכה הגי' יותר נכונה דדייק כבוד ישראל ותו לא וכן גירסת רש"י ז"ל:
כבודן כו'. סיפיה דהאי קרא כבוד ישראל:
המחשבות וגו' גרסינן:
ויוסף היה עסוק כו'. שהיה שורה בצער על פרידתו מבית אביו וכן הוא בעקידה ריש פרשה זו ובילקוט ל"ג ליה:
ובורא אורו כו'. שמפני המכירה ירד יהודה מאת אחיו ונתגלגל מזה שנזקק לתמר ויצא מזרעה מלך המשיח וזהו שמסיים בספר ויהי בעת ההיא וגו'. ובילקוט ל"ג ליה ללא צורך:
משעבד הראשון. זה פרעה:
גואל האחרון. משיח בן דוד הבא מפרץ בן יהודה:

פסקה ב

ירידה לירידה. דאל"כ הרי נשואי יהודה היו הרבה קודם מכירתו של יוסף כמה שנים כמו שהוכיח יפה מהר"ר אליהו מזרחי:

הכר להכר. להגיד שהקב"ה פורע מדה כנגד מדה:

באסטרולוגין. חכמת חוזה בכוכבים:

אם מבתה. ויוסף לקח בת פוטיפר ובני בנים הרי הם כבני:

ה"ג למימר אלא ויעש ה' אלהים:

שלא להפסיק כו'. נתבאר לעיל סוף פרשה י"ח:

ודי מהלכין בגוה. מדבר בנבוכדנצר ואח"כ מספר והולך מיד עניני בלשצר ואח"כ מספר והולך עניני דריוש והיכן הוא אויל מרודך שהיה ג"כ בן נבוכדנצר ומלך קודם בלשצר:

רשע אל רשע. נבוכדנצר היה רשע וכן בלשצר ואויל לא היה רשע שהרי בטל גזירות אביו:

גיותן. ונבוכדנצר אמר אעלה על במתי עב ובלשצר משתמש בכלי קדש:

קוצץ. פירש הערוך קוץ ודרדר:

הפסק מלכות. של בלשצר דכתיב ביה בליליא קטיל וגו' להפסק מלכות נבוכדנצר:

ה"ג כשדאה ודריוש מדאה קבל מלכותא וגו':

והן הוא כו'. והיכן הוא בשנת שלש וגו' דכתיב אח"כ והיה לו לסיים קודם עניני בלשצר:

פיוטין. כפייטי הזה שמחבר וכותב דברים מלבו ולא ברוח הקדש ועכשיו שנכתבו שלא כסדר הויתן ידעו הכל כמו שנאמר לו ברוח הקדש כך כתבן הנביא וכ"מ שוב בפי' רש"י:

לסרג כו'. פי' רש"י לפיכך הרחיק בשנת שלש דכתיב אצל חזון נראה אלי ללמד על הכלל כולו. לסרג. לחבר ולארוג כמו אין מסרגין המטות:

מתבעי מימר. היה צריך לומר:

השטר מצוי כו'. חוב של החטא שחטאו במכירת יוסף שכולם יחד מכרוהו:

אין אחד כו'. בתמיה פירש רש"י ומה מועיל לכם הפיזור כיון שכולכם בעצה אחת ועוד פי' רש"י ז"ל וי"ל להפך אין כולם נתפשין ע"י אחד עכ"ל:

שהוא ממצה גרסינן. פי' מריקה וממצה אותה עד גמירא שלא נשאר בה כלום רק השמרים ודרש מצא לשון מיצוי ומירוק:

ונפרנס. להשיא לנו נשים וכדמפרש ואזיל היה יעקב אבינו זקוק כו'. וצ"ל שאתיא כמ"ד וכל בנותיו ממש ותאומות נולדו עם השבטים דאל"כ למה היו צריכין לו:

פסקה ג

על כתפו כו'. מאחר שהיה מלך אליהם לא היו ממרים את דבריו ככל אשר יאמר כמו שפירש רש"י בסדר זה:

לפי שנגזר גרסינן:

ואלו ישראל נטפלו בהם. מושלים אותו. ענין עצמות יוסף שקבורים בשכם דומה כו':

הציץ. הביט:

יערב כו'. כלומר אין בלבי עליכם על היין ובנפש חפצה רוצה אני שתשתו אותו רק אחר ששתיהם את היין החזירו הקנקן למקומו:

ה"ג למקומו בך אמר הקב"ה וכן הוא לקמן פרשת נצבים:

עצמותיו גרסינן:

תחזירוני. ובשכם נמכר כדמפרש ואזיל:

בילקוט מוכח דה"ג קברו בשכם ר' אליעזר אומר מורידין אותו מגדולתו שנאמר וירד יהודה ויט וגו'. וקאי אדלעיל על המתחיל במצוה ואינו גומרה:

פסקה ד

הוא חירם כו'. דייק מדכתיב כל הימים:

הכי גרסינן למוד היה האיש כו'. ופירש רש"י שהרי בראשונה אהב יהודה ואחר כך לדוד משבט יהודה:

קרוב לאלף כו'. בפירש רש"י ביאר שכך הוא מאותו זמן עד שהרגו נבוכדנצר אחר החורבן והשנים החסרים הם אותם שנים שחי קודם שנדבק ביהודה ולפי שלא נדע בביאור כמה היו אמר קרוב:

קרוב לה' מאות שנה. כי כן היה מימות דוד עד אחר החורבן והשנים החסרים הם אותן שחי קודם שנדבק לאהוב את דוד ולכן אמר קרוב לפי שאין ידוע כמה היו:

בוצינא כו'. נר ת"א בוצינא כלומר החשוב שבעיר ומאור עיניהם ושוע קדריש כד"א ולא נכר שוע לפני דל:

שהוער. לשון נער בים סוף:

נראה דהכי גרסינן שלה שנשתלשל בעולם כלומר העמיד שלשלת של יוחסין ככתוב בדברי הימים ובילקוט ל"ג ליה וכן בפירוש רש"י לא גרס ליה וכל המפרשים ז"ל הביאו מאמר זה ולא גרסו ליה:

חורש בגנות. פי' רש"י בדברי הימים שבא עליה שלא כדרכה:

פסקת שם מקום. פי' רש"י מקום הוא ששמו פסקא והביא ראיה מירושל':

פסקה ה

יבמה היתה בכלל היתר קודם שנשאת לאחיו היתה מותרת לו ובנשואי אחיו נאסרה עליו משום אשת אחיו וחזרה והותרה לו במיתת אחיו:

יכול תחזור להיתרו הראשון שהיתה רשות בידו לישא אותה לאשה או לא ועכשיו מצוה:

וחמש בעילות כו'. הוא סבור שאסור לבעול יבמה כי אם בעילה ראשונה ועי' בתוס' שבת וחמש יבמות נפלו לפניו:

ודרך סדין כו'. פירוש סדין בינו לבינה כדי למעט הנאותיו שלא יהנה מגופה:

זמורן. נראה דצריך לומר זהורין כדאיתא במס' שבת ולפיכך נקרא וורדימוס לשון וורד כדאיתא במס' שבת ועיקר שמו היה אבדימוס ונקרא וורדימוס על שפניו היו דומין לוורד ורש"י פירש זמורות אדומות כזמורות גפן:

וידע אונן וגו' גרסינן:

יש סימן כו'. אע"פ שאסר לנחש אבל מותר לסמוך דרך סימן כמו כאן שכבר מתו לה שני אנשים ויש חזקה אליבא דרבי דסבר שתי פעמים הוי חזקה אעפ"י שכאן לא מתו מחמת שהיא קטלנית מכל מקום הכתוב מודיענו טעם יהודה כך הבנתי בפירוש רש"י:

פסקה ו

שנים עשר חדש. כד"א ימים תהיה גאולתו ודרש המקרא מסורס וירבו הימים אחר שמתה אשתו:

לאמר וגו' גרסינן:

של יהודה. דכתיב ביה עלייה ואחת של שמשון דכתיב ביה ירידה:

ה"ג של שמשון ר' אליעזר אומר תמנה אחת היתה ולמה כו'. כן הוא בפ"ק דסוטה ועיין בפרשת נשא פ' ט"ו ושוב מצאתי בפי' רש"י שגרס רבי סימון אומר תמנה אחת כו':

בית מעון. שם עיר יושבת בשיפולי ההר וכפר שובתי על גב ראש ההר וטבריה בתחתיתו:

דסלקין לה. שעולין לה:

ונחתין לה. ויורדין לה:

פסקה ז

בפתח שכל העינים כו'. לשערי שמים ובירושלמי דפרק שני דייני גזירות ובמדרש שמואל פרק ז' גורס מצפות לו:

מבית הזה. מבית יהודה:

שפתחה לו כו'. כלומר היתה מראה לו פני ההיתר נראה לעינים ועיין בפ"ק דסוטה:

פסקה ח

להזהיר. פי' רש"י להיות זהיר ובקי להכיר אותם שלא יכשל בהם:

היתה מכסה פניה. בתמיה. והכי דריש ויחשבה לזונה ולא השגיח בה אבל כאשר כסתה פניה מיד ויט אליה:

ה"ג בילקוט אמר רבי יוחנן:

מהיכן כו'. אם תלך מכאן ולא תזקק לה:

מהיכן גדולים עומדים. נראה שצ"ל גואלים עומדים והכי איתא לקמן:

בעל כרחו שלא בטובתו. דייק מדכתיב ויט דאל"כ וילך מבעי ליה וראיה מאתונו של בלעם:

פסקה ט

נצנצה בה גרסינן:

מצויינין. כלומר מעוטפין בטליתות:

התורה. האי דכתיב משחקת מדבר בתורה שהיא משחקת כו'. שמודעת השחוק ששוחק הקב"ה בבריותיו לשלם להם מדה במדה:

פסקה י

ה"ג לאסוף דבר שלשה שלמים:

אלא רובו כו'. כדאמרינן במסכת נדה שיפורא גרס פירוש שופר של ר"ה:

ולא סוף דבר וגם הנה וגו'. כי מי הגיד להם לבריות שהיתה הרה אף ע"פ שהעובר ניכר לשלשה חדשים ה"מ לאשה עצמה שיודעת שהיא הרה ולאחרים אינו ניכר אלא מלמד כו':

מקשאה. פירש רש"י שהיה מקשה קושיות ד"א שומר קישואים:

איש כהן וגו' גרסינן:

פסקה יא

שנאבדו גרסינן. ופי' הסימנים נאבדה ממנה והקב"ה המציאן לידה ודרש מוצאת לשון מציאה ובפ"ק דסוטה יליף ליה מדלא כתיב היא מתוצאת ופירש רש"י מתוצאת פירושו לשון הוצאה בעל כרחה היא מוצאת הוא לשון מציאה:

היא והוא כו'. הוא כתיב היא קרי ופי' רש"י משמע ששניהם יהודה ותמר היו צריכין לצאת אלא אמרה מוטב לאדם להפיל עצמו לאש ואל ילבין פני חבירו ברבים מנלן מתמר שלפי שלא רצתה לגלות היא מוצאת ולא הוא ע"כ לשון רש"י ומה שהיו שניהם ראוים

לצאת היינו לפי פסק דינו של יהודה וכדאיתא בהדיא בתרגום ירושלמי שיהודה בעצמו פסק כן על עצמו אח"כ כשהכיר הסימנים אלא שיצאת בת קול שהם פטורים ומותרים: ושלחה אל חמיה לאמר וגו' גרסי'. ודייק מדכתיב הכר נא כמו שפי' בעקידה פרשה זו שכלפי הסימנים אינו נופל לשון בקשה להכירם אם לא יכירם בשכבר:

שלך ושל בוראך הן. יש לפרשו שעל הסימנים אמרה כן על שנאבדו והקדוש ברוך הוא המציא אחרים בדמותן ואם יכפור בהם יכפור בהקב"ה ומצאתי בפי' רש"י שעל העוברים שבמעיה אמרה כן:

פסקה יב

מה שבגלוי כו'. כלפי יהודה אמר כן שממנו נתעברה ודלמא כי היכי דאזיל איהו אזל נמי אינש אחרינא העיד עליה הקב"ה שלא בא עליה אדם אחר כדאי' בפ' אלו הן הלוקין:

מעיד עליו. על מעשה זה:

מי אמר. כדאיתא בפ' אלו הן הלוקין דדלמא עירומי קא מערמא:

בכם ויאמר עד גרסינן:

יצאת בת קול כו'. דאל"כ ויאמרו מבעי ליה כדאי' בפרק אלו הן הלוקין ועיין עוד מזה במדרש קהלת בפסוק אי לך ארץ:

משהין את קיניהון כו'. הטעם מפני שלא הגיע מקרבנם לכהנים כלום כדאיתא בפ' במה בהמה ופ"ק דיומא:

העלה גרסינן:

מברכתא. פי' רש"י שיירא סוחרים ועוסקי בסחורה בצרכי עצמם:

פסקה יג

ולהלן. גבי רבקה ולכן כתיב ויהי בעת לדתה כמו שפי' רש"י בחומש:

הכי גרסי' ויתן יד אמר רבא:

לאלתר. פירש רש"י בפ' עשרה יוחסין ולא לאחר זמן אבל כל שאר הנאמנים נאמנים אף לאחר זמן:

חיה. דכתיב לאמר זה יצא ראשונה ובכור הוא ודוקא לאלתר כדאיתא בפ' עשרה יוחסין שאם יצאת וחזרה אין נאמנת ואיתא התם מ"ד שאם מהדרא אפה שוב אינה נאמנת:

שיירא. כן הגירסא בירושלמי בפ' עשרה יוחסין ופירושו דהיינו מה שאמרו בתלמוד דידן אסופי ופירושו שיירא שעוברת וראה אחד ואמר בני הוא זה נאמן ודוקא לאלתר כדאיתא בפרק עשרה יוחסין שאם נאסף מן השוק אין נאמנין עליו כיון שיצא עליו שם אסופי וכן מצאתי שוב בפירוש רש"י:

ישנות כו'. ומוקי לה במסכת נדה במשולבות ודבוקות זו לזו:
מעת לעת. פי' רש"י משעה שראתה עד עת שישנה עמהם ולא יותר ועיין בפ' עשרה יוחסין ונתבאר לך יותר בפ' האשה במסכת נדה:

פסקה יד

זה רבה על כל הפריצים. פירש רש"י משיח שיגלה במהרה שנאמר עליו עלה הפורץ לפניהם:
כל הפריצים. המלכים הפורצים דרך לעצמן ובילקוט לא גרס ליה:
ואחר יצא אחיו וגו' גרסינן:
רבי יודא ורבי הונא פליגי בטעם הארבע ידות:
שהוא עתיד כו'. עכן שבא מזרח:
עמלק. מצאתי בירושלמי פ' נגמר הדין זה מלחמות כנעני מלך ערד וקראו עמלק כי עמלק היה כמו שפירש רש"י שם בפרשת חקת וכתיב והחרמת את עריהם:
סיחון ועוג לא כתוב אצלו לשון חרם ומצאתי בפי' רש"י בפרק נגמר הדין וז"ל כיוצא בזה עשה בערים אחרים ולא נתפרסמו עכ"ל:
הכי גרסינן בירוש' וכן מצאתי בפירוש רש"י של יריחו וחרמה של מדין:
של מדין. פירש רש"י שהטף היתה נחרמת:
הכי גרסינן אחת טובה וגו' וסיפיה דקרא ומאתים שקלים כסף ולשון זהב. ופירש רש"י וז"ל היה לו לומר אדרת אחת שנער ומאתים שקלים מהו אחת טובה כלומר אדרת טובה אחת של שנער ואחרת כמותה שאם לא כן אין כאן ד' דברים עכ"ל ועי"ל מאתים שקלים חשיב להו בתרתי שני מאות:
פורפירא כו'. לבוש מלכות מלך בבל:
ומה בבל כו'. מה בבל עושה כאן ביריחו ועיין מזה מדרש חזית פסוק כרם היה לשלמה:
בארץ. בארץ ישראל:
הוא אומר. חשב בדעתו שאינו שוה כלום ובילקוט לא גרס ליה:
אנטיקיסר. הערוך לא פי' וענינו פקיד שלו וכן מצאתי בפירוש רש"י שני למלך:
וזה כו'. המשנה היה משלח למלך בבל כותבות:
כותבות. תמרים היו גדלים ביריחו. כי ע"כ נקראת עיר התמרים:
וזה כו'. מלך בבל היה משלח למשנהו דוריות פי' רש"י מעילים ולכן מצא שם אדרת שנער והערוך פירש דוריות דורנות ואדרת שנער שלח לו לדורון:

פרק פו

פסקה א

מטה עליהן גרס בפירוש רש"י ובילקוט:

יוסף כו'. עד בעבותות אהבה בשביל אהבה עזה שאהבו ישראל מכל בניו:

הכי גרסינן בילקוט סדר זה ובהושע וכן גירסת רש"י אוכיל אני מטה עליו אכילות הרבה ויוסף הוא השליט וגו' ויוסף הורד וגו':

פסקה ב

שלט בהון. בילקוט ורש"י גרס כבש:

כבש בהון. בילקוט ורש"י גרס שלט:

הכי גרס רש"י וילקוט נסחון מאתריהון היה מה כו' פירוש טלטלם ממקומם שנאמר ואת העם העביר אותו לערים:

וירדהו אל כפיו. פירש רש"י מתרגמינן ונסחיה:

הכי גרסינן אל כפיו ויוסף הורד הוריד כו'. כלומר קרי ביה הוריד לאחרים משמע:

למקולין. פי' הערוך בבית המטבחים:

על כרחה. מפני רחמה על בנה:

יעקב ראו כו'. כיון שירד שם לתוך הגלות היה ראוי שירד שמה דרך הגולים:

בני בכורי. הוא יעקב שנאמר בני בכורי ישראל:

ואני מורידו כו'. בתמיה:

ואם ליתן בלבו כו'. פירש רש"י אם אתן בלבו של פרעה להורידו:

הכי גרס רש"י מורידו פופילא ופיר' בו בבזיון בלשון יון והערוך ערך פרף גרס אני מורידו פרופי ופי' ג"כ בבזיון ובילקוט לא גרס ליה לא בסדר זה ולא ביהושע:

מנן. כמו מניין:

לשאולה. הרי שיש בו ה' בסופה ואע"פ כן למ"ד בתחלתה ואם ה"א בסוף תיבה כמו למ"ד בתחלתה תרתי למה לי:

לביטי. נתבאר לעיל פרשה נ' ופרשה ס"ח:

פסקה ג

הקנויין כו'. יוסף הנקנה לעבד הוא היה קונה קנינים וכדמפרש ואזיל ודריש ויקנהו נוטריקון ויקנה הוא והכי קאמר קרא ויוסף הורד מצרימה ויקנה הוא:

וילקט וגו'. ואלו היה נחשד לא הניחוהו ללקט:

הכי גרסינן כל העבדים רבן מאכילים תרומה ופירושו אם האדון כהן שהרי העבד קנין כספו הוא:
מבנות יוסף כו'. ויוסף לקח בת פוטיפרע ובת יוסף נשאת לאלעזר הרי שבת פוטיפרע אכלה בתרומה ובני בנים הרי הם כבנים:
הוא פוטיפרע. ומפרש ואזיל למה פעם נקרא פוטיפר ופעם נקרא פוטיפרע:
עגלים. היינו פרים וזה פוטיפר:
שירד הפר לשם. ה"ג גם כן בערוך ופירושו כיון שירד לשם יוסף הנקרא שור דהיינו פר נעשה אדונו פויטנן פירש רש"י פויטנן עשיר ור"ל בעל מקנה כד"א בכמה דוכתי:
אמר. האדון:
פכרון ניביה. שברו שיניה ובילקוט גרס תברון ניביה:
מלמד כו'. דייק וזרע רשעים וגו' שנסתרס זרעו כלה ונחרץ:
גבר ערום. חכם ולכן אמר איש מצרי שהמצריים היו חכמים וערומים ביותר:
גרמני. פירש רש"י והערוך לבן ביותר והישמעאלים הם שחורים:
ערב. שהוא עבד ושלא יתבענו שום אדם ממנו:
מיד זה. דכתיב מיד הישמעאלים:
אערבנו וגו' גרסינן:
עבדא זבין כו'. פוטיפר היה סריס פרעה ורש"י פי' שפרעה נתן את פוטיפר לשרה לעבד הוא היה קונה את יוסף ובן האמה הישמעאלים בני הגר שפחת שרה היו מוכרים אותו ובן חורין זה יוסף היה עבד לשניהם ובמדרש קהלת בפסוק ראיתי עבדים גרס ובר חורין מזדבן לתרוייהו והיא היא:

פסקה ד

לבהמי. מוליך בהמות:
ה"ג בילקוט יין נסך וזה נכנס בחנותו של גוי ומתיירא אני שמא יעשה יין נסך כך כו':
קטן וברשות גרסינן:
גבר קפוז. איש מקפיץ כלומר צהל ושמח ולב טוב מדלג על ההרים תרגם מקפז:
וצלחו. פי' עברו במהירות ובשמחה ובפי' רש"י מצאתי כדמתרגמינן וצלחו וקפצו ע"כ ובתרגום שלפנינו כתוב וגזר והוא ענין העברה:
אמרי כל דקפז כו'. אמרו מי שידלג ויקפוץ עליה יקח מה שעליה:
ממתכלין כו'. אתם נותנים עיניכם במה שעליה ואני נתתי עיני בשיניה שלא תשוך אותי כלומר מה יועילני מה שעליה אם תשוך אותי וכן יוסף לא היה חושש לפיתוי אשת

פוטיפרע ולהבטחותה רק אל העונש המעותד לו ממנו ועל זה אמר כל מה שהיא קופצת לפתותו היה הוא מקפץ יותר להנצל ממנה:

כל אותה דובה כו'. כלומר כך אמר הקב"ה הוא אותה הדובה אשת פוטיפרע קופצת עליך הלוך וקפוץ ואתה גדול ורב ממנה לבלתי שמוע לה:

פסקה ה

הכי גרסינן בילקוט וירא אדוניו כי ה' אתו רבי חנינא בשם ר' אחא אמר מלחש ונכנס ומלחש ויצא ובסוף שכח דכתיב כי נשני אלהים את כל עמלי רבנן אמרי הוה אמר ליה כו':

מלחש כו'. פי' רש"י היה חוזר תלמודו שלא ישכח מה שלמד מאביו ואעפ"כ שכח שנאמר כי נשני אלהים את כל עמלי כל מה שעמל בתורה:

הוה א"ל. אדונו מזוג רותחין כו':

א"ל. אדונו פוטיפר א"ל ליוסף:

מה זה יוסף תבן אתה מכנים לעפריים. עיר שכולה תבן:

קדרים. קדרות לכפר חנינא שיש שם קדרות הרבה ובערוך ערך קר"ז גרס קריזים ולא פירשו:

גזזין. גיזי צמר ושם יש הרבה צמר שכיח וכן חרשון אתה מכניס למצרים במקום שהחרשין חרשין:

עד היכן. היה סבור שיוסף היה מכשף:

פסקה ו

ה"ג הולכות עמהם כו'. ועי' לעיל פרשה ע"ג:

ה"ג בבית ובשדה י"ב חדש עשה שם:

שש בבית. ששה חדשים כשהבריות מתכנסים לבית וזהו בחורף וששה חדשים של ימות הקיץ כשהבריות מצויין בשדות:

לשון נקי. כלפי אשתו אמר כן וכדפי' רש"י בחומש:

זרוק חוטרא כו'. י"ל כשזורקין עץ על הארץ דרך גדילתו והוא מוציא משרשו נטיעה כדומה לו אבל רש"י וילקוט גרסו זרוק חוטרא לאוירא אעיקרא קאי פירוש כשזורקין עץ כלפי מעלה הוא יורד ונופל על הארץ למקום שרשו אשר לוקח משם וכן הוא לעיל גבי ישמעאל סוף פ' נ"ז:

פרק פז

פסקה א

צווחים כו'. קורין לתינוק פתיא:

ומתמן כו'. בילקוט זה ובמשלי לא גרס ליה וצריך לומר שהיא נתינת טעם לשהיה לבי חסר שהרי בסוף ירדו בשביל זה למצרים:

שית זונה. מלשון חשופי שת כלומר גלתה לו ערותה:

למצרים. לבעלה המצרי היתה נוצרת איבה שרצתה לזנות תחתיו:

שגשיא. הומה היא ונוהגת מנהג שגעון ויהם תרגום ושגיש ורש"י וילקוט גרסו בוכה היא וטעיה:

חמיתין גרסינן:

שאלה לכל הראיתם את:

ה"ג בבגדו העיזה פניה ותאמר לו שכבה עמי הכי גרסו רש"י וילקוט תהלים:

פסקה ב

אין לו נייחא כו' עד למה כו'. פי' אין לו ליצר הרע הוא שבט הרשע הנחה אלא אצל הרשעים וכמו שאמרו חז"ל אין תשוקתו ליצר הרע אלא לקין וחביריו:

למה כו'. מ"ט למען לא ישלחו וגו':

ורבי יצחק כו'. סבר שהנחתו יותר אצל הצדיקים וכמו שאחז"ל כל הגדול מחבירו יצרו גדול הימנו ומ"ט לא ישלחו וגו'. ויהיה להם שכר טוב בעמלם על שנצחו יצרם הרע ובפירוש רש"י מצאתי וז"ל אין לו לצדיק נייחא בצד חבורה של רשעים אלא בצד חבורה של צדיקים וסרס המקרא ודרשו לא ינוח גורל הצדיקים עם של רשעים עכ"ל ונראה שלא היה כתוב בספרו דברי ר' אבא ודוק:

פסקה ג

הכי גרסינן ור' שמעון כו'. ודבריהם כתובים לעיל פרשה פ"ד בפסוק ויבא יוסף את דבתם רעה ועלייהו קאי הכא ודרש פסוק כי פועל אדם ישלם לו וכאורח איש ימצאנו ששלם לו מדה במדה וע"ל:

וממשמש בעיניו. כדי ליפותם:

ומתלה בעקיבו. הולך בגיאות ובנחת עד שנראות עקיבו תולה למעלה בגובה:

לי נאה. לי היופי והנוי:

נאה גבור. אנכי:

אמרו ליה. הבריות אמרו לו אם אתה גבור נאה הרי דוב לפניך עמוד ונצח אותו:

קום קפחיניה גרסינן. והנמשל על יוסף שהיה ממשמש בעיניו כו'. כדכתיב ויהי יוסף יפה תואר וגו'. א"ל הקב"ה הריני מגרה בך את הדוב וראה נא אם תעמוד בנסיון שספרת על אחיך שנתנו עיניהם בבנות הארץ:

פסקה ד

מודה אני לך. כלפי מעלה אמר כן:

שאני ברווחה גרסינן:

הטליס. פירש רש"י והערוך אדם יחידי ובטל בלי דאגה:

וסתן. מנהגם:

אסטרולוגוס. חוזה בכוכבים:

הנה טבא נחשא טבא. פירש רש"י היה מנחש אי זה שעה טובה לקנות בו והוא א"ל הרי שעה זו טובה בנחוש טוב לקנותו והיא גם היא עשתה כן לידע באיזה שעה תצליח עמו:

להלן. גבי רות אמרה בלשון נקיה ופרשת וגו':

הכי גרסו רש"י וילקוט בדבר מצוה ממאנין ופירושו כך היה יוסף דן ק"ו בדבר מצוה ממאנין מאן יבמי בדבר עבירה אין ממאנין בתמיה ובילקוט מסיים עוד בדבר מצוה ממאנין אם מאן ימאן אביה בדבר עבירה אין ממאנין:

פסקה ה

אשמע לך. אם אשמע לך:

אבחר כו'. ואדוני רמז לאדון העולם:

לא ידע אתי. כלומר לא ידע לא ימצא אותי בהכשר:

אדם הראשון. הוא היה אדון ואב לכל העולם:

מאבא. וכדמפרש ואזיל שמא יענישני:

מתיירא אני. מאדוני פוטיפרע:

שאמנה כו'. שאהיה נמנה בתוך חבורה של נואפים אלא אף בחבורה של רוצחים שיהרג אדוני על ידי:

אסרטין. פירש הערוך לפי הענין פירושו חבורה:

הדבר הזה. של שכיבה:

הידי לדקמך. הרי זה בהיתר לפניך הודי כמו הלזה וע"ל ורש"י וילקוט גרס הדא לקומיך:

חלב עזים כו'. כלומר כך היא שכיבתו כמו שכיבתי כחלב עזים שחורות ולבנות שטעמן שוה:

מתירא אני מה'. שהוא אדון הכל הן בלשון יון א' כלומר מה' אחד מתיירא אני:

ואיננו. פה אתנו ויוסף אמר גדול ה' וגו'. ואיננו גדול דייק היא אמרה ואיננו והוא אמר גדול ה' וכן דרשו בפסוק ועתה פן ישלח ידו ועיין לעיל פרשה כ"א:

מקיטון. חדר קטן פנימי:

יאות. יפה יפה עשית שכסית פניה שאתה מתיירא מע"ז שלך:

מי כו'. עאכ"ו שאתיירא ממנו ובפי' רש"י ובילקוט לא גרס יאות:

לא שבק כו'. כלומר לא היה חסר המקרא כלום אם אמר לה' וכן הוא בהדיא בויקרא רבה פ' כ"ג ובמדרש רות פרשה ה':

לאלהים איני כו'. נשבע ליצרו ואמר בשבועת אלהים אנכי נשבע שאיני עושה כו'. וכן פירש רש"י בפ' אחרי מות ובמדרש רות יש גירסות מתחלפות וגירסא זו פירשה רש"י כן והתנחומא פרשת מקץ גרס נשבע אני לאלהים שאיני עושה הרעה הגדולה הזאת:

לאלהים כו'. השבועות שבמקרא ובתלמוד מצינו לשון אלהים ואולי על שהוא לשון דין ודיין ליפרע ובספרי הקבלה מצינו ביה טעמים לשבח ומי שיש לו חיך יבא ויטעום:

פסקה ו

ניסן. נס שלהם:

ויהי כאמרם. מדבר במרדכי הבא מבנימין בן רחל:

וילבש גרסינן:

הכי גרסינן בעולם הזה להיות עמה שלא יהיה כו'. וכן הוא בבמדבר רבה פרשה י"ד ובפירוש רש"י בחומש:

אליה וגו'. ודייק סיפיה דקרא להיות עמה משמע אפילו בלא שכיבה:

חומאו. כמו חומו חום שלו כלומר בבחרותו וחמימותו וכן פי' הערוך:

הדבר הזה. שלא שמע אליה בתמיה:

לא כסה. וגלה סרחונם:

עאכ"ו. שאם היה נשמע לה שלא היה מניח הכתוב מלגלותו:

פסקה ז

אותו האיש. פוטיפרע היאך אפשר שישאר ביתו בלא איש אחד:

יום נבול. לשון נבלה ולשון ליצנות הוא כלפי עבודת כוכבים של נילוס שהיו עושין חג ביום שהנילוס עולה ופי' רש"י והיו מצחקים שם במיני שחוק:

תיאטרון. טהיו משחקים בבתי תיאטראות שהוא בית שמשחקים בו במיני צחוק של ליצנות:

מלאכתו ודאי. לעבירה נתכוון:

ולא מצא כו'. נשען על ביתו ולא יעמוד:

ויפוזו וגו'. עיין בפי' רש"י פרשת ויחי:

הכי גרסינן בילקוט ובפירוש רש"י רבי חייא בשם רבי מתנה אמר איקונין של אביו ראה וצינן את דמו שנאמר מידי אביר יעקב ר' הונא בשם ר' מתנא אומר איקונין של אמו ראה וצינן את דמו שנאמר משם רועה אבן ישראל וגו'. ופירש רש"י אבן הוא לשון נקבה כמה דאת אמר ולאבן את ילידתני:

ברכתא דאבוך כו'. שמברכתם זכה לכשיראה לפניו איקונין אבותיו להנצל מן החטא:

פסקה ח

קפץ בזכות אבות. כלומר זכות אבות עמדה לו שנמלט ממנה:

בזכות עצמותיו. שהיו עמהם בעת ההיא כמו שנאמר ויקח משה את עצמות יוסף עמו: מחבקתו ומנשקתו גרסינן. פי' היתה מנשקת הבגד לאהבת יוסף:

פסקה ט

כשמוע אדוניו וגו'. גרסינן. ודייק סיפיה דקרא כדברים האלה:

ידע אנא כו'. פירושו כתוב בפנים ועיקר הכוונה שלא יאמרו כשם שתבעה לזה כך תבעה לאחרים ודייק מדכתיב ויקח אדוני יוסף שלקח אותו בדברים דאל"כ למה לקחו הוא בעצמו שלא כדרך ארץ ואף על פי שהיה סריס ובנים היו לו לאחר שבא יוסף אליו נסתרס כדלעיל פרשה פ"ו אבל קודם לזה היו לו בנים ואשת יוסף תוכיח:

פסקה י

היה ערב לרבו. פוטיפרע והיה יוצא מבית האסורין וכו':

בדבר הזה כו'. בתמיה וכי סבור אתה שביסורין אלו לבד עשקתיך עוד אעשוק אותך בדברים אחרים:

כובלתיך. מאסר אותך בכבלי ברזל:

עד היכן. היתה מדברת עמו כך:

שרתוע. פירש הערוך שפוד וכן הוא בילמדנו:

עד עכשיו. היה ה' עמו בשעת צרה:

פרק פח

פסקה א

דווים וסכופין. חולים ומעונים:

סכופים. כמו סגופים ועיין ערך סגף או הוא כמו סקובים ופירושו גם כן גרוע ולקוי כדאמרינן סקבא דשתא רגלא והטעם שהיסורים ממרקין העונות לזכות האדם לעולם הבא ואומות העולם אינם בני כך לשון רש"י לפי שהעולם הזה שלהן הוא והיא היא:

מונים. לשון אונאה:

לא אומה של מצורעים. בילקוט תהלים גרס ואומרים להם אומה כו':

הכי גרסינן הצילני וגו'. ודייק סיפיה דקרא חרפת נבל אל תשימני:

שכתוב בו גרסינן:

אלו באלו. המצריים במצרים יפנו לדבר זה מזה:

הכי גרסינן לצדיק הזה הה"ד ויהי אחר:

פסקה ב

פיילי פוטירין. פירש הערוך כוס של בשמים ששותין אחר המרחץ:

פסקה ג

קצף בגתן ותרש. בקשו לשלוח יד במלך אחשורוש:

קונדא. פי' הערוך קצר:

מכירין. חרב כלומר חרב קצר ורש"י גרס קיטרא מכירין ופירש סכינים חדים:

בתוך מנעליהם. כדי שלא ירגישו בהן בני אדם והיו רוצים להרגו בהחבא:

מנגנין. פי' הערוך ערמה:

הכי גרסינן שמואל אמר חכינא. פירוש נחש הכי גרסינן בילקוט חכינא הטמינו לו בתוך ספלו הה"ד ויבוקש וגו' ספלו שממנו הוא שותה כד"א בספל אדירים:

פסקה ד

חלמא כו'. חלום שלו ופתרון חלום של חבירו היאך יעלה לחבירו בסוף כן פירש רש"י בחומש בסדר זה:

פסקה ה

ה"ג כפורחת הפריחה:

מכאן קבעו כו'. שד' פעמים כתיב כוס בפרשה:

כנגד ארבע גאולות. ארבע לשונות של גאולה. הכי גרסינן בילקוט ורבינו בחיי ובירושלמי פרק ערבי פסחים:

כוס זהב בבל וגו'. כי כוס ביד ה' מלא מסך. ימטר על רשעים פחים אש וגפרית ורוח זלעפות מנת כוסם. וכנגדן כו':

ישועות. תרתי משמע הרי שתי כוסות וראיתי ברבינו בחיי שכתב בפרשת וארא וז"ל וכתיב למען תינקו ושבעתם משוד תנחומיה והכוונה בו כוס של תנחומין וכתיב ולא ישקו אותם כוס תנחומין עכ"ל אבל כאשר פרשתי כך מצאתי שוב בהדיא בשוחר טוב מזמור ע"ה ובירושלמי פרק ערבי פסחים וז"ל והיין ישועות תרין:

שנגנב שתי פעמים. עיין לעיל פרשה פ"ד:

פסקה ו

ד' הם שפתחו באף. ע"ל פר' י"ט:

הכי גרסינן ובסל העליון זו המלכות הרביעית:

טרימוסיאה. במקומות אחרים גרס טירוניא וכן גירסת הערוך ופירושו ממשלת וכח כד"א אין הקדוש ברוך הוא בא בטרוניא על בריותיו:

ומשאכל את העליון. רמז לגדולי ישראל וחשוביהן והתחתון הם הקטנים מהם וכולם ברמז מכל מאכל כי כלחם אוכלים את ישראל כד"א אכלו שאר עמי עורם מעל ידם הפשיטו:

גינוסיא. פירש"י וערוך יום לידת המלך:

פסקה ז

מתנה תנאים כו'. שר המשקים היה מתנה עליו תנאים בחצר המלך וקושר עליו כדי שלא יצא משם שהיה מתייירא שלא יעבירהו המלך מעל כנו ויעמוד יוסף תחתיו וראייה לזה מה שדרשו לקמן בפסוק נער עבד עברי ודייק מיתורא דוישכחהו משמע שמדעת היה משכחו והמלאך היה מהפך תנאיו ומתיר קשריו שלא היו דבריו נשמעים ולא הועילו לו:

ד"א שר המשקים שכחך. לנוכח היה מדבר עם יוסף:

הכי גרסינן מי היה מחכה. כלומר מי הוא זה שיעלה בדעתו שסוף יבא לידי כך נראה דצריך להיות מי מחכה שיהו כל העולם כו'. וכן מצאתי שוב בספר אות אמת:

פרק פט

פסקה א

באפילה. באפילת יצר הרע וכדמפרש ואזיל:

ומה טעם גרסינן:

פסקה ב

שותה חמין לשותה צונן. נתייגע להחם מותר ויש לו בהם יתרון שהם טובים יותר להברות גופו ממים צוננים וכן מותר בשותי יין יותר משותי מים וכדמפרש ואזיל:

על ידי שאמר כו'. לשון רש"י שפנה אל רהבים:

שתי שנים. נגד שתי לשונות של זכירה שבטח בתשועת אדם:

שלא היה ראוי לעכב בבית האסורים כי אם י' שנים נגד י' אחים שהוציא עליהם דבה כדלקמן בש"ר פרשה ז':

שנאמר ויהי מקץ וגו'. מאותה שעה שיצא שר המשקים מבית האסורים:

פסקה ג

רהבים. המצריים נקראו רהב:

המון ריבי רבריא. נראה פירושו כמו ריבי רבבות ודריש רהבים בלשון נוטריקון:

ה"ג אי לו למי. פירוש אוי לו למי שבוטח כו':

מי מתקיים כו'. מי תולה במי הוא תולה בי ואני מתקיים עליו או בהיפוך:

אמרו לו אתה כו'. בחלום הראו לו כך:

הה"ד כו'. סיפיה דקרא דייק מדכתיב והנה עומד על היאור והיאור אלוהו כדאיתא בש"ר בפ' ט':

מבית האסורים גרסינן:

הכי גרסינן זה יוסף שיצא מבית האסורים כו'. הסורים דרש כמו האסורים:

וישלח פרעה וגו' גרסינן:

רשתו של פוטיפרע גרס בילקוט פירוש נעשה רש ואביון שכל זמן שהיה אצלו נתברך ביתו בגללו שנאמר ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף ועכשיו נתדלדל וכן מצאתי בפי' רש"י וז"ל רשתו של פוטיפרע עניותו והכי גרסינן גם כן במדרש קהלת:

תחת השמש זה יוסף. על שם שהיה נתון בבור כד"א ויריצהו מן הבור ולא זרחה השמש עליו:

אלו שתי שנים כו'. דריש ילד מלשון מה ילד יום קורות הזמן נקראו תולדות ועל שהיו שתי שנים אמר הילד השני:

כדי שיחלום. סיפיה דקרא קדייק אשר יעמוד כדי שיקים ויעמוד למלכות:

פסקה ד

הכי גרסינן ופרעה חולם. ופרעה חלם וכל הבריות כו' דהוה ליה למכתב ויחלום פרעה וקל להבין:

של כל העולם כו'. לפי שכל העולם בידו וכן פירש רש"י:

באחו. דרש נוטריקון אהבה ואחוה:
כירי עבד כו'. דרש כר כמו כירי שפירושו עבד כדאיתא בפרק כיצד מעברין גבי האי איתתא גלילאי דבעא למימר קירי שהוא אדון ואמרה כירי שהוא עבד ובשנת השובע אין ניכר שוע לפני דל ואפילו העבדים נרחבים ונרהבים להיות אדונים וכר ישתנה לקר שמשתנים במבטא כדאיתא גבי ההיא אתתא גלילאה:
נשיאתן. כלומר מה שעליהם לישא כלומר פירות הרבה ובילקוט תהלים גרס וכי ההרים נושאים שלום אלא בזמן שהפירות מרובים השלום בעולם כו':
הכי גרסינן בילקוט שלום לעם וכשהן רעות נעשים אחרים לחבריהם שנאמר שבע פרות אחרות ועוד יש גירסא אחרת בערוך ערך כר התשיעי:
חטטים. צומחות קדריש שגופן מעלה צמחין של שחין ואבעבועות כדאמרי' באלו טרפות ריאה שהעלתה צמחים וכן נפקו ליה צמחי באפי בפרק חלק:

פסקה ה

חלמא ידע. פרעה ידע החלום והפתרון בקש מיוסף להגיד לו ולהלן גבי נבוכדנצר החלום והפתרון בקש מהם שהכל שכח:
לארבעה. שנתגדלו על ידי זה דניאל וחנניה מישאל ועזריה:
לאחד. ליוסף:
סמוך לבקר. שהרי שני חלומות חלם ובחלום השני נשלם החלום כדכתיב והנה חלום והיה סמוך לבקר:
בא מבערב. דכתיב ושנתו נהיתה עליו כתיב ותתפעם פעימיות הרבה שרוחו היה מתפעם כל הלילה:

פסקה ו

פתרין היו אותו גרסינן ודייק מדכתיב אין פותר אותם לפרעה וגו' שלא נכנס הפתרון באזניו:
וכן אמרו גרסינן:
אפרכיות. מדינות:
אלו חכמי פרעה כו'. בילקוט משלי גרס לץ זה פרעה. חכמה ואין אלו חרטומי מצרים. ודעת לנבון נקל זה יוסף. שנאמר אין נבון וחכם כמוך:
ויקראו וגו' גרסינן:
חמשה חכמים. דייק מדכתיב ואת כל חכמיה חכמי תרתי כל הרי ג' את ואת ב' הרי חמשה:

בכח ידי עשיתי וגו' גרסינן וסיפיה דקרא ובחכמתי כי נבונתי הרי חכמה ותבונה וכח זה גבורה:

וכל כך למה. הניחו הקב"ה שישאל החכמים והחרטומים ואחר כך הזכיר שר המשקים את יוסף כדמפרש ואזיל:

והוציאו את רוחו. רוח של פרעה הוציאו הכסילים והחרטומים:

ישבחנה. פי' הרד"ק לשון השקט והנחה:

פסקה ז

באמונתי. שיאמין לו השרות להיות שר המשקה שלו ואולי צ"ל באומנתי:

שני חטאים כו'. דייק מדכתיב חטאי האל"ף פתוחה לשון רבים:

מבזהו. הזכירו בלשון בזיון וגנאי כדמפרש ואזיל:

נער שוטה. בבמדבר רבה פרשה י"ד יליף ליה מדכתיב אולת קשורה בלב נער ורש"י פירש נער בגימטריא שוטה ואין צורך כדפרישית:

שונא. כד"א כי לא יוכלון המצרים לאכול עם העברים לחם כי תועבה היא למצרים:

בסקרידין. פירש הערוך בדתי הנמוס שלו:

כלידים. בערוך גרס כלידרים ופירש בו בערך זנר רסן הסוס נקרא כן בלשון יון ולקמן פרשה צ' פי' רש"י כלידרים כלי רכיבה שדורסין עליהם הרוכבים ברגליהם בשעה שרוכבים ובלשון אשכנז נקרא שטעגרף והמבאר פי' הגירסא אצעדה כלי ידים והוא בנוטריקון כלידים כלי ידים:

פסקה ח

כן הוה עובדא כו'. כך היה המעשה אשה אחת שבאת אצל ר' אליעזר ואמרה לו ראיתי בחלומי קורה שבביתי נשברה ואמר לה את תלד בן זכר:

הכי גרסינן באיכה רבתי בפסוק רבתי עם שריתא בביתא ובפי' רש"י גרס תנייתא דביתא והכי גירסת הערוך וכן היא גירסת הירושלמי במסכת מעשרות פרק הכובש ויגיד עליו ריעו שפירושו קורה וכתב בעל העקידה ששבירת קורה רמז להפיכת ציריה מחבלי לידה וחבלי לידה של זכר חדים וקשים משל נקיבה עכ"ל מצאתי בספרי רפואות שהנקבות יש להם גלגלת שלימה בעצם אחד סביב מה שאין כן בזכר והוא כדי שלא יבקע מחמת חבלי לידה ואם כן שבירת הקורה רמז לתקרת ראשה הנשבר מצער הלידה:

והוא חיי. באיכה רבה ובעקידה ובירושלמי לא גרס ליה ובאיכה רבה ובעקידה איתא שרבי אליעזר פתר לה כן שתי פעמים ובירושלמי גרס כמו כאן:

אתת זמן אוחרן כו'. באת זמן אחר לשאול אותו ומצאה תלמידיו של ר"א יושבים בבית המדרש ורב שלהן ר"ל ר' אליעזר לא היה אצלם אמרה להם אנה ואין הוא רב שלכם אמרו לה אמור לנו מה אתה רוצה ממנו ואנחנו נאמר לך אמרה להם ראיתי בחלומי כו' כדלעיל:

כיון דנפקת כו'. כיון שיצאה מאצלם התחילה לקונן וליילל על לא טובה השמועה שמע ר"א את קולה דביני ביני היה בא כדאיתא בירושלמי:

ההיא איתתא דאתת כו'. היא האשה שכבר באת לשאול אותך לפתור חלומה ובאיכה רבה הגירסא נשתנה למעליותא ועיין שם אך גם שם צ"ל אמר לתלמידיו ההיא איתתא מאי בעאת למישאל:

אובדתון גברא. אתם אבדתם בעלה בפתרון הזה:

כאשר פתר וגו'. הרי שתלה הכתוב הוראת החלום וקיומו בפתרון יוסף:

וטובלו. פירש רש"י דכתיב ושתו ביין מסכתי:

ורע לו. השקיתנו יין תרעלה:

פסקה ט

לחלק כבוד כו'. לפיכך ויגלח ויחלף שמלותיו ופירש רש"י שמלכות של מטה כעין מלכות של מעלה שחלק מכבודו לבשר ודם וכתב מהר"ר אליהו מזרחי ולא כמנהג היוצא מבית האסורים כי לא ידע אם יצא לחפשי או ישיבוהו שמה:

בבעליה. בהקדוש ברוך הוא שלא להחזיק טובה וגדולה בעצמו:

ארבע עשר היו. שני הרעב נראים לו בחלומו וראוים לבא שכן ראה שבעה פרות וז' שבלים:

הכי גרסינן שמנה ועשרים שנה היו שכן פרעה אמר ליוסף כו'. וסבר שההגדה והאמירה היא הגורמת לשיהיו עוד כך כמו שראה כי ברית כרותה לשפתים ואין להקשות הרי ע"כ היה צריך להגידה י"ל שכבר היה אפשר שיוסף ידע החלום מעצמו כמו דניאל חלום נבוכדנצר וגם יוסף יאמר אליו הפרות הרעות ולא יאמר שבע וכן בשיבלים:

הכי גרסינן שנים וארבעים היו שכן פרעה רואה ואומר ליוסף. ורבנן חשבו גם הראייה בפני עצמה הרי ארבע עשר והאמירה ליוסף גם הוא ארבע עשר ושוב האמירה מיוסף לפרעה הרי שנים וארבעים:

עשה הרעב. שהה ונתעכב או עשה שליחות המקום ב"ה:

עלה. נסתלק כד"א כעלות גדיש בעתו ובילקוט גרס כלה:

ואימתי חזרו. שדבר ה' לא ישוב אחור ריקם הן לטוב הן למוטב:

ארבעים שנה. לרבנן ניחא ולדעת ר"י ורבי נחמיה אם הותירו לא פיחתו ודבר ה' יקום לעולם:

פרק צ

פסקה א

ברור ליולדתה. ברור ונבדל מעשו כאוכל הברור מן הפסולת שהוא צדיק ועשו רשע וגירסא זו ג"כ לקמן ריש פרשה צ"ד. אכן במדרש חזית הגירסא יותר נכונה ועיין שם:
שבטים. שכולם מתאימים ושכלה אין בהם:
בית פרעה וגו' גרסינן. וסיפיה דקרא באו אחי יוסף דרך שבח ותפארת:
אם מהלכים כו'. הנו"ן של הנמצא הוא כנוי לרבים המדברים בעדם ולא נו"ן נפעל עבר לומר וכי כבר נמצא כזה מעולם כי מה יועיל לו אף אם כבר נמצא כמוהו וגם לא נו"ן בינוני כלומר היש פה אתנו נמצא כזה בעת הזאת שהרי כבר ביקש כל חרטומיו וחכמיו ולא מצא ומהר"א מזרחי כתב שאין ה"א התימה נופלת על הבינוני ולא הבינותי יפה שכבר מצינו השופט כל הארץ הנגלה נגליתי השומר אחי אנכי ואולי חשב כל אלו לתואר ונגלה מקור. ובמדרש חזית משמע דדייק מדכתיב אח"כ אחרי הודיע כו' אין נבון וחכם כמוך הרי שאף אם יבוקש לא ימצא:

פסקה ב

נושקיני חוץ ממך. כלומר על ידך ודריש ישק נשיקה ממש רמז להקבלת פני המלך:
הכי גרסינן שלא יהא אדם נוטל פרוקופי:
פרוקופי. פי' הערוך כבוד בלשון יוון ופי' ישק יהא נישק:
הכתיב לנו גרסינן:
רק. לשון מיעוט וכן הוא בויקרא רבה פרשה כ"ד:

פסקה ג

משלו. מפרי מעשיו וגמול ידיו נתנו לו שכרו מן השמים:
בעבירה. לאשת פוטיפרע:
הרכין. הטה כד"א הטי את כדך ת"א הרכיני ועיין כל זה בבמדבר רבה פרשה י"ד ביתרון הכשר:
קרוכין. פי' רש"י וערוך עגלה חשובה למלך:
ייתון. יבואו:
ותקרא. תהא נקרא חכמה:

ושר בשנים. גדול וזקן בשנים:
כלי ידים. בערוך גרס כלידרים וכן גרס רש"י במקום כלי רגלים ופי' בו כלי הרכיבה שרגלי הרוכב דורסות עליהם בשעה שרוכבין ובל"א שטעגר"ף וכלי ידים אולי גם הוא כלי מלחמה או ענין מטכסיסי המלוכה:

פסקה ד

מופיע. מאור ומגלה ודרש פענח בלשון נוטריקון הופיע:
ונוח לאמרם. בילקוט גרס ללמדם:
צפונה אחת כו'. אסנת הית' בת דינה ונקראת אסנת על שהצפינה יעקב בסנה כמו שכתב רבינו בחיי בשם המדרש ותלה טס בצוארה וכתב עליו בת יעקב ויוסף הכירה ולקחה לו לאשה ובזה גילה עליה שהיא מבני טובים ולא ממזרת כמנהג האסופים:
שאת בנה. של רחל שנקראת ג"כ צפונה שהצפינה יוסף כדאיתא לעיל פרשה ע"ח כך הבנתי מפירוש רש"י ז"ל ואולי שגירסתו היתה בנה של רחל וכן כתב האב"א ועי"ל צפונה אחת יש כאן כלומר היא נמצאת והיא רחל שהיתה צפונה ונסתרת אחוריך או ר"ל שהיתה צפונה פה בחוץ לארץ כפי משמעות לשון רש"י בפרשת ויחי ובאת אתה להיות נגלה עליה והיא תהיה נסתרת אחוריך מפני עשו או ר"ל לגלות באת בשביל כך לירד גילוי ועילוי ותלוי ראש וכמו שדרשו לעיל בפרשה ע"ח עלי עין שנתעלה בשביל אותה עין וכן נראה עיקר וכדמפרש ואזיל שאתה בנה של אותה צפונה שהיא רחל:
עינו רמה כו'. עיין לעיל פרשה ע"ח:

פסקה ה

הכי גרסינן בילקוט ומן קמצא לריחייא ופירשו הרמב"ן והערוך קמצא בור באחת הפחתים ת"י בחד קמציא שנתמלאו כל הבורות ומן הבור היו מוליכין אל הרחיים ורבנן סברי שאף חוץ לבורות היה כי לא הצפינו כולו בבורות כי רב הוא ורש"י פי' ז"ל דקמצתא ודלא קמצתא מה שקמצה ואחזה מן הזרע ויותר ממה שאחזה הכי גרסינן בילקוט ובאב"א מן קמצא לריחייא רבנן אמרי דקמצתא ודלא קמצתא:
הכי גרסינן טבריה בטבריה ומה כו':
מעמדת. מקיימת:
וקטמיות. אפר ת"א קטמא ורש"י פי' שהוא עפר לחה אדומה ומעמדת הפירות:
אין בה קומץ קומץ. אין בו להגיע לכל אחד ואחד כדי קומץ כך מצאתי והטעם שטבריה יושבת בעמק וכולו בצעי מים לא יוכל לצמוח וכן ציפורי יושבת בהר מקום מנוגב ויבש בלי מים:

פסקה ו

הכי גרסינן ותכלינה וגו'. יצאו מכוללות כלומר מעוטרות וכלולים מכל טוב ורוב דגן עד גמר כל השבע שנים בלי חסרון כלל:

נכנסו חולניות. כלומר מיד בכניסה בא הרעב בפתאום ולא מעט מעט כמנהג שאר שנת הרעב:

לא כך אמר יוסף כו'. ולפיכך לא רצו למכור ממנו:

בשלש ארצות כו'. פירש הרמב"ן ז"ל אלו הארצות הם סביב ארץ מצרים כי אם היה רעב כזה בכל העולם היאך היו עושים הארצות הרחוקות מארץ מצרים הלא ימותו ברעב:

כפאן למול. דאם לא כן מה יאמר להם לעשות וכפירוש רש"י בחומש ועיין בפרשה צ"א והמילה כתיב בה אמירה כמו שנאמר שש אנכי על אמרתך ורבי שמואל בר נחמן נפקא ליה מדלא כתיב חייתנו כו' וכדמפרש ואזיל כו' שחייתנו פירושו נתת לנו חיים החייתנו ה"א השימוש מורה עוד על מעשה עובר רומז לשני מיני חיים חיי העולם הזה וחיי עולם הבא. וזה במה שנימולו ע"י גזירתו וכתב מהרא"ם המילה נקראת חיים כד"א בדמיך חיי:

המאושרים. האוצרות הטובים והחזקים שבהם פתח גם כן כי כבד הרעב ולשון אשר קדריש ומצאתי בפירוש רש"י המאושרים מכר מיד אל העשירים כי תבואתם נרקבת מיד ולשון אשר קדריש כמו אשר נשיא יחטא עד כאן לשונו:

פרק צא

פסקה א

שברו וגו'. דרש שבר כמו שבר בשיבולת וכדבסמוך פרשה זו:

לא נבנת. עצתם שנתיעצו על מכירתו:

זה הרעב. שברון והוה על הוה:

סבר. כלומר קרי ביה שבר בשיבולת לשון אחרית ותקוה כדא אמרת שברתי לישועתך ה':

האומר לחרס. זה יעקב שנאמר והנה השמש והירח:

כוכבים. אלו השבטים שנאמר ואחד עשר כוכבים:

זה יעקב. שלא ידע כי עוד יוסף חי ואף על פי שנתגלה לו כדמפרש ואזיל ההוא ניבא ולא ידע מה ניבא וכדלקמן בפרשה זו והכי איתא בהדיא בילקוט איוב וזה לשונו האומר לחרס שנים ועשרים שנה היה יוסף במצרים ונגנז רוח הקודש מיעקב ומבניו ולא היה רחוק מהם אלא מהלך ד' ימים ולא היו יודעים ע"כ ובפי' רש"י ראיתי וז"ל האומר לחרס

זה יעקב שגלוי היה לפניו שיוסף היה קיים עכ"ל ולא ידענא שפיר פירושו דקרא לפי פירוש זה:

וליעקב נתגלה. דכתיב וירא יעקב כי יש שבר במצרים וכדדריש לעיל:

פסקה ב

פרוסה. כלומר פרנסת מזונות וה"ג בילקוט פרנסה והטעם כדי שלא יקומו עליהם עמי הארץ ויהרגום על הלחם ופירושו אל תהא נראים שבעים בלחם או שלא ינהיגו עצמן בעידונין ובפנים מאירים בפני הרעבים וראייה לזה דבפ"ק דתענית נפקא מהאי קרא ההולך ממקום שאין מתענין למקום שמתענין ושכח ואכל שאל יתראה בפניהם ואל יראה עידונין בעצמו ובפי' רש"י בחומש יש שתתראו הוא כמו תתרוו ועיין שם במזרחי ועיין עוד לקמן פרשה זו:

מפני העין. שלא יתנו בהם עין הרע שכלם אנשי צורה נאים וגבורים כך פירש רש"י בחומש:

לעשות שם. לשהות ולעכב שם מאתים ועשר שנים ודייק מדנקט לשון ירידה והיה לו לומר לכו ופי חכם חן ודיקדק בלשונו וכמו שאמר להלן אלכה ואראנו בטרם אמות ומהר"ר אליהו מזרחי הניח זה בתימה:

תשעה חלוקין כו'. בכוונת ירידתם היה תשעה חלקים לאהבת יוסף ולפדותו אם ימצאוהו או ימסרו נפשם עליו וחלק אחד מכוונתם היה לשבור אוכל ופי' רש"י בחומש לא פי' כן ואולי לא היה לפניו גירסא זו:

פסקה ג

נאמר כאן עדה. ויבואו כל העדה מדבר סין וכן כל העדה כלם קדושים:

מה העדה שנאמר להלן כו'. יצאו יהושע וכלב שחיו מן האנשים ונשארה עשרה:

נאמר כאן תוך. ונקדשתי בתוך בני ישראל הכי איתא בהדיא בפרק הקורא את המגילה עומד:

ונאמר להלן תוך. ויבואו בני ישראל לשבור בתוך הבאים והתם עשרה הוו בלא בנימין ויוסף:

ה"ג אם בתוך אפילו כו'. ופי' אם באת לדרוש תוך כמה וכמה פעמים תמצא שכתוב תוך והכי גרסינן בירושלמי דפרק הקורא עומד אם מתוך את למד סגי אינון:

נאמר כאן בני ישראל. ונקדשתי בתוך בני ישראל ונאמר להלן ויבואו בני ישראל לשבור:

ה"ג בירושלמי פרק שלשה שאכלו ר' סימון בשם ר' יהושע בן לוי ר' יוסי בן שאול בשם רבי כו':

סניף לעשרה. פי' רש"י לזימון אם היו תשעה גדולים מכנפין ומצרפין הקטן להשלים מנין עשרה:
אין מדקדקין. פירש רש"י אם בא לכלל י"ג שנה אין מדקדקין אם הביא שתי שערות אם לא וא"כ אינו סניף אלא עיקר כאחד מהם:
ה"ג בירושלמי ובילקוט וכן מצאתי בפירוש רש"י לשני קטנים נצרכה אחד כו'. ספק אם הביא שתי שערות אם לא אבל הגיע לכלל י"ג שנה:
ואחד קטן. קטן ודאי שלא הגיעו עדיין לכלל י"ג ורש"י פירש קטן ודאי בן עשר שנים ויום אחד:
עיקר. כאחד מן הגדולים וזהו ששנה אין מדקדקין לשון ירושלמי שאם היה קטן עושין אותו ספק ספק עושין אותו ודאי:
כן הוא במתניתין. כך היא כוונת המשנה:
קטן לספר תורה. להשלים למנין שבעה הקרואים בס"ת ביום השבת:
איתפלגון. חולקין בזה:
מה עביד מסויימין. כלומר היאך עושה אותם מצויין שהם תשעה ונראים כעשרה ורש"י גרס מה הינון מסויימין וגירסת הספר היא גירסת ירושלמי:
אלא אפילו כו'. והעשירי הוא קטן ובו הם נראים כעשרה:
ה"ג בירושלמי וכן הוא בילקוט ופי' רש"י סניף לג' מה אם תמן שאומרים את השם עושין אותו סניף כאן שאין אומרים השם לא כ"ש:
א"ל הדא כו'. עד אין עושין אותו סניף הדא אמרה כו'. הדא היא ולא כ"ש כו'. אין זה כל שכן והיא הנותנת כיון שמזכירין את השם מצרפין אותו להזכרת השם דעל כל בי עשרה שכינתא שריא ואין הקטן בא להוציאם ידי חובת זימון דבלאו הכי מחוייבים הם בזימון שכל ג' חייבין בזימון אבל ג' שבלעדו אינם חייבים בזימון כלל אין הקטן מצטרף עמהם כדי לחייבם בזימון ולכן מסיים הדא אמרה דדיוקא ליה שלברכת המזון מצרפין הקטן כיון שבלעדו גם הם חייבים אבל לקריאת שמע ולתפלה שאם אינם עשרה אינם חייבים כלל אין הקטן מצטרף עמהם כך נראה לפרש הסוגיא אע"פ שאינו כמסקנת התלמוד שלנו בפרק שלשה שאכלו סוגיא ירושלמי שאני וכן מצאתי שוב פי' הסוגיא בפירש"י:
זמנין סגיאין כו'. הרבה פעמים אכלתי עם כו':
חביבי. דודי דוד אהרן ת"י חביבא דאהרן:
ה"ג בירושלמי ואית דאמרין בעון קמיה שמואל כו':
ה"ג שבעה פת וג' ירק מהו א"ל מזמנין ששה פת כו':
עד דאנא תמן. בעוד שהייתי בארץ ישראל הייתי רוצה לשאול על זה:

ומיצרה כו'. בירושלמי גרס ומי צרה לי מינה לא שאלתיה. וכך מצאתי נקוד ומי צרה הצדי"ק בפת"ח ופירושו לדעתי וצר ומר עלי שלא שאלתיו ועיין בתלמודא דידן בפרק שלשה שאכלו בפי' רש"י דף מ"ח ויתבאר לך כי כן הוא ונראה דה"ג ומי צרה לי מינה לא שאלתיו ודוק ותשכח:

מהו מזמנא עלוהי. מהו שיצאו בזימון שלו וה"ג בירושל' מהו שיברך וכן הוא בתלמוד שלנו ובתוספות פרק שלשה שאכלו אית דאיירי לאצטרופי ואת אשר מצאתי כתבתי:

דתנן כו'. פשיטותא הוא למפשט אם יוצאין בברכתו אם לא וכדמפרש ואזיל בסוף הענין:

שלש מאות נזירין כו'. עלו לירושלים ורצו להקריב קרבנם כששלמו ימי נזירתן:

תשעה מאה כו'. כבש וכבשה ואיל לכל אחד ואחד ככתוב בפרשת נשא:

מצא להם פתח. שמעון בן שטח מצא פתח לנדריהם והתיר להם נדרן ולא הוצרכו לקרבן:

לא מצא. לא היה יכול לימצא להן פתח:

ה"ג סליק רבי שמעון בן שטח גבי כו'. פי' עלה ר' שמעון בן שטח אצל ינאי המלך ואמר ליה תלת מאה כו'. ולא גילה לו שהותר הנדר למחציתן:

סלקו כו'. עלו לכאן ורצו להקריב ט' מאות קרבנות ואין להם אלא נעשה כך תן אתה המחצה משלך ואני אתן להם החצי משלי וילכו ויקרבו נתן ינאי המלך החצי מכל ג' מאות משלו והספיק למאה וחמשים והלכו והקריבו:

אתון כו'. באו מלשינים ואמרו לשון הרע לפני ינאי המלך על ר' שמעון בן שטח וכך אמרו תהוי כו'. פי' תהא יודע שכל מה שהקריבו אותן נזירין משלך הקריבו ובאמת ר' שמעון בן שטח לא נתן משלו כלום:

שמע כו'. שמע ר' שמעון שהוא כועס עליו:

צרח ליה כו'. היה מצטער ומתיירא ממנו וברח לו כן פי' בערוך ובירושלמי גרס דחיל ר' שמעון וערוק:

לבתר יומין כו'. לאחר ימים היו שם אצל ינאי המלך אנשים חשובים ממלכי פרס יושבים ואוכלים על שלחנו של ינאי המלך:

נגסין. פי' הערוך אוכלין והרבה תמצאם בספר זה:

אמרו ליה כו'. אמרו הפרסיים לינאי המלך אדוני המלך זכורין אנחנו שהיה פה זקן א' והיה אומר לנו דברי חכמה:

ה"ג בירושלמי וילקוט מילין דחכמה ועכשיו איננו פה ובירושלמי גרס תני לן עובדא פי' ספר להם המעשה למה ברח לו:

אמר לאחתיה כו'. אמר ינאי המלך לאחותו של ר' שמעון בן שטח שהיתה אשתו של ינאי כדאי' בקהלת בפסוק טובה חכמה עם נחלה ופרק ג' שאכלו שלחי אחר ר' שמעון והביא אותו:

הב לי מילא כו'. תן לי אמונה כלומר הבטחה שלא תעשה לו מאומה רעה ושלח לו טבעתך לסימן והוא יבא ובירושלמי הגירסא קצת בענין אחר והכל עולה במסלה אחת:

מן דאתא כו'. משבא ר' שמעון בן שטח ישב עצמו בין המלך והמלכה א"ל ינאי המלך לר"ש למה ברחת מפני וא"ל רבי שמעון שמעתי שאתה אדוני המלך כועס עלי והייתי מתייירא ממך שלא תמיתני וקיימתי פסוק זה שנאמר חבי וגו'. חבי פירושו היה מתחבא עצמך רגע עד שיעבור הזעם:

א"ל למה אפליית בי. למה התלת בי ושחקת בי לדבר כזבים שלא נתת משלך כלום שלא היו אלא מאה וחמשים נזירים. א"ל ח"ו לא שחקתי בך אלא אתה נתת למאה וחמשים ממון שלך ואני נתתי למאה וחמשים מתורתי שמצאתי להם פתח לנדריהם ועל זה אמרתי אני אתן משלי מאותו ממון שיש לי דכתיב בצל החכמה וגו' ובירושלמי ובילקוט יש גירסות שונות ואין בהם שינוי ענין:

ולמה לא אמרת כו'. ולמה לא אמרת לי שאינם אלא מאה וחמשים אמר ליה אלו אמרתי לך לא היית נותן ומאחר ששמעתה שאני נותן החצי נשאת ק"ו בעצמך:

למה יתבת גרסינן. וכן בירושלמי פרק ג' שאכלו ובמס' נזיר פרק בית שמאי ולקמן במדרש קהלת:

אמר מזוג כו'. ינאי המלך אמר לאחד מן המשרתים מזוג לו לר' שמעון כוס ויברך ברכת המזון:

אמר כו'. ר' שמעון לקח הכוס ובירך עליו ואמר ברוך על המזון שאכל ינאי כו'. ה"ג בירושלמי ובמדרש קהלת ברוך על המזון שאכל ינאי כו'. א"ל ינאי עד עתה עדיין אתה עומד בקושי ערפך להתל בי מימי לא שמעתי ינאי בברכת המזון:

ה"ג אמר ומה אית לי למימר. פי' אלא מה יש לי לומר כו'. בירושלמי גרס ומה נימר נברך על המזון שלא אכלנא:

ה"ג יהבון ליה ויכול יהבון ליה ואכל מן כו'. פי' ינאי אמר למשרתיו תנו ויאכל נתנו לו ואכל ופירוש נתנו לו מיני ירק ואכל ולפיכך לא הוזכר כאן נטילת ידים והכי איתא בתלמודא דידן ששתה אותו כוס ראשון שנתנו לו לברך עליו וה"ג רש"י כאן והכי מוכח לקמן:

חלוקין עליו כו'. כלומר ליכא למאן דאמר דסבר כוותיה שמי שאוכל רק מיני ירק שיוצא את מי שאכל פת והכי איתא בתלמודא דידן בפרק שלשה שאכלו:

ה"ג רבי ירמיה אמר על הראשונה ורבי אבא כו' על הראשונה פי' רש"י שמצא פתח לנזירים והתיר להם דהא תנן במסכת נזיר אין נזירות אלא בארץ ישראל עכ"ל. ונראה שכל שכן לא יפה עשה במה שהניחם להקריב קרבנם והאב"א פירש על הראשונה שאמר ברוך שאכל ינאי כו'. דהא קיימא לן שבברכת הנהנין אין מוציא אחרים אלא אם יתחייב גם הוא עד כאן ולי היה נראה שמה שאמר בראשונה ברוך על המזון שאכל ינאי שאמר כן כדי שירגיש בו ינאי ויתנו לו לאכול דאם לא כן למה חזר בו ולא סיים ברכתו כמו שהתחיל והכי מוכח בתלמודא דידן שמיד שתה כוס ראשון ואי איתא דסבירא ליה דיכול להוציא אחרים אע"פ שלא אכל ושתה עמהם למה שתה אותו כוס שמזגו לברך עליו וכבר אמרו הבו ליה ויברך ועוד שהוא נגד דרך המוסר:

תמן צריכא ליה כו'. לעיל שאל ר' ירמיה אם אותו שאכל ירק יכול לברך לאותן ט' שאכלו פת וכאן היא פשיטא לו שאמר על הראשונה חולקין עליו חביריו אבל על השנייה שבירך להם אע"פ שלא אכל פת לא פליג עליה כן פירש רש"י ומתרץ זה שמבעיא ליה היינו אליבא דרבנן שלא מצינו בהדיא היאך סברי וזה שהיה פשיטא ליה אליבא דר' שמעון בן גמליאל וכדמסיים ואזיל דרשב"ג סבר אפילו לא אכל עמהם אלא ירק יכול לברך:

וטבל עמהן. בציר:

ה"ג בירושלמי פרק שלשה שאכלו ובמסכת נזיר פרק ב"ש אע"פ שלא אכל כזית דגן מזמנין עליו דברי חכמים כו':

ר' יעקב אמר כו'. רבי יעקב בשם ר"י פליג על דתני בשם חכמים שאם אכל ירק מזמנין עליו ואמר שחכמים סוברים שלעולם אין מזמנין כו' ולהכי היה ר' ירמיה מסופק אליבא דרבנן היאך קסברי:

ה"ג בירושלמי ובילקוט לעולם אין מזמנין כו'. עד כזית דגן תני שנים כו':

מתניתא. דתני בה שיוצא בירק אתיא כר' שמעון בן גמליאל ולפיכך הא דפשיטא ליה לר' ירמיה היינו אליבא דרשב"ג כך נראה לפרש סוגיא זו אע"פ שבתלמוד שלנו גרס רבי שמעון בן גמליאל אומר עלה והסיב עמהם כו' וכן גירסת הילקוט את אשר מצאתי בירושלמי קלף ישן נושן כתבתי והוא הנכון לפי' הסוגיא:

פסקה ד

גזר. יוסף:

עבד למצרים. לשבור בר וה"ג בילקוט בהדיא:
ושלא יוליכו כו'. בילקוט לא גרס ליה וכן במדרש קהלת בפ' עיר קטנה לא גרס ליה וגירסא זו צריך להיות ששנים הראשונים גזירה אחת היא שאם יוליך אחד שני חמורים אולי יוליך אחד חמור חבירו ונמצא עבד לו והטעם לכולם כדי שיבואו כל אחיו בעצמם לשם וכדלקמן:
והוה תמן מנשה קאים כו'. והיה שם מנשה בן יוסף עומד ומקבל כל הכתבים שנכתבו עליהם כל הבאים לשבור בר:
אמרין. אמרו בני יעקב נכנסים אנו ונראה אם נמצאנו שיטעון ממנו מדה ושיעור המכס הרי טוב ואם לא שיבקש ממנו יותר מן השיעור נלין הלילה ובבקר נדע מה נעשה ועל מנשה אמרו כן שהיה מקבל כל האיגרות וחשבו שבשביל המכס עשה יוסף כן וי"ל על פדיון יוסף אך בדרך רחוקה וכן ראיתי שוב באב"א והנראה מפשוטו כתבתי:

פסקה ה

שגנז את התבואה כו'. כי כן מצינו בשנות רעבון בימי אברהם ויצחק שהוצרכו לעקור דירתם ולירד למצרים ולגור שם:
והיו הבריות כו'. דרש לאום לשון מלכות כד"א ולאום מלאום יאמץ:
לכו ומולו. דייק לכם יתירה דהוה ל'ל את אשר יאמר תעשו וכדלקמן:
עבדוהו כו'. עי' בילקוט הלשון יותר ברור:
לכך נאמר מונע בר יקבוהו לאום בילקוט ובערוך ערך פן השלישי לא גרס ליה וכן בסמוך:

פסקה ו

ה"ג שאמר הכתוב וירא כי יש שבר:
והלא כו'. כלומר ועוד הלא אמר לבניו כו' ודו"ק:
רואה ואינו רואה כו'. נצנצה בו רוח הקדש קצת ולכך אמר פעם וירא ופעם שמעתי כזה שהוא מגמגם בדבר:
והלא כו'. כלומר ועוד הרי כבר נאמר ותרעב כל ארן מצרים והיאך אמר יש שבר במצרים:
שסברו. תקותו:
מהו רדו. שהיה לו לומר לכו כמו שאמר להלן אלכה וארא בטרם אמות וע"ל ריש פרשה זו:
בני ישראל צריך כו'. שהיה לו להתלותם באביהם למשפחותם לבית אבותם:

בתחלה. כשמכרוהו:
ונחזיר גרסינן:
הפתחים. פתחי שערי העיר:
בשער שלו. כי כן צוה עליהם יעקב כדלעיל ריש פרשה זו.
כל אחד שלו. שם אותו שנכנס בשער שלו:
ונתן שמותם. של עשרה אחיו:
בקובה. של זונות שנמכר שם לקלון:
והקיש. לשון הכאה:
אלא כך כו'. כלומר אל תשגיח במה שנכנסו בי' שערים ולא בשער אחד כי כן צוה אבא עלינו מפני עין הרע ואמר להם אם יראתם מן העין בשוק של כו' לא כך צואת אביכם שתשמרו עצמכם מן העין:
איננו מת. כלומר איננו כי מת וכמו שאמרו לו ליוסף אח"כ ככתוב בפרשת ויגש:
ופירש כו'. כלומר עשה כן כדי להפרישו מלוי ולולי זה לא היה אוסר אחד מהם אך את שמעון ולא לוי מפני שהוא דחפו לבור:
שלא יטלו כו'. ויהרגוהו:
כך עשיתם כו'. שעמדתם על דמו גם לי אתם עושים כן ולא ידע כי שומע יוסף בלשון עברי או אח"כ אמר להם כן שלא בפני יוסף:
בניך אינן בני גרסינן:
לכך נאמר כו'. דרשו לשון שבר ממש שברון רוח שאירע לו במצרים:

פסקה ז

חתימת זקן. משנה הכרת פנים כדאיתא בפרק המפקיד גבי מרי בר איסק:
אמרין ליה כו'. אמרו לו ליוסף אנו ואתה בניו של איש אחד אנחנו ודייק מדכתיב כלנו: שנים עשר אנחנו וגו' גרסינן. וסיפיה דקרא והאחד איננו אמר להם יוסף ואנה והיכן הוא ענוהו מכרנו אותו:
ואין כו'. ואם היה אומר לכם בן אדם תנו לי חמש סלעים ואתן לכם אחיכם תעשו אתם כן לתת לו חמש סלעים או לא אמרו לו הן אמר להם ואם יאמר לכם לא אתן אותו לכם אלא בכפל דמי מכירתו והם עשרה סלעים אתם עושין כן לתת לו י' סלעים אמרו לו הן ואמר להם יוסף ואם יאמר לכם אדם לא אתננו לכם אפילו באלף סלעים מה הייתם עושים אמרו לו על מנת כן ירדנו פה או להרוג אחרים או ליהרג עליו:

אתון כו'. באו בני אדם ובקשו אצלה הגדי אמרה להם האשה כן תהא אותה אשה מנכש וקורעת וחותך מבשרו של זה המונח במטה ואוכלת אם ידעתי ממנו והם סברו שהמונח במטה הוא בנה:

ג' ימים. במגילת אסתר ובילקוט פרשה זו ובספר יהושע גרס יותר משלשה ימים והכי מוכח יונה במעי הדגה שלשה ימים וג' לילות ואולי שמקצת יום ג' ככולו וכן מוכח גירסת הילקוט בספר יהושע דגרס ביום השלישי של יונה ובמדרש אסתר איתא שביום השלישי פי' בסוף יום שלישי:

למרדכי. דכתיב ויהי ביום השלישי ותלבש אסתר מלכות:

לדוד. ככתוב בסוף ספר שמואל ובדברי הימים סימן כ':

ביום השלישי של שבטים. כלומר כמו שנהג יוסף עם השבטים דכתיב ויאמר אליהם יוסף ביום השלישי ועיין בילקוט בפסוק ונחבאתם שמה ג' ימים ובמדרש אסתר לא גרס של שבטים:

פסקה ח

ברם. פי' באמת:

והוא שותק. ולא בקש מהם על נפשו אלא ממה דכתיב בהתחננו למדנו שנתבט כו':

שנתחבט. כלומר הפיל והכה את ראשו על הארץ לפני כל אחד ואחד:

הלא כדון כו'. הלא כזאת כדברי תחנה ובקשה שאנחנו מתחננים עכשיו אמרתי לכם בעת מכירת יוסף:

אלא כך אמרתון. דייק מדכתיב לאמר משמע שהם השיבוהו דבר:

דם הזקן. וגם קדריש לשון רבוי:

זה מנשה. ה"א הידיעה של המליץ קדייק:

מעליהם וגו' גרסינן. וסיפיה דקרא לעיניהם:

פסקה ט

דמיך. מת ולשון נקי הוא כלפי גוף קדוש שאין מיתתו אלא כזה שהוא ישן:

עאל כו'. נכנס ר' אלעא ופתח לדרוש עליו בדברי תורה ועיין זה במדרש חזית בפ' דודי ירד לגנו ובמדרש קהלת בפ' מתוקה שנת העובד ובירושלמי סוף מסכת הוריות:

כקורות. דרש את כל הקורות לשון קורה שמתקרין בו הבית:

שחשדן אביהן. שמא מכרו את שמעון ודייק מדכתיב המה ואביהם וכן מצאתי שוב בפירש"י:

על להעמיד כו'. פירש"י וז"ל עלי עונש מה שחסר מהם:

הרי זה. כך אמר יעקב:
כפתור ופרח. כלומר נאים ועגולים הדברים ככפתור ויפים כפרח:
לא ירד בני כו'. פי' רש"י דרש בני לשון בינה כלומר בינה שלי והסכמתי או בנייני:
בבית לא. בתמיה:
בשעת הסכנה. וכל הדרכים בחזקת סכנה:

פסקה י

מה. כלומר מה הוא זה:
הוא אומר. כלומר אדוני הארץ אומר לנו דברים של אמת כלומר דברים של עיקר שיהיה כן על כל פנים ואנו משיבים כו':
של בטלה. בלי טעם ולמה פתח פיו בדבר של תקלה והשיב שכבר תפס עליו הנביא על זה שנאמר למה תאמר יעקב נסתרה דרכי מה' וגו'. שהיה לו לדעת כי הכל מיד ה' ואין דבר רע יורד מן השמים:
עצי עריסותינו. דייק מדכתיב ולמולדתנו רמז לעריסה וק"ל ופי' רש"י הם הקטנים המוטלים בעריסה הנולדים על ידי העריסה וכן פי' מהר"א מזרחי ורש"י לא גרס עצי ואולי משגה היא שבכל הספרים גרסינן ליה:
נפש אחת. בנימין בספק פן יקראנו אסון ולא כולם במיתה ודאית ברעב:

פסקה יא

מזמרין בעולם. שבח וזמר הם בעולם שהבריות מזמרין ומשבחין עליהם להקב"ה ועיין במהר"א מזרחי:
חלזון. שצובעין מדמו תכלת:
חמר. יין המשמח אלהים ואנשים:
קטף. שרף הנוטף מעצי הקטף:
מור. מין בשמים שקורין ביזמ"א:
איגורי. זית ששמנו אגור בתוכו:
בריא כאבן. קשה כאבן:
משח דבטנים. שמן עשוי מן הבטנים ומן השקדים ובערוך ערך לוז גרס ומשחא דלוזים:
צריכין אתון כו'. וכי צריכים אתם עוד דבר אחר אמרו לו תפלתך אנו רוצים וצריכים אמר להם אם תפלתי אתם צריכים דבר זה לא יעכב בידכם ואל שדי יתן לכם רחמים:

פרק צב

פסקה א

ואם בא להקפיד. שלא לקבלם באהבה הרי למדנו מתורתך מק"ו שיקבלם כל אדם באהבה:

כיון שיצא. בדבר ה' מארצו וממולדתו:

רעבון. כמה שנאמר ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה:

נראה דה"ג אשריו לאדם שיסורין באין עליו מן התורה שנאמר. וה"ג בילקוט תלים בשם התנחומא אין לך אדם בלא יסורין חושש בשינו או בעינו אינו יכול לישן יגע בתורה אינו ישן זה ער וזה ער אשרי הגבר וגו' עכ"ל. כלומר אשריו לזה שיסורין באין עליו מכח שעוסק בתורה:

נראה דה"ג של אהבה הן כדכתיב אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן אילו ואילו יסורים של אהבה הן דכתיב אשר יאהב וגו' והכי מוכח בפ"ק דברכות וע"ש:

חזא כו'. ראה עור אחד שישב ועסק בתורה וא"ר חמא לאותו עור שלום עליך בן חורין אמר ליה מהיכן שמעת שאני בן עבד שאבי היה עבד ונשתחרר והיה סבור שלכך קוראו בן חורין שאביו נשתחרר ועכשיו איננו עבד וא"ל רבי חמא לא בשביל כך קראתיך כן אלא שאת בן חורין לעולם הבא על שהוא בעל יסורין ואפ"ה היה עוסק בתורה:

יה יה. לשון צעקת חלל כמו הה הה:

די. די יסורים הבאת עלי ומעתה חדל ממני ולפני הדיין דוקא שבידו לרחם עליו משא"כ אם נמסר ביד השליח ששליחותו עושה בלי חמלה ומצאתי יה הוא הדיין הממונה על בית של עולם כדלעיל בפרשת בראשית פרשה י"ב והוא קצת רחוק:

שעתיד כו'. כן היא ג"כ גירסת הילקוט ורש"י גרס מי שאמר לעולמו די הוא יאמר לצרתי די:

פסקה ב

כד דמכין. כשמתו כלומר בשעת מיתה ועיין כ"ז לעיל פרשה ס"ב:

של אבות. אברהם ויצחק:

ה"ג לעת מצוא. והוא סיומא דקרא דלעיל על זאת יתפלל כל חסיד:

מצוי היום. שנתמלא ונגמר היום ויתפלל מנחה עם דמדומי חמה וכן הוא בירושלמי פ' תפלת השחר בהדיא ובפרק תמיד נשחט:

מצוי הדין. י"ל שמדבר בדיין שלא יכשל במצוי וגמר הדין להוציאו לאמתו וכמו שאמרו חז"ל בסנהדרין בפ"ק ברעות נפשאי לקטלא קאזילנא והלואי שתהא יציאתי כביאתי וכן אמר הכתוב וקבע את קובעיהם נפש וכן מצאתי באב"א:

מצוי הנפש. כלומר בשעת מיתה וכמו שדרשו חז"ל בפ"ק דברכות לעת מצוא זו מיתה שנאמר ולמות תוצאות ומצאתי בילקוט תלים בשם תנחומא וז"ל לעת מצוי הנפש וכן שנו רבותינו ז"ל אל תאמין בעצמך עד יום מותך עד כאן לשונו פי' שיתפלל כל אדם שתצא נפשו בטהרה בלי חטא ועון ולא יהיה צדיק בעיניו:

מצוי החשבון. שנגמר ונתמצה כל החשבון ועשה כל מה שבידו לעשות יתפלל אח"כ להש"י כמו שמצינו שעשה כן יעקב בפגעו בעשו אחיו וכן כאן אחר כל המעשים אמר ואל שדי וגו' וכן משמע בפירש"י שפי' וז"ל שנתמצה החשבון שהיה מדקדק הקב"ה: שנתמצה גרסינן:

פסקה ג

ויתן אותם לרחמים סיפיה דקרא לפני כל שוביהם תהלים ק"ו:

ה"ג כאשר שכלתי בחרבן:

פסקה ד

שהוא דוחפן כו'. עיין בפירש"י בחומש:

ה"ג רש"י וילקוט כהדין צרצורא עביד וי"ל שהיה הומה ונוער וכועס עליהם על שהניחוהו לאסור אותו ולכן לא אמר ויוצא את שמעון אלא ויוצא אליהם שלהם ואליהם היה היציאה שביטל מאליהם תרעומות שמעון וכה"ג דרשו גבי נבוכדנצר צר כצרצור והוא כלי צר למעלה ורחב למטה וכשמכניסין היין לתוכו ומוציאין ממנו עושה צר צר ובפירש"י מצאתי וז"ל כצר צור של שמן שהוא רחב כך היה רחב ושמן עכ"ל ודייק מדכתיב לעיניהם וכדלעיל:

פסקה ה

חמא. ראה:

א"ל מה עבד אבא כו'. מה עושה אבי כלומר העודנו חי א"ל אמך שאלה עליך מה אתה עושה א"ל אנכי אמרתי לך כזאת כלומר שאלתי על אבי ואתה השיבותני על אמי:

א"ל כו'. וממילא ידע שמת אביו:

ה"ג בילקוט על המתים כך השלום כו'. ועל יצחק לא השיבוהו וממילא ידע שמת ולא אמרו לו בפירוש שאין משיבין על הקלקלה ועיין עוד בערוך ערך אבא:

חנינה בי"א שבטים. שנאמר הילדים אשר חנן אלהים את עבדך ועדיין לא נולד בנימין:

יחנך בני. דאל"כ יברכך מבעיא ליה או כה"ג:
כד ילידת כו'. כשילדתו אמו מתה:
מן בגין כו'. בשביל זה יבא ויתן ראשו אצל ראשי כלומר ישב אצלי:
לא טעם טעם יין. דכתיב ולקדקד נזיר אחיו נזיר ממש היה כדלקמן סוף פרשה צ"ח:

פסקה ו

תמן כו'. שם בארץ דרום היה פונדקי אחד שהיה עומד בכל לילה ולבש מלבושיו:
זוגוי. פירוש מלבושיו ועיין בערוך ערך זג השני:
והוה אמר כו'. והיה אומר לאותן אורחים שהיו שם קומו צאו לכם שאעשה לכם לוויה והיו יוצאים האורחים וגזלנים היו מקדימין לפניהם והיו גוזלים אותם ואח"כ היו הגזלנים נכנסים עם אותו פונדקי והיו חולקים עמו את אשר גזלו מן האורחים:
ואתקבל תמן. ללון שם:
קם. הפונדקי בלילה והיה לובש מלבושיו וא"ל לר"מ קום כו':
מסכי. ממתין וצופה לשון סוכה:
ואנא כו'. ואנכי יושב ומצפה לו מתי שיבא ואלך לי עמו א"ל הפונדקי ואנה הוא אותו אח א"ל בבית הכנסת והטעם שכן היה דרך האורחים ללון בבהכ"נ כדאמרי' בפ' ערבי פסחים או י"ל שכוון אל התורה המונחת בבהכ"נ והיא מזהרת האדם להיות נשמר שלא לצאת בלילה שנאמר את האור כי טוב וכדלקמן א"ל הפונדקי ומה שמו של אותו אח ואנכי אלך ואקרא אותו:
כל ההוא ליליא כו'. כל אותו לילה היה הולך אותו פונדקי וקרא על שערי ב"ה כי טוב כי טוב ולא היה שם בן אדם עונה אותו:
ושוי חמריה. י"ל שהיה מתקנו כד"א משוי גומות ובילקוט גרס שרי כלומר התירו ממקום שהיה אסור שם או י"ל העיר החמר שהיה מחמר אחריו ועיין ערך שו השני:
אן הוא כו'. אנה הוא אחיך שאמרת שאתה מצפה עליו:
א"ל הא אתא. פי' הרי כבר בא לו שנאמר וירא אלהים וגו'. וכן נאמר כאן הבקר אור והאנשים שולחו:

פסקה ז

ק"ו **לשכינה י"ד יום**. והא דכתיב אח"כ תסגר שבעת ימים היינו מטעם דיו לבא מן הדין להיות כנדון כדאמרינן בגמרא:
ביהודה יראים גרסינן:

פסקה ח

באסירא. בתפיסה בבית האסורין כן פי' רש"י וערוך:

אין כולם. בתמיה ועיין ברמב"ן:

ולמה עבד כן. למה עשה כן ולא התחיל מיד באמתחת בנימין:

מה גנבא כו'. כלומר מה זאת אתה גנב בן רחל שגנבה את התרפים ובילקוט גרס הא גנבא כלומר הרי זאת לו שנטה אחר הטבע ומדת אמו והשיב להם בנימין לא כן הוא אלא יש כאן כו'. נתעורר עתה עונש שעיר עזים ששחטתם לרמות אביכם ועונש מכירת אחיכם זהו שנרמה לכם ולא ירושת אמי ה"ג בילקוט אמר להם יש כאן שעיר ולגירסת הספר פירוש אמר להם בנימין האיש הממונה על בית יוסף עשה כזאת או אולי צ"ל עבדא דיוסף או עובדא דיוסף:

שבטים גרמו כו'. במכירת יוסף שנאמר ויקרע יעקב שמלותיו וע"ל פ' פ"ד:

לקו גם הם. במדה כנגד מדה שקרעו גם הם שמלותם:

חד מנהון כו'. כל אחד מהם היה לוקח משאו ביד א' ונתנו על חמורו ולא הוצרך לעזרה ודייק מדלא כתיב ויעמסו:

בחד ידא. דייק הכי מדכתיב איש להודיע כי כאיש גבורתו ביתר עוז:

עיר. בכל מקום פירושו עיר קטנה לאפוקי כפר וכרך היא עיר גדולה וכדאיתא בכתובות בפ' הנושא באגדת פטירתו של רבינו הקדוש:

מטרפולין. פי' הערוך אם של עיירות בלשון יון מטרא אם ופולין עיירות:

פסקה ט

הכי גרסינן נאמר לאדני בכסף ראשון:

ממצה כו'. ממרק אותו היטב מכל אשר בו עד שלא נשאר בו רק השמרים כך הקב"ה מדקדק אחרינו וממצה עלינו מדת דינו ודרש מצא כמו מצה:

נער פורפריה. היה מנער ומנענע מלבושיו כלומר דרך ריחוק דעת וחיזוק דבריו ויאמר חלילה כו'. אין אתם חשודים בעיני כלל רק הנער לקחו כדי לקסם על אחיו היכן הלך כך מצאתי בילקוט ודריש חלילה שבבגדיו משמיע קול ועושה חלילה כעין שדרשו אצל הכי קרא שמו יעקב וגבי נבוכדנצר:

השלום דכוליה נשפה. לשון השופה יין כלומר נשפה והורק כל השלום אם תעכב את זה ובילקוט וכן בפי' רש"י גרס נטפה כלומר נטף והלך לו ובפי' רש"י ראיתי וז"ל זהו שלום שניטפה החבית כולה כלומר שכבר אנו חסרים והולכים ואתה פורץ לחסרנו עד לא שארית עכ"ל ומתוכו נראה שגירסתו היתה נשפה:

ורוח הקודש כו'. כלומר כי לא מחשבותי מחשבותיכם כי כל הגלגולים אלו לעשות שלום בהוה ובהבא:

פרק צג

פסקה א

ויגש אליו יהודה:

מן הפקדונות. שלא לקבל פקדונות:

מן המאונים. שלא ילמוד את בתו או אשה אחרת שתמאן ומפרש בגמ' במסכת יבמות בפ' ב"ש דלמה גדלה ומיחרטא בה:

ערבות. מפרש בגמ' בפרק ב"ש בערבי ציון דעבדי שלוף דוץ פי' רש"י שולף עצמו מן הלוה ותוקע עצמו על הערב ליפרע ממנו קודם שתובע ללוה:

בחליצה. שיותר טוב לחלוץ ליבמתו מליבמה ומפרש טעמא התם כאבא שאול דאמר אבא שאול הכונס לשם נוי לשם אישות לשם ד"א כאילו פוגע בעריות וקרוב בעיני להיות הולד ממזר:

ובהפרת נדרים. כדר' נתן דאמר רבי נתן הנודר כאילו בנה במה פי' בשעת איסור הבמות והמקיים כאילו הקריב עליה קרבן:

ובהבאת שלום. שנאמר בקש שלום ורדפהו ואתיא רדיפה רדיפה וכתיב רודף צדקה וחסד וגו':

פוקדון. הוציא זה מביתך שלא תקבלנו ורש"י גרס פוקדין כלומר הבריות פוקדין אותו כל שעה היאך לגנבו ממנו:

לך והדבק בעפר כו'. התרפס דרש נוטריקון תהא נרפס ונידוש תחת כפות רגליו:

וקבל מלכותו כו'. דייק ורהב לשון מלכות ואדנות וכן כתיב בי אדוני:

פסקה ב

יהודה ויוסף. יהודה מלך באחיו ויוסף מלך במצרים:

נתמלא כו'. עברו יחדו דרש מלשון עברה וזעם:

יאי למלך כו'. נאה והגון למלך שידין ויריב עם מלך דוגמתו ואנחנו נשתוק:

פסקה ג

חזורין. על שם שהתפוח עגול כמו כפתור שתרגומו חזור:

בגו דיסקרין. בתוך השולחן של כסף כן פי' רש"י והערוך:

אופן. גלגל הסובב ועל כן מראה פנים לכל צד:

כך היו כו'. שהיה מדבר דברי פיוסין ומרמז מתוכן דברי יושר בעבר והוה ועתיד וכמו שדרשו רז"ל לקמן מלשון ויגש שהכין עצמו לפיוס ותפלה ומלחמה:

פסקה ד

לשתות הימנה גרסינן:

נימה. חוט. והערוך גרס נניא וגם הוא חבל ועיין בויקרא פ' כ"ב:

משיחה. גם הוא חבל דק:

עד שעמד על לבו. שנצחו ורכך את לבבו מקשיותו וזהו ויגש אליו יהודה כלומר אל עצמותו ולבו נגש גם יכול לו:

פסקה ה

חורש. זה יהודה בילקוט מסיים דכתיב ארכיב אפרים יחרוש יהודה:

ה"ג זה יוסף. שנאמר והנה וגו':

ה"ג זה יהודה שנאמר כי וגו':

אלו השבטים. שבכל מקום הגדולים נקראים בשם הרים כדכתיב שמעו הרים את ריב ה' ודרשו חז"ל אין הרים אלא אבות ונטפו שפתותיהם עסיס כלומר דברים נוחים וטובים כיין עסים ולא היה נפתים לצאת לריב מהר:

והטיפו הרים גרסינן:

פסקה ו

פשט להון. יהודה היה מפרש כל אותן כוונות ליוסף ואמר לו אם למלחמה אתה רוצה הריני מוכן כו'. ובילקוט גרס ר' אלעזר פשט להון:

בי אדוני כו'. כלומר בי תמצא כל מה שאתה רוצה ולא בו בבנימין:

אם לממלא כו'. אם אתה רוצה ממנו להיות שואב מים אני טוב ממנו ואם לשמש גם אנכי טוב ממנו ואם לבקע עצים אנכי טוב ממנו:

בייה. לשון צער ויללה שיש עלינו לצעוק עליך חמס וע"ל בפרשה י"ב:

אלי וגו' גרסינן:

לסמיות עין. לשון נופל על לשון בחילוף סמ"ך בשי"ן:

בנימוסות. בסדר חוק ונימוס שלנו:

ומן תמן כו'. הם דברי הספר ולא דברי יהודה:

מן תמן. משם מאותו דבר שאמר עם אשר וגו':

על חיבת עין כו'. מצאתי פירושו על אשה שהיא חיבת עין כד"א טוב מראות עינים כפי מדרש חז"ל טוב מראות עינים באשה יפה כו' כלומר על אחותינו כך החרבנו כרך גדול

על בנימין שבחלקו נבנה בית המקדש והוא אכסניא של הקב"ה על אחת כמה וכמה ועוד י"ל שהמשך הדיבור כך הוא כאן בשביל זכר שהוא חיבת עין ואכסניא של הקב"ה עאכ"ו ויהיה מלה על אחת כמה וכמה הנושא לכל הדיבור ושוב מצאתי און לי ברבינו בחיי ועי' שם והכי מוכח גירסת הילקוט ועיין שם:

דבר אני מוצא כו'. בילקוט גרס מפי ור"ל קול צעקה ולגירסת הספר י"ל על השערות הבוקעין בגדיו וכדמפרש ואזיל:

דבר בנא. במצרים כד"א (נחום ג':ח') התטבי מנוא אמון ודריש דבר כמו דבר מפני שהוא מיותר ונא כמו נוא:

כאבק. שהיה מכתתן בשיניו:

אחר הזכרים. שבשביל כך בחר בך בשביל יפייך:

היה מניחו. ולא היה מדבר אליו מאומה שלא היה מתייירא ממנו:

ורפש כו'. בעט בעיטה אחת ברגלו על הארץ וחרדה ונזדעזעה כל הפלטין וכן פי' רש"י וערוך:

אמר דין גרסינן:

פי' יהודה אמר בעיטה זאת היא מזרע בית אבא והיה רואה ולא ידע מה ורש"י גרס ווי דין רפוש כו'. כיון דחמ' מיליה כן. כיון שראה יהודה הדבר כן ובילקוט לא גרס מיליה:

שרי כו'. התחיל מדבר דברים רכים:

פסקה ז

תפס. נתפס כאן:

ושלום כו'. בבית אבא חושבים כי שלום יש והכי מוכח גירסת הילקוט דגרס ושלום יש בבית אבינו:

חושים. קל ברגליו היה ועל שם כך נקרא חושים כד"א ואנחנו נחלץ חושים:

תלמים תלמים. כמו תלמי מחרישה:

מבלי טרף וגו' גרסינן:

שמסר כו'. וזהו ליש אובד שמסר עצמו לאיבוד כדא אמרת ארמי אובד אבי על מחשבתו:

ה"ג אמר שמא ימחול לי הקדוש ברוך הוא. פי' בתמיה ודאי הוא שלא ימחול לי:

אני מביאו לך. וזהו מבלי טרף שהבטיחו שלא יבא לכלל טרף מאריה וגנבים כדאיתא בפרק אילו נערות ובילקוט ריש פרשה זו גרס אותו עון שאמרתי לאבא טרף טרף יוסף וזהו מבלי טרף אכן בילקוט איוב גרס כגירסת הספר:

הכי גרסינן בילקוט מביאו לך ובני לביא יתפרדו אלו אחיו באותה שעה כו':

הכי גרסינן בילקוט פרשה זו ובספר איוב בית שילו אומרים עינו של ימין זולגת דם ויש אומרים ה' לבושין היה לובש ונימה כו'. וטעות הסופר נגלה לעין ודו"ק:
הכי גרסינן קורעת את כולה מה כו'. פירוש השער היתה קורעת את כל הבגדים ויוצאת וכן הוא בילקוט בהדיא:
הכי גרסינן חרבו לשולפה מתערה לכך נאמר כו' כדלעיל:

פסקה ח

שפטיט. משמיע קול ומדבר דברים הרבה הלא יש באחיך דברנים וראויים לדבר יותר ממך ולמה אתה מדבר לפניהם שלא כדרך הארץ:
את אהיך. עם אחיך:
לנפתלי. הוא היה קל ברגליו כמה שכתוב נפתלי אילה שלוחה:
אני אחריב כו'. שלא נשארו כי אם תשע שהיו שליטים בנפשותם כי יוסף איננו ושמעון ובנימין היו נתפסים ואף על גב דכתיב ויוצא אליהם את שמעון אולי לא יצא עדיין לחירות לגמרי וקרא דייק הכי דכתיב ויוצא אליהם וגו' משמע אליהם הוציאו להראות להם כי הוא חי עדיין בלי פגע:
כל אחד ואחד אחד אחד. כלומר כל אחד ואחד מכם יקח לו שוק אחד ויחרבנו והוא לבדו יחריב שלשה מהם כי יהודה גבר באחיו:
תחריב את כל העולם. כלומר אי אפשר שנחריב למצרים כשם שא"א שנחריב כל העולם או רצה לומר שכל העולם תולה במצרים לשבור משם אוכל ואם יחריבוה נמצא כל העולם חרב ולאו דוקא כל העולם אלא כל הארצות אשר שם הרעב ועיין לעיל פרשה צ':
שאתודע להם. אהא נודע וניכר להם כדא אמרת אל תתודע לרשות:
שפרע. גלה כל בגדיו עד על המילה:

פסקה ט

על בניה של רחל. וכך היתה כוונתו בשעה שאמר לכו ונמכרנו כדי שלא ימות בתוך הבור וכמו שהעיד עליו הכתוב וידינו אל תהי בו:
אני נותן כו'. על יוסף אם אמצא אותו:
להתאפק וגו' גרסינן:
בעטו בו. דרסו בו דריסה אחת ברגל מפני בושה או המורא פן יגמלם כמעשה ידם:

פסקה י

ברדלא. בן איש ששמו היה דלא וכן הוא בירושלמי בכמה וכמה מקומות ובמדרש קהלת ובזולתו מהמקומות אין מספר ולהוציא מלב הדוברים על צדיק עתק כתבתי זאת וע"ל סוף פרשה ע"ו:

עאכ"ו. שלא יוכל לענות:

בסילון. פי' הערוך מושל וכן פי' רש"י מלך בלשון יון:

ועלו אל אבי גרסינן:

שלא תעמיד. תעכב ותעצור השעה כיון שהשעה שעת רצון כד"א ויעמוד השמן פי' הפסיק:

בלשון הקדש. עיין ברמב"ן ובמהר"א מזרחי ונראה שאע"פ שבארץ כנען היו מספרים בלשון עברי לא היה שפתם ברורה וטהור בפיהם כמו בפי עם קדש שלהם נתייחד לשון קדש וכמו שאמרו גבי בלעם גוי אע"פ שמסיח בלשון קדש לשונו סרוח:

פסקה יב

צואריו. לשון יחיד כד"א בעליו אדוניו וכן כתיב בסוף הפרשה ויפול על צואריו ויבך על צואריו עוד וכן על חלקת צואריו ומדצואר בנימין אתי לדרשה צוארו של יוסף נמי אתי לדרשה דמסתמא שני הבכיות היו על כוונה אחת גם צואריו מיותר הוא דהל"ל בכה עליו כדלקמן ויבך עליהם ומהר"א מזרחי כתב וזה לשונו ולגבי יוסף דכתיב על צוארו בלשון יחיד והל"ל על צואריו בלשון רבים כו'. עד אלא גבי יוסף דכתיב צוארו ולא צואריו כו'. ואני בעניי יגעתי בכל הספרים קטן וגדול וכתוב בכולם צואריו וכן מצאתי שוב בפי' רש"י וז"ל צואריו לשון יחיד כמו בעליו צוארי משמע שנים עכ"ל וראיתי ושמחתי:

הכי גרסינן בילקוט ותנחומא ליחרב ויתן את קולו וגו':

פרק צד

פסקה א

ברור לאמו שהוא צדיק. שהרי סמכה על צדקתו ואמרה עלי קללתך בני וכדמוכח ת"א:

זה יוסף. עיין במדרש חזית ותמצא הגירסא נשתנת לשבח:

פסקה ב

גריס כו'. פולין גריסות:

על עיקת נפש. על צרות נפש מלשון עקא כלומר מיישב הדעה ומעביר הדאגה וכן כתבו ספרי הרופאים שהגריסים של פול מפילין שינה על אדם וכן מצאתי בירושלמי פ"ק דיומא שבשביל כך היו מונעין מן כ"ג גריסין של פול מפני שמפיל את השינה על האדם: ה"ג א"ר יוחנן הלכו בנדרים אחר שיחת בני אדם א"ר יאשיהו הלכו בנדרים אחר לשון תורה בר כו'. והכי איתא בהדיא בירושלמי בפרק הנודר מן המבושל ובפרק בכל מערבין:

חלוטין. קמח חלוט ברותחין מעשה קדירה לביבא:

לא אכלית כו'. לא אכלתי מזון ביום הזה ור' יוחנן לטעמיה דלא ס"ל שכל הדברים קרויין מזון אלא מה שבני אדם קורין מזון והכי איתא בירושלמי כד ר' יוחנן אכל חליטה כו' והא תנינן הנודר מן המזון מותר במים ובמלח פתר לה כרבי יאשיהו דאמר הלכו בנדרים אחר לשון תורה כו'. עד ומזון שכל הדברים קרוים מזון ובערוך גרס אליטין ופי' בו פירות גינוסר אבל גירסת הספר היא בירושלמי בהדיא:

ואל תעמידו כו'. אל תפסקו מדבר הלכה וכמו שאמרו חז"ל ב' שמהלכים בדרך ואין ביניהם דברי תורה ראוים לישרף שהיה חושש שימהרו ארחותם עד שלא יוכלו לעסוק בתורה אעפ"י שרש"י פי' בפירש החומש אל תתעסקו בדבר הלכה זהו גירסת תלמוד שלנו בפ"ק דתענית אבל לפי גירסת הספר שלפנינו פירושו כמו שפירשתי ואח"כ מצאתי כדברי במהר"א מזרחי וע"ש:

ה"ג בילקוט ובפ"ק דתענית והכניסו בחמה לעיר פי' תכניסו עצמכם לעיר בעוד שהחמה זורחת וכדאמר בפ"ק דתענית דאמר רב לעולם יצא אדם בכי טוב ויכנס בכי טוב וגירסת הספר גם היא יש ליישבה וק"ל:

פסקה ג

ויפג לבו וגו' גרסינן:

מה טיבו כו'. וכן כאן בראשונה אמר הכר נא וגו' לומר כי מת הוא ועכשיו עוד יוסף חי: העגלות וגו' גרסינן. וסיפיה דקרא אשר שלח יוסף והל"ל אשר שלח פרעה וה"ג בילקוט בהדיא ועגלות ששלח פרעה היכן היו אלא אותן עגלות כו':

למוד הוא כו'. בספר צרור המור מביא מאמר זה וז"ל למוד הוא כו' שנאמר ויעזבו שם את עצביהם וישאם דוד ואנשיו מהו וישאם וישרפו כד"א ותעל משאת העיר עכ"ל צרור המור:

אמר להם. יוסף לאחיו:

אם יאמין לכם גרסינן:

עגלה ערופה כו'. כתב מהר"א מזרחי וז"ל ופי' וירא את העגלות וישמע דבר העגלות כמו וירא יעקב כי יש שבר במצרים עכ"ל אבל לקמן בפרשה צ"ה איתא שנתן להם עגלות ממש וא"כ יהיה פי' העגלות כמו עגלה משולשת וכן לעגלות בית און אע"פ שנשתנו בנקודתן ומ"מ כל ימי הייתי קוהה בו מטעם שלפי המדרש הזה פשוטו של מקרא חלף הלך לו לגמרי ונהפך מעגלה לעגלה והנה מצאתי בפי' רש"י בספר הזה וז"ל הלא בפ' עגלות של המשכן הייתי עוסק עכ"ל וכן בפ' צ"ה וז"ל בפר' עגלות פירש ממנו עגלות המשכן במסכת שבת מה עשה יוסף נתן להם עגלות כדי שיהיה ניכר שבפרשה עגלות פירש ממנו עכ"ל אכן גירסת הספר היא בכל ספרי רש"י חדשים וגם ישנים וכן מצאתי בפי' רש"י כתב על קלף ישן נושן מאד ובילקוט ותנחומא וזולתם רבים וז"ל הזוהר ר"א אמר רמז ליה יוסף ליעקב על עגלה ערופה דהא בההוא פרקא אתפרש מיניה ואוקמוה עגלה ערופה דאיהי אתיא על דאשתכח קטולא ולא אתיידע מאן קטיל ליה ומה שכתבתי בשם רש"י שעגלות ממש היו אולי נכתב כן על שמו ומעולם לא יצא מפיו ע"כ:

ה"ג וירא את העגלות אשר שלח יוסף ותחי רוח יעקב ויאמר ישראל רב וגו' ה"ג בילקוט הרבה ממני שחטאתי כו' ויוסף עמד בתומתו עם ה' ולא הרהר אחר מדותיו יתברך דאל"כ לא היה ה' עמו ובפירוש רש"י גורס הרבה ממני הוצאתי מפי ובשעה שהביאו לו כתונת יוסף אמר נסתרה דרכי וגו' דאל"כ לא הגיע לידי כך כן מצאתי בפי' ישן בפיוט של ר"ה:

ה"ג ובטוח אני שיש לי כו':

ובטוח אני כו'. פירושו כעין ד"א וכן מצאתי בפי' רש"י וז"ל ועוד בטוח אני כו':

ודרש רב על עוה"ב כד"א מה רב טובך אשר צפנת ליראיך והטעם כמו שפי' רש"י בחומש מאחר שראה שי"ב בניו היו שלמים שעל דאגה זו אמר בתחלה כי ארד אל בני אבל שאולה:

פסקה ד

להיכן הלך כו'. כלומר מ"ט הלך לו לבאר שבע:

נמצא. משמע כבר היה מצוי בידיהם בשכבר הימים עיין במדרש חזית בפסוק עד שהמלך במסבו:

ממגדל צבעיא. שם מקום וכדלקמן:

אעין דשטים. ועצי שטים:

איסור. איסור מלאכה והכי איתא בירושלמי בהדיא בפ' מקום שנהגו:

משום קדושת הארון. כיון שנעשה מהם ארון הקודש לא רצו להשתמש בהם תשמיש חולין:

אתון כו'. בניהם העומדים אחריהם באו ושאלו אם מותרים הם לעשות בהם מלאכה או לא:

פסקה ה

שיאמרו לי כו'. למה לא נאמר אלהי אביו אברהם כי הוא היה הראשון שהודיע אלהותו וכן משמע לקמן וע' עוד ברמב"ן ובחיי ובמהר"א מזרחי:

שהיו מהלכין בדרך. ע' בספר רבינו בחיי ותמצא דלא גרס ליה וכן נראה עיקר ויתיישב היטב דבר דבור על מכונו ומדבר כשיושב הרב עם תלמידיו בבית המדרש שהרב יושב לפנים מן התלמידים והמה יושבים לפניו פנים בפנים והבא לו מן החוץ פוגע בתלמידים תחלה ולפיכך הוכרח לשאול בשלומם תחלה שאין מעבירים על המצות ואח"כ שואל בשלום הרב וכן עשה יעקב אבינו ששאל בשלום אביו שהוא היה האחרון לאברהם והקרוב אליו וגירסת הספר קשה ליישב שהרי אמרו חז"ל גבי חנניא מישאל ועזריה וז"ל וריוה דקדמאה לא נאמר אלא וריוה דרביעאה זה גבריאל שהיה מהלך אחריהם כתלמיד אחר הרב:

ברית השבטים. שנכרת להם ברית עולם שלא יכלה זרעם שנאמר שבועות מטות אומר סלה וכן דרשו חז"ל וזכרתי להן ברית ראשונים זה ברית השבטים ולפי שראה שהיו כולם שלמים וקיימים הביא קרבן על בריתו זאת ולפי שיצחק ברכו בברכה זאת שנאמר והיית לקהל עמים וגו' אמר לאלהי אביו יצחק כך מצאתי בפי' רש"י:

להוט אחר גרונו. לפיכך אהב את עשו כי ציד בפיו:

אף אני כו'. שירד אל יוסף לכלכלו שם:

משנה בן כו'. שאהב את עשו:

אף אני כו'. שלאהבת יוסף ירד למצרים כמו שנאמר אלכה וארא בטרם אמות:

טרחות ע' נפש. ולפיכך יורד אני שמה בלי פשע מפני דוחק הרבים התלויה בי:

חמש ברכות ברכני כו'. פירש רש"י ואל שדי יברך אותך עד אשר נתן אלהים לאברהם עכ"ל עוד יש לומר הראשונה דכתיב בברכה הראשונה וירח את ריח בגדיו ויברכהו וגו' וכן כתב בעל העקידה שזה היה עיקר הברכה. השני דכתיב ויתן לך האלהים מטל השמים וגו'. הג' יעבדוך עמים וגו' שבפעם הזאת נתן לו הממשלה והאדנות על כל העמים. הד' ואל שדי יברך אותך ויפרך וירבך וגו'. הה' מתנת ארץ ישראל לו ולזרעו אחריו שנאמר ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אתך לרשתך את ארץ מגוריך:

נגלה עלי הקב"ה חמשה פעמים. אחד במראות הסולם. השני בבית לבן שנאמר שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך. הג' בבית לבן ג"כ כמו שנאמר ויאמר אלי מלאך האלהים בחלום יעקב וגו' עד אנכי האל בית אל וגו' ושם היה ברכת העתודים. הרביעי אחר מעשה שכם שנאמר קום עלה בית אל ושב שם וגו'. הה' באותו פרשה וירא אלהים אליו עוד בבואו מפדן ארם ויברך אותו ומדכתיב עוד הוקשו מראה הראשונה לשנייה מה השנייה ויברך אותו אף הראשונה כן וגם שם כתוב ושב שם בהשקט ובבטח ואל תירא מיושבי הארץ שיאספו עליך ומה שכתוב פה אל תירא וגו' בעת שדבר יעקב דבריו אלה אליו לא נגלה אליו עדיין במראה זו:

כנגדן נגלה כו'. לפיכך אמר אלהי אביו יצחק:

הייתי סבור כו'. מצאתי בפי' רש"י הייתי סבור שיתקיימו בי אותן ברכות שברכני יצחק ונתתיימו ביוסף ועי"ל הייתי סבור כו'. חושב אני שעכשיו בא הקב"ה להטעימני מברכת אבי יצחק שנאמר וישתחוו לך לאומים ואין לאום אלא מלכות זה יוסף שנעשה מלך והשתחוה לו שנאמר וירא אליו ויפול על צואריו:

לפיכך אין כתיב כו'. מלתא באפי נפשה היא ובא ליישב למה לא אמר ויזבח זבחים לאלהיו שהיה בעל יסורין שעיניו היו כהות והיה כלוא בבית ולכן ייחד הקב"ה שמו עליו אפילו בחייו שנאמר אנכי אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק אף כי אחרי מותו ולכן כתב אלהי אביו יצחק כלומר למי שמייחד הקב"ה שמו עליו בחייו:

פסקה ו

ה"ג אנכי האל בית אל ואנכי כו':

ואת כל הצדיקים. רבוי של גם דרש ואולי רמז לו על בניו שכולם מתאימים ומום אין בם ואף עצמותיהם העלם בני ישראל בצאתם ממצרים או רמז שלא ישתקעו שם בגלות ויעלם גם עלו וכן הוה בסוף שלא נשארו כי אם הרשעים שמתו בשלשת ימי אפלה:

על מנת ויוסף כו'. הודיעו שימות שמה וע"מ כן ירד ואל יאמר שהבטחת העלייה יהיה בחייו:

ובני בניו וגו' גרסינן:

בנות בנים וכו'. דכתיב ובנות בניו:

ובני בנות כו'. דלא כתיב בני בנותיו אלא בנות בניו:

פסקה ז

שמראי. איש אחד ממשפחת שמרי:

מהיכן אתית. מאיזה משפחה באת:

ואלא דמאן. ואלא של מי אנו ומאיזה שבט באנו:
אפטוריקא. פי' רש"י והערוך נשיא שלהם:
א"ל סבהון כו'. זקן היהודים אמר לי דבר אחד והיא תמוה:
מן דיוסף אפקך כו'. משבט יוסף הוציאך בדברים של טעם ובשבט יששכר לא הכניסך שיאמרו לך הבא ראייה מאחר שמוחזקין אנו בשבט יוסף:

פסקה ח

אחי ודאי. מאב ואם:
ושכל הלכות גרסינן:
שהן מפותלין כו'. מצאתי באב"א שהיו בקיאין במעשה הפרוכת שהיה נארג על ע"ב נירין ולי נראה בהיפך שהיו אורגין אריגות לעבודת כוכבים ככתוב במלכים סימן כ"ג וכדמפרש והולך ואי לאו דמסתפינא אמינא דה"ג נפתלי שהיו פוסלים את עבודת הניר שהן הפותלין של ע"ב נירין פי' במה שעובדין עבודת כוכבים ואורגים בתים לעבודת כוכבים היו פוסלין ומחללין עבודת פרוכת הקדש שהיא נארגת על ע"ב נירין כדאיתא בסוף מסכת שקלים והוא בעיני כפתור ופרח:
שחיצו כו'. חלקוהו ותקנוהו על אופנו:
מצחצחין כו'. ענין שריקה כד"א שרקו ויחרקו שן כלומר שהיו מתלוצצים בבני אדם:
שהיה יצרן גרסינן:

פסקה ט

אשת עמרם יוכבד וגו' גרסינן:
על פיילי מצרים גרסינן. פי' על שער של מצרים:
למוד. רגיל:
אף שמעי. שמנאו אח"כ בגורל ולא נמצא לא בבני אסף וידותון והימן:
עשירי שמעי. פסוק הוא בדברי הימים סימן כ"ה:
עשירי לדוכן. ואז כבר היה גדול בשנים ועיין שוב בפירוש רש"י ורד"ק בד"ה:
ה"ג א"ר ברכיה כשרף הזה כו'. וה"ג ג"כ בילקוט ריש ספר עזרא ופירש שרף הנוטף מעצי הקטף ומיד מידי צאתו מן העץ מקבלין אותו ומסתפגין אותו בספוג שלא יאבד טפה ממנו:
חושים בן דן. אע"פ שכבר נמנה במנין השאר מדכתיב בני דן לשון רבים הורה לנו כיון שיצא ממנו משפחה רבה שעל שם כך נקרא חושים כחושים של קנים כדאיתא במסכת בבא בתרא היה נחשב לשנים כך כתב האב"א:

ובתורתו כו'. פליג ולא ס"ל שחושים השלים המנין ולפיכך דקדק לכתוב ובן דן ומ"מ צריך עיון עיין סוף מדרש שמואל:

חדשי וגו' גרסינן. וסיפיה דקרא ויבואו דנה:

בית ירח סינים שמות מקומות הן כדלקמן בפר' צ"ח ומדכתיב חדשי דרשו לשון ירח:

מדה כנגד מדה. דייק מדכתיב ויבאו דנה יען יען הוא מדה במדה כד"א יען וביען כן הוא בהדיא סוף מדרש שמואל:

בצלמוניתו. בחשוכה ונכה רוח כי לא היה לו אלא בן אחד ואותו היה חרש והאב"א פירשו לשון צלם ודמות שלא היה בו אלא הצורה ועל שם שהיה חרש קראו כך:

בע' אלף. בפ' במדבר כתיב גבי בנימין ל' וה' אלף וד' מאות וגבי דן ס' ושנים אלף וז' מאות ובפ' פנחס כתיב גבי דן ארבעה וששים אלף וד' מאות וכן גבי בנימין כתיב שם חמשה ומ' אלף ושש מאות ובין כך ובין כך בני דן רבו למעלה מבני בנימין אבל המספר הכתוב פה לא מצאתי בשום מקום אך את זה לבד מצאתי במדרש שמואל גורס גבי בנימין ל' אלף וגבי דן ס' אלף ולא מנה אלא העשיריות ולא מספר האחדיים דהיינו ה' אלף מבנימין ושנים אלף מדן וכ"ש על המאיות לא הקפיד ותפס לו המספר הנאמר בפ' במדבר לכן נראה שטוב להגיה גבי דן ס' אלף שכן עולה יפה לפי שני המספרים שבפרשת במדבר ושבפרשת פנחס וגבי בנימין תפס לו המספר המרובה הכתוב בפרשת פינחס מלבד האחדים וכדלעיל ובמדרש שמואל שכתבתי תפס לו המספר של פרשת במדבר לבדו אמנם סוף מדרש שמואל גרס כמו כאן. וצ"ל שלכך הלך יואב תחלה לדן בעבור שהיה עם רב ואולי בין כך ובין כך יתחרט המלך וימנע אותו ונמצא שלא יהיה נפקד אפילו א' מן השבטים היפוך פירושו של הרד"ק ז"ל ובילקוט שמואל יש עוד טעם אחר עיין שם:

ולית את כו'. אין אתה עושה לפי הוראת שמך:

ע"כ תמו. דייק מדכתיב בקרא וכן התמו נוטריקון ע"כ התמו וכן הוא לקמן במדרש קהלת בפסוק טובה חכמה מכלי קרב:

נאמן. יוסף שהיה נאמן בבית אדוניו:

לנאמן. למשה שנאמר בכל ביתי נאמן הוא וסרח גלתה למשה היכן היה יוסף טמון בצאת ישראל ממצרים ומשה העלה עצמותיו וכן הוא במדרש קהלת בהדיא:

ואם בישראל. על שם שהיתה זקנה מאד קראה עצמה אם לכל ישראל כמנהג בני אדם שקורין לאשה זקנה אם:

ה"ג אלא כי איש מהר כו':

אם במלך כו'. כלומר למה נאמרו שניהם במלך בדוד:
שמעמיד. כלומר שמעיז וה"ג במדרש קהלת:
כל שמעמיר פניו במלך כו'. במדרש קהלת הגי' הפוכה:
בשכינה. במלך דרש על הקב"ה וכן הוא במדרש קהלת:
מנא ידעה. שתעלה בידה מן השמים שתאמר מושלך משמע כאילו כבר הוא מושלך שמא אינו חייב מיתה ולא תעלה בידה ותוסיף עוד חרון אף על חרון:
מרים. מורים הוא מעליו מן השמים ולקמן במדרש קהלת איתא שהיא שאלה אותו מנלן שבשביל כך חייב מיתה:
לית אתון כו'. וכי אין אתם יודעין דבריו ועניני של דוד איזה אומה עמדה בפניהם ואיזה מלכות עמדה בפניהם אמרו לה ומה היא רוצה ממנו שיתפייס בו וילך לו אמרה להם אלף אנשים הוא רוצה מכם וילך לו וכי אין טוב לתת לו אלף אנשים משיחריב את כל העיר שלכם:
אמרון לה גרסינן אמרו לה כל אחד ואחד ממנו יתן מנפשות ביתו לפי החשבון שיש לו אמרו להם שמא עם הפיוס שאלך ואפייסנו יניח מעט מן האלף ועשתה את עצמה כאילו הולכת ומפייסת אותו וחזרה מאלף לחמשה מאות כלומר אמרה להם אינו חפץ מכם אלא חמשה מאות וכן חזרה והלכה ואומרת להם אינו מבקש אלא ק' ושוב אינו מבקש אלא י' ושוב אמרה אינו מבקש אלא א' ואותו א' גם הוא אינו בן עיר אלא אכסניא ובשבילו אנו נתפסים כולנו:
תני סיעה כו'. חבורה של בני אדם וכל זה תמצא בירושלמי פרק שמיני דמסכת תרומה ובתוספתא שם מסיים עלה אמר רבי יודא במה דברים אמורים כו' ככתוב פה:
אמר רבי יהודה כו'. כלומר הא דתני שאם אמרו תנו לנו א' מכם שאל ימסרוהו היינו אע"פ שאמרו תנו לנו זה האיש אל יתנוהו בזמן שהוא בלבד בפנים והם מבחוץ ויוכלו למלט את נפשם אבל אם כולם בפנים הואיל כו'. וזהו שמסיים ואם יחדוהו כהאי עובדא דשבע בן בכרי שהיו כולם בפנים ולא יוכלו להמלט מסרוהו אע"פ שאין בו חטא משפט מות ור' שמעון פליג עליה וסבר דהא דתני כשבע בן בכרי היינו לענין חיוב מיתה דוקא אבל אם אינו חייב מיתה לא ימסרוהו והכי פליגי נמי ר' יוחנן ור"ל בירושלמי ומייתי לה הסמ"ג סימן קס"ה והא לך לשון ירושלמי פ' ח' דמסכת תרומה ייחדו להן אחד כשבע בן בכרי ימסרוהו ריש לקיש אמר והוא שחייב מיתה כשבע בן בכרי ור' יוחנן אמר אף ע"פ שאינו חייב מיתה ע"כ הרי שריש לקיש סבר דרישא דאמר תנו לנו אחד מכם כו' היינו אע"פ שייחדוהו לא ימסרוהו כיון שאינו חייב מיתה כשבע בן בכרי וכרבי שמעון

דבתוס' ור' יוחנן סבר דרישא קמיירי שיוכלו להמלט אז לא ימסרוהו אבל אם הייחוד הוא באופן שלא יוכלו להמלט כמעשה של שבע בן בכרי מותר למוסרו אף ע"פ שאינו חייב מיתה כי כן אמרה להם סרח בת אשר כסברת רבי יהודה בתוס':

ה"ג ר"ש אמר כך אמרה להם כל המורד כו':

עולא בן קישיר תבעתיה מלכותא גרסינן. וכן הוא בירושלמי דמסכת תרומות בפ' האשה שהיתה אוכלת ופי' המלכות תבעה אותו להמיתו:

שלח המלך פרדיסקא אחריו פירש הערוך שליח וכתב המלך בידו איטפל ונזקק רבי יהושע לעולא והיה מפייס אותו וא"ל וכי לא טוב הוא לך לפני ה' יתברך שימיתו אותך לבדך ולא יענשו כל הציבור על ידך ונתפייס לו ונתנוהו לו לאותו שליח המלך:

ניהליה גרסינן:

הוה קא משתעי כו'. קודם לכן היה רגיל אליהו הנביא לדבר עם ר' יהושע בן לוי כיון שעשה כן לא בא אליהו שוב אליו והיה ריב"ל צם עליו ובשבילו ל' יום ונראה אליו אליהו:

אפגר. לשון ביטול כדאמרינן בעלמא יומא דמפגרא ביה רבנן כלומר בטלת עצמך מלבא אצלי:

למוסרות. המוסרים נפש מישראל למיתה:

מבעי כו'. הדבר הזה היה צריך ליעשות על ידי אחר ולא על ידך:

בדפני כו'. פי' הערוך רבלה משפם הרבלה ת"י דפני:

הגיע לו כו'. דרך שאלה וקובלנא ברוח נשברה:

אזלן כו'. הלכו הסנהדרין ואמרו כן ליהויקים נבוכדנצר מבקש אותך:

שלא שמע להם גרסינן וכן הוא לקמן סוף פרשת מצורע:

ושלשלו. הורידוהו אליו חוץ לחומה:

ופייליה. בקעהו וחלקו אותו אברים במיתה משונה וע"ס פ' מצורע:

פרק צה

פסקה א

כתיב זאב וגו'. רבינו בחיי גרס אתמול שור וארי מנגחין זה עם זה ועכשיו הולך אליו בשליחות הה"ד זאב וגו' ה"ג בילקוט שמואל ותרון לשון אלם וכשם שהאדם בא לבוש בילקוט מסיים שנאמר תתהפך כחומר חותם ויתיצב כמו לבוש:

שכך היה לבוש. בחייו:

בילקוט ישעיהו גרס הכי ואח"כ אני מרפא אותן ואף החיות כו':

מי שהביא כו'. זה הנחש וכדמפרש ואזיל:
שהוא הוריד כו'. שמאז נקנסה מיתה על כל חי:
כשירד. כלומר כשצוה עליהם יוסף שירד בנימן עמהם ובילקוט גרס כשיבא:
ממצעים אותו. היו נותנים אותו באמצעותם כדי לשמרו היטב מאריה וגנבי:
ה"ג וכן ביוסף אומר וישא וגו'. פי' וכן גבי יוסף מצינו שאמר הכתוב וישא כו' משמע שהיה צריך לכוין עיניו היטב עד שיראה אותו מתוך שהיה מובלע בתוכם:
לפיכך ואת יהודה כו'. פירש"י לפי שהיה שלם עמו לפי' שלחו ע"כ כלומר לפי' שלחו אל יוסף וה"ג רבינו בחיי שלח לפניו אל יוסף:

פסקה ב

ואין חיה רעה אלא אריה. ויהודה נקרא אריה כמ"ש גור אריה יהודה ועכשיו שלחו אליו הרי שסרה השנאה מכל הצדדים:

פסקה ג

שיהא מורה כו'. להורות דייק מלשון הוראה:
נראה דגרסינן לומדים בו והכי מוכח גירס' הילקוט דגרס ושיהיו השבטים הוגים שם תורה:
משנה אותו. כלומר לומד עמו כד"א ושננתם לבניך:
אם אתם יודעים כו'. שודאי יוסף אמר זה לסימן עגלות על פי פרעה ואח"כ כתיב אשר שלח יוסף משמע ששלחם יוסף לסימן ברשות פרעה דאל"כ למה לו לשלח עגלות וכי לא נמצא עגלות בארץ כנען כך משמעות מאמר זה ולא כמאמר הכתוב לעיל פ' צ"ד ודוק גם כאן פירש"י וזה לשונו בפ' עגלות עגלות המשכן במסכת שבת מה עשה יוסף נתן להם עגלות כדי שיהא ניכר שבפ' עגלות פי' ממנו עכ"ל:
שבכל מקום כו'. שהרי אף בשעה ששלח את יוסף מאתו היה עוסק בתורה:
עד עכשיו כו'. כלומר שהרי עד עכשיו כו':
וישמור משמרתי וגו' גרסינן:
אשר שמע אברהם וגו' גרסינן סיפיה דקרא וישמור משמרתי פי' משמרת למשמרתי כגון עירובי תבשילין ועיין לעיל פרשה ט' ופרשה ס"ד:

פסקה ד

שלא היו גבורים. ומקצה דריש לשון מוקצה ודבר טפל:
ה"ג מלחמתו כל מי כו'. וגירסת הילקוט יותר ברורה ועיין שם:
ה"ג אשר ולאשר אמר ברוך וגו':

ולא זכר שמותן. פירש רש"י בכפל לפי שלא כו':
מתו הסוסים. הוא פירוש אחר:
מנגדינו. הוא פי' של לקבלי מנגד ת"א לקבלי ומצאתי באות אמת וז"ל ולפי' רש"י זה בצלייא פי' עור כדאיתא בנדרים ובכמה דוכתין:

פרק צו

פסקה א
התחילה שעבוד. עיין בפירש"י בחומש:
שסתם ממנו כו'. מיעקב אבינו נשכח כל צרה בהיותו במצרים וכדאיתא בספר הזוהר שאלו י"ז שנה היה עיקר חייו בלא צרה:

פסקה ב
הכי גרסינן תושב ככל אבותיו:
של אילן. שהוא עומד זמן מה:

פסקה ג
הקהילו אלי. ולמה לא צוה לתקוע בחצוצרות אלא שהקב"ה גנזם:
והיכן היה משה. כלומר והלא שם היה:
ואין מות במקום הזה אלא לשון השפלה וכמו שאמר הכתוב כי מתו כל האנשים:
ימי דוד. ושם המלכות לא נזכר על שם ואין שלטון וגו':
אם נא. לשון בקשה:
כשקרב גרסינן:

פסקה ד
ה"ג אמר ר"ל א"ל הקב"ה חייך:
חייך. לשון שבועה:
אתה שוכב כו'. דייק מדכתיב בתר הכי ושכבתי ולא אמר אמות כמ"ש ראשונה ויקרבו ימי ישראל למות גם הוא עצמו אמר בטרם אמות ש"מ שכל זה נאמר לפי דעתו אבל ברוח הקדש נאמר לו שלא יהיה כן אלא שכיבה לבד והוא ענין יקר ממיתה שע"ז אמרו חז"ל יעקב אבינו לא מת ובילקוט גרס נטמן אתה כלומר הסתלקות מן העוה"ז כמו שנאמר אצל חנוך ואיננו כי לקח אותו אלהים:
ה"ג ואין אתה מת ויקרבו וגו':
היום קובל עליך. דרש ויקרבו לשון מריבה וקרב כאדם הקובל על חבירו לפני הדיין:

לומר כי הוא יקום. יעמיד ולא ישקע אלא אם מת אתה ועיין בסוף פ' נצבים ובילקוט לא גרס ליה אבל בתנחומא גרס ליה ג"כ:
קרב על חבירו. נגש על חבירו לקרב וקובל עליו ואי אפשר לעשות כי אם משפט כתוב:
וכל מי כו'. כעין ד"א הוא על למה נאמר ויקרבו:
ה"ג בועז ועובד וישי אמרו כו' עד היו חייהם ועיין בילקוט סדר זה ובספר מלכים ופירושו משמע בילקוט מלכים שכל אחד מג' אלו היה חי ד' מאות שנה:

פסקה ה

ספק בידו. ביד יוסף:
ולפי כו'. פירושו כמו ועוד לפי שהשעה משחקת לו היה גם הוא מכבד אותו וקרא לו בפני שאר אחיו וה"ג בתנחומא הכל מכבדין למי שהשעה עומדת לו:
אמרתי אמותה. ובזה גרמתי מיתה לעצמי כמו שדרשו חז"ל בפסוק יקר בעיני ה' המותה לחסידיו אמר הקב"ה אילולי שהצדיקים גוזרים על עצמם מיתה לא הייתי גוזר. אברהם אמר אנכי הולך ערירי וגו' ולפיכך אל תגרום לי מיתה ג"כ וכדאיתא לקמן ולכן אמר אל נא תקברני ילא אמר לא אקבר וכן מצאתי באב"א:
מת בריה כו' טעון. שא עליו קינה וטעון עליך צער והספד אולי ישלמנו לך חברך פן תמות אתה בחייו אבל אם מת אוהבך היה פורק מעליך הצער כי מעתה לא ישלמנה לך מאחר שמת ולכן מי שגומל חסד עמו נקרא חסד של אמת שאינו מצפה לתשלום גמול וכן משמע בפי' רש"י:
ויהיו מרחשו' גרסינן:
בתוך גופי. בילקוט ובתנחומא גרס תחת גופי:
אבל דניאל לא קבל. דייק מדכתיב אמר לנסכא ליה משמע תבל לא נעשה כך:
ה"ג מה היה סופו כתיב ביה כו'. והכי מוכח בתנחומא ובילקוט:
הנה חכם אתה. פסוק הוא ביחזקאל סימן כ"ח:
להקריב לו גרסינן וכן הוא בילקוט:
ה"ג לראוה בך. ופי' בו רש"י ורד"ק כמו לראות והוא ענין בזיון כד"א אל תראוני שאני שחרחורת וכן המה יביטו יראו בי ועיין בהרד"ק:
ה"ג בילקוט ובתנחומא שלא יפדו בי המצרים אני נמשלתי כו' ובמצרים כתיב גרסינן ונראה שענין הפדיון הוא שיהא להם למזכרת זכות וכפרה מה שנביא ה' קבור בארצם וזה שאמר הם משתחוים לשה כו'. כלומר שיעקב הנקרא שה יכפר עליהם על שעובדים לשה ולפי זה גירסת הספר שריר וקיים:
דברים בגו. כלומר יש בו סוד וטעם טוב שלא על חנם חבבו קבורת א"י:

אתהלך וגו'. כדמפרש ואזיל שמתיה חיים תחלה בימות המשיח וכן הוא בהדיא בירושלמי סוף מסכת כלאים ובכתובות בפרק הנושא ובבבלי פרק שני דייני גזירות:
שתי מיתות. כלומר הקבורה נחשבה לו למיתה בפני עצמה ובילקוט ירמיה בשם פסיקתא רבתי גרס יש בידו שתי צרות צרת המיתה וצרת הקבורה וזו היא גירסת הירושלמי והיא היא:
לפיכך יעקב כו'. שלא ימות רק מיתה אחת או אתיא כמ"ד בירושלמי בפרק הנושא שקבורת א"י מכפרת על מיתה שבבבל וכדלקמן וא"כ אפילו אחת לא יהא בידו:
ה"ג הקב"ה עושה עושה להם כו':
בארץ. בקרקע:
ה"ג ועושה אותן כמערות וכן הוא בתנחומא ופי' אותן מחילות עושה כאותן מערות:
והך מתגלגלין כו'. כנודות הללו המתגלגלין. הכי איתא בירושלמי וזהו צער להם כדאיתא בפרק שני דייני גזירות ולפיכך צוה יעקב נבניו שישאוהו ממצרים:
והקב"ה גרסינן:
בפילי. דרך שער ועיין בערוך ערך פל:
לתועבה. שלא היתה א"י חביבה עליהן שיבאו שמה בחייהם:
וכפר אדמתו. שהאדמה מכפר עליהם ובירושלמי דכלאים איתא וזה לשונו כיון שמגיעין לא"י נוטלין גוש עפר ומניחין על ארונן שנאמר וכפר אדמתו:
צבועים דבריק' גרסינן. וכן הוא לקמן פרשה ק' ובילקוט איוב סימן ל"ח ובירושלמי בפרק הנושא ובמסכת כלאים וסי' צבע ברק שאינו לא לבן ולא שחור:
לא נבוש. שאם יהיו שחורים יהיו לו בושה שהוא לבוש בגדי רשע ולקמן פרשה ק' משמע שאם יהיו בגדיו שחורים יאמרו הרשעים הרי זהו רשע כמותנו והוא עומד בין הצדיקים וח"ו משוא פנים יש בדבר:
אל תזוז כו'. עיין עוד בפרשה ק':
איש נכרי. כלומר זולת מי שנטפל בו בחייו:
אלא מי כו'. ה"ג ג"כ בתנחומא ולפי זה אתיא סוגיא זו דלא כסוגית הבבלי בפ' הנושא במסכת כתובות ועיין שם ובירושלמי לא גרס אלא:
רבינו הוה חשש כו'. עיין מזה לעיל פרשה ל"ג ולקמן פרשה ק' ובקהלת בפסוק טובה חכמה עם נחלה ובירושלמי סוף כלאים ובפ' הנושא ושם בתלמוד בבלי:
היה. יולדת שיסורי הצדיקים מכפרים על הדור וכדאמרינן בעלמא יומא דאחיך ביה רבי אתא פורענותא לעלמא:

בדמותו של ר' חייא. עיין מזה לעיל פרשה ל"ג ובמסכת בבא מציעא פרק השוכר את הפועלים:
אי לכם. אוי לכם שמעתה פסק מהם אותו זכות:
לא הייתי כו'. שלא רצה להחזיק טובה לעצמו על חנם כההיא דמסכת שבת מי ידעיתו דקאתינא כו':
לנהוג כבוד. ע"ל פרשה ל"ג:

פרק צז

פסקה א

דין כל עלמא כו'. זה מנהג כל העם להטות רצונם עם מי שהשעה עומדת לו שהרי יוסף בשביל שהוא היה מלך נטה אחריו יעקב אבינו הרי מי שהשעה עומדת לו עומדין ומקיימין עמו מכל צד:
אנא כו'. אני אספיק לכולכם בברכתי ודייק סיפיה דקרא כי אין מחסור ליראיו:

פסקה ב

ואמרי לה. רבי ברכיה אמר זה בשם רבי יוחנן וריש לקיש דפליגי בה כדמפרש ואזיל:
ומביט כו'. לראות ולהשגיח עליהם לרעות אותם במרעה טוב ושמן ולבל יגיע להם שום נזק ולפיכך כתיב אשר התהלכו אבותי לפניו שהקב"ה השגיח עליהם בהשגחה פרטית מעולה כרועה עדרו ירעה וכמו שנאמר הרועה בשושנים וכן דרשו בפסוק התהלך לפני והיה תמים וע"ל סוף פרשה ל"ו:
ור"ל סבר שלפיכך כתיב לפניו הנשיא זה שהזקנים הולכים לפניו והוא אחריהם ולהודיע שהוא נשיא כי המה סבות נשיאותו כך האבות הודיעו ופרסמו אדנותו של הש"י בעולם וכן מצאתי שוב באב"א ממש ע"ד זה:

פסקה ג

בעצבון גו'. נתבאר לעיל פרשה כ' בסדר בראשית גורס מה גאולה פלאים אף פרנסה פלאים וה"ג בילקוט ופירושו דגבי גאולה כתיב לעושה נפלאות גדולות לבדו וסמיך ליה ויפרקנו וכה"א בגאולת מצרים נורא תהלות עושה פלא ולגי' הספר י"ל שמצינו כפל לשון גבי גאולה נחמו נחמו אנכי אנכי וכן רבים והוא מורה על הקושי:
ומשביע לכל חי רצון. הא דלא מייתי פסוק של האלהים הרועה וגו' משום דפסוק פותח וגו' כולל כל מיני פרנסה כדאיתא בספר הזוהר ועוד האלהים י"ל שהוא מלאך משא"כ פסוק פותח וכן בפ"ק דברכות מביא פסוק זה על ד' מפתחות שאינם נמסרים ביד שליח:

ה"ג ים סוף שנאמר לגוזר:
וכתיב תמן כו'. וכתיב שם סמוך לזה נותן לחם:
יהושע. בא מאפרים וגדעון ממנשה:
צעק. המלאך דרך תפלה ותחנה שלא ידחנו וכדלקמן וזה היה בשעה שאמר לו הלנו אתה והכי איתא בילקוט יהושע:
מתוך צפורני כו'. מי שהוא צועק בחזקה ובכל כחו הוא נועץ ומהדק צפרני רגליו על הארץ בחזקה. או ר"ל שכך היה מתחנן מתוך צפורני רגליו של יהושע שהיה נופל לפניו על רגליו והילקוט מסייענו שגורס מתחת צפרני רגליו:
הקב"ה נראה. לפיכך אל תדחה אותי:
רבי יוסי ארוך גרסינן:
היה רבי נראה. נראה על שכל תלמודו היה לו ממנו וכל דבר שהיה אומר היה כאילו שמעו אותו מפי רבי והביאו לרמז שהמלאך אינו עושה דבר אלא על פי ה' כתלמיד מפי רבו:
עם משה רבך. שנאמר ושלחתי לפניך מלאך וגו':
שליחותי. להנחיל ישראל את הארץ וכן הוא בהדיא בילקוט יהושע:
אלא הזהר כו'. דרך תחנונים אמר כן:
וידגו. לשון דגים:
אין אתם מתייראין כו'. שאמרו רב עם אנחנו:
זו היא ברכה. שנאמר וידגו לרוב וכדמפרש לעיל וכן הוא בפ' יש נוחלין:
בגרונם. שהחכה נתפסת בתוך הגרון:
סבולת. הרי שע"י הגרון היו נתפסים שלא יוכלו לדבר נכון:
בגבול דגים. ביאור שהוא גבולן של דגים:
נון בנו יהושע בנו גרסינן. פסוק הוא בד"ה א' סימן ז' כלומר שגם יהושע נקרא נון והוא דג:

פסקה ד

ידא דדחת כו'. כך אמר יעקב ליוסף אותו יד שהיתה דוחה ונוצחת המלאך שהוא כשלישו של עולם אתה מבקש כו':
מהדברים. עיין במדרש קהלת בפסוק שבתי וראה:
ואפשר כן. שכל כך יהיה זרעו עד שיתמלא מהם כל העולם כולו:
מדמים. השתיק כד"א שמש בגבעון דום ובפי' רש"י גרס מעמיד:
עבדא בישא. כך אמר יהושע אל החמה וע"ל פרשה פ"ד ובפ' ו':

פסקה ה

ה"ג קדמו בתולדות אלה תולדות:

ה"ג לבני אפרים תולדותם למשפחותם ופסוק הוא ריש פרשת במדבר ואח"כ כתיב לבני מנשה:

קדמו בברכה וישם וגו'. בברכת יעקב עצמו הקדימו:

פסקה ו

ה"ג אל יוסף אנכי מת והיה אלהים עמכם והשיב וגו':

בר אחוי כו'. היה אומר כן שלשת כו' הבא בסיגנון. כלומר בסוגיא שלו ובדברי שליחותו מזכיר אנכי וכן מצינו בכל דברי שליחות שדבר משה אל בני ישראל ולפרעה:

שם המפורש. וכן כתיב אהיה אשר אהיה וגו' וכתיב וידבר אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' אל משה וגו' ומנוי זקנים דכתיב ויאספו את כל זקני ישראל ופי' רש"י סנהדראות וכמו שפירש"י שם ולא נתבאר לי היאך נלמד זה מדברי יעקב ואולי דייק אלהים לשון דיין ושבעים זקנים היו יושבים על מדין ומשפט אמת ולשון פקוד למדין אנו מיוסף שאמר להם ואלהים פקוד יפקוד ואי לאו דאמר לו יעקב כן יוסף מנא ליה או י"ל ילפינן ואלהים פקוד יפקוד מן והיה אלהים עמכם. או י"ל שמ"ש ואלהים פקוד יפקוד אמר כן בשם אביו דאלו לדידיה הא כתיב אח"כ וישבע יוסף וגו' פקוד יפקוד ותרתי למה ליה וכן פי' רש"י בפ' שמות וז"ל יעקב אמר ואלהים פקוד יפקוד עכ"ל הרי שהוא ז"ל סובר שזה נאמר בשם יעקב וכן עיקר וכך מצאתי שוב בהרמב"ן:

בין שהשכים. בספר אות אמת גרס בין שהשכם וקרוב לשמוע דצ"ל כיון שהשכם בא לידך ולא עשית כו' ופי' שבא לידך לשלם לאחיך גמול מעשה שעשו לך בשכם כי אתה גברה ידך עליהם ולא עשית להם כמעשיהם או פירושו שבא לידך מעשה שכם עם אשת אדוניך וכדמפרש ואזיל בשם ר' פנחס:

נפרצה. גדר הערוה שהיו גדורים בו מדור המבול וכמו שדרשו שם על וכן לא יעשה:

וגדרת אותו. באשת פוטיפרע שלא נשמע אליה:

ולבושו של אדם הראשון. הם הם בגדי חמודות שהלבישתו לו אמו בשעה שקבל הברכות במקום עשו ונקרא חמודות על שם שעשו חמד אותן ולקחן מנמרוד ונמרוד מאדם הראשון כדאיתא שם וכן הוא בתרגום ירושלמי פרשה זו:

מצות ומעשים טובים. הם כתריס בפני הפורענות ומגינים על האדם יותר מכל כלי קרב:

כיון כו'. עיין לעיל פ' פ':

פרק צח

פסקה א

בראש השנה. בהזכרת מלכיות זכרונות ושופרות ותפלה ותחנונים על כפרת עונותינו והקב"ה גומר עלינו להודיע שקבל תחנונינו ביום הכפורים במה שמודיע איזה שעיר עולה לה' ועולה בימין ואיזה לעזאזל ארץ גזירה ועולה ביד שמאל:

לפי מה שהוא. לפי מה שבירכו יעקב לכל אחד ואחד קיים הקדוש ברוך הוא ועיין בפרשת פנחס:

פסקה ב

ויקרא יעקב לאל. להש"י ודייק מדלא כתיב את בניו משמע שקרא אל אל לצורך בניו:

זימנו לבניו. פירש האב"א כזה שמזמן חבירו לסעודה כך זימן להקב"ה על ראש שמחתו שיבא ויראה בשמחתו ושמטתו שלימה בלי עון ומכשול:

האספו וגו' גרסינן:

והקבצו לשבט יהודה כו'. שיהיו נקבצים אליהם כמו שנקבצים העם אל מלכם:

נעשו בני ישראל כו'. אם נעשו:

התקינו עצמכם גרסינן:

ה"ג באחרית הימים תהיה והביאותיך על ארצי וגו' ופסוק הוא ביחזקאל סימן ל"ח כך מצאתי בספר אות אמת:

אשר יקרא אתכם באחרית הימים ואח"כ כתוב ראובן בכורי אתה וגו'. ולא מצינו שגלה לו מענין הקץ כלום:

נפנח. נפטר ופונה והולך והניח חיים להנשארים:

מסטירין. דבר סתר ודוגמתו תמצא לעיל פרשה ס"ח:

והביט במלך. נתבייש בפניו שיגלה מסטיריו והתחיל בדבר אחר וצוה אותם על כבודו:

ורבנן אמרי כו' עד ויעל אין כאן מקומו ומקומו הוא לקמן וכן מצאתי באב"א:

פסקה ג

דתמן. בא"י:

שמעו לאל. דאם לא כן אל למה לי הוה ליה לומר לישראל:

בורא עולמות. נראה במה שפסק הרעב מיד בואו למצרים גם הנילוס עלה לקראת פרעה מדי בואו שמה מברכתו של יעקב אשר כל זה כעין בריאה חדשה:

מחלוקת. חלוקה וספק:

פסקה ד

להביא. מיותר להביא אף מן הגזל וכמו שפי' שם:

ואת לא עשית כן אלא וילך וגו'. ועיין עוד בילקוט:

קציר חטים. בשעת ההפקר ועיין שם בפי' רש"י ולפיכך ולך נאה הבכורה ולא לו:

זעקפי. כמו זוקפי מלחמה פי' גבורים ורמז לראובן שהלך חלוצי צבא בראשי הגייסות ודריש כחי ואוני שניהם מלשון כח וגבורה:

שאת. עיין בילקוט:

ופני אריה פניהם. פסוק הוא בד"ה א' סימן י"ב ואע"פ ששם מדבר בבני גד ראובן וגד שניהם עברו חלוצים לפני בני ישראל:

שירוי חילי כו'. כן הוא בתרגום ירושלמי חילי לשון חולי ובמעשה בלהה הוא היה ראשית צערו וחליו:

כהונה. דרש שאת מלשון נשיאות כפים לברכת כהנים:

עז. זה מלכות כד"א ויתן עוז למלכו:

בכורה. בהדיא כתיב בכורי אתה:

כל החרישות גרסינן. ורמז לשמוש מטתו ולשון ערומים תבחר לשון נקייה:

ברחל הייתי ראוי כו'. שכל עצמו של יעקב לא עשה עם לבן אלא בשביל רחל ובספר הזוהר מפרש יותר שים עיניך עליו:

לבעליה. ליוסף בכורה של רחל:

זע יצרך גרסינן לקמן פ' צ"ט כלומר נזדעזע וגבר עליך ודוגמות דרשות אלו עיין בפ' במה בהמה:

פסעת על דת גרסינן:

למתנותיך. למתנות כהונה:

עד עכשיו כו'. אחר כל הדרשות האלו אין הדיעה מתיישבת אלא בדברי ר"א המודעי:

זעת כו'. הופך התיבה ודורשה:

זעת. נזדעזעת ונתחרטת והיית חרד ומהיר לשוב בתשובה ופרח החטא ממך:

כפחזים. הנמהרים:

שוקיהן. נראה פירושו כלי משקין שלהם נשתברו ומן המים לא נשתייר בו כלום וה"ג בתנחומא ולקמן בפרשה צ"ט מהו כמים אדם אם יש בו בידו קיתון של מים ונשפך אין משייר בו כלום אבל יש בו שמן או דבש נשתייר לכך נאמר כמים אל תותר:

משוי ממים. משה רבינו שנאמר בו כי מן המים משיתיהו:

ויקרבך. שנאמר יחי ראובן ואל ימות וכמו שפי' רש"י שם:

הותרה לך. נמחל ונתוותר לך אותו עון ויש לומר להיפוך:
מקוה של מים. רמז לתשובה גמורה וטהורה:
לא ויתרת לך כלום. מן הבכורה וכהונה ומלכות:
ויתרון עון. יתור עון אל יותר לך שנמחל לך לגמרי:
עלית בודאי. נסתלקת לגמרי מן אותן ג' מעלות הנ"ל:
עלית. נסתלקת כד"א כעלות גדיש בעתו:
ר"א כו'. היינו ר"א המודעי דלעיל ודריש עלית כמשמעו לשון מעלה והיכן בדודאים שפי' מן הגזל ומחמתן נולד ישששכר או דרש עלית כמו העלית משכבי אל לאה ויצא ישששכר אכן לקמן פרשה צ"ט לא משמע הכי:
תנינן. במסכת בכורות פרק ד':
שהוא עתיד גרסינן:
שהוא. ראובן:
והוא עושה כו'. בתמיה והיאך ידין עליו שוב:
עלבון. חרפה:
להתקנא. להיות שנואה ורחוקה כד"א בקנאו את קנאתי פירושו בקצפו את הקצף שהיה לו לקצוף:
פליג עליה. על ההיא דאמר לעיל שר' יהושע בן לוי אמר בשם רשב"י כך אלא כך אמר משמו לאחד כו':
בקשו. בדקו וחפשו:
ומינו אותו כו'. שיהא הוא ממונה על השער שבשוק שלא יעשה בו עול ובזה הכל יודעין שלא מצאו אחריו כלום וכן כשראו שצוה הקב"ה שיהא ראובן עומד על הר עיבל ידעו שלא נמצא עולתה בו:
אז חללת ודאי. ור"א המודעי לא פליג ע"ז שודאי חלל אלא שעשה תשובה ופרח החטא מעליו:
נראה דה"ג ר"א ור' יהושע אומרים עלה ממתנותך ור"א המודעי אומר עלה מחטאתך וכן עולה יפה כל אחד ואחד כפי שיטתו וסברתו דלעיל:
עלה ממתנותיך. מעון חלל משכבי אביך נסתלקת ממתנות כהונה ובכורה ומלכות ור"א המודעי דרשו שנסתלק מחטאת במה שעשה תשובה שלימה וכמ"ש למעלה:
איני לא כו'. כך אמר יעקב:
ברפיון. באויר כלומר לא לרחק ולא לקרב ודוגמתו תמצא למעלה פרשה כ"ג ועיין עוד בערוך ערך דפן:

יחי ראובן. ע"ש בפירש רש"י:
היך דכתיב לעיל. בפרשה זו כתובים דברי רבנן השייכים פה:

פסקה ה

לדינה. שמסרו נפשם עליה בשכם ולא ליוסף שהם היו שאמרו זה לזה לכו ונהרגהו כמו שהוכיח שם רש"י ז"ל וכן הוא בתנחומא בהדיא בפרשה זו:
הכלים הללו. כלי זיין הם ראויין לעשו שמכר בכורתו ליעקב ודרש מכרותיהן לשון מכירה ממש:
ליטול עצה. עיין זה בפי' רש"י בחומש:
בקהלם וגו'. פי' הרד"ק בד"ה כשנקהלים מעצמם שם אל תחד כו' אבל כשמקהילים אותם לעבודת הש"י יזכר שמי:
תלתיהון כו'. שלשה אמרו שכן כתוב בדברי הימים א' סימן ו' בן קהת בן לוי בן ישראל:
שורן של גרים. חומה שלהם ובטחונם שכל הגרים היו להם במי לתלות לאמר הלא שכם מדינה כולה נתגיירו וניצולו מן המיתה ועתה אתם עקרתם אותו חוזק ויאמרו להיפוך:
ששינו לתלמי. כדאיתא בפרק קמא דמגילה:
ריבה בהן בוהקנין. היה מקלל אותם שיהיו הבוהק נראה בפניהם והם סימן כעס:
ליט חויא כו'. מקולל וארור יהא הנחש שעתיד לנשוך את בני וכן עשה יעקב שקלל חרי אפם הכעס הבא מזוהמתו של נחש:
ועבירתם. ועברתם קרי ביה ועבירתם:
דאנו מפרשין גרסינן. פי' שאנו מצינו כתוב מפורש שאמר הכתוב כו':
הכי גרסינן מאחוזת בני ישראל וגו' מאת הרב תרבו וגו' כולן כו' וכ"כ בפרשת מסעי:
כולן משל שמעון היו גרסינן. ואותן הערים מפוזרין היו בכל גבולי ישראל נמצא ששבט שמעון היה מפוזר בכל תפוצות ישראל והיה זה לפי שאותן עשרים וארבע אלף שנפלו במעשה זמרי כולם היו משבט שמעון כמו שפי' רש"י שם וכן מצאתי בתנחומא בפרשת ויחי בפסוק אחלקם ביעקב והם היו ראויין ליטול חלק בארץ שהרי באותו פרק כבר כלו מתי מדבר כמו שפי' רש"י בפרשת חקת בפסוק ויבואו בני ישראל כל העדה ואע"פ שהרמב"ן ז"ל קיהה בזה מ"מ יש להוכיחו שמיד צוה הש"י שאו את ראש וגו' לידע מנין הנותרים ואם היו מכלל מתי מדבר על החטא המרגלים לא היה הכתוב מקפיד עליהם כמו שלא הקפיד מדי שנה בשנה וחלק נחלתם הראוי ליפול בגורלם היה נוסף על נחלת כל השבטים עד שמהתוספת ההוא באו כל מ"ח ערי הליים שני ערים לכל אלף ופי' זה נתאמת אצלי ממה שכתוב בתנחומא פרשת ויחי ולקמן פרשה צ"ט וזה לשונו אחלקם

ביעקב עשרים וארבע אלף נפלו משבט שמעון במעשה זמרי ואלמנותיהם כ"ד אלף ואחלקם שני אלפים לכל שבט ושבט שנאמר אחלקם ביעקב עכ"ל ולא מצינו שעשה כן לשאר אלמנות של מתי מדבר אלא אלו הלכו להתפרנס מנחלת בעליהם כדין ארמלתא דמתזנא מנכסי עזבון בעלה כל ימי מיגר ארמלותא:

היו מסתלקין כו'. שאר השבטים הלכו להם מן הצד:

פסקה ו

ה"ג יודוך אחיך אחיך מודים בך אמך כו'. וכן מצאתי שוב בספר אות אמת והנאני:

מודים בך. שאתה צדיק וישר ואינם בושים ממך:

אני בעצמי כו'. על שחשדתיך בחיה רעה אכלתהו ועכשיו אני מודה לך כי צדיק אתה:

יהיו כל אחיך גרסינן:

וחלק עם אחיו. כן יודוך אחיך הרי חלקו עם אחיו ואח"כ ברכו חלק חלקו בפני עצמו:

ידך כו'. **פטירייקין**. פי' הערוך מתנה מן שלו כלומר מאותה ברכה שברכו אביו ידך בעורף אויביך:

בני אמך. ולעולם האם יותר ודאית וברור מן האב:

בני אביך. שכולם היו מאב אחד:

פסקה ז

עלית כו'. דרשו מלשון הסתלקות ולשון עלייה ומעלה וכרע לשון שפלות כמה דאת אמר ויכרעו ויפולו וכן רבץ כמה דאת אמר רובץ תחת משאו:

כרע שכב. הנאמר בנבואת בלעם משמע לו שכיבת מנוחה וכבוד וכמה דאת אמרת והשכבתים לבטח הושע סימן ב' וכן כרע כמו שפי' רש"י בחומש:

מפרץ כו'. שלא בא יהודה לכלל מלוכה עד דוד:

ויש אומרים כו'. עתה חזר לפרש כרע רבץ לשון קיום וחוזק כאדם המאמץ ברכיו לעמוד על עמדו ואין מחריד כארי על טרפו וכן פי' רש"י בחומש וכן רבץ כמה דאת אמרת ורבצת ואין מחריד איוב סימן י"א וזה מפרץ עד צדקיהו שלא היתה לו נפילה ומשם והלאה היה שוכב ונרדם ולא יכול קום כמה דאת אמר וישכב וירדם יונה סי' א':

בעולם הזה. חזר לשטתו הראשונה וקל להבין:

שאין לו שונאים. הנכון היה שיהיה הגירסא בהיפוך שבשעה שאין לו שונאים ישכב במנוחה ומרגוע וכן מצאתי אח"כ באב"א שהגיה כן:

כל קבל שונאים. נגד שונאיו:

פסקה ח

זה מכיר כו'. לא שמעתי ולא מצאתי בזה דבר המתיישב ונראה שרמז למפיבושת בן יונתן שנשאר חי מכל בית שאול והיה נחבא בבית מכיר בן עמיאל ככתוב בספר שמואל ב' סימן ט' ואף הוא נאמר שם וישלח המלך דוד ויקחהו מבית מכיר בן עמיאל וגו' עד ויפול על פניו וישתחו ובזה נשאר שבט מלכותו שריר וקיים בלי יורש עצר שיערער עליו וטוב להגיה זה מפיבושת שנאמר הנה הוא בית מכיר וגו' וכעין רמז לזה מצאתי באב"א ועיין שם:

זה מלך המשיח. ושילו פי' שהמלוכה שלו כמו שפי' רש"י בחומש וכן הוא בתרגום ירושלמי:

נמנו ואמרו כו'. מדכתיב לא יסור שבט הממשלה מיהודה נקיט ליה הכא שהרי הלל בא מיהודה ושוב כל הנשיאים שעמדו מבני בניו של הלל היו:

דבית כלבא שבוע גרסינן:

דבן ציצת כו'. כל אלה שמות משפחות גדולות הם:

פסקה ט

שכחה רע. שאינה טוענת פירות כל צרכה:

אסרין לה ברקום אחד. קושרין בו עיר אחד לטעון פירותיה. ברקום לא מצאתי פירושו ולפי הענין הוא עיר בן אתון וכדאיתא בפרק שני דייני גזירות:

ומצאתי בספר אות אמת דצ"ל אוסרין לה ברקום והוא הנזכר בפרק במה בהמה מין חמור והם דברים המתיישבים על הלב:

זה החלב. כלומר יין לבן והאב"א כתב שבלשון ערבי קורין ליין לבן חלבין:

האדום. יין אדום:

מאוסרי לגפן כו'. נראה דה"ג מאסר לגפן כו' ופירושו יאסר הש"י ויקשר ישראל הנקראו גפן ממצרים תסיע:

עירה. לעיר ירושלים ה"א בסוף התיבה משמשת במקום למ"ד בתחלתה כן מוכח בתנחומא בהדיא:

ולשרקה. ישראל שנקראו שורקה כד"א ואנכי נטעתיך שורק יעמוד מהם בנים האיתנים הצדיקים והנביאים החזקים וכן תרגם אונקלוס:

אני נאסר. כמו אני אוסר ואולי שצ"ל כן ופירוש אני קושר לישראל הנקראו גפן ושורקה עירה ואתנו וכדמפרש ואזיל:

שהוא מחוור גרסינן. פי' שמלך המשיח מלבן להם דברי תורה באר היטב:

טעיותיהן. במה שטעו בדברי תורה עד עתה יחזור להם מלך המשיח ודריש סותה ל' טעות כד"א כי יסיתך הכי איתא בהדיא בתנחומא ועיין לקמן בפרשה צ"ט:
וליתן להם. פירוש לאומות העולם והכי איתא בירושלמי ריש פרק אין מעמידין וזהו לשונו אילו שלשים מצות שאומות העולם עתידין לקבל עליהם:
ל' מצות. היינו כדלקמן אליבא דר' יוחנן:
שלשים גבורים. שלשים צדיקים הנקראים כסף כמו שפירש רש"י ז"ל בפרק גיד הנשה ובירושלמי וז"ל אילו שלשים צדיקים שאין העולם חסר מהם כו' עד שנאמר ואברהם היה יהיה וגו' יהיה בגימטריא שלשים ובשוחר טוב מזמור ה' גרס שלשים צדיקים כאברהם:
לא שמיעא ליה. כלומר לא סבירא ליה שאינו מדבר אלא באומות העולם לפרש על השלשים מצות שיתן להם לאומות העולם אלא על השלשים צדיקים שנקבעים בישראל:
על דעתיה דרב. מילתא באפי נפשיה היא לומר אליבא דרב שפירש הכתוב על שלשים הצדיקים שבישראל שבשעה שישראל זוכין רובן מהם בארץ ישראל כי שם צוה ה' את הברכה ביתרון הכשר טובה וברכה והכי מוכח בירושלמי דמלתא באפי נפשיה היא כן נראה פירושו של סוגיא זו אליבא דירושלמי והכי סליק שפיר ואע"פ שאינו מיושב לפי הסוגיא דגיד הנשה ולפי פי' רש"י ז"ל שם:
ה"ג רובן בארץ ישראל ומיעוטן בבבל וכן הוא בשוחר טוב מזמור ה' והתם גרס כשישראל זוכין שמנה עשר בארץ ושנים עשר בחוצה לארץ:

פסקה י

חכלילי עינים מיין. הסנהדרין הם עיני העדה ויין בגימטריא שבעים והם שבעים שבסנהדרי גדולה:
בשינים. כלומר בדיבור ובשנים שהעיקר בו השינים:
כחולות. כלומר מאירים ובהירים כאלו הם מכוחלים בכחול ודרש חכלילי כחלילי כלומר מכוחללים:
לבן שנים. כלומר זקן שבע בשנים ודריש לבן שנים כלומר לבן שנים וכדאיתא בפרק הרואה:
יותר מחלב גרסינן:
אחד עם חבירו גרסינן:
חרדלי וגורדלי. שני מקומות הם ובחרדלי היה יין אדום ובגורדלי היה יין לבן כדאיתא בפרק במה אשה ויין אדום לעולם הוא יותר טוב מיין לבן:

פסקה יא

הוו נסבין כו'. הוו לוקחין כל אחד מהם שני סלעים בכל שבת לקבץ העם לדרשת רבי יוחנן ובשבת זה היה רבי יהודה המקבצם ובשבת אחר היה רבי לוי המקבצם ובעוד שהיה האחד מקבץ העם היה חבירו נכנס לבית המדרש והיה דורש דבר מה קודם שבא רבי יוחנן כדי שלא ישבו הציבור בבטלה וכן הוא בירושלמי בפרק החליל:

עאל ר' לוי. לבית המדרש ואותו שבת היה ר' יהודה המקבץ הציבור:

הדין יונה. זה יונה בן אמתי הנביא משבט זבולן היה:

מזרחה וגו' גרסינן. וסיפיה דקרא גתה חפר:

בן אמתי וגו' גרסינן וסיפיה דקרא אשר מגת החפר:

גובבתא דציפורין. הערוך לא פירשו ובירושלמי דפרק החליל ליתא ונראה שהוא לשון גבשושיות וגבעות וציפורי היא יושבת במקום הרים:

אעל ר' יוחנן כו'. נכנס ר"י ודרש שיונה בא משבט אשר:

קום לך צרפת. ונקטינן שאותה צרפית היא היתה אמו של יונה והכי איתא בספר הזוהר וכן הביא הרד"ק בשם מדרש:

ה"ג אמר ליה רבי לוי לרבי יהודה אע"ג כו':

אע"ג כו'. אע"ג ששבת זה הוא שלך שתדרוש אתה בבית המדרש קודם שיבא ר"י קח נא שני סלעים ולך וקבץ את הציבור אל הדרשה והנח אותי שאכניס גם היום לדרוש בבית המדרש והכי איתא בירושלמי:

הכי גרסינן בירושלמי דפ' החליל עאל ר' לוי ואמר יפה למדנו:

ירך שיצא ממנו. והוא אביו כד"א יוצאי ירך יעקב:

א"ל אמרת כו'. הענין הוא שבראות הציבור או ר' יוחנן שיפה דרש אמרו שלא ישמש עוד אלא יכנוס וידרוש בקביעות ואולי היה דורש עם ר' יוחנן בשוה זה בשבת זה וזה בשבת אחר וכן פי' האב"א ומ"ש נחמן קיים ר"ל רבי יהודה בר נחמן יעמוד וישמש תחתך ואתה תבא למימרא שלנו כלומר לדרוש והוא יותר ראוי לפי כבודך משתשמש וכן עשה ונמשך כן כ"ב שנה וקראו נחמן בשם אבייי כמו שקרא רבה לאבייי נחמני ע"ש אביו והאב"א פי' נחמן שם אחד של התלמידים צוה לשמש במקומו ובירושלמי ליתא להאי:

זבוד דגלילה. בגדל דיו. מיני ארצות הן:

פסקה יב

ברורין. חזקים וברורין וכו'. ר"ל כמו שנאמר ראשיהם מאתים וכל אחיהם על פיהם כמו שהביא רש"י ז"ל בחומש:

והר מכאן. כלומר שהיא ארץ הרים ובקעות והיא מעלה טובה כמו שפי' רש"י ז"ל בפרשת עקב:

בקעת כסלן כו'. שמות מקומות הן:

יתירות. מצאתי פירושו מיושבי ארץ כנען שלא הורישו ולעיל סוף פ' ס"ב גרס יתידות על שם הכתוב והיו לשכים והיינו יתידות:

אף שבטי כו'. וזה למס עובד:

אלא שהיה גרסינן:

הם מעלה מסים כו'. כלומר הם שבטו של ישששכר בעצמם היו מעלים מסים ונראה שהמס הוא מה שהיו מספיקים הוראות לכל אחיהם בני ישראל וכן הוא בתנחומא: כמו שנשתעבדו צ"ל לבני זבולן שיצאו ועוסקין בפרקמטיא ושבט ישששכר נשתעבדו לספק להם הוראות של תורה:

לכאורה נראה דה"ג והיה שבטו של זבולן נוטל מהם ומפרש כו'. אבל המעיין לקמן בפרשה צ"ט יתבאר לו דה"ג שבטו של ישששכר נוטל מהם על החמור והביאם לזבולן וזבולן נוטל מהם ומפרש כו'. וכן מצאתי שוב באב"א שכתב שעל כל פנים יש פה טעות סופר והמעיין יראה ויבחר:

ומתמיהין. על גודל הפירות:

ה"ג אומרים להם ישראל על אילו:

לאדוניהם כו'. בני ישששכר שעוסקין בתורה יומם ולילה היה לכם לתמוה ולפיכך אין לכם לתמוה על גודל הפירות כי זה לעומת זה עשה האלהים:

גרים. גרם דרש לשון גרים:

לגרמיה. כלומר לעצמו יהיה שכרו לעולם הבא ולא יתערב עמו זולתו ודרש גרם לשון גרמיה ונראה דה"ג גרמיה כלומר החמור היה גורם שבא לעולם וכדלקמן פר' צ"ט וכן מצאתי שוב בספר אות אמת:

פסקה יג

כמיוחד כו'. זה שבט יהודה:

אילולי שנדבק כו'. אמו של שמשון היתה משבט יהודה וכן הוא בספר במדבר רבה בפר' י':

בר תלתא יומין. בן ג' ימים היה אותו חמור שכן בלשון יון קורין לשלשה טרי"א ואין לומר ג' שנים שבכל מקום תפסת מועט תפסת תפסת מרובה לא תפסת:

בטנה תרין. היתה מעוברת שני חמורים שורו עבר ת"י תוריה מבטין וכן תחלל גשם ועיין באיכה רבה במאמר חד מן אתנוס השביעי וכן פירש הערוך:

חמור חמורתים. משמע חמור של תאומים משני חמורים וזה הלחי היה של אחד מהם ואינו גדול כלחי משאר חמורים בעלמא:
דמפטפט. מי שמדבר הרבה הוא צמא למים וגם הוא מדבר ללא צורך שאמר בלחי החמור חמור חמורתים וגו':
צרצור. כלי זכוכית רחבה למטה וקצרה למעלה ופירושו היה צרצור מונח לפניו ולא היה כו'. ואולי שהספר חסר מונח לפניו:
אם איני כו'. אפילו אם איני כו':
אלא המילה. דייק מסיפיה דקרא ונפלתי ביד הערלים ולא כתיב הפלשתים:
שלא אפיל גרסינן:
המקום כו'. ופירוש הכתוב המכתש שהיתה מונחת במקום שנקרא לחי:
מכתש שמו. ופירוש הכתוב במקום מכתש שהיה שם מונח הלחי:
מבין שיניו. מבשן דרש נוטריקון מבין שיניו:

פסקה יד

נחש. דרש לשון לא תנחשו:
נאסר בשבועה. שהמחבר נחשים משביע אותם לאיזה מקום שירצה:
ריסו. הוא לשון קצר כמו ארסו וכן הוא במדרש קהלת בפסוק טוב אחרית דבר ופירושם ארס שלו הוא מפיל חללים אף לאחר מיתתו כהאי עובדא דויקרא רבה פרשה כ"ב שנגע בו במקלו לאחר מיתתו ונישל אברים אברים:
מחלחל. נימוק ומפיל חללים:
במותו וגו' גרסי':
קראו לשמשון וגו'. כלומר כמו שכשנושך הנחש עקבי סוס נשמט הסוס ונופל גם רוכבו לאחור כן שמשון היה שומט שני עמודי התווך ושעל הגג נפלו:
על שפת הגג. דכתיב על הגג שהיו נראים רק על הגג:
ואתה אמרת כו'. והיאך מצאו אותו בין כל ההרוגים האלו:
בקש רחמים. דכתיב ויפול רוכבו אחור שכולם נפלו לאחוריהם ולא עליו:
אף זה מת. לשון תימה מאחר שאף גם זה מת צריך אני לצפות עוד לתשועת ה' וכדמפרש ואזיל:
אילו יסורים. שנקראו משפט כד"א וישם את בניו שופטים שמואל א' סימן ח':

פסקה טו

והניחו את בניהם. בארץ סיחון ועוג ככתוב בפרשת מטות:
בן עשרים וארבע. ששהו שם י"ד שנה של כבוש וחלוק:

שאולה בידו. שהרי במותו פסקה ממנו המלוכה:
היו. אלו בני ראובן וגד מגדלים שער כדמפרש ואזיל:
ואלו. בניהם שנשארו בערי מבצר בעבר הירדן מגדלים שער דרך אבל ודאגה:
וישמעאלים מגדלים שער. נראה שהוא טעות:
ההגראים וגו' גרסינן וסיפיה דקרא כי לאלהים זעקו:
גייסא כו'. חיל הבא לשלול ולקפח אותם היו הם משוללים אותם וזהו גד גדוד וגו' חיל הבא לשוללם יגודנו הוא לשוללו:

פסקה טז

בגדי שמונה. דרש שמנה כמו שמונה ר"ל שמונה בגדי כהונה וכדאמרי' לעיל ס"פ ע"א ששבטו של אשר היה משיא בנותיו לכהנים גדולים שנאמר הוא אבי ברזית:
כפליות כו'. מיני פירות הם ועיין בערוך ונראה שצריך להיות כפניות:

פסקה יז

בית השלחין. שלוחה דריש מלשון בית השלחין:
ירח כו'. מיני שמות מקומות ועי"ל פרשה צ"ד:
ושמה כנרת. תחום של בית שאן היה קורא כנרת:
גני שרים. גנות של שרים כלומר גנות חשובות מגדלות כל מיני פירות וגנוסר דרש כן בלשון נוטריקון:
על שם גרסינן:
שופר. דרש אמרי שפר לשון שופר תרועה ולשון יפוי כמשמעותו מייפים הם דברי תורה כו' וכן דרשו בתנחומא נפתלי נופת לי כלומר דברי תורה שנקראו נופת צוף ועיין עוד בספר צרור המור:
את מוצא כו'. מלתא באפי נפשיה היא:
הספר. שטר מכירה:
ושיפר כו'. השקיט המריבה שביניהם:

פסקה יח

שהפר. היה מפר עמהם ברית אחוה והביא דבתם רעה אל אביהם:
שהפירו כו'. שמכרוהו לישמעאלים:
שהפר לאדונתו. שלא היה נשמע אליה:
שהפירה לו. שנתנה אותו בבית האסורים:

ה"ג בן פירות רבית בן פרות רבית ודרשו מלשון פרות ופירות ולשון גדולה ורום קומתו כלומר שנתגדל על ידי חלום הפרות והשבולים ונשתרבב קומתו לפני אמו ועי' עוד לעיל פרשה ע"ח. ובתנחומא פרשה זו:

אותה העין גרסינן:

עלי לפרוע. עלי דרש כמו עלי ועיין בפרשת נשא פרשה י"ד:

מציצות. מביטות כמו דאת אמר מציץ מן החרכים:

שירין וקטלין. פי' הערוך טבעות וצמידין או חגור סביב הצואר:

שיתלה עיניו. להביט למעלה ואעפ"כ לא עשה:

צעידה. שיעור מדה כמו מצעדי גבר:

פרשה. פרשת נחלת בת במקום שאין בן נאמרה על ידי בנות צלפחד בן חפר משבט יוסף:

פסקה יט

ה"ג בן שהמר לאדונתו בן שהמירה לו אדונתו:

ומי ירבה. ר"ל מי הם הרבה והפציר ולא הניח ת"ל ורבו שהם החזיקו במריבה:

בעלי מחיצתו. אלו אחיו השוכנים עמו במחיצה ובחבורה אחת וחצים דרש לשון מחיצה ושוב דרשו מלשון חץ:

מה ראה. הכתוב להמשיל לשון הרע אל החצים:

דאמור כו'. לשון הרע נאמר כאן דרך משל ברומי וממית בעיר סוריא:

ולא ככל גחלים. אינו ממשיל לשון הרע לגחלים בעלמא אלא כו':

לפי גרסת הספר שגורס קיץ וחורף וקיץ צ"ל י"ח חדש אכן גופא דעובדא הביא שוחר טוב מזמור ק"כ ושם גורס י"ב חדש:

פסקה כ

עכסילו. כתב באב"א כוכב כסיל והוא קבוע במזל קשת והוא חם מאד וכן יוסף נתחמם מאד וקרוב היה להיות קשתו ננערת:

להדחות. להיות נדחה מבין האיתנים גדולי מלכות ולהיותך בבית האסורים ודרש ותשב לשון ביטול ושביתה כד"א תשביתו שאור:

ה"ג א"ר שמואל:

הקשת. בלשון נקי מדבר:

דרך צפורניו. במה שכבש מעיינו לבטל חזקו וקשיותו:

ראה וצינן דמו. דייק מדכתיב מידי אביר יעקב כן הוא במדרש שמואל ובירושלמי בהדיא:

ה"ג בירושלמי בפרק שני דמסכת הוריות אף איקונין של אמו ראה וצינן את דמו משם רועה אבן ישראל ע"כ ודרש אבן ישראל על רחל כי היא היתה אבן פנה ועקרת בית ישראל אבינו לפי זה נראה שחסר הספר וצ"ל איקונין של אמו ראה וצינן דמו משם רועה אבן ישראל אבן ישראל ראה וצינן דמו ודרש רועה כמו ראה בחילוף אל"ף בעיי"ן כמשפט אותיות אחה"ע ומשם מאותו זכות זכה למלכות וכמו שדרשו צואר שלא פשט לעבירה יבא וילבש רביד כו'. עד שעל ידי זה נתפרנסו כל בית ישראל וזאת היתה בסבת מאל כו':

זו אזכרות כו'. לפי הענין שם מקום בגובה ההרים:

בית שאן. שם מקום בעמק של בית שאן ושם היו פירות טובים מאד:

טפילה לה. טפלו ודבקו אחריה כדמפרש ואזיל:

יתברכון כו'. יהיו מבורכים הדדים שכן הניקו בן חכם ויתברכו המעיים שכן הוציאו בן חכם וכן תרגם תרגום ירושלמי:

ברכות אביך וגו' גרסינן:

ללמד. נראה דצ"ל על מלמדי ועל מעבדני והורי דרש לשון הריון כלומר האבות מעבדיי פירוש האבות כד"א הלא הוא אביך קנך הוא עשך וכתיב וחבל את מעשי ידיך ודרשו חכמים ז"ל איזה מעשה ידיו של אדם זה בניו ובנותיו וכה"ג הוא דכתיב ישמח ישראל בעושיו כפי מדרש הזוהר בפרשת פנחס וגם דרשו לשון הוראה כלומר רבותיו שם ועבר שלמדוהו תורה ובודאי לא יצא מהם בלא ברכה ועי' לעיל ריש פרשה ס"ח:

מה שנתאוו כו'. עי' בפי' רש"י ולהלן בפ' וזאת הברכה:

תבואתה גרסינן:

תבואתה תאכל כו'. כלומר הפירות אכל בעולם הזה:

והקרן כו'. תהיין דרש דבר שהוא בהוייתו וקיומו בלי שינוי וחילוף וזהו עולם הקיים:

ועשו אותו נזיר. מרוחק ומנוזר מהם כד"א נזורו אחור:

כלילהון. עטרה ונזר שלהם:

הכי גרסינן עמו עמו שתו ועיין לעיל פרשה צ"ו:

פרק צט

פסקה א

רצים ומדיינים. תרצדון דרש נוטריקון לשון ריצה ודין:

תבור. הר תבור:

מבית אלים. שם מקום וכן כרמל באספמיא:

אמר הקב"ה למה כו'. למה אתם רצים ומדיינים:
ה"ג כולכם הרים אלא כולכם גבנונים ר"ל אע"פ שכולכם הרים אצל סיני כולכם בעלי מומין. והכי מוכח לקמן בדרוש השבטים ובילקוט תהלים בשם תנחומא הגירסא נשתנה קצת:

פסקה ב

שנים כו'. ב' שבטים כנגד שני מלכי אומות שאנחנו משועבדים תחתיהם וכדמפרש ואזיל:
קדמייתא וגו'. פסוק הוא בדניאל ז' ונאמר שם על בבל:
דמיא לדוב. דוב הוא זאב בנימן זאב ת"י מדמי ליה לדוב לדב כתיב חסר וי"ו והוא ממש כמו זאב בחילוף ד' בז' כמו אחז אחד זה דא אזנו אודניה וכן רבים וכן פי' רש"י בדניאל:
דב היה שמה. עיקר שמה היא זאב וכדמפרש ואזיל:
הוא דעתיה כו'. כלומר הא דרבי חנינא אתיא כי הא דאמר רבי יוחנן ועי' זה סוף פרשת שמיני:
משולשין. משלש אותיות לוי וכן יון:
סולפירים. פירש הערוך מיני חצוצרות והלוים בדוכנן היו משוררים בכינורות ומיני חצוצרות ובתנחומא הגירסא יותר ברורה:
קיסים. פי' הערוך מין כובע:
אלו. הכהנים משבט לוי היו לובשים מכנסים:
פמלליא. כעין מכנסים הוא לבוש לרוכבי הרכש:
מועטין באוכלוסין. הלוים מפני שהארון מכלה אותם כדאיתא לקמן סוף פרשת במדבר:
ונפלו כו'. בימי חשמונאים הכהנים כדמפרש ואזיל:
מלכות. הרביעי:
וזה. עשו הוא אדום נדבק בערוה כמו שדרשו חכמים זכרונם לברכה בפסוק ויהי עשו בן ארבעים שנה וגו':
זה. יוסף:
חם על כבוד אביו. בשעה ששלחו אל אחיו כתיב ויאמר הנני לשון זריזות אף על פי שידע בשנאת אחיו אותו:
וזה. עשו:
ביזה כו'. שנאמר יקום אבי ויאכל וגו' דרך צווי והגערה:
משוח מלחמה. עיין בפרשת נשא פרשה י"ד:

פסקה ג

חטף. כלומר גנב את לבבו ודעתו:

בעיליתא קריריתא. והוא התרגום של עליית המקרה:

כן אמר לי. זהו פירושו של דבר סתר שהחרב יהא נסתר ונחבא תוך בני מעיו:

נסוב חד חרבא גרסינן. פירושו ליקח חרב אחד וליתן אותו בתוך מעיך וזהו דבר סתר:

פרתיה. הפרש והזבל שבתוך מעיו ודרש והפרשדונ' נוטריקון הפרשה שדא פירוש נפל וכן פי' רש"י זכרונו לברכה והרד"ק בספר שופטים:

ערפלא טורא. לא מצאתי פירושו ונראה פירושו לפי הענין ענן של ערפל וחשך נזדמן לו מן השמים ולפיכך נמלט ועין לא ראהו. טורא פירושו מסודר כד"א ארבעה טורי אבן או יהיה פירושו כמו שפי' רבינו בחיי פרשת יתרו ורבי אליהו המדקדק בהגהות השרשים ערפל הוא ענן זך ובהיר אין עין שולט בו ויהיה ערפלא טורא כמו ערפלי טוהר דכתיב בתפלת ראש השנה:

וימת כו'. ודרש יחלק כמו יחלק שיהא הוא לחלק לשלל אויביו:

מדבר כו'. פי' כעין ד"א:

מדבר בארצו. גם זה הוא כעין ד"א:

מבכרת. ממהרת לבשל פירותיה:

מאפלת. מאחרת לבשל פירותיה כד"א כי אפילות הנה:

פסקה ה

אמת. היינו אמת היינו נאמנות:

טעמו. שכלו וטעם נבואתו:

פסקה ו

שתי פעמים. בבבל ובאדום ועל גלות בבל אמר האספו על שלא גלו אלא במלכות אחת ולא היו צריכים אלא אסיפה ועל גלות אדום אמר הקבצו על שנתפזרו בד' קצות הארץ:

דומה לי. נראה דדרש בכורי לשון הכרת פנים והכי מוכח בתנחומא:

עשיתי. נתעכבתי:

בידך. שהיו ראוים לך:

זר נעשת. למתנות כהונה ועיין לעיל פרשה צ"ח:

מקוטפות. בנפש שפלה ורוח נמוכה ואזניו מטים לצד הארץ והוא מלשון קטף ונטף:

פסקה ז

דפחתא. של הפחותה רוצה לומר דינה אחותם וכן אמרו לעיל וכל בנותיו כמה בנות הוו ליה חדא והלואי קברה:

הללו. שמעון ולוי הם שוב הגדולים שבאחים ואחיהם אחריהם ודאי לא ידברו בפניהם וכמו שפירש רש"י בחומש:
גזולים הם. מנהגים הללו:
של חמס. של אותו הנקרא חמס וכדמפרש ואזיל:
המוכה וגו' גרסינן:
ואני בא כו'. בתמיה:
וכל מי. כעין ד"א:

פסקה ח

נתכרכמו. מפני הבושה נהפכו פניהם לירקון ככרכום הלז:
אלא אשה אחת. ויותר טוב לייחס אחר האם היכא דאפשר שהיא ברורה כי היא אמו:
עצמך. שאלו לא הודה היה מתחייב בנפשו:
גור אריה. הרי שנים:
שילו. כתיב חסר יו"ד קרי בי' שלו:
משיכנים כל ישראל. אל העיר ירושלים עירה כמו לעיר ה"א בסוף כלמ"ד בראש:
שהיין הרבה כו'. יין כמשמעו וכן משמע בהדיא בתנחומא:
ובדם ענבים וגו'. מכאן ואילך דורש כבס ביין על התורה שנקראת יין וכן הוא בתנחומא בהדיא:
שחיכו ערב גרסינן כלומר טעמו או שחכי וכדמפרש ואזיל. חיך לי לי וכמו שדרשו חז"ל כל חיך הטועמו אומר לי לי:

פסקה ט

שכן מייחסן. בסדר תולדות:
יששכר זבולן. נמצא שהקדימו פה:
ה"ג עליו אמר הכתוב עץ גו' ובספר אות אמת הגיה על שם עץ כו':
למחזיקים. המחזיקים ותומכים ידי לומדי תורה ובספר הזוהר דרש ותומכיה מאושר תומכיה מראשו כלומר ראשון קודם ללומדיה:
כונס. סחורה לחוף הים לגבול זבולן וזבולן מגיעו לארצות אחרות ע"י הספינות:
שלך הן. על שמו של זבולן נקראו אהלי יששכר:

פסקה י

מביא בחמור. הסחורה מוליך בחמורים עד גבול זבולן ועיין כל זה לעיל פרשה צ"ח:
נהק החמור. חמורו של יעקב:
המשפתים גרסינן:

שפתים וגו' גרסינן וסיפיה דקרא לשמוע שריקות עדרים פירוש דברי חכמים ופלפולן של עדרי ישראל:

פסקה יא

כך שמשון גרסינן:

בלא חרב. לשון קצרה כלומר בלא חרב היה עושה מלחמה אלא בלחי כו':

אלא יחידי. דרש שפיפון מלשון וילך שפי תרגום אונקלוס ואזל יחידי:

נקמן. נוקם ונוטר וכמו שאמרו חכמים ז"ל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש:

שהוא משבט גד. עיין לעיל פרשה ע"א:

פסקה יב

מבכרין. מקדימין מלשון בכור ובתנחומא גרס מכבדין:

ומשפרין. אמרי שפר דרש לשון חלקות אמרים ושבע רצון:

ואם היה בלבם. של מלכים עליהם היו מתרצין:

וכי פורת לית הוא יוסף גרסינן. ופירושו ולמה אמר שהוא היה בנו של פורת:

בנאיו אתהלך כו'. בטעות נפל לכאן ומקומו הוא בפרשה צ"ו ועיין שם אמר ר"א דברים בגו בגאיו היינו בגו ובירושלמי דכלאים ופרק הנושא גרס הכי דברים בגאוו:

פרק ק

פסקה א

עשיתני. פירושו עשיתי את עצמי:

ולא אנחנו כו'. כתיב ולוא מלא בוי"ו קרי ביה ולו:

ה"ג את נפשותינו ויצו אותם גו':

אם זכיתם כו'. כלומר אם תיטיבי מעשיכם תזכו בי בעצמי ואהיה אצלכם כאילו אינו מת ודריש הכי אליהם אני נאסף כלומר אליהם ואצלם ואם לאו קרי ביה אני נאסף אל עמי:

הכי גרסינן והעלוהו במטתו שלשה צוויים נאמרו בענין ויכל יעקב לצוות את בניו ויצו אותם ויעשו כו':

פסקה ב

מות יומת וגו' גרסינן. וסיפיה דקרא ובני ישראל עשו כאשר צוה וגו':

רבינו צוה כו'. כל זה הוא לעיל פרשה צ"ו ובירושלמי סוף מסכת כלאים ובכתובות בפרק הנושא:

מפני המחלוקת. שאם יספדוהו בעיירות הקטנים יריבו בני העיירות לומר אין אנו הולכין אחר בני העיר הזאת להיות נגררים אחריהם ונטפלים אליהם מה שאין כן בכרך גדול שכל העיירות הקטנים טפלים אליה ובפרק הנושא בתלמוד בבלי יש טעם אחר וזו היא גירסת הירושלמי:

לפיכך כו'. לומר שתהא ניזונית מנכסיו דוקא ולא משל ציבור כמו בחייו:

דלא יאמרון כו'. שלא יאמרו לה היתומים הבית הזה משועבד לנשיא ומי שהוא נשיא דר בריה בו ולא את שאת ממשפחה אחרת לפיכך הוצרך לצוות עליה כך משמע בירושלמי דסוף מסכת כלאים ובפ' הנושא:

הפינוס כו'. שמות מקומות הן כן פי' רש"י בפרק הנושא:

עוד תרתי. עוד שני דברים צוה להם:

נקופה. כמו נקובה וה"ג בירוש' בהדיא וכן הביאו בתניא וכל בו ויורה דעה סי' שס"ב:

רמה. שמרוב התכריכים מתרבים הרמה ותולעה:

המבול. ר"ל שיבול וירקב מהרה שמחמת האדמה נרקב מהרה וכן משמע הטעם בתניא שכתב הטעם משום עפר אתה ואל עפר תשוב וכן כתב בכל בו ויורה דעה ועיין בי"ד שפירש בו שיטלו כל הדף התחתון והאב"א כתב שלא יציפו המים את ארונו והוא קצת רחוק:

ה"ג בירושלמי מלתא דרבי אמר לא כמה כו'. פי' לא כמו שהולך האדם לבית עולמו הוא בא הנה לעת התחייתו לפיכך לא הקפיד שיהיו עליו תכריכים הרבה ובירושלמי איתא שלא היו לו רק חלוק אחד והוא שלא כדרך העולם ובתוס' סוף מסכת כתובות כתב שלא יעמדו בתכריכיהם אלא בלבושיהם כמחיים:

מליהון כו'. כלומר אבל דברי רבנן פליגי וסברי כמו שבן אדם הולך כן הוא חוזר ולפיכך לא סברי שימעט אדם בתכריכין ובירושלמי יליף ליה מדכתיב תתהפך כחומר חותם ויתיצבו כמו לבוש:

דבדיקה. נתבאר לעיל פרשה צ"ו:

מתבעי כו'. אם אהא נתבקש להיות בין הצדיקים לא יכירו בי הרשעים שיאמרו אף הוא רשע כמונו וחס ושלום משוא פנים יש בדבר שהרי הלבוש נוטה אל הלבנות כמעשה הצדיקים:

מפקד. מצוה:

אלבשוני כו'. הלבישו אותי לאחר מותי בכלים לבנים:

הפיתין. ששפתי החלוק על הזרועות יהיו נכפלים ומתוקנים לאחוריהם כמנהג הולכי אורח ועיין בערוך ערך חפת ומצאתי פירושו שהוא מלשון חפיפה כלומר שיהיו מגוהצים ומכובסים היטב:

א"ל רבך כו'. רבך אומר שלא ילבישוהו לבנים ואתה מצוה שילבישוך לבנים הטוב טוב אתה מרבך:

ה"ג אמר לון מה אנא כו'. וכן הוא בירושלמי ופי' וכי צריך אני להיות בוש ממעשי מובטח אני בעצמי שלא אבוש ולא אכלם:

דרדסאי. פירושו בתי שוקיים ועיין בירושלמי סוף מסכת כלאים ותמצא כי כן הוא.

והבון כו'. ותנו מקלי בידי ומנעלי ברגלי תנו אותי על הדרך כלומר שיקברוהו סמוך ועל הדרך שאם יבקשו אותו לעמוד לימות המשיח שאעמוד מוכן ומזומן:

אוטמיס. מוכן בזריזות ובירושלמי גרס אין אתי משיחא ואנא מעתיד פי' ואהיה מוכן ומעותד ומזומן:

הה"ד ר' יונה. בירושלמי לא גרס הה"ד ומלתא באפי נפשיה היא להורות שאין חכמה ועצה מועיל להמלט מגזירת ה' ית' והביא שם מעשים לראייה:

רגלוהי כו'. רגליו של אדם הם ערבים בעדו להעמידו בכל מקום שיתבקש שם בגזירת האל ית':

פסקה ג

אל תראי וגו'. דרש תראי מלשון ראיית עין שהתולע לא יראה את יעקב:

הוא שצוה. יעקב הוא שצוה כו':

בניו לו וגו' גרסינן:

ניחא. שמת יוסף לפני אחיו אלא לרבנן מאי טעמא ומתרץ קרוב כו':

קרוב לחמשה פעמים כו'. ארבע פעמים בפרשת ויגש ופעם אחת סוף פרשת מקץ ויאמרו שלום לעבדך אבינו ועל שהשיב זה אל שאלת שלומו שאמר השלום לאביכם לא נחשב לו כ"כ לעון אשר חטא:

פסקה ד

בוכים בנים שמצטערים אחריו כל שנים עשר חדש:

לפיכך כתיב ויעברו. העברה בעלמא אבל לא תמו שעדיין נשארו בוכים עליו בניו שנים עשר:

לגדלת. אומנת שמגדלת בני המלך וי"ל דדייק מדכתיב בקרא לשון רבים דברו נא הרי שהאמצעיים היו רבים:

פסקה ה

אמר ליה. יעקב לעשו מה אתה חפץ יותר או ממון שאתן לך בעד ירושת קבורה במערת המכפלה או קבורה במערה ואמר ליה עשו לאותו איש אבקש קבורה בדמים וכי לא אמצא בחנם חלק אדמה ליקבר בו:

וסב. וקח:

תכרה עליה. לשון כרי כלומר צבור כרי תמורת הקבורה:

הכרתי. צברתי העמדתי כרי:

למלחמה. אם יעמדו כנגדם עשו ובניו וכן הוה ליה ועיין ברמב"ן ובילקוט:

גדול העולמים כו'. פמליא של מעלה ודייק מדכתיב גם רכב לרבות פמליא של מעלה וכדכ"א והנה רכב אש וסוסי אש דאליהו והוא עולם העליון הגדול שבשלשה עולמות:

כבוד חי עולמים. הקב"ה ויתורא דגם קדריש והאב"א פי' שניהם על הש"י ואמר שיש בו סוד מסתרי הקבלה:

פסקה ו

חזרנו כו'. עיין כל זה בירושלמי פרק קמא דסוטה ובמדרש חזית בפסוק סמכוני ובבבלי:

וכי יש גורן לאטד. והרי אטד אילן סרק הוא ואינו עושה פירות להעמיד ממנו גורן כן פירש רש"י בפרק קמא דסוטה:

אזורי מתניהם. חגורי מקניהם להניח מעליהם כלי זיינם דרך אבל והספד:

קשרות כו'. קשרי המרכבה אבל אזורי מתניהם לא התירו:

כפתותיהן. קשוריהן ובירושלמי סוף פרק קמא דסוטה גרס כתפותיהן לשון כתף כמשמעו:

באצבע. זה קדייק כזה שמראה באצבע:

זקפו קומתן. עמדו על רגליהם לכבודו של יעקב:

שבעים יום. שבין אגרת המן לאגרת מרדכי ומצאתי בין שני רוחות רעות שבין זה לזה שבעים יום ואגרת הוא כהאי דאמרינן אגרת בת מחלת ואם קבלה נקבל:

פסקה ז

ה"ג ולמדין כו'. פירושו בתמיה וכן הוא בירושלמי בפרק מי שהפך:

ומפתח וגו'. כן צוה משה לאלעזר ואיתמר אחר מיתת נדב ואביהוא:

נמשחתם. ושהייתם במשחתכם שבעת ימים ודייק מדכתיב כי שמן וגו':

שימר לעולמו. קודם שירד המבול נאמר ויהי לשבעת הימים ועיין לעיל באותה פרשה:

אף אתם כו'. שבעת ימים קודם שימותו אחיכם:

ברבי. בכל מקום פי' רש"י אדם חשוב בתורה:

אמר כו'. לימוד זה שלמד ימי אבל מימי ההסגר אמרה לפני ר"ל:
תמן כו'. שם באותה לימוד עושה מהסגר מרים הסגר ולא החלט:
דאתא גרסינן:
מה ימי כו'. הרי שהסגר ההוא עשאו החלט ונלמד מן המת וכאן אותו מת הלמד וההסגר עשה אותו הסגר בעלמא והוא הלימוד ובירושלמי הגירסא באופן אחר בפרק מי שהפך:
שמיני רגל כו'. בא לתרץ ולומר שא"כ יהיו ימי האבל שמונה כימי החג ועל ז"א השמיני הוא רגל בפני עצמו לענין פז"ר קש"ב וכן הוא בהדיא בירושלמי:
שמועה רחוקה. שאינה אלא יום אחד אנו למדים מעצרת:
ה"ג ותני כן וכן הוא בירושלמי:
ה"ג מחלפין ימי שבעה בכי כו'. ומקשי מיהו שבעה ושלשים יש היתר אחריהם אחר שבעה הותר האבל אחר שלשים הותר גיהוץ ותספורת אלא אחר שני ימים מה הותר ומשני אלא כו':
שהצריכוהו. ולא פרנסוהו משלהם:
עד תלתא כו'. עד ג' ימים הנפש חוזרת על הקבר כו':
כיון כו'. כיון שהיא רואה שנשתנה זיו קלסתר פניו הולכת לה ומניחתו:
יכאב וגו' גרסינן:
ליתן תפילין. האבל מהו שיניח תפילין:
ה"ג בראשון אינו נותן ובשני הוא נותן:
חולץ. בירושלמי מסיים כל שבעה:
ה"ג בירושלמי דפ' ואלו מגלחין ואם ביום שני אינו מניח ביום ראשון איצטריכא למימר כמי שמתו מוטל לפניו דמי:
אלא כו'. פי' כיון דתנא ביום שני תני נמי ביום ראשון:
בנתינה. שביום שני נותן תפילין:
בחליצה. שביום שלישי אינו חולץ:
ה"ג רבי זעירא בעי נתן בשני כר"א מהו שיעשה ר"א כרבי יהושע שלא לחלוץ אמר רבי יוסי בר בון זכינו אם נתן ביום שני כר"א נעשה ר"א כרבי יהושע שלא לחלוץ אין כיני נימר הלכה כר"א ופירושו אם הניח תפילין ביום שני כר"א דפסק הלכתא כוותיה מהו שנעשה כדברי ר"א כמו שסבר רבי יהושע שלא לחלוץ מיום שמותר להניח ופסקינן הלכתא כוותיה דבשלישי פסקינן הלכתא כרבי יהושע שאינו חולץ אבל בשני לא ידענא ודלמא בעי למחלוץ וכן פי' רש"י בפ' ואלו מגלחין דאיתא להתם כל הסוגיא כמו כאן רק שנהפך דברי ר' אליעזר לדברי רבי יהושע. ופשט א"ר יוסי בר בון כלומר באמת כן

הדין שלא לחלוץ דא"כ שנעשה כר"א לגמרי ושיחלוץ הוי ליה למפסק הלכתא סתמא כר"א דבשני מניח וחולץ ולמה אמר הלכתא כר"א בנתינה אלא בנתינה הוא דהוה הלכה כר"א אבל בחליצה לא כך משמע לפי סוגיא ירושלמית אע"ג דבבבלי לא פסקינן הכי בפ' אלו מגלחין:

ומניין שאין אבל כו'. בירושלמי פרק היה קורא וסוף מועד קטן ולעיל ריש פרשה י"א:

חזרת הקרע לאחוריו. בשבת קמיירי והכי איתא בהדיא בפרק ואלו מגלחין בבבלי ובירושלמי:

פריעת הראש. שמגלה האבל ראשו בשבת ואינו מתעטף כן פירש רש"י בפ' ואלו מגלחין:

שמש מטתו. בימי אבלו:

אמר לו. שמואל לאותו תלמיד להלכה אמרתי לך שרחיצה ותשמיש רשות:

שמא למעשה. בתמיה:

איקפד עליה גרסינן. פי' שמואל התקצף עליו ומת אותו תלמיד:

מתני כו'. ספר בשבחו של רבי מאיר לפני אנשי צפורי:

פעם אחת. מצאן רבי מאיר לאנשי צפורי שעמדו כו':

הכי גרסינן אמר להם שלום לכם אמרין כו'. פי' רבי מאיר היה שואל בשלום האבלים ואמרו אנשי צפורי לר' יוסי בן חלפתא וכי זה הוא שאתה משתבח בו אמר להם רבי יוסי דעו כו'. שאין אבילות נוהג בשבת:

לית אנא כו'. אין אני יודע מנהג מקומכם איך הוא אם אתם שואלים בשלום האבלים בשבת אם לא:

תרין בנוי כו'. שני בניו של רבי אחד מהם יצא בשבת בימי אבלו וראשו היה מכוסה ומעוטף כאבל והיה לבוש סנדליו ברגליו וסבירא ליה פריעה רשות ונעילה חובה והא' היה יצא יחף בלי סנדליו וראשו מגולה בלי עיטוף דסבירא ליה נעילה רשות ופריעה חובה ובירושלמי גרס חד ראשיה מגלי וחד ראשיה מכסיה חד ראשיה מגליה ולבוש סנדליו וחד ראשיה מכסי ושליח סנדליו ע"כ שליח פי' מופשט:

רבי יונה כו'. הלך להתראות פנים לאחיו של רבי גוריון ובשבת בימי אבלו היה והיה יוצא לקראת רבי יונה והיה לבוש בסנדליו וע"פ אחיו רבי גוריון עשה כן ואמר לו רבי יונה שילך ויאמר לרבי גוריון אין אנו משגיחין במה שהוא עשה מלאכה שאין אנו למדין הלכה למעשה מאיש קטן ושפל ובירושלמי גורס שהמעשה היה ברבי גוריון בעצמו ופנים בפנים דבר אליו כן:

מאנין כו'. כלומר בגדים שאינן קרועין וא"ל הכזה עושין בתמיה ובחול היה כדמשמע לקמן כן משמע בירושלמי ותימה לי שרבי יוחנן יאמר כן שאין צריך לקרוע בגדיו אם נאמר שבת היה קשה מאי קמתמה רבי חנינא הא רב ושמואל סברי תרווייהו חזרת הקרע חובה יגעתי ומצאתי בירושלמי דגרס מאנין דלא חפיתין א"ל הא מנא לך א"ל כן הוה רבי סימון עבד ואולי שגם פה צ"ל כן:

חפיתין. נתפרש לעיל ריש פרשה זו:

צלי עלי. התפלל עלי מפני שהאבל הוא קשה יום ובעי רחמי וכמו שאמרו חז"ל אבל שלשה ימים הראשונים יראה עצמו כאילו חרב מונחת לו בין כתיפיו כו'. ועיין בספר תניא ולקמן:

פסיג תרעך. יכרת ויפסק שברך וא"ל שלא יאמר כן שלשון פסיג יסבול פירושו יתחלק לכמה חלקים כד"א תנתח לנתחיו תרגום יונתן תפסג לפסגוי ועיין בערוך ערך פסג גם תרעך יסבול פירושו לשון שער ופתח ויהיה חס ושלום קללה במקום ברכה ובתפלה צריך אדם לדקדק בלשונו דלא ישתמע לתרי אפין כדאיתא בספר הזוהר בפרשת ויצא אלא יאמר יסוג תורעך שפירושו תוגדר פירצתך יסוג מלשון סוגה בשושנים תורעך הוא ל' פירצה וכדאיתא לעיל פרשה ע' וכן מצאתי פירושו בספר תניא ובירושלמי ראיתי גירסא תמוהה בעיני לא ראיתה לכותבה:

חבורה ומשפחה גרסינן. ופירושו כדאמרינן בעלמא אחד מן החבורה שמת ידאגו כל החבורה אחד מן המשפחה שמת ידאגו כל אותה משפחה:

את נותן עליה כו'. ובנמשל הוא שאם נולד בה בן זכר מיד היא נתרפאת וכדרבי אליעזר לקמן:

רפה. מדת הדין המתוחה כנגדם היא נעשית רפה ובספר אות אמת הגיה נתרפאה וה"ג בירושלמי אך לשון הסוגיא נשתנת שם הרבה:

אם כן למה כו'. לעיל קאי ומקשה למאן דאמר אין אבילות נוהג בשבת א"כ למה הולכין אליו ומראין לו פניו והוא כעין תנחומין:

מפני האיבה. שלא יאמר שהם שונאים אותו שכן המנהג להראות פנים איש לרעהו בשבת:

פסקה ח

מצרימה וגו' גרסינן. ודייק סיפיה דקרא ויראו אחי יוסף כי מת אביהם וגו' משמע שהרגישו בו סימני שנאה:

שלא זמנן. לאכול על שלחנו ועיין בפי' רש"י בחומש:

רבי יצחק אמר. לפיכך אמרו לו ישטמנו לפי כשחזר יוסף מקבורת אביו הלך והציץ באותו בור שהשליכוהו בו אחיו:
אלא לש"ש. לברך ברוך שעשה לי נס במקום הזה:
לא כן השבו אלא כו'. שחשבו שבשביל כך הציץ באותו בור להראות שאותו צער עדיין נוגע בלבו וחששו שלא יבצבץ לבסוף:
כך אחי חושדים כו'. דא"כ למה בכה בדברם אליו:
חד בעית כו'. אחד היית חפץ לך לעבד שנאמר את אשר נמצא הגביע בידו הוא יהיה לי לעבד ואתם עלו לשלום אל אביכם:
לעבדא גרסינן:

פסקה ט

לסייף. לכלותו עד סופו:
עשרה כוכבים כו'. בילקוט הגירסא יותר ברורה ועיין שם:
אין נסיב כו'. אם לוקח הגוף מה טובו ויפיו של הראש לא כלום:
הוגנוסים. פי' הערוך בוז משפחות ת"י ובסיר גניסתא:
אין לשמור כו'. כלומר אין לכרות ברית ולשמור אמונה עם זה:
הן אומרים כו'. כעין דבר אחר הוא וכן מוכח בפי' רש"י בחומש:
ה"ג בחורים ראה וקרא אותן אחיו:
עילה. עלילה כמה דאת אמר עילה ושחיתא:
אנטידיקוס. כך גרס הערוך ופירש בו בעל דין בלשון רומי:
כך ניחמן. דברים נכרים שלב אדם מתיישב כך:
על אחת כמה וכמה. שידבר דברים ראוים להתנחם בהם:

פסקה י

עשה בור. עכב מ' שנה קודם שלמד תורה והיה בור ורק מתורה:

פסקה יא

מיד. שיעלו עצמותיו מיד אחר מיתתו:
אתכם. משמע עם עצמות שלכם:
ומי הן ואלה וגו'. וי"ו העטוף קדריש:

פסקה יב

אביהם יעקב כו'. צריך עיון בתנחומא ובילקוט וגירסת הספר יש לומר מדכתיב אביהם סתם דרשינן עוד אבי רכב ישראל וזהו משה אבל בילקוט איתא בהדיא שלמד זה מדלא כתיב זאת וכן הוא לקמן:

ה"ג מתחיל שנאמר וזאת אשר דבר וגו' כיון וכן הוא בילקוט:

אמר להם. יעקב לבניו והוא כעין ד"א:

לומר תהלה גרסי'. פי' תהלה ושבח לאל עולם שבס' תהלים: